

Latvijas Universitāte
Vēstures un filozofijas fakultāte

Uldis Vēgners

**„TAGAD” LOMA LAIKAPZIŅĀ
FENOMENOLOĢISKS PĒTĪJUMS**

Promocijas darbs izstrādāts filozofijas nozarē, filozofijas vēstures apakšnozarē

Darba vadītāja:
Dr. habil. phil. Maija Kūle

2014

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

EIROPAS SAVIENĪBA

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā «Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē».

Sāsinājumi

Edmunds Huserls

A. Husserliana: Edmund Husserl Gesammelte Werke

- Hua I Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge
- Hua II Die Idee der Phänomenologie. Fünf Vorlesungen
- Hua III/1 Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie
- Hua X Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917)
- Hua XI Analysen zur passiven Synthesis. Aus Vorlesungs- und Forschungsmanuskripten (1918-1926)
- Hua XIX/1 Logische Untersuchungen. Zweiter Band. Erster Teil: Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis
- Hua XIX/2 Logische Untersuchungen. Zweiter Band. Zweiter Teil: Elemente einer phänomenologischen Aufklärung der Erkenntnis
- Hua XXIII Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung. Zur Phänomenologie der anschaulichen Vergegenwärtigungen. Texte aus dem Nachlass (1898–1925)
- Hua XXIV Einleitung in die Logik und Erkenntnistheorie. Vorlesungen 1906/07
- Hua XXXIII Die Bernauer Manuskripte über das Zeitbewusstsein (1917/18)

B. Husserliana: Edmund Husserl Materialien

- Hua Mat VIII Späte Texte über Zeitkonstitution (1929-1934): Die C-Manuskripte

C. Citi

- EU Erfahrung und Urteil: Untersuchungen zur Genealogie der Logik

Saturs

Ievads.....	8
Situācijas raksturojums un problēmjaūtājuma izvirzīšana	8
Promocijas darba izpētes lauks.....	16
Pētījuma tēmas aktualitāte.....	17
a. Pasaulē	17
b. Latvijā.....	18
Darba mērķis un uzdevumi.....	20
a. Mērķis	20
b. Uzdevumi.....	20
Darba struktūra un sagaidāmie rezultāti.....	21
Darba metodes	23
Darba zinātniskā novitāte	24
Literatūras apskats	27
a. Avoti	27
b. Sekundārā literatūra.....	28
I. Huserla laikapziņas koncepcijas un to izvērtējums	31
I.1. 1904./5. mācību gada lekciju kurss.....	31
I.1.1. Laikapziņa kā fenomenoloģiskās analīzes objekts.....	32
I.1.2. Izejas punkts laikapziņas problēmas risinājumā	34
I.1.2.1. Pēctecība un pēctecības dotība.....	34
I.1.2.2. Pēctecīgo saturu pēctecība ir dota pēctecīgā prezentācijā	36
I.1.3. Dubultās nepārtrauktības struktūra	40
I.1.3.1. Pēctecības prezentācijas dubultās nepārtrauktības struktūra	40
I.1.3.2. Šķērsgriezuma nepārtrauktības skaidrojums caur SA shēmu	41
I.1.3.3. Sajūtu un fantasmu nošķīrums: problēmas ar SA shēmas izmantošanu .	45
I.1.3.4. Horizontālās nepārtrauktības dotība	48

I.1.3.5. Nepārtrauktība un „tagad”	49
I.1.3.6. Horizontālās nepārtrauktības bezgalīgā regresa problēma	51
I.1.5. Kopsavilkums	53
I.2. Absolūtās laikapziņas koncepcijas pieteikums	54
I.2.1. Absolūtās laikapziņas pieteikums un attīstība	54
I.2.1.1. Absolūtās apziņas pieteikums 1906./7. mācību gada kursā.....	54
I.2.1.2. Absolūtā apziņa un laikapziņa 1906./7. mācību gadā	58
I.2.1.3. Absolūtās apziņas izpratne 1909. mācību gada vasaras semestra kursā.	61
I.2.1.4. Absolūtā apziņa un laikapziņa 1909. gada rudenī.....	69
I.2.1.5. Absolūtās apziņas koncepcijas un primāro atcerējumu koncepcijas.....	74
I.2.1.6. Absolūtā apziņa kā nelaiciska apziņa un bezgalīgā regresa draudi.....	77
I.2.1.7. Absolūtās apziņas paškonstituēšanās tēze	80
I.2.1.8. Nekonstituēta absolūtā apziņa.....	82
I.2.2. Problēmas	84
I.2.2.1. Priekšmets un pirmsfēnomenālais dotums.....	84
I.2.2.2. Naivā uztvēruma un refleksijas nošķirums	85
I.2.2.3. Laika nepieciešamība	85
I.2.2.4. „Tagad” un apziņa par „tagad”	86
I.2.2.5. Fāžu pēctecība nemainīga imanenta priekšmeta gadījumā.....	88
I.2.2.6. Bezgalīgais regress	91
I.3. Laikapziņas konceptualizācija 1917.–1918. gadā	92
I.3.1. Pirmais modelis.....	93
I.3.1.1. Konstituējoša apziņa.....	93
I.3.1.2. SA shēma un retence analogijā ar attēlapziņu	94
I.3.1.3. Problēmas.....	97
I.3.2. Otrais modelis	98
I.3.2.1. Neintencionāla apziņa un tās tveršana.....	98
I.3.2.2. Problēma ar sākotnējās nekonstituētās plūsmas dotību	101

I.3.2.3. Problēma ar bezgalīgo regresu	102
I.3.2.4. Pārmetumu otrajam modelim pamatotība	104
I.3.3. Trešais modelis	107
I.3.3.1. Paškonstituēšanās – otrais piegājiens	107
I.3.3.2. Protence, retence un vispārējs īstenojums	108
I.3.3.3. Trešā modeļa shematiska ilustrācija	112
I.3.3.4. Atsevišķais īstenojums	113
I.3.3.5. Problēma Nr. 1	114
I.3.3.6. Problēma Nr. 2	116
I.3.3.6. Problēma Nr. 3	117
I.3.4. Pavērsiens uz ģenētisko fenomenoloģiju laikapziņas konceptualizācijā	119
I.3.4.1. Laikapziņas ģenēze.....	120
I.3.4.2. Protence	121
I.3.4.3. Pirm prezentācija.....	122
I.3.4.4. Es, aktivitāte un pasivitāte, un laikapziņa.....	124
I.4. Laikapziņas analīzes C manuskriptos	126
I.4.1. Dzīvīgā tagadne	126
1.4.1.1. Dzīvīgā tagadne kā zemākais apziņas līmenis	127
1.4.1.2. Dzīvīgās tagadnes divpusīgums	127
1.4.1.3. Dzīvīgās tagadnes anonimitāte.....	128
1.4.1.4. Dzīvīgās tagadnes laiciskums un Esiski konstituētais laiciskums	129
1.4.2. Dzīvīgās tagadnes laiciskums	130
1.4.2.1. Pirmlaiks ir vienkārši plūsma bez laiciskošanās	131
1.4.2.2. Pirmlaiks ir Esiski konstituētais laiks	132
1.4.2.3. Pirmlaiks ir neintencionālas pirmasociācijas rezultāts	133
1.4.3. Esiski konstituētais laiciskums.....	135
II. Laikapziņas koncepcija, kas balstās „tagad” kvalitatīvā noteiksmē.....	137
II.1. Pamatproblēmas ar tēzi par laika momentu formālismu	137

II.1.1. Premisa par laika formālismu	137
II.1.2. Problēma ar šo premisu	139
II.2. Hipotēze par „tagad” kvalitatīvu noteiksmi	141
II.2.1. Kvalitatīvas vienības kā laikapziņu veidojošie elementi	142
II.2.1.1. Vienvienība kā nekonstituēta kvalitatīva vienība	142
II.2.1.2. Daudzvienība kā konstituēta vienība	143
II.2.1.3. Vienvienība un daudzvienība kā laikapziņas pamatvienības	144
II.2.2. Pēctecība (kustība) pieprasa saturisku diferenciaciju	145
II.2.3. Kvalitatīvo vienību savstarpējās attiecības un laiks	146
II.2.4. Mainība, ilgšana un ātrums	150
II.2.5. Laika un laikapziņas nošķīrums	152
II.3. Hipotēzes izvērsums saistībā ar Huserla fenomenoloģiju	153
II.3.1. Kustība un retence, un protence	153
II.3.2. Intencionalitāte un pašidentiskā vienība	154
II.3.2.1. Intencionalitāte Huserla fenomenoloģijā.....	155
II.3.2.2. Intencionalitāte un saturiski pašidentiska vienība.....	157
II.3.2.3. Intencionālas un saturiski pašidentiskas vienības evidence	160
II.3.2.4. Intencionālas un saturiski pašidentiskas vienības laiciskums.....	160
II.3.3. Es kā sākotnējais stāvoklis	162
II.4. Hipotēzes izvērtējums	163
II.4.1. Uztvertās kustības daudzums	163
II.4.1.1. Iebildums	163
II.4.1.2. Atbilde	164
II.4.2. Veselums un saturiski pašidentisku vienību mainība	165
II.4.2.1 Problēma.....	165
II.4.2.2. Viena atbilde	166
II.4.2.3. Otra atbilde	167
Nobeigums	169

Secinājumi	169
1. daļa	169
2. daļa	177
Tālākas perspektīvas	182
Literatūras saraksts	184
Avoti.....	184
Oriģinālvalodā	184
Tulkojumi	185
Sekundārā literatūra	185

IEVADS

Situācijas raksturojums un problēmjauditājuma izvirzīšana

Fenomenoloģija jau no tās rašanās brīža 20. gs. pašā sākumā sevi ir pozicionējusi kā radikāla filozofija. Tās sākotnējā radikalitāte, kas izpaužas kā pašām lietām neatbilstošu domu konstrukciju atmešanā, attiecas ne tikai uz citām filozofiskajām tradīcijām, bet arī uz sevi pašu. Te ir runa par fenomenoloģiskajā tradīcijā piemītošo un apzināti izvērsto fenomenoloģijas pašradikalizēšanās tieksmi, kas saistīta ar nemitīgiem mēģinājumiem ļaut „runāt” jeb atklāties lietām pašām. Šī tieksme ir ietverta fenomenoloģiskās kustības pamatlicēja Edmunda Huserla (*Husserl*, 1859–1938) darba „Loģiskie pētījumi” otrā sējuma ievadā minētajos vārdos: „Mēs vēlamies atgriezties pie „lietām pašām”.” (Hua XIX/1, 10)¹ Ar „lietām pašām” te jāsaprot dotais, kas var tikt padarīts par pētāmo priekšmetu. Ja kaut kas ir dots, tad tas ir jātver un jāapraksta tieši tā, kā tas ir dots. Fenomenoloģijas radikalitāte pretendē sākt no jauna, precīzāk, no lietām pašām, jau iepriekš nebalstoties un neuzspiežot lietām pašām teorijas, kas tām varētu būt svešas. Radikalitāte izsaka filozofiskus centienus aprakstīt lietas, izejot no tām pašām, jeb, citādi pasakot, tieši tā, kā tās ir dotas. Šī fenomenoloģijai iekšēji piemītošā radikalitāte ir izrādījusies auglīga un rezultējusies atšķirīgos lietu pašu izpratnes pamatvirzienos.

Šo radikalitātes tēmu iezīmē jau pats Huserls, aicinot atgriezties pie lietām pašām un izvairīties no teorētiskiem uzkonstruējumiem, kas neļauj to darīt. Šī Huserla fenomenoloģijas radikalitāte, kas sevī ietver mēģinājumus sākt no jauna tā, lai lieta dotu sevi tādu, kāda tā ir, un nevis tādu, ko kāda teorija jau iepriekš no tās sagaida, jaunu spēku iegūst Martina Heidegera (*Heidegger*) filozofijā, kurš radikalitātes un, kas ir tas pats, lietu pašu vārdā revidē Huserla fenomenoloģiju. Taču šeit fenomenoloģijas pašradikalizēšanās neapstājas. Lietu pašu vārdā, pārsvarā iespaidojoties no Heidegera, vēl šodien izskan pārmetumi par ikreiz līdzšinējās fenomenoloģijas nepietiekamu radikalitāti un saucieni uz vēl radikālāku filozofiju, kas būtu uzticīga lietām pašām un neuzspiestu tām neko, kas tām nepiemīt. Rolfis Kīns (*Kühn*), kas tālāk izstrādā Mišela Anrī (*Henry*) radikālo dzīves fenomenoloģiju, runā par radikalizēto fenomenoloģiju, norādot uz Heidegera notikuma jēdzienu, Imanuela Levina (*Levinas*) citādību, Žaka Deridā (*Derrida*) diferenci un Žana Lika Mariona (*Marion*) uzrunu (Kühn 2003, 7). Šajā sakarā mūsdienu fenomenoloģiskajā filozofijā tiek apspēlēta arī „redzamā/neredzamā” dihotomija, kur redzamais tiek vienādots ar intencionāli, tas ir, plašā nozīmē – priekšmetiski doto, bet neredzamais ar neintencionālo, un piedāvāta „tā, kas ir

¹ *Wir wollen auf die „Sachen selbst” zurückgehen.*

neredzams, fenomenoloģija” (Zahavi 1999, 233). Zem vārda „neredzams” tiek palikta vesela plejāde ar pieredzēm, kuras, kā neredzamā fenomenoloģijas aizstāvji uzstāj, nevar identificēt un aprakstīt, izmantojot Huserla iedibināto un nostiprināto intencionalitātes jēdzienu. Šajā fenomenoloģijas radikalizēšanā uz „neredzamo” līdz ar to izpaužas esošās fenomenoloģijas robežu uzrādīšana un pārbaudīšana, vaicājot, vai pētījumu ierobežošana ar to, kas ir intencionāli, tas ir, priekšmetiski dots, nav par šauru, lai ļautu atklāties lietai pašai. Proti, vai visas lietas atklājas caur pieredzes intencionālo struktūru? Ja ne, vai fenomenoloģiskās robežas nav jāpaplašina, pārkāpjot intencionalitātes jēdziena uzliktos ierobežojumus? Īpaši aktīva šajā ziņā ir frankofonā fenomenoloģiskā doma, kuru varētu raksturot arī kā robežfenomenoloģiju.² Šis vārdsalikums reizē izsaka gan to, ka ir filozofi, kas nemitīgi tiecas pārbaudīt fenomenoloģijas robežas, gan to, ka šie mēģinājumi paši atrodas uz fenomenoloģijas robežas. Kopumā runa ir par paaudzi pēc Žana-Pola Sartra (*Sartre*) un Morisa Merlo-Pontī (*Merleau-Ponty*), par kuras ievērojamākajiem filozofiem tiek uzskatīti Levins, Anrī un Deridā, taču turpat, nepretendējot uz izsmeļošu personu sarakstu, būtu jāmin Bernhards Valdenfels (*Waldenfels*), Marks Rišīrs (*Richir*), Marions (*Marion*), Kīns, Mihaels Štaudigls (*Staudigl*), Anrī Maldinejs (*Maldiney*), Žans Luī Kretjēns (*Chrétien*), Žaks Garelli (*Garelli*), Žans Tusēns Desantī (*Desanti*), Žerārs Graņels (*Granel*), Žoslāns Benuā (*Benoist*), Natālija Depraza (*Depraz*), Fransuāza Dastīra (*Dastur*), Reno Barbarā (*Barbaras*).

Pamatā fenomenoloģijas radikalizēšanās un robežu pārbaudīšana izpaužas divos savstarpēji saistītos virzienos, kas ir piesaistīti diviem lieliem jēdzieniem – intencionalitātei un subjektivitātei. Mūsdienu franču fenomenoloģija lielā mērā ir vērsta uz intencionalitātes – Huserla fenomenoloģijas pamatjēdziena – kritiku, cenšoties uzsvērt neintencionālos pieredzes aspektus, vai nu runājot par pieredzi bez intencionalitātes, vai arī par apvērsto jeb pretintencionalitāti. Šajā ziņā var runāt par franču „intencionalitātes demontēšanas” kustību (Welten 2004, 89), kuras ievērojamākie pārstāvji ir Anrī, Levins un Marions. Tāpat fenomenoloģijas robežu pārbaudītāji vēršas pret subjekta jēdzienu, cenšas norādīt uz subjekta pašidentitātes deficītu, uz svešo, uz nobīdi pašā subjekta kodolā, kā arī cenšas apvērst vai novērst subjekta objekta attiecību skaidrojumu Huserla fenomenoloģijā, kur bez trim pret intencionalitāti un konstituēšanos vērstajiem filozofiem minams arī vēl Deridā.

Šajā fenomenoloģijas pašradikalizēšanās notikumā ietvertas arī laika problēmas risinājumu metamorfozes. Sākotnēji jautājumam par laiku fenomenoloģijā, īpaši Huserla un Heidegera filozofiskajos projektos, ir fundamentāla loma. Mūsdienu Huserla pētnieks, fenomenologs Nikolass de Varens (*de Warren*), kas nodarbojas ar laika problemātikas pētniecību Huserla filozofijā, uzskata, ka tas, kas ir likts uz spēles ar laika problēmu, ir nekas

² Fransuā-Davids Sebā (*Sebbah*) runā par fenomenoloģiju pie robežas (Sebbah 2012, 21).

cits kā „pašas fenomenoloģijas jēga un iespējamība” (de Warren 2011, 190). Amerikāņu fenomenologs un Huserla pētnieks Džons B. Brafs (*Brough*) norāda, ka „tas, kas padara laikapziņas intencionalitāti un līdz ar to laikapziņas fenomenoloģiju tik nozīmīgu, ir fundējošā [*founding*] loma, ko tā spēlē ikviena veida un gadījuma apzinātajā pieredzē. Lai arī varētu būt tā, ka laikapziņa nav neatkarīga vai pašpietiekama, tomēr ir taisnība, ka tā ir visuresoša tās fundējošajā funkcijā” (Brough 1987a, 244).

Šeit jānorāda, ka fenomenoloģijas priekšplānā ir pieredzes laiks jeb laiciskums. Laikapziņa ir vārds, ar kuru Huserla fenomenoloģijas ietvaros pieņemts apzīmēt subjektīvo pārdzīvojuma laiku, to, kā laiks tiek pieredzēts. Laikapziņa kā apziņas laiks jeb laiks, kādu to mēs apzināmies, tiek pretstatīts objektīvajam laikam – dabas laikam, ar kuru nodarbojas dabaszinātnieki un kuru ikdienā reprezentē pulkstenis. Objektīvais laiks Huserla fenomenoloģijas ietvaros pamatā tiek raksturots kā pakārtots, atvasināts vai neautentisks laiks.

Lai arī Huserla 1904./5. mācību gada lekciju daļu par laika problēmu izejas punkts ir 19. gs. beigu debātes par laika uztvērumu, uz ko norāda arī viņa atsauces uz Francu Brentano (*Brentano*), Viljamu Džeimsu (*James*), Aleksiusu Meinongu (*Meinong*) un Viljamu Šternu (*Stern*), viņš to sāk ar atsaukšanos uz subjektīvā laika konceptualizācijas aizsācēju Augustīnu: „Laikapziņas analīze ir tas krusts, kurš izsenis ir gūlis uz deskriptīvās psiholoģijas un atziņas teorijas pleciem. Pirmais, kas jo dziļi izjuta pamatīgās grūtības, ar kurām te jāstāpjas, un kas līdz izmisumam nopūlējās, tās risinādams, bija *Augustīns*. Katram, kas mūsdienās vēlas visā nopietnībā nodarboties ar laika problēmu, ir jāpievēršas viņa grāmatas „*Confessiones*” 14. – 28. nodaļai. Jo mūsu pašlepnās tagadnes zinības nebūt nav tikušas izšķirīgi tālāk par šo lielo un visnotaļ dziļo domātāju. Tā vēl šobaltdien saglabājuši nozīmi Augustīna vārdi: „*Si nemo a me quaerat, scio, si quaerenti explicare velim, nescio.*”³

Mēs, protams, zinām, kas ir laiks: tas, ko pazīstam vislabāk. Bet, līdzko mēģinām viest skaidrību par laikapziņu [...], mēs tūlīt pat sapināmies ļoti zīmīgās grūtībās, pretrunās, samezģlojumos.” (Huserls 2002, 161) Huserla teiktais sava lekciju kursa ievadā 1904./5. mācību gadā, ar ko aizsākas viņa centieni ieviest teorētisku skaidrību šajā lietā, liecina par šīs problēmas sarežģīto iedabu un reizē var tikt uzlūkots kā zīmogs visiem viņa centieniem sniegt apmierinošu laikapziņas skaidrojumu. Kā norādīts kāda ne visai sen iznākuša Huserla laikapziņas analīzēm veltīta rakstu krājuma ievadā, laika konstituēšanās analīzes ir viena no vissarežģītākajām fenomenoloģijas daļām, kas tiecas aptvert pieredzes konstituēšanās dziļāko līmeni, kā arī visus konstituēšanās soļus līdz objektīvā laika konstituēšanai. Huserla tekstuālais mantojums uzrāda daudzus risinājuma ceļus, strupceļus un pat neatrisināmas dilemmas, kas parādās ne tikai publicētajos, bet arī viņa dzīves laikā npublicētajos

³ Ja neviens man par to nevaicā, es to zinu; bet, ja gribu vaicātājam izskaidrot, es to nezinu.

pētnieciskajos manuskriptos. Taču, kā norādīts, reizē Huserla analīzes piedāvā arī daudzsološus risinājumus laika konstituēšanās problēmai (Lohmar, Yamaguchi 2010, ix).⁴

Laikapziņas analīzes Huserla fenomenoloģijā aptver ļoti plašu uzdevumu loku: laikapziņas plūsmas analīze; subjektīvā laika nozīmes objektīvā laika konstituēšanās pētniecība; meklējumi pēc konstituēšanās galējā līmeņa, kurā uz tīri jutekliskas plūsmas pamata tiek konstituēti sajūtu dati to ilgstamībā; atsevišķu laicisku priekšmetu, piemēram, melodijas pētīšana; apziņas vienības konstituēšanās pētīšana; darbs pie konceptuālajiem un metodoloģiskajiem laika analīzes līdzekļiem utt. (Lohmar, Yamaguchi 2010, ix).

Huserla dzīves laikā vienīgais publicētais darbs par laikapziņu ir „Priekšlasījumi par iekšējās laikapziņas fenomenoloģiju” (*Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins*, 1928), ko ap 1917. gadu sastādījusi toreizējā Huserla asistente Edīte Šteina (*Stein*), bet izdevis Heidegers. Šis darbs, kas, kā pamatoti norāda Brafšs, „kļuva par Huserla laikapziņas fenomenoloģijas *locus classicus*” (Brough 1987a, 243) un līdz ar to vairākus gadu desmitus noteica Huserla laikapziņas analīzes uztveri, tomēr ietver ļoti daudz tekstuālu sarežģījumu. Iemesls meklējams tajā, ka, lai arī tā kodolu veido 1904./5. mācību gada lekciju kursa manuskripts, ir vērienīgas dažādu gadu tekstu kompilācijas un pārstrādāšanas rezultāts no Šteinas puses. Jānorāda, ka vairāk nekā puse no šī darba sastāv no tekstiem un tekstu fragmentiem, kas sarakstīti pēc 1905. gada. Tajā ietvertie teksti ir datējami, sākot ar 1901. gadu un beidzot ar 1917. gadu. Problēma ar 1928. gadā publicēto tekstu nav tas, ka tas sastāv no dažādu gadu tekstiem, bet tas, ka Huserla fenomenoloģija laikā no 1901. gada līdz 1917. gadam piedzīvo būtiskas izmaiņas, kas parādās arī laikapziņas analīzēs. „Šī attīstība bija dziļi filozofiska, ietverot pozīcijas, kuras Huserls nevarētu konsistenti vienlaicīgi pieņemt. 1928. gada izdevums sajauc kopā šādas nesavienojamas pozīcijas bez norādēm, ka tās nāk no atšķirīgiem periodiem, un tādēļ ir spējīgs samulsināt lasītāju, apsolot visbagātīgāko filozofisko barību, tai pašā laikā ietiepīgi atsakoties pasniegt to galējā un apmierinošā formā.” (Brough 1987a, 243–244) Kā norādījuši daudzi Huserla filozofijas pētnieki, šajā darbā ir prezentēta nevis viena, kā sākotnēji liekas, bet vairākas pat nesavienojamas Huserla laikapziņas koncepcijas, kas raksturo dažādus Huserla fenomenoloģijas attīstības posmus. Tādēļ īpaši nozīmīga ir viņa dzīves laikā npublicēto manuskriptu izpēte, kas ļauj izsekot dažādām laikapziņas koncepciju attīstības līnijām un atrisināt daudzas pretrunas un neskaidrības, kas saistās ar šo darbu.⁵

⁴ Lomara un Jamaguči izdotais rakstu krājums ir viena no ievērojamākajām pēdējo gadu publikācijām par laikapziņas problemātiku Huserla fenomenoloģijā, kurā savu pienesumu ir devuši daudzi izcili Huserla filozofijas pētnieki.

⁵ Izvērstāka informācija atrodama Rūdolfa Berneta (*Bernet*) ievadā Huserla tekstu publikācijai *Texte zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917)* (Bernet 1985, xi–xix), Rūdolfa Bēma (*Boehm*)

Kā uzrāda viņa publicētie, bet īpaši npublicētie darbi, Huserls ar laikapziņas konceptualizācijas problēmām cīnījies visu savu filozofisko dzīvi, un dažos šīs dzīves posmos ar laikapziņas jautājumiem viņš ir nodarbojies intensīvāk nekā citos. Vadoties šajā jautājumu intensitātes risināšanas kritērijā, Huserla laikapziņas fenomenoloģijā ir iespējams nosacīti izšķirt trīs posmus.⁶ Šādu dalījumu savā aptverošajā un izsmeļošajā darbā par Huserla laikapziņas fenomenoloģiju ir sniedzis Toine Kortomss (Kortooms 2002, xiii). Pirmais posms ir 1904./5. mācību gads, kurā vienu viņa lekciju kursa daļu veido laikapziņas problēmas risinājumi.

Otrais posms ir 1917.–1918. gads, kas sakrīt ar posmu pēc Šteinas veiktās 1904./5. mācību gada lekciju kursa pārstrādes. Materiāli, kas tapuši šajā laikā, tiek identificēti kā L manuskripti vai Bērnavas manuskripti (dēļ vietas, kurā tie pamatā sarakstīti). L manuskripti publicēti tikai 2001. gadā Huserliānas XXXIII sējumā ar nosaukumu „*Die Bernauer Manuskripte über das Zeitbewusstsein (1917/18)*”.

Trešais posms ir pārdomas, kas pierakstītas periodā no 20. gadu beigām līdz 30. gadu sākumam un apkopotas C manuskriptos, kuri attiecībā uz tēmām un metodēm stipri atšķiras no 1904./5. mācību gada lekciju kursa un Bērnavas manuskriptiem, lai gan dažas centrālās tēmas, kas risinātas Bērnavas manuskriptos, ir aplūkotas arī šeit. C manuskriptos parādās tādas fenomenoloģiski izaicinošas tēmas kā miegs, dzimšana un nāve. Šie manuskripti atšķirībā no L manuskriptiem, kas pētniekiem ilgi nav bijuši pieejami, jo glabājušies Eizena Finka (*Fink*), kuram Huserls savulaik bija uzdevis šos manuskriptus sagatavot publicēšanai, galda atvilktņē (Kortooms 2002, 231), ir bijuši pieejami pētniecībai jau no sākta gala, īpaši Huserla pētnieku uzmanības centrā esot 1950-tajos un 1960-tajos gados (Kortooms 2002, 230).

C manuskriptu un it īpaši L manuskriptu publikācijas ir izmainījušas veidu, kādā interpretēt 1904./5. mācību gada lekciju kursu un laikapziņas teoretizāciju kopumā Huserla fenomenoloģijas ietvaros, no vienas puses, uzrādot laikapziņas problēmas risinājumu bagātību

ievadu Huserliānas X sējumam (Boehm 1966, xiii–xxx lpp.) un Brafa ievadā Huserliānas X sējuma tulkojumam angļu valodā *On the Phenomenology of the Consciousness of Internal Time* (Brough 1991, xi–xviii).

⁶ Šis nav vienīgais veids, kādā klasificēt Huserla laikapziņas analīzes. Piemēram, kā klasifikācijas kritēriju var izmantot arī to, vai laikapziņas konceptualizācijā Huserls izmanto shēmu „aptveršana un aptveršanas saturs”. Tādējādi Brafs, kas veltījis neskaitāmus rakstus laikapziņas problemātikai, runājot par laikaposmu no 1901. līdz 1917. gadam, izšķir divus posmus. Pirmais posms saistās ar periodu no 1901. līdz 1907. gadam, kurā Huserls laikapziņas konceptualizācijai izmanto darbā „Loģiskie pētījumi” ievadīto shēmu „aptveršana un aptveršanas saturs”. Otrs posms parādās ap 1909. gadu, bet briedumu sasniedz ap 1911. gadu, kurā Huserls laikapziņas interpretācijā aktīvi iesaista absolūtās apziņas jēdzienu un atsakās no shēmas „aptveršana un aptveršanas saturs” izmantošanas (Brough 1972, 303, 313). Līdzīgi Bernets Huserla laikapziņas analīzes pamatā daļa tajās, kurās laikapziņa tiek skaidrota, izmantojot shēmu „aptveršana un aptveršanas saturs”, un tajās, kurās šīs shēmas lietojuma pamatotība tiek kritizēta un kurās ir izvērstas koncepcijas, neatsaucoties uz šo shēmu. Ceļu no laikapziņas analīzēm, kurās shēma lietota, uz analīzēm, kurā Huserls to ir atmetis, Bernets identificē ar laiku no 1893. gada līdz 1911. gadam un iedala šo periodu sīkākos posmos (Bernet 2009, 121).

un paverot ceļu jaunām risinājumu iespējām, un, no otras puses, pieļaujot pilnīgāku Huserla laikapziņas risinājumu interpretāciju.

Bez izdalītajiem trīs posmiem kā Huserla laikapziņas fenomenoloģijas attīstībā nozīmīgu posmu var minēt arī periodu starp 1906. un 1911. gadu, kurā, lai arī laikapziņas tēma nav centrāla Huserla darba kārtībā, tiek pieteikts un attīstīts absolūtas apziņas jēdziens, kura viens no pamatraksturojumiem ir laiciskums. Uzrādītie četri posmi tiks tuvāk aplūkoti darba pirmajā nodaļā.

Fenomenoloģiskās kustības tālākajā attīstībā saistībā ar laika problemātiku kā viens no nozīmīgākajiem ir izrādījies jautājums par „tagad” lomu laika pieredzē. „Tagad” problemātisko raksturu izvērsti uzrāda jau Augustīns: „Tad nu paskatīsimies, cilvēka dvēsele, vai tagadnes laiks var būt ilgs – tev taču dota spēja sajust un izmērīt ilgumu. [...] Tātad mēs esam atklājuši, ka vienīgais laiks, ko var dēvēt par ilgu, ir tagadne, un arī tad – vienas dienas garumā. Taču sadalīsim arī to, jo pat viena diena nav tagadēja visa. Tā sastāv no divdesmit četrām nakts un dienas stundām. [...] Un arī pati stunda sastāv no bēgošām daļiņām; ikviena no tām, kura ir aizlidojusi, ir pagājusi, bet tās, kuras ir palikušas, ir nākošas. Ja varētu iedomāties kādu laika periodu, ko nevarētu vairs sadalīt pat ne vismazākajās mirkļu daļiņās, tad tas būtu vienīgais, ko varētu saukt par tagadni, bet pat tas tik steidzīgi pārlido no nākotnes pagātnē, ka neilgst ne mirkli. Ja tas ilgtu, to varētu sadalīt pagātnē un nākotnē, bet tagadnei nav ilguma.” (Augustīns 2008, 411, 413) Jautājums ir par to, vai un kāda vieta laikapziņā ir „tagad”? Vai „tagad” ir formāls laikapziņas aspekts, vai tam piemīt zināma izplestība, vai arī tas ir domājams tikai kā ideāla, pati par sevi nepastāvoša robeža, kur krustojas bijušais un nākošais, vai „tagad” vispār ir domājams pats par sevi atrauti no citiem laika pieredzes modiem, tādiem kā „nupat” un „tūlīt”?

Jautājumā par „tagad” un tā lomu laika pieredzē fenomenoloģiskajā kustībā ir izveidojušās divas pretējas pozīcijas jeb noņemnes, no kurām abas atšķirīgu iemeslu dēļ ir kritiskas pret Huserla „tagad” izpratni. Viena pozīcija izpaužas kā „klātbūtnes metafizikas” kritika, otra – Anrī radikālās imanences fenomenoloģijā.

Pirmās, fenomenoloģiskajā tradīcijā dominējošās, pozīcijas pamatā ir Heidegera filozofija (Heidegger 1977; Heidegger 2004)⁷ un tajā ietvertā kritiskā attieksme pret Huserla fenomenoloģiju, ieskaitot laikapziņas analīzes, ietekmējot tādas ievērojamus filozofus kā Merlo-Pontī (Merleau-Ponty 1968),⁸ Sartru, Levinu (Levinas 1979; Levinas 1991; Levinas

⁷ Literatūra par Heidegera un Huserla laikapziņas izpratnēm: Merlan 1947; Bernet 1994; Trawny 2000; Alweiss 2002; Hamauzu 2002; Sepp 2002; Olivier 2003; Rombach 2004; Held 2007; Römer 2010a; Römer 2010b.

⁸ Literatūra par Merlo-Pontī un Huserla laikapziņas izpratnēm: Boehm 1982; Meyer-Drawe 1996; Sanders 1999; Rinofner 2002.

2005),⁹ Rikēru (Ricoeur 1983)¹⁰ un Deridā (Derrida 1973; Derrida 2003),¹¹ kuri Huserla tagadnes izpratnei kā visa esošā avotam un nosacījumam pretstata differences jēdzienu (Bernet 1985, lix–lx, Zahavi 2007b, 134). Šī kritika ietveras plašākā projektā, kas pazīstams kā „klātbūtnes metafizikas” kritika un ir vērsta pret pieņēmumu, kas privilīgē klātbūtni, norādot, ka klātbūtne vienmēr nepieciešami jau sākotnēji ir saistīta ar to, kas nav klāt, proti, prombūtni. Tā ir iestāšanās pret klātbūtnes vienkāršību un autonomiju, tas ir, tīru, pašpietiekamu klātbūtni. „Klātbūtnes metafizikas” kritikas viens no darba uzdevumiem ir saistīts arī ar laika pieredzes sfēru, kur klātbūtne izkristalizējas „tagad” vai tagadnes jēdzienā. Visi nupat minētie filozofi Huserla laikapziņas fenomenoloģijā vēršas pret tagadnīgo mirkli kā privilīgētu sākotnējo un galu galā vienīgo esamību dodošo laika modu, pret laiciskās modifikācijas lineāro noteiksmi, kā arī uzsver šīs modifikācijas sākotnējās differences raksturu (Bernet 1985, lxii; Zahavi 2007b, 139). Ja visi pārējie nosauktie domātāji, kritizējot Huserlu, uzskata par iespējamu filozofēt ārpus „klātbūtnes metafizikas” nospraustajām robežām, tad Deridā pasludina to par neiespējamu (Bernet 2005, 276; Staiti 2010, 35), tā vietā piedāvājot uzrādīt tās vietas Huserla tekstos, kas iedragā Huserla nereflektēto klātbūtnes privilīgēšanu (Fuchs 1976, 4, Bernet 2005, 288).

Lai sniegtu ieskatu šajā pozīcijā, nav nepieciešams izklāstīt visu minēto domātāju kritiskās pozīcijas. Ņemot vērā Deridā izvērsto ieguldījumu „metafizikas kritikā”, būs pietiekami, ja tiks sniegts neliels ieskats Deridā veiktajā Huserla kā „klātbūtnes metafiziķa” kritikā no laikapziņas konceptualizācijas perspektīvas. „Tagad” tiek skatīts kā viena no klātbūtnes izpausmes formām, jo tas, kas ir „tagad”, ir klāt, bet pagājušais un nākošais attiecīgi vairs nav vai vēl nav, proti, ir promesoši. Uz jautājumu, vai „tagad” ir vienkāršs un pašpietiekams (autonoms) (Derrida 1973, 61), Deridā atbild noraidoši (Derrida 1973, 63–64). Atbildi viņš balsta pašās Huserla laikapziņas analīzēs,¹² un tas, saskaņā ar Deridā, ir pretēji tam, uz ko Huserls kā „klātbūtnes metafiziķis” pretendē. Tā vietā tiek runāts par „klātbūtnes un prombūtnes līdzsākotnējību [co-primordiality]” (Fuchs 1976, 72), kā to formulē Huserla kritiķis Volfgangs Valters Fukss (*Fuchs*). Promesošais nav klātesošajai tagadnei kaut kas pielikts vai tikai to reizēm pavadošs, promesošais ir būtiski un nepieciešami saistīts ar to (Derrida 1973, 64). Pastāv iekšēja netagadnes un citādības piederība tagadnei. Nepastāv

⁹ Literatūra par Levina un Huserla laikapziņas izpratnēm: Krewani 1982; Tengelyi 1995; Drabinski 1996; Durie 1999; Sanders 1999; Bernet 2003; Tengelyi 2006; Bozga 2009; Poleschuk 2009; DeRoo 2010.

¹⁰ Literatūra par Rikēra un Huserla laikapziņas izpratnēm: Bourgeois 1993; Römer 2010a.

¹¹ Literatūra par Deridā un Huserla laikapziņas izpratnēm: Fuchs 1976; Bernet 1983; Hopkings 1985; Bernet 1986; Bernet 1987; Depp 1987; White 1987; James 1990; Bourgeois 1993; Smith 1996; White 1996; Alweis 1999a; Alweis 1999b; Garrison 1999; Donohoe 2000; Waldenfels 2000; Tito 2001; Mooney 2003; Allison 2005; Zavota 2005; Dastur 2006; Lampert 2006; Schwab 2006; Fischer 2007; Hodge 2007; Durie 2008; Olbromski 2009; Fasching 2010.

¹² Jānorāda, ka Deridā savam lasījumam par pamatu ņem Šteinas sastādīto darbu „Priekšlasījumi par iekšējās laikapziņas fenomenoloģiju”.

nekāda acumirkļīgi nepastarpināta, pilnīgi vērojumā dota un iekšēja tagadne (Bernet 1985, lxv–lxvi).

Pretēji minētajiem klātbūtnes metafizikas kritiķiem, otra pozīcija attiecībā uz „tagad” lomu laikapziņas pieredzē, kuru pamatā pārstāv Anrī,¹³ tieši pārmet Huserla izstrādātajai laikapziņas koncepcijai¹⁴ to, ka tā ir apziņas dzīves imanenci, pašdotību absolūtā nozīmē, transcendējoša primimpresijas („tagad”), retences (nupat) un protences (tūlīt) struktūra (skatīt: Kühn 2006; Tengelyi 1995). „Tagad”, pēc Anrī domām, Huserla laikapziņas analizēs pats par sevi nav nekas, tas ir tikai struktūras loceklis (Henry 2008, 25–27; Zahavi 1999, 229). Lai arī Anrī ir vienisprātis ar „klātbūtnes metafizikas” kritiķiem, ka „tagad” Huserla filozofijā nav domājams bez tā, kas ir prom, citādi sakot, diferences (Henry 2008, 36; Laoureux 2009, 241), tomēr par šo kritiķu pieņēmumu, ka Huserla „tagad” izpratne ir saistīta ar tīru pašpietiekamību un vienkāršību, viņš norāda – „ir absurdi apsūdzēt Huserlu, ka viņš būtu aizstāvējis tīrās klātbūtnes filozofiju, jo Huserls nekad nav spējis iedomāties klātbūtni, kas būtu brīva no horizonta”¹⁵ (Zahavi 1999, 229).¹⁶ Proti, Anrī veiktā Huserla laikapziņas analīžu interpretācija apgalvo, ka Huserls nemaz nav pretendējis uz pašpietiekama „tagad” koncepciju, ko viņam šie kritiķi pārmet. Šim Anrī apgalvojumam pamatā pievienojas arī šī promocijas darba autors. Tas gan nenozīmē, ka Anrī piekristu „klātbūtnes metafizikas” kritiķiem to tālākajos secinājumos, proti, ka „tagad”, kas būtu tīrs un savā pastāvēšanā neatkarīgs no tā, kas ir prom, būtu neiespējams (Laoureux 2009, 242–243). Anrī pilnībā nenoliedz Huserla laikapziņas izpratnes piedāvājumu, bet apgalvo, ka tā nav pati sākotnējākā subjektivitātes parādīšanās, tā transcendē kādu sākotnējāku imanenci, kas parādās sevī caur sevi (Henry 2008, 25, 32, 40). Laiciskums, par ko runā Huserls, ir ekstātisks¹⁷ laiciskums (Sebbah 2012, 81; Zahavi 1999, 229; Zahavi 2007b, 141). Huserla „tagad” izpratnei Anrī stata pretī absolūtu „tagad” kā pašklātbūtni, kas izslēdz jebkura veida nesakritību, diferenci, citādību utt. Pēc Anrī, „tagad” ir dota tieši, nepastarpināti bez horizonta, transcendēšanas un ekstāzes (Zahavi 1999, 230). Šī pašklātbūtne nav kaut kas statisks, Anrī to raksturo kā subjektīvu iekšēju mainību, kustību (Henry 2008, 38–39; Sebbah 2012, 81; Zahavi 1999, 232) un pat dziņu (*pulsion*) (Tengelyi 1995, 71), kas ir absolūti imanenta, nehorizontāla, neekstātiska. Tomēr, kā norādīts pētnieciskajā literatūrā, Anrī dotais absolūti imanentā

¹³ Līdzās Anrī var minēt arī Marionu, kurš, tāpat kā Anrī, norāda uz Huserla pirmimpresijas jēdzienu kā tālāk neizvērstu iespēju runāt par laika pieredzi, kas būtu brīva no konstituēšanās priekšmetiskajiem nosacījumiem (Marion 2002, 40–41).

¹⁴ Tāpat kā pretējās nometnes domātāji, arī Anrī pamatā balstās Šteinas sastādītajā Huserla darbā „Priekšlasījumi par iekšējās laikapziņas fenomenoloģiju” un interpretējis Huserla laikapziņas koncepciju, neizšķirot dažādās konceptuālās atšķirības, kas atrodamas šajā darbā.

¹⁵ Ar horizontu šajā gadījumā jāsaprot tagad esošā nepieciešams saistījums ar to, kas nav klāt, tas ir, pagājušo un nākošo.

¹⁶ Skatīt arī: Zahavi 2007b, 140.

¹⁷ Tāds, kas ietver atrašanos ārpus sevis.

subjekta domāto objektīvo pasauli, proti, šis laiks attiecībā pret pirmo izsaka subjekta priekšstatus jeb izpratni par objektīvo laiku, proti, objektīvās pasaules, kāda tā pastāv pati par sevi neatkarīgi no subjekta, kas to uztver, laiku. Trešais laiks raksturo subjekta pārdzīvojumus kā norisi. Sāpes, uztvērumi, domāšana, šaubīšanās, taustīšana ir subjekta pārdzīvojumi, un tos raksturo ilgšana un mainība. Pēc fenomenoloģiskās redukcijas ieviešanas savās fenomenoloģiskajās pārdomās Huserls vairs nerunā par objektīvās pasaules pašas par sevi laiku, atstājot to ārpus fenomenoloģiskā pētījuma lauka kā neatrisināmu mīklu, un nodarbojas tikai ar diviem pēdējiem laikiem, centrālo uzmanību veltot laikapziņai, proti, par subjektīvo dēvētajam laikam jeb pārdzīvojumu laikam. Lai arī savās laikapziņas analīzēs Huserls risina jautājumu par objektīvā laika konstituēšanos uz subjektīvā laika pamata, šis jautājums nav centrālais šajā darbā. Balstoties uz Huserla fenomenoloģijā izstrādātās tēzes, ka objektīvais laiks ir ģenealoģiski atvasināts no subjektīvā laika, runājot par laiku šajā darbā, pamatā būs runa par subjektīvo laiku kā tiešu mainības jeb kustības un ilgšanas dotību.²⁰

Pētījuma tēmas aktualitāte

a. Pasaulē

Laikapziņa un laiks fenomenoloģiskajā tradīcijā jau kopš tās pirmsākumiem ir viens no centrālajiem jautājumiem, neskatoties uz dažādām citām intereses pārorientācijām (pamatā uz valodiskumu, miesiskumu, telpiskumu, kā arī intencionalitātes un subjekta kritiku). Mūsdienās laika problēma fenomenoloģiskās tradīcijas ietvaros parādās dažādos kontekstos, kas pētnieciskajos darbos nereti arī pārklājas. Pirmkārt, tā parādās kā Huserla (bet arī Heidegera, Merlo-Pontī, Levina, Deridā un Rikēra) laika izpratnes sistemātiski vēsturiska pētniecība. Aplūkojot Huserla laikapziņas analīžu pētniecību, jāsaka, ka patiesībā tā nekad nav līdz galam mitējusies vai pārtrūkusī. Iemesls tam ir Huserla pētniecisko materiālu (tai skaitā C un L manuskriptu), kas veltīti laikapziņas analīzēm, pakāpeniskā pieejamība pētniecībai. Kā minēts, C manuskripti bija pētniecībai pieejami drīz pēc Huserla nāves, lai gan laika problemātikai veltītie C manuskripti publicēti tikai 2006. gadā kā Hua Mat VIII. L manuskripti, kas pazīstami arī kā Bērnavas manuskripti, publiskai pieejamībai Huserla arhīvā Lēvenē nonāca vēl vēlāk, tikai sākot ar 1969. gadu, bet publicēti tikai 2001. gadā kā Hua XXXIII. Tas ir noteicis to, ka Huserla pētniecība nemitīgi attīstās jaunas tekstuālas evidences uzrādīšanā, ļaujot gūt aizvien pilnīgāku priekšstatu ne tikai par laikapziņas analīžu iekšēji motivēto attīstību, problēmām un to risinājumu iespējām, bet arī Huserla domas vērienu un

²⁰ Vairāk par objektīvo laiku un tā konstituēšanos uz subjektīvā laika pamata skatīt Lohmar 1993; Lohmar 2010.

dažādo risinājumu spriegumu, kas reizē ļauj pārvērtēt Huserla laikapziņas kritiķu pārmetumus.

Otrkārt, jau kopš 1928. gadā Edītes Šteinas sakārtotā un Heidegera izdotā „Priekšlasījumi par iekšējās laikapziņas fenomenoloģiju” (1928) Huserla laikapziņas koncepcija ir tikusi kritizēta, sākot jau ar pašu tās izdevēju. Mūsdienās aktuāla ir gan Heidegera kritika, gan arī Anrī, Merlo-Pontī, Levina, Deridā, Rikēra kritikas. Viena no izteiktākajām Huserla laikapziņas analīžu kritikām ir minētā „klātbūtnes metafizikas” kritika, kas vēršas pret klātbūtnes un „tagad” prioritizēšanu un pašpietiekamību.

Treškārt, veids, kādā šeit tiks risināts jautājums par laiku un „tagad” lomu tajā, tiešā veidā saistās ar jautājumu par neintencionālajiem un pirmsintencionālajiem pieredzes aspektiem, kas sasauca ar mūsdienu fenomenoloģijas meklējumiem pēc neintencionāliem pieredzes aspektiem. Runājot par neintencionālu fenomenu nosacījumiem, mūsdienu fenomenologi noliedz, ka šo fenomenu pieredze būtu laiciska, ja ar laiku saprot Huserla intencionāli formālo laikapziņas koncepciju. Tajā pašā laikā viņi atzīst, ka kaut kāds pašiem savs laiciskums šiem fenomeniem piemīt. Ņemot to vērā, šajā promocijas darbā piedāvātais laikapziņas modelis, nenoliedzot „tagad” vienkāršumu un pašpietiekamību, varētu sniegt alternatīvu jautājumā par neintencionālo fenomenu laiciskumu.

Ceturtkārt, laika fenomenoloģija kā pieeja mūsdienās tiek izmantota arī ārpus fenomenoloģiskās kustības ietvariem. Laikapziņas jautājumi ir svarīgi, piemēram, feministiskajā filozofijā, par ko liecina salīdzinoši nesen, tas ir, 2011. gadā iznākušais rakstu krājums „Laiks feministiskajā fenomenoloģijā” (*Time in Feminist Phenomenology*).²¹ Tāpat var minēt fenomenoloģiskās laika izpratnes ienākšanu kognitīvo zinātņu filozofijā, kas saistīta ar kognitīvo zinātņu „pavērsieni” uz pieredzi un pazīstama ar saukli par „fenomenoloģijas naturalizēšanu”. Par laika un tagadnes problemātiku, apvienojot neurozinātņi un fenomenoloģiju, ir rakstījuši, piemēram, Francisko Varela (Varela 2002), Tims van Gelders (van Gelder & Port 1995; van Gelder 2000) un Sjūzena Poketa (Pockett 2003). Fenomenoloģiskais laikapziņas jēdziens ir iestrādāts arī bioētikā (piemēram, Toombs 2001; Brough 2001).

b. Latvijā

Latvijā fenomenoloģiskā filozofija, par spīti pārrāvumam pēc Otrā pasaules kara, kad Latviju pameta ievērojamais latviešu filozofs, Huserla skolnieks un kritiķis Teodors Celms, ir iesakņojusies un uzskatāma par visplašāk pārstāvēto filozofisko tradīciju. Fenomenoloģiskās

²¹ Schües et.al. 2011.

tradīcijas ietvaros Latvijā laika problemātikai veltīto darbu, neņemot vērā tulkojumus,²² nav daudz, taču šeit nav iespējams nepieminēt Māras Rubenes sistemātiskās un noturīgās laika problēmas studijas, gan pievēršoties Bergsona un Huserla laika konceptualizācijām, gan arī laika problēmas attīstībai līdz mūsdienu franču filozofijai, īpaši izceļot laika un ētiskās, kā arī laika un estētiskās dimensijas, pievēršoties Heidegera, Levina, Deridā, Fuko, Delēza, Liotāra un Nansī filozofiskajam mantojumam. Īpaši izceļama viņas grāmata „No TAGADNES uz tagadni: Mūsdienu filozofija ētiskā taisnīguma meklējumos” (Rubene 1995), kā arī raksti „Filozofija un laiks: aktuālā tagadne” (Rubene 1998), „Laiks un telpa: Jauni aspekti mainīgajā informācijas vidē” (Rubene 2010) un „„Dzīvā tagadne” un laika pēdas” (Rubene 2013). Runājot par laika problēmas iestrādi Latvijā, būtu jāmin arī paša promocijas darba autora raksti par laikapziņas fenomenoloģiju „Bezgalīgā regresa problēma absolūtās laikapziņas kontekstā” (Vēgners 2011) un „Laikapziņas pastarpinājumā: Edmunda Huserla intencionālās laikapziņas koncepcijas konsekvence” (Vēgners 2012), lai gan autors vairs nepiekrīt visam, kas tajos rakstīts.

Huserla laikapziņas analīžu vēsturiskā konteksta ziņā ir minams Velgas Vēveres raksts „Ne tagad, ne šeit – Viljama Džeimsa šķietamās tagadnes jēdziens un tā fenomenoloģiskais konteksts” (Vēvere 2012), kurā autore mēģina, izklāstot Džeimsa šķietamās tagadnes koncepciju, uzrādīt kopīgo un atšķirīgo Džeimsa un Huserla filozofijās. Šeit nevar nepieminēt arī Andreja Baloža promocijas darbu „Laiks un atmiņa. Ilgstamības idejas ģenēzes problēma Anrī Bergsona filozofijā”, kurā ir atrodamas diskusijas starp Bergsonu un fenomenoloģiju. Visbeidzot, ņemot vērā Huserla atsauces uz Augustīnu, nevar nepieminēt Lauras Hansones darbu, latviski tulkojot grāmatu „Atzīšanās” (Augustīns 2008), un viņas promocijas darbu par Augustīna laika izpratni „Laiks kā pozitīvs jēdziens Augustīna mācībā” (Hansone 2012).

²² Promocijas darba tēmas ziņā nozīmīgs ir Aigara Dāboliņa veiktais tulkojums „Iekšējās laikapziņas fenomenoloģija” (Huserls 2002), taču šajā darbā tas netiks izmantots citādi, kā vien tajā izstrādātās terminoloģijas ziņā. Iemesls tam ir, pirmkārt, tas, ka šis tulkojums satur tikai fragmentus no Hua X, sniedzot nepietiekamas norādes par tulkoto fragmentu izvēles kritērijiem, otrkārt, ka pats tulkotais teksts ir lielā mērā Huserla asistentes Edītes Šteinas kompilācija, kas ietver gabalus no dažādām Huserla filozofijas un laikapziņas izpratnes attīstības stadijām, slēpjot šajā tekstā tā vēsturisko attīstību. Treškārt, tulkotāja piezīmēs tiek radīts iespaids, ka tulkotas ir daļas no Šteinas lielā mērā sastādītā un Heidegera izdotā „Priekšlasījumi par iekšējās laikapziņas fenomenoloģiju”, kas Hua X atbilst A daļai, taču pieci paragrāfi tulkojumā ir no Hua X B daļas, kas nebija ietverti šajā darbā. Ceturtkārt, tulkojumā nav norādīti nedz oriģinālā paginācija, nedz nodaļu numurējums (numerācija izveidota, vadoties no tulkoto paragrāfu kārtas, ne oriģināla), kas, ja ne maldina lasītāju, krietni apgrūtina viņa darbu, pieņemot, ka viņš vēlas konsultēties ar oriģinālu vai iepazīties ar tulkojumā iztrūkstošajiem fragmentiem. Piezīmēs nekur nav norādīts, kuri paragrāfi ir tulkoti, kuri ne. Tādēļ promocijas darbā tiks izmantots Hua X, kurā ir ietvertas redaktoru kritiskās piezīmes par paragrāfu (gan A, gan B daļā) sākotnējo izcelsmi.

Darba mērķis un uzdevumi

a. Mērķis

Promocijas darba mērķis ir argumentēt par „tagad” kā kvalitatīvas vienības koncepciju un, izejot no tā, par laika izpratni, kas primāri balstās šo kvalitatīvo vienību savstarpējās attiecībās. Tiks argumentēts, ka laiks veidojas šo kvalitatīvo un galu galā kvalitatīvi nemainīgo vienību savstarpējās attiecībās, un līdz ar to laiks nevar tikt domāts kā formāla, tas ir, no laikā pastāvošām kvalitatīvām noteiksmēm neatkarīga struktūra. Šajā darbā piedāvātā saturiski noteiktā laika izpratne vēršas pret Huserla, taču, plašāk skatoties, pret jebkuru laika izpratni, kas (1) balstās premisā par laiku kā tīri formālu struktūru, kas ir neatkarīga no saturiem, kas to piepilda, bet kas nosaka piepildošo saturu pastāvēšanu, kas (2) balstās premisā par to, ka laiku pamatā veido savstarpēji izslēdzoši pēctecīgi momenti (stingrās pēctecības premisa: ja ir A, nav B, ja ir B, nav A...), un kas (3) laiku meklē dotības modos („tagad” dotais, nupat bijušais, tūlīt nākošais). Laika izpratne, kas balstās šādās premisās, nespēj atskaitīties par laiku kā kustību jeb izmaiņām, kas, no pieredzes perspektīvas, ir uzskatāms par laiku primārā nozīmē, un labākajā gadījumā spēj piedāvāt tikai atvasinātu laiku koncepcijas. Ar to nav pateikts, ka laiks kādā patiesā nozīmē būtu tikai laiks kā kustība jeb mainība, jo par laiku un laikiem var runāt dažādās nozīmēs, piemēram, atmiņas un gramatikas, bet gan – ka visas citas laika izpratnes balstās laikā kā kustībā jeb mainībā, tas ir, pieņem to kā priekšnosacījumu. Tādējādi varētu teikt, ka laiks kā kustība jeb mainība ir minimālais laiks. Tas pats par sevi jau izsaka laiku (kustību jeb mainību), taču pieredze var ietvert veselu dažādu laiku sistēmu.

b. Uzdevumi

Par diskusijas izejas punktu ir izvēlētas smalki izvērstās Huserla laikapziņas analīzes. Ar šīm analīzēm ir saistīti šī darba pirmās daļas uzdevumi. (1) Pirmkārt, rekonstruējot Huserla laikapziņas koncepcijas un argumentus, parādīt, kāda vieta Huserla laikapziņas analīzēs ir „tagad” momentam. (2) Otrs uzdevums ir uzrādīt atsevišķas problēmas Huserla laikapziņas koncepcijās un to balstošajos argumentos. Šie uzdevumi ir uzskatāmi par sagatavojošiem uzdevumiem mērķa sasniegšanai, parādot, kā Huserls skaidro laiku un kādas ir problēmas ar viņa skaidrojumiem.

Otrajā daļā (1) tiks identificētas premissas, kas raksturo visus Huserla laikapziņas skaidrojumus un uzrādīts to problemātiskais raksturs. Šīs problemātiskās tēzes, uz kurām Huserls balsta savas laikapziņas analīzes, iedragā visu viņa laikapziņas konceptualizācijas

projektu. Līdz ar to ir nepieciešams meklēt alternatīvus veidus, kā konceptualizēt laikapziņu, kas nebalstītos šajās tēzēs. Šī alternatīvā skaidrojuma uzrādīšana un tālāka izvēšana, nepretendējot uz gatavas, noslēgtas teorijas piedāvāšanu, veido atlikušos šī darba uzdevumus. Tātad atlikušie otrās daļas uzdevumi ir (2) izvirzīt jaunu laika pieredzes koncepciju, kas balstās idejā par „tagad” kā kvalitatīvu vienību savstarpējām attiecībām. Pēc jaunās koncepcijas pieteikuma tā (3) tiks izvērtēta saistībā ar dažiem Huserla laikapziņas analīžu un viņa fenomenoloģiju kopumā aspektiem, (4) kā arī izskatīti pāris iebildumi, kas varētu tikt vērsti pret šo alternatīvo koncepciju.

Darba struktūra un sagaidāmie rezultāti

Bez ievada, nobeiguma un izmantotās literatūras saraksta daļām promocijas darbs sastāv no divām daļām. Pirmā daļa „Huserla laikapziņas koncepcijas un to izvērtējums” veltīta Huserla laikapziņas koncepciju rekonstruēšanai un kritiskam izvērtējumam. Šī daļa kalpo, lai uzrādītu problēmas Huserla veiktajā laikapziņas konceptualizācijā. Huserla fenomenoloģijā nav iespējams runāt par vienu laikapziņas koncepciju. Savu filozofisko pārdomu gaitā Huserls aizvien no jauna atgriežas pie saviem iepriekšējiem rezultātiem un pārskata tos. Šāda nemītīga laikapziņas koncepciju attīstība saistīta arī ar viņa filozofijas sistemātisko raksturu, kad izmaiņas vienā sistēmas apakšsistēmā pieprasa pārskatīt sistēmas citu apakšsistēmu. Vēsturiski skatoties, ir iespējams izšķirt vairākus etapus laikapziņas problemātikas risinājumos Huserla fenomenoloģijā.

Lai arī pirmās piezīmes par laika problemātiku Huserla fenomenoloģijā ir atrodamas jau 1893. gadā, pirmo reizi Huserls sistemātiski pievēršas šai problēmai 1905. gadā 1904./5. mācību gada lekciju kursa ietvaros. Iemesls, kāpēc tiek izlaists posms līdz 1905. gadam, ir saistīts galvenokārt ar sistemātisku analīžu iztrūkumu un to, ka galu galā vairākas būtiskas tēzes sakritīs ar 1905. gadā izvirzītajām tēzēm.²³ Līdz ar to pirmās daļas pirmā nodaļa „1904./5. mācību gada lekciju kurss” veltīta pirmajām sistemātiskajām laikapziņas analīzēm Huserla fenomenoloģijā, otrā nodaļa „Absolūtās laikapziņas koncepcijas pieteikums” – izmaiņām Huserla laikapziņas teoretizācijā, kas saistīta ar fenomenoloģiskās redukcijas un absolūtās apziņas izstrādi laikaposmā starp 1906. un 1911. gadu. Trešā nodaļa „Laikapziņas konceptualizācija 1917.–1918. gadā” veltīta Bērnavas manuskriptiem, kas sarakstīti 1917. un 1918. gadā. Ceturtā nodaļa „Laikapziņas analīzes C manuskriptos” veltīta vēlīnajiem manuskriptiem, kas sarakstīti pagājušā gadsimta 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā.

²³ Vairāk par šo izlaisto periodu skatīt Bernet 2009, 121–124; Zavota 2009; de Warren 2009, 159–161.

Šajā daļā, balstoties Huserla darbos un komentējošajā literatūrā, tiks mēģināts rekonstruēt Huserla laikapziņas koncepcijas, to attīstību un argumentus, ko Huserls izvirza, pārskatot iepriekšējo koncepciju un izvirzot jaunu vai labojot un precizējot iepriekšējo. Dažas izmaiņas laikapziņas konceptualizācijā ir saistītas ar iepriekšējās koncepcijas iekšējām problēmām, bet citas ar Huserla fenomenoloģijas kopējo attīstību – fenomenoloģisko redukciju un apziņas absolūtumu, intencionalitātes izpratnes transformēšanos, pasivitātes un aktivitātes nošķirumu utt. Taču šīs daļas uzdevums nav vienkārši rekonstruēt Huserla laikapziņas konceptualizācijas vēsturi, bet arī kritiski to izvērtēt, norādot uz problēmām, kas paliek neatrisinātas, vai pārskatot paša Huserla argumentāciju.

Promocijas darba otrā daļa „Laikapziņas koncepcija, kas balstās „tagad” kvalitatīvā noteiksmē” ir promocijas darba „pozitīvā” puse, kurā tiek izvirzīts paša autora piedāvājums. Ņemot vērā pirmajā daļā gūtos secinājumus, pirmā nodaļa „Pamatproblēmas ar tēzi par laika momentu formālismu” identificē tēzes, uz kurām balstās visas pirmajā daļā uzrādītās Huserla laikapziņas koncepcijas, un argumentē, ka pieturēšanās pie šīm tēzēm neļauj izskaidrot laikapziņu un līdz ar to balstīšanās uz šīm tēzēm, neskatoties uz Huserla izvirzīto laikapziņas koncepciju citām atšķirībām, padara problemātiskas visas viņa laikapziņas koncepcijas. Otrā nodaļa „Hipotēze par „tagad” kvalitatīvu noteiksmi” veltīta tam, lai izvirzītu alternatīvu laikapziņas koncepcijas piedāvājumu, tas ir, hipotēzi par saturu (kvalitāti) kā „tagad” noteiksmi. Trešā nodaļa „Hipotēzes izvērsums attiecībā uz Huserla fenomenoloģiju” ir veltīta pirmajā nodaļā pieteiktās hipotēzes tālākam izvērsumam Huserla laikapziņas fenomenoloģijas kontekstā. Ceturtā nodaļa „Hipotēzes izvērtējums” ir veltīta šīs hipotēzes tālākam izvērtējumam, izskatot pāris pretargumentus, kas varētu tikt vērsti pret to, tādējādi iezīmējot pētījuma nākotnes perspektīvas.

Šajā daļā vispirms tiks uzrādītas pamatpremisas, uz kurām Huserls balstās visās savās laikapziņas koncepcijās, un parādīta to problēma, ar to apšaubot visus Huserla centienus atrisināt laikapziņas, izprastas kā kustības jeb mainības apziņas, problēmu. Tas, ko Huserla koncepcijas spēj sniegt, ir nevis kustība, bet gan statiska apziņa par to, ka viens stāvoklis ir tagadējs, cits – pagājis, bet vēl cits – nākošs. Kā atbilde šai pamatproblēmai tiks izvirzīta cita laikapziņas koncepcija, kas nebalstās problemātiskajās premisās. 2. daļa ir veltīta, pirmkārt, šīs koncepcijas pieteikšanai un izstrādāšanai. Otrkārt, tā ir veltīta tam, lai šo koncepciju izvērtētu saistībā ar svarīgākajām Huserla laikapziņas analīžu un viņa fenomenoloģijas kopumā tēzēm. Treškārt, tā veltīta tam, lai izskatītu atsevišķus potenciālus iebildumus, kas varētu tikt vērsti pret šo modeli ārpus Huserla fenomenoloģijas. Kas attiecas uz šajā darbā piedāvātās koncepcijas tālāku izvērsumu un izvērtējumu saistībā ar Huserla fenomenoloģiju

un iespējamiem iebildumiem, ir svarīgi norādīt, ka autors nepretendē uz to, ka tas būtu vispusīgs un izsmeltu visus iespējamus aplūkojamus aspektus.

Darba metodes

Promocijas darbā tiek izmantotas vairākas metodes, kas attiecas uz atšķirīgiem darba aspektiem. Vienu pētnieciskā darba daļu veido literatūras studijas, kas ietver tādu metožu izmantošanu kā tekstu interpretācija un iegūtās interpretācijas kritiska analīze, kā arī loģiska argumentācija. Taču šīs metodes nav pietiekamas promocijas darba mērķa sasniegšanai un kalpo tikai kā nozīmīgs palīglīdzeklis tēmas risināšanā, precīzāk, problēmas identificēšanā, pētāmā objekta izklāstīšanā un argumentācijā.

Otru pētnieciskā procesa daļu veido fenomenoloģisko metožu, īpaši fenomenoloģiskās redukcijas un intuīcijas, izmantojums. Fenomenoloģiskā redukcija un intuīcija kā savstarpēji saistīti metodiski priekšnoteikumi ir nepieciešami pieredzes pašas par sevi pētniecībā. Intuīcija fenomenoloģiskās filozofijas kontekstā izsaka fenomenoloģiskā pētījuma stūrakmeni, ko Huserls nosauc par visu principu principu: „Ikviena sākotnēji prezentējoša intuīcija [*Anschauung*] ir leģitimizējošs izziņas avots, ka jebkas, kas sevi sniedz oriģināli „intuīcijā” [*Intuition*], ir jāpieņem tieši tā, kā tas ir prezentēts, bet arī tikai robežās, kādās tas ir prezentēts [...]” (Hua III/1, 51). Intuīcija izsaka pieredzes situāciju, kurā tikai domātais parādās pats savā klātbūtīgumā. Intuīciju Huserls apzīmē arī kā evidenci. Tas, kas ir dots intuīcijā, ir evidents, un evidence kalpo par zinātniskās izziņas pamatojumu. Ir vesels literatūras klāsts, kurā atrodamas diskusijas par to, vai un attiecībā pret ko evidence ir īstenojama un vai Huserla evidences jēdziens ietver ideju par iespēju nokļūt līdz neapšaubāmām zināšanām (tas ir, vai Huserls tic, ka ir iespējams nokļūt līdz zināšanu pamatiem) (piemēram, Ströker 1987; Seebohm 1989; Schmid 2001; Bernet 2003; Føllesdal 2004; Himanka 2005; Lee 2007; Streubel 2008). Šo diskusiju kontekstā ir jāsaprot, ka, saskaņā ar Huserlu, svarīgs ir tas apsvērums, ka evidencēm ir jāveido saskanīga sistēma, kopsakars. Tas nozīmē, ka nepietiek tikai ar to, ka tas, kas ir domāts, ir dots evidenti, ir nepieciešams, lai viena evidentā doma ir saskaņā ar citām evidentām domām (Ströker 1987b, 4), un tas, ka ir iespējamas pretrunīgas evidences, liecina, ka domāšanā ir pieņemts kaut kas vairāk, nekā intuitīvi dots. Šis apsvērums Huserla fenomenoloģijas ietvaros norāda uz asociāciju kā apziņas pamatfunkciju uz līdzības pamata sasintezēt divas vienības kā vienu vienību. Tā ir apziņas īpašība „ieskatīt” vairāk, nekā ir dots, tādēļ, ņemot vērā domāšanas valodisko nosacījumu, ja vispār ir iespējams to īstenot, ir jābūt ļoti uzmanīgam „nieieskatīt” kaut ko vairāk, nekā ir dots. Kaut ko pieredzot, mēs to jau nevilšus uzreiz identificējam ar kaut ko vienu vai otru no iepriekšējās pieredzes, tas

ir, iepriekšējā pieredze nemitīgi uzliek savu rāmi virsū jaunai pieredzei, kas var aizklāt tās pašdotības nesakritību ar iepriekšējo pieredzi. Līdz ar to šī darba autors nepretendē uz to, ka viss, kas šajā darbā ir apgalvots, atsaucoties uz evidenci, tik tiešām ir evidenti dots.

Fenomenoloģiskā redukcija izsaka pievēršanos apziņai kā absolūtai dotībai un ir tādu spriedumu neņemšana vērā, kurus nebalsta intuīcija. Fenomenoloģiskajā redukcijā tiek atlikti malā visi spriedumi par to, kas nav intuitīvi pamatojami. Tā nav patvaļīga pētījuma ierobežošana ar apziņas sfēru, bet gan visu nepamatoto spriedumu atcelšana, kas nepieciešami izriet no visu principu principa.

Noslēdzot metožu sadaļu, ir jāpiezīmē divas lietas par intuīciju un pastarpināti arī par fenomenoloģisko redukciju. Pirmkārt, spriedumu intuitīva pārbaude ir ideāls, ne vienmēr ir iespējams izslēgt tos sprieduma momentus, kas pārkāpj intuitīvi dotā robežas. Tas gan nenozīmē, ka vajadzētu no tās atteikties. Otrkārt, intuīcija kā zināšanu pamats neizslēdz argumentāciju, taču visiem spriedumiem, kas darbojas kā premisas, galu galā ir jābūt vai nu intuitīvi apstiprināmiem, vai arī loģiski atvasinātiem no intuitīvi apstiprināmiem spriedumiem.

Darba zinātniskā novitāte

Kā norādīts, fenomenoloģijas attīstības gaitā jautājumā par „tagad” un tā lomu laika pieredzē fenomenoloģiskajā kustībā ir izveidojušās divas pretējas pozīcijas jeb nometnes, no kurām abas ir kritiskas pret Huserla laikapziņas fenomenoloģiju. Viena no šīm nometnēm ir Heidegera aizsāktā klātbūtnes metafizikas kritika, kas vēršas pret ikvienu teorētisku sistēmu, kas epistemoloģiski un ontoloģiski privilēģē klātbūtni un tiešu, nepastarpinātu dotību un pieņem „tagad” par laika skaidrošanas sākumpunktu. Šī kritika ir vērsta praktiski uz visu Rietumu filozofijas vēsturi un tiek attiecināta arī uz Huserla fenomenoloģiju, ieskaitot viņa laikapziņas analīzes. Otrās, ne tik plaši pārstāvētās nometnes reprezentatīvākais pārstāvis ir Anrī, kurš savukārt, tieši otrādi, pārmet Huserlam laika formālismu un nespēju atskaitīties par „tagad” absolūti vienkāršas un pašpietiekamas klātbūtnes formā.

Huserla laikapziņas analīzes par šī darba izejas punktu ir izvēlētas ne tik daudz, lai noskaidrotu šo kritiku pamatotību attiecībā uz Huserla laikapziņas filozofiju, kā, piemēram, to dara Brafts (Brough 1987b; Brough 1993; Brough 1996), un to, kurai no Huserla kritiskās interpretācijas līnijām ir taisnība, bet gan norādīt uz premisām, kas ir pamatā Huserla laikapziņas filozofijai. Klātbūtnes metafizikas kritika cenšas parādīt „tagad” kā kaut ko nepašpietiekamu vai nepašidentisku, proti, kā kaut ko tādu, kā pastāvēšana un noteiksme ir nepieciešami noteikta no kaut kā cita – no ne-„tagad”, prombūtnes, Cita. Taču šī kritika un

pozitīvais piedāvājums (piemēram, Heidegers, Deridā), ko sniedz šīs kritikas veicēji, galu galā turpina balstīties tajā pašā premisā, kurā balstās Huserla laikapziņas analīzes. Premisa, par ko šeit ir runa, ir „tagad” formālisms, proti, „tagad” tiek izprasts kā formāls satura noteicējs, kas pats nav noteikts no satura, kurš to piepilda. Ar to netiek teikts, ka „tagad” nespētu izmitināt sevī neko saturiski noteiktu, bet gan to, ka ikviens saturs ir formāli noteikts no laika modiem – „tagad”, „pirms tam” un „tūlīt”. Šajā laika formālajā shēmā „tagad” pats par sevi labākajā gadījumā ir kaut kas abstrakts, kaut kas, kas neatbilst pieredzei, kam zināmā mērā piekristu arī Huserls.

Problēma ar šo premisu ir tāda, ka tā nespēj atskaitīties par laikapziņu jeb mainības apziņu. Kā darba gaitā tiks parādīts, ja laikapziņu veido trīs formāli laika modi – apziņa par tagadējo, apziņa par bijušo un apziņa par nākošo, kustības jeb mainības apziņa nav iespējama. Viss, kas ir iespējams, ir statiska, proti, vienlaicīga apziņa par to, kas ir „tagad”, to, kas ir bijis, un to, kas būs. Visi šie trīs modi ar to piepildošajiem saturiem ir vienlaicīgi doti, un no vienlaicības nav iegūstama mainība jeb kustība, kas paredz nevienlaicību. No tā, ka, piemēram, klausoties kādu melodiju, es apzinos tagadējo nots skaņu, nupat noskanējušo un tūlīt sekojošo lielākā vai mazākā noteiktības pakāpē atkarībā no tā, vai melodija ir kādreiz jau dzirdēta vai ne, netiek iegūts tas, ka ir apzināta šīs melodijas mainība jeb kustība.

Arī Anrī iebilst pret laika formālismu un tēzi pret „tagad” kā dzīves imanences izteicēja nepašpietiekamību, taču viņš nav spējis piedāvāt apmierinošu koncepciju, kas, runājot par laikapziņu, ļautu atmest laika formālisma premisu un runāt par „tagad” pašpietiekamību. Šajā darbā, vēršoties pret Huserla laika formālisma premisu un piedāvājot kvalitatīvu laika noteiksmi, kas paredz, ka laiku veido nevis formāli laika modi, bet gan kvalitatīvas vienības un galu galā saturiski pašidentiskas vienības, kuras var saukt arī par „tagad”, reizē tiek atcelta tā pret „tagad” vērstā kritika, kas atrodama pēchuserliskajā fenomenoloģiskajā filozofijā. Ja „tagad” ir formāls laika aspekts, ir iespējams, ka tas ir nepieciešami saistīts ar citiem laika aspektiem un ka tas pats ir iekšēji salikts, taču, ja „tagad” ir saturiski pašidentisks laika elements, nav iespējams postulēt „tagad” nepieciešamu saistību nedz noteiksmes, nedz pastāvēšanas nosacījuma ziņā ar kaut ko, kas tas nav. Darbā izvirzītā koncepcija par „tagad” kā kvalitatīvu vienību jau saknē apiet jeb izvairās no tās kritikas, kas var tikt izvirzīta pret „tagad” kā formāla laika moda izpratni. Tas nozīmē, ka ir iespējams fenomenoloģijas ietvaros postulēt „tagad” un reizē izvairīties no klātbūtnes metafizikas kritikas pret „tagad” pašpietiekamību un pašidentitāti pēchuserliskajā fenomenoloģiskajā filozofijā.

Darba mērķis zinātniskās novitātes aspektā ir argumentēt par „tagad” kā kvalitatīvas un galējā variantā nemainīgas un pašidentiskas vienības koncepciju pretēji „tagad” kā formāla laika aspekta vai pat idealizētas abstrakcijas izpratnei. „Tagad” kā saturiski pašidentiskas vienības

konceptija ļauj izvairīties no būtiskām Huserla koncepciju vajājošām problēmām, bet reizē, argumentējot par „tagad” pašpietiekamību un pašnoteikšanos, arī izvairīties no pēchuserliskajā fenomenoloģiskajā filozofijā atrodamās kritikas, kas vērsta pret „tagad” un klātbūtni.

Promocijas darbā Huserla laikapziņas analīžu kontekstā tiks piedāvāta un izvērtēta hipotēze par „tagad” nevis kā formālu laika noteiksmi līdzās pagātnei un nākotnei, bet gan kā kvalitatīvu vienību, kas arī veido promocijas darba novitāti. To, ka ir kaut kas mainījies, nosaka nevis formāli laika elementi, bet gan kvalitatīvas vienības. Promocijas darbā tiek argumentēts, ka pateikt, cik ir paskrējuši tagadnes mirklī, nav iespējams nekā citādi, kā vien no tā, vai ir kaut kas izmainījies saturiskajās noteiksmēs. Ja saturiski pilnīgi nekas nemainītos, nebūtu laikapziņas. Nav tīri formālu kritēriju, kas iezīmētu „tagad” robežas, taču šos kritērijus sniedz paša dotā saturiskās noteiksmes.

Promocijas darbā izvirzītā hipotēze par „tagad” kā saturiskas, pašidentas nemainīgas vienības noteiksmi ved pie tēzes par „tagad” multiplicitāti un relativitāti. Cik daudz saturiskās noteiksmes aktuālajā pieredzē, tik daudz „tagad”. Līdz ar to „tagad” nav ierobežots būt viens vai netverami ātrs un bezgalīgi mazs. Ir „tagad” momenti, kas parādās un nozūd, kamēr citi uzturas. „Tagad” saturiski pašidentiskas vienības nozīmē pats par sevi ir laiciski neizplests, proti, tam nav ilguma, taču „tagad” var iegūt laicisku izplestību attiecībās ar citiem „tagad”. Ja ir „tagad”, kuram, esot dotam, nomainās citi „tagad”, tad tas parādās kā ilgstošs. Tas „tagad”, kura dotības laikā nomainās neviens no citiem dotajiem saturiem, ir mazākais „tagad” moments, par kura ilgšanu nav jēgpilni iespējams runāt un kas var kalpot par visu citu „tagad” momentu ilgšanas relatīvo atskaites punktu.

Šāda „tagad” izpratne ļauj reizē pārskatīt mūsdienu fenomenoloģijā aktuālu jautājumu par intencionālā un neintencionālā attiecībām. Intencionalitāte izsaka vērstību uz priekšmetu, vienības pastāvēšanu, par spīti tam, ka vienība ir veidota no savstarpēji atšķirīgām un mainīgām daļām. Pēchuserliskajā fenomenoloģijā ir atrodami daudzi mēģinājumi runāt un argumentēt par neintencionāliem pieredzes aspektiem, kuros iztrūkst vērstības uz priekšmetu vai kuros šī vērstība tiek iedragāta. Šajos centienos nereti ir vērojama atsaukšanās uz īpašām, neierastām pieredzēm, kurās cilvēks ir izsists no ikdienas saprotamības horizonta. Ar „tagad” saturiskās noteiksmes hipotēzi tiek piedāvāta vēl viena iespēja, kā konceptualizēt neintencionālo, reizē tomēr apgalvojot, ka neintencionālajām pieredzēm nav tikai gadījuma raksturs un tās nepieciešami neparedz pilnīgu jēgas, vienību vai identitāšu zudumu. Saturiski pašidentiska vienība kā „tagad” ir neintencionālais, jo tas nav veidots no atšķirīgām un mainīgām daļām.

Ja mūsdienu franču fenomenologi (piemēram, Levins, Anrī, Marions) runā par tīras, tas ir, neintencionālas parādības, tīra, neintencionāla fenomena nepriekšmetisku dotību (Sebbah 2012, 37), šajā darbā tas ir tieši otrādi – neintencionālais ir tieši tas, kas ir dots vistiešākā veidā kā identiskais, turklāt pašidentiskais, kas pilnībā sakrīt pats ar sevi. Tieši intencionalitāte ir tā, kas ir nepieciešami iekšēji nepašidentiska. Ja neintencionālais ir kaut kur meklējams, tad tas ir meklējams dotībā, kas pati par sevi nav laiciska, tas ir, saturiski pašidentiskā vienībā, ko tā iekšēji nemainīgās un nediferencētās klātbūtnes dēļ var saukt arī par „tagad”.

Literatūras apskats

a. Avoti

Runājot par tekstuālajām evidencēm, kā avoti tiks izmantoti tie Huserla darbi un darbu daļas, kas ir nozīmīgas tēmas risinājumam. Laikapziņas problemātikai Huserls sistemātiski ir pieskāries daudzkārt savā dzīvē un atstājis pietiekami bagātīgu materiālu, lai gan Huserla dzīves laikā ir publicēts tikai viens laikapziņas problemātikai veltīts teksts. Šis teksts, kas 1928. gadā pirmo reizi publicēts ar nosaukumu „*Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins*” (Priekšlasījumi par iekšējās laikapziņas fenomenoloģiju) un iekļauts kā daļa Huserla kopoto rakstu krājuma *Husserliana X* sējumā, tomēr nav labs palīgs Huserla laikapziņas izpētē, jo šī Heidegera izdotā, bet Huserla asistentes Freiburgā laikaposmā no 1916. līdz 1918. gadam sastādītā kompilācija pārstrādātā veidā aptver tekstus un tekstu fragmentus, kas sarakstīti no 1905. gada līdz 1917. gadam. Huserla filozofijas pētnieki, strādājot ar viņa tekstu manuskriptiem, ir nonākuši pie secinājuma, ka teksti, kas tapuši ar 12 gadu starpību un kas izmantoti, lai izveidotu vienu veselu tekstu, nav savstarpēji saskanīgi un pauž atšķirīgas laikapziņas koncepcijas. Tādēļ promocijas darba izstrādes gaitā liela nozīme bija tieši pašu Huserla manuskriptu pētniecībai, kas pieejami Lēvenes Katoliskās Universitātes Huserla arhīvā, bet lielākā daļa no kuriem jau tagad ir pieejami publicētā veidā. Šeit būtu jāuzsver tas, ka Huserliānas X sējumā, kur publicēts jau minētais darbs „*Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins*”, ir atrodamas tekstuāli kritiskas redaktoru piezīmes, pēc kurām iespējams rekonstruēt pirmskompilācijas oriģinālus. Bez Huserliānas X sējuma „*Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893-1917)*” (Par iekšējās laikapziņas fenomenoloģiju (1893-1917)) pie pamatavotiem ir pieskaitāmi tādi sējumi, kas lielā mērā veltīti laikapziņas problemātikai, kā XXXIII sējums „*Die Bernauer Manuskripte über das Zeitbewusstsein (1917/18)*” (Bērnavas manuskripti par laikapziņu

(1917/18)) un Huserliānas Materiālu VIII sējums „*Späte Texte über Zeitkonstitution (1929-1934): Die C-Manuskripte*” (Vēlīnie teksti par laika konstituēšanos (1929-1934): C manuskripti). Šeit būtu jāmin arī Huserliānas XXIII sējums „*Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung. Zur Phänomenologie der anschaulichen Vergegenwärtigungen. Texte aus dem Nachlass (1898-1925)*” (Fantāzija, attēlapziņa, atcerējums. Par uzskatāmas attagadniskošanas fenomenoloģiju. Teksti no mantojuma (1898-1925)), kurā pirmo reizi Huserla fenomenoloģijā tiek pieteikts absolūtās apziņas nojēgums. Tāpat starp nozīmīgākajiem tekstiem ir minams Huserliānas XXIV sējums „*Einleitung in die Logik und Erkenntnistheorie. Vorlesungen 1906/07*”, kurā ir fiksēts būtisks pavērsiens Huserla laika fenomenoloģijā prom no „satura un satura aptveršanas” shēmas izmantošanas laikapziņas skaidrojumā.

Starp Huserliānas sējumiem, kur laikapziņas problēmas tiek risinātas mazāk, bet laikapziņas tēma tiek iekļauta plašākā Huserla fenomenoloģijas sistēmas ietvarā, var minēt III sējumu „*Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*” (Idejas par tīro fenomenoloģiju un fenomenoloģisko filozofiju. Pirmā grāmata: Vispārējs ievads tīrajā fenomenoloģijā), I sējumu „*Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge*” (Kartēziskās meditācijas un Parīzes priekšlasījumi), XI sējumu „*Analysen zur passiven Synthesis. Aus Vorlesungs- und Forschungsmanuskripten (1918-1926)*” (Pasīvās sintēzes analīzes. No priekšlasījumu un pētījumu manuskriptiem), XIII, XIV un XV sējumi, kas veltīti intersubjektivitātes tēmai. No kopotajos rakstos npublicētajiem darbiem jāmin darbs „*Erfahrung und Urteil*” (Pieredze un spriedums), pirmo reizi publicēts 1939. gadā.

Avoti tiks lasīti oriģinālvalodā, kā arī izmantoti tulkojumi angļu un latviešu valodā. Latviešu valodā ir izdots Huserla darbu un darbu fragmentu krājums „Fenomenoloģija” (Huserls 2002), kas promocijas darbā ir nozīmīgs rīks, jo sniedz pirmo mēģinājumu pārnest Huserla fenomenoloģijas terminoloģiju latviešu valodā.

b. Sekundārā literatūra

Huserla laikapziņas analīžu komentējošā literatūra var tikt nosacīti iedalīta divās lielās grupās, lai gan jāpiebilst, ka ir teksti, kuri var tikt ieskaitīti vairāk kā vienā no šīm grupām. Pirmo teksta grupu veido vēsturiski sistemātiski pētījumi par Huserla laikapziņas analīzēm to vēsturiskās attīstības gaitā, identificējot un izsekojot dažādiem teorētiskiem pavērsieniem un problēmām, kas motivējušas Huserlu turpināt meklējumus. Otro tekstu grupu veido Huserla laikapziņas koncepciju kritika. Tie ir teksti, kas pamatā rakstīti fenomenoloģiskās tradīcijas, izprastas plašā nozīmē, ietvaros, un kuros sniegti argumenti un kritisks Huserla laikapziņas

analīžu izvērtējums, un nereti tas tiek darīts, vai nu lai koriģētu Huserla uzskatus, vai arī lai izvirzītu savas koncepcijas. Parasti šīs grupas tekstos netiek ņemts vērā Huserla analīžu niansētā vēsturiskā attīstība un koncepciju dažādība. Starp redzamākajām kritikām ir tās, ko izteikuši Heidegers, Merlo-Pontī, Levins, Deridā, Rikērs.

Lai arī par Huserla laikapziņas analīzēm sarakstīts ir ļoti daudz, darbi, kas pievēršas vēsturiski sistemātiskai Huserla laikapziņas fenomenoloģijas pētniecībai, ir salīdzinoši maz, ņemot vērā, ka iegūt pilnīgāku un saskanīgāku priekšstatu par idejām, ko Huserls pauž savā fenomenoloģijā par laikapziņu, ir iespējams, tikai ņemot vērā tās attīstību. Līdz ar to, ņemot vērā, ka šajā darbā piedāvātā laikapziņas koncepcija tiek izvirzīta, to pretstatot Huserla laikapziņas analīzēm, ir svarīgi saprast un nošķirt atsevišķas laikapziņas koncepcijas Huserla laikapziņas fenomenoloģijas bagātīgajā daudzveidībā. Jo tikai tā ir iespējams noskaidrot, kas raksturo Huserla laikapziņas analīzes, vai tām ir kādas kopējas premisas un vai kāda no tām tomēr nevar tikt uzskatīta par veiksmīgu laikapziņas konceptualizāciju. Tikai tad, ja neviena no daudzajām koncepcijām nespēj sniegt apmierinošu risinājumu laikapziņas problēmai, var sākt domāt par alternatīvas koncepcijas meklējumiem. Līdz ar to šajā darbā nozīmīgāki būs vēsturiski sistemātiskie pētījumi par Huserla laikapziņas fenomenoloģiju. Šie teksti ir padziļinātas analīzes par Huserla laikapziņas analīzēm kopumā, atsevišķiem posmiem vai atsevišķām tēmām.

Starp nozīmīgākajiem tekstiem noteikti ir minams Kortomsa fundamentālais pētījums „*Phenomenology of Time: Edmund Husserl's Analysis of Time-Consciousness*” (Kortooms 2002), kurā, balstoties visaptverošās laikapziņas tēmai veltītu publicētu un nepublicētu Huserla tekstu studijās, ir uzrādīta Huserla laikapziņas izpratnes attīstība, sākot ar Huserla analīzēm 1904./5. mācību gada lekcijā līdz 1934. gadam. Šis darbs ir ievērojams ar to, ka tas ir pirmais apjomīgais darbs, kas aptver visus laikapziņas tematizācijas posmus. To, ka tas ir pirmais šāds darbs, vēsturiski daļēji noteica materiālu pieejamība pētniecībai. Šis darbs šajā promocijas darbā būs neatsverams palīgs un balsts Huserla laikapziņas koncepciju rekonstruēšanā.

Kā viens no tiem Huserla pētniekiem, kas pievērsies Huserla laikapziņas analīžu sistemātiskai pētniecībai, noteikti ir minams arī Bernets. Ietekmīgs ir izrādījies viņa ievads Huserla darbam „*Texte zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917)*” (1985), kas saīsinātā un pārskatītā veidā ir pārpublicēts anglicki „*Husserl's Early Time-Analysis in Historical Context*” (Bernet 2009). Brafis uzsver, ka visa šī Huserla darba izdevuma nozīmīgums slēpjas Berneta sarakstītā ievada faktā (ņemot vērā to, ka pats Huserla teksts ir atkārtots publicējums no Hua X II. daļas) (Brough, 1987: 243). Starp viņa citiem sistemātiskiem pētījumiem ir jāmin arī „*Husserl's New Phenomenology of Time*

Consciousness in the Bernau Manuscripts” (Bernet 2010).²⁴ Ne mazāk nozīmīgus pētījumus ir veikuši citi Huserla pētnieki. Te jāmin Klausa Helda (*Held*) grāmata „*Lebendige Gegenwart. Die Frage nach der Seinsweise des transzendentalen Ich bei Edmund Husserl, entwickelt am leifaden der Zeitproblematik*” (Held 1966) un raksts „*Phenomenology of „Authentic Time” in Husserl and Heidegger*” (Held 2007); Brafa raksti „*The Emergence of an Absolute Consciousness in Husserl's Early Writings on Time-Consciousness*” (Brough 1972), „*Edmund Husserl, Texte zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917), herausgegeben und eingeleitet von Rudolf Bernet (Philosophische Bibliothek 362). Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1985. lxxxvii 255 Seiten. 38 DM.*” (Brough 1987a), „*Temporality and the Presence of Language: Reflections on Husserl's Phenomenology of Time-Consciousness*” (Brough 1987b), „*Husserl's Phenomenology of Time-Consciousness*” (Brough 1989), ievads Huserla darba tulkojumam „*On the Phenomenology of the Consciousness of Internal Time (1893–1917)*” (Brough 1991) un „*Notes on the Absolute Time-Constituting Flow of Consciousness*” (Brough 2010); de Varena „*The Significance of Stern's Präsenzzeit for Husserl's Phenomenology of Time-Consciousness*” (de Warren 2005), „*Husserl and the Promise of Time: Subjectivity in Transcendental Phenomenology*” (de Warren 2009a), „*Time and the Double-Life of Subjectivity: on Rudolf Bernet's „Introduction” to Husserl's Phenomenology of Inner Time-Consciousness*” (de Warren 2009b) un „*Time*” (de Warren 2011); Zahavi „*Time and Consciousness in the Bernau Manuscripts*” (Zahavi 2004) un „*Perception of Duration Presupposes Duration of Perception – or Does it? Husserl and Dainton on time*” (Zahavi 2007a); un Ronalda Bruzinas (*Bruzina*) „*The Revision of the Bernau Time-Consciousness Manuscripts: Status Questionis – Freiburg, 1929-1938*” (Bruzina 1993) un „*The Revision of the Bernau Time-Consciousness Manuscripts: New Ideas - Freiburg, 1930-1933*” (Bruzina 1994).

²⁴ Agrāka versija vācu valodā: Bernet 2002a.

I. HUSERLA LAIKAPZIŅAS KONCEPCIJAS UN TO IZVĒRTĒJUMS

Šī daļa ir veltīta Huserla laikapziņas koncepciju rekonstruēšanai un kritiskam izvērtējumam. Šī daļa kalpo, lai uzrādītu problēmas Huserla veiktajā laikapziņas konceptualizācijā. Huserla fenomenoloģijā nav iespējams runāt par vienu laikapziņas koncepciju. Savu filozofisko pārdomu gaitā Huserls aizvien no jauna atgriežas pie saviem iepriekšējiem rezultātiem un pārskata tos. Šāda nemitīga laikapziņas koncepciju attīstība saistīta arī ar viņa filozofijas sistemātisko raksturu, kad izmaiņas vienā sistēmas apakšsistēmā pieprasa pārskatīt sistēmas citu apakšsistēmu. Vēsturiski skatoties, ir iespējams izšķirt vairākus etapus laikapziņas problemātikas risinājumos Huserla fenomenoloģijā, kas šajā daļā arī tiks aplūkotas.

I.1. 1904./5. mācību gada lekciju kurss

Huserls 1904./5. mācību gada lekciju kursa 4. daļā,²⁵ kas veltīta laikapziņas analīzei, iesaistās diskusijās ar savu skolotāju Brentano, kā arī pievēršas diskusijai starp Meinongu un Šternu. Huserls atsaucas arī vēl uz Džordžu Frederiku Stautu (*Stout*) un Džeimsu.²⁶ Huserls šajā lekciju kursā nepretendē piedāvāt izstrādātu sistemātisku laikapziņas teoriju un norāda, ka šī kursa ietvaros viņš nevar aplūkot visas būtiskās problēmas un grūtības, kas skar laikapziņu, kur nu vēl izveidot pilnīgu laika teoriju (Hua X, 394), un tā vietā piedāvā risināt divus uzdevumus. Pirmais uzdevums ir jautājums, kā ir konstituēta laiciska objektivitāte subjektīvā laikapziņā. Otrais uzdevums ir mēģinājumi pakļaut laikapziņu fenomenoloģiskai pētniecībai (Hua X, 3–4). Lielākā daļa no lekciju kursa 4. daļas manuskripta ir veltīta otrajam uzdevumam, proti, laika pieredzes fenomenoloģiskā satura analīzei, jautājumam par objektīvā laika konstituēšanos pievēršoties tikai beigu daļā.

Neskatoties uz to, ka minētā lekciju kursa laikapziņas analīzes nepretendē uz pilnīgu un noslēgtu laikapziņas teoriju, ir nepieciešams sniegt ieskatu tēzēs un argumentos, kas skar laikapziņu. Tam par iemeslu ir divi aspekti. Pirmkārt, izstrādājot laikapziņas teoriju

²⁵ Lekciju kursa 4. daļa ir izmantota kā kodols Heidegera redakcijā 1928. gadā izdotajam darbam „*Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins*” (Priekšlasījumi par iekšējās laikapziņas fenomenoloģiju), kas savukārt veido A daļu no Huserla kopoto rakstu krājuma *Husserliana X* sējuma. Jānorāda, ka šī Heidegera izdotā, bet Huserla asistentes Šteinas Freiburgā laikaposmā no 1916. līdz 1918. gadam sastādītā kompilācija pārstrādātā veidā kopumā aptver tekstus un tekstu fragmentus, kas sarakstīti no 1905. gada līdz 1917. gadam, un nesniedz precīzu ieskatu minētā lekciju kursā paustajās idejās. Te lieti noder *Husserliana X* sējuma redaktoru tekstuāli kritiskās piezīmes un sekundārā literatūra.

Daudzi filozofi nav ņēmuši vērā vai nav pietiekami izdalījuši iekšējo, bet reizē neeksplicēto Huserla laikapziņas analīžu attīstību (piemēram, Findlay 1975; Rinofner-Kreidl 2000; Rinofner 2002), tādēļ viņu darbi netiks izmantoti kā pamatmateriāls dažādo laikapziņas koncepciju identificēšanai un izklāstīšanai, un vajadzības pēc tiks piesaukti atsevišķu aspektu vai problēmu uzrādīšanai.

²⁶ Vairāk par filozofiem, kuri pirms Huserla risina laikapziņas problēmu, skatīt Andersen, Grush 2009.

turpmākajos gados, Huserls atsauksies uz tēzēm un ar to saistītajām, bet šajā posmā neatrisinātajām problēmām šajā lekciju kursā. Otrkārt, šajā lekciju kursā izvirzītās tēzes un argumenti, kā arī šo argumentu izvērtējums, būs jāņem vērā, izvirzot hipotēzi par „tagad” saturisko noteiksmi promocijas darba 2. daļā.

Šīs nodaļas uzdevums ir rekonstruēt Huserla iekšējās laikapziņas koncepciju un norādīt uz tās problemātiskajām vietām. Kā tika norādīts, Huserls minētajā lekciju kursā nepretendē sniegt noslēgtu laikapziņas teoriju, tomēr, neskatoties uz to, Huserla veikto laikapziņas analīzi raksturo zināms sistemātiskums, kas ļauj runāt par sistemātisku, bet neizvērstu laikapziņas skaidrojuma piedāvājumu, kas, atsaucoties uz tā laika diskusijām, koncentrējas uz noteiktām problēmām.

Pirms ķerties pie lietas, būtu nepieciešams īss ieskats dažu turpmāk darbā lietoto pamatjēdzienu nozīmēs. Huserls savā laikapziņas analīzē lieto dažādus terminus: laiks, pēctecība, laiciskā secība, ilgšana, laiciska izplestība un neizplestība, izmaiņa, kustība un miers, tādēļ ir nepieciešams atrunāt to lietojumu. Pēctecība un laiks, kas nespecifējot tiks lietoti vienā nozīmē, ir plašāki jēdzieni nekā kustība, jo kustība pieprasa saturiskas, tas ir, kvalitatīvas (arī kvantitatīvas) izmaiņas, kamēr principā par pēctecību var runāt arī tad, ja saturiski nekas nemainās (miera stāvoklī). Pēctecība ir laiciska secība iepretim telpiskai secībai, kuru raksturo reizē dotība. Pēctecību veido momenti jeb fāzes, kas secīgi nomaina viena otru. Ilgšana jeb ilgstamība tiks vienādota ar pēctecību un laicisku izplestību. Visi trīs termini ietver ideju par to, ka pastāv attiecības starp elementiem, kas visi nav doti reizē. Kaut kas ilgst jeb kaut ko raksturo ilgšana tad, ja tā dotību raksturo elementi, kas visi nav doti reizē. Ilgstamības nav, ja kaut kas sastāv tikai no viena elementa vai arī visi tā elementi ir doti reizē. Līdzīgi attiecībā uz laicisku izplestību: būt izplestam laiciski nozīmē būt dotam caur vairāk nekā vienu elementu un kā veidojošie elementi nav visi reizē. Pēc iespējas cenšoties noturēt tekstuālu homogenitāti, šajā apakšnodaļā vairāk izmantošu dažus no šiem terminiem. Runājot par laikapziņu, šajā apakšnodaļā vairāk tiks lietots termins pēctecība.

1.1.1. Laikapziņa kā fenomenoloģiskās analīzes objekts

Viena no pamatlietām, ar ko Huserls arī iesāk 1904./5. mācību gada lekciju kursa 4. daļas 1. paragrāfu, ir fenomenoloģiskās analīzes objekts. Par to Huserls runā, kad pirms laikapziņas analīzes uzsākšanas viņš sniedz dažas vispārējas piezīmes. Huserls norāda, ka tas, kas viņam ir padomā, ir laikapziņas fenomenoloģiska analīze, kas aptver specifisku (1) pētījuma lauku un (2) pieeju.

(1) Pētījuma lauks ir laikapziņa. Laikapziņa citādi izsakāma kā subjektīvais laiks, pārdzīvojuma laiks, laiks jeb ilgšana, kas parādās (*erscheinende Zeit, erscheinende Dauer*), un imanentais laiks (*immanente Zeit*). Šo laiku Huserls kontrastē ar objektīvo laiku un norāda uz divām operācijām, kas, izslēdzot objektīvo laiku (Hua X, 5), ļauj nokļūt līdz subjektīvajam pārdzīvojuma laikam. Šīs divas operācijas norāda uz divām objektīvā laika nozīmēm. Pirmkārt, runa ir par reālās objektīvās pasaules pašas par sevi objektīvo laiku, kas transcēdē apziņu (nav dots apziņā). Otrkārt, runa ir par fenomenālās objektīvās pasaules laiku jeb objektīvās pasaules, kāda tā parādās apziņā, objektīvo laiku, kāds tas parādās apziņā.²⁷ Objektivitāte raksturo gan pārdzīvojumus transcēdējošo īsto pasauli, gan pasauli, kas parādās jeb fenomenalizējas subjektīvos pārdzīvojumos. Ar piesauktajām divām operācijām Huserls atbrīvojas no šīm abām objektivitātēm, no abiem objektīvajiem laikiem. Ar pirmo operāciju notiek objektīvās pasaules objektīvā laika atcelšana, ar otro operāciju tiek atcelts fenomenālās objektīvās pasaules objektīvais laiks.

Lai padarītu objektīvā laika izslēgšanu fenomenoloģiskā pētījumā skaidrāku, Huserls norāda uz paralēlēm ar nonākšanu pie telpapziņas kā fenomenoloģiska pētījuma priekšmeta. Ceļā uz telpapziņu pirmā operācija ir abstrahēšanās no transcēdējošās interpretācijas par objektīvo telpu (Hua X, 5), no ikvienas interpretācijas, kas transcēdē doto (Kortooms 2002, 23). Abstrahēšanās ceļā Huserls atliek sāņus objektīvo telpu, paliekot pāri dotajai fenomenālajai objektīvajai telpai. Attiecībā uz laikapziņu tiek veikts identisks solis. Otrā operācija attiecībā uz telpapziņu ir fenomenālās objektīvās telpas reducēšana uz to veidojošajiem primārajiem saturiem (*primären Inhalte*) (Hua X, 5), kas veido objektīvās telpas fenomenu (fenomenālo objektīvo telpu). Tas nozīmē, ka Huserls izšķir (1) objektīvo telpu pašu par sevi, (2) objektīvo telpu, kāda tā parādās, jeb objektīvās telpas fenomenu un (3) sajūtu saturus (primāros saturus), kas ir pamatā objektīvās telpas fenomenam un ko varētu raksturot kā „kvazi-telpisku” lauku, jo primārie saturi veido lauku, kurā pastāv tādas attiecības kā blakus, virs, iekš (Hua X, 5).

Analoģiski tam, kā nonāk pie telpapziņas, Huserls nonāk arī pie laikapziņas. Subjektīvais pārdzīvojuma laiks ir nošķirams gan no objektīvās pasaules laika, gan no fenomenālās objektīvās pasaules fenomenālā laika. Pārdzīvojums un tā laiciskums, kas veido fenomenālā objektīvā laika aptveršanas saturu, caur objektivējošu interpretāciju var tikt izteikts caur, piemēram, pulksteņa laiku vai dienas un nakts ritmiem, kas izsaka objektīvo

²⁷ Ir jānorāda, ka vēl 1904./5. mācību gada lekciju kursā fenomenoloģisks dotums ir tikai pārdzīvojums, pārdzīvojuma intencionālais priekšmets (fenomenālās objektīvās pasaules priekšmets) nav fenomenoloģisks dotums. Intencionālais priekšmets kļūst par fenomenoloģisku dotumu tikai pāris gadus vēlāk līdz ar fenomenoloģiskās redukcijas ienākšanu Huserla fenomenoloģijā. Jau 1906./7. mācību gada lekciju kursā Huserls nedaudz pieskaras intencionāli imanento dotumu fenomenoloģiskajai analīzei, taču tikai 1907. gada vasaras semestrī pirmo reizi Huserls runā eksplīcīti par fenomenoloģisko redukciju (Kortooms 2002, 25–27).

laiku. Ja es pārdzīvoju sāpes, to ilgumu es varu interpretēt kā divarpus stundu ilgu. Fenomenoloģiskais dotums ir tikai pārdzīvojums (sāpju pārdzīvojums), kuru veido laikaptveršana un aptveršanas saturs, kurā balstās laikaptveršana. Pārdzīvojumi nav iekšēji jucekļīgi, tiem piemīt kārtība, sakārtojuma kopsakars (Hua X, 6). Te, lai arī nevar runāt par objektīvu laicisku sakārtojumu, tomēr analogiski telpapziņu raksturojošam kvazi-telpiskumam ir iespējams runāt par kvazi-laicisku apgabalu (Kortooms 2002, 24), kur atsevišķie pārdzīvojumi kā primārie saturi parādās tādās attiecībās kā „viens pēc otra” vai „viens reizē ar otru”.

(2) Pieeju pētāmajam priekšmetam raksturo „pilnīga ikviena pieņēmuma, konstatējuma un pārlicības, kas attiecas uz objektīvo laiku (visu transcendentu pieņēmumu par eksistējošo), izslēgšana” (Hua X, 4). Huserls norāda, ka „no objektīvā skatupunkta ikvienam pārdzīvojumam kā ikvienai reālai esamībai un esamības momentam var būt sava vieta vienā vienotā objektīvā laikā [...]” (Hua X, 4), un līdz ar to pētnieciskā interese var būt vērsta uz subjektīvā „pārdzīvojuma objektīvo laiku” (Hua X, 4), uz to, kā „laiks, kas laikapziņā ir statīts kā objektīvs, attiecas pret īsto objektīvo laiku, vai laika intervālu noteikšana atbilst objektīvi īstiem laika intervāliem, vai kā tie no tiem novirzās. Bet tie nav fenomenoloģijas uzdevumi” (Hua X, 4). Laikapziņas analīzē fenomenoloģija atsakās no pieņēmumiem par pasaules laika pastāvēšanu, kas nosaka, ka spriedumi par to netiek iesaistīti fenomenoloģiskā laika analīzē, proti, subjektīvais pārdzīvojuma laiks, pirmkārt, netiek skatīts kā īstā objektīvā laika daļa un, otrkārt, netiek ar pēdējo nekādi samērots vai izteikts caur pēdējo (ar to nodarbojas psiholoģija kā dabaszinātne par dvēseli (Hua X, 4)).

Rezumējot – fenomenoloģiskās analīzes lauks ir ierobežots ar laikapziņu kā imanento laiku, kas raksturo apziņas pārdzīvojumus, to mainību, ilgšanu, pēctecību un vienlaicību. Šis pārdzīvojumiem piemītošais laiks fenomenoloģiskajā analīzē tiek aplūkots, neizejot no jeb nebalstoties jēdzienos par objektīvās pasaules objektīvo laiku, kā arī fenomenālās objektīvās pasaules objektīvo laiku. Laikapziņa pati ir fenomenoloģiskās analīzes izejas punkts.

I.1.2. Izejas punkts laikapziņas problēmas risinājumā

I.1.2.1. Pēctecība un pēctecības dotība

Viens no pamatnošķīrumiem, uz kura balstās laikapziņas teoretizācija šajā, 1904./5. mācību gada lekcijā, ir nošķīrums starp pēctecību, no vienas puses, un pēctecības apziņu jeb prezentāciju, no otras puses. Tēze izsakāma tā, ka dotā pēctecība nav pēctecības dotība. Tas, ka dotais mainās, proti, ir kustība dotībā, vēl nenozīmē pašas dotā kustības dotību, tas ir, ka ir dota arī kustība pati. Huserls šo tēzi par to, ka dotā pēctecība nav pēctecības dotība, stata kā

iebildumu mēģinājumiem izskaidrot subjektīvo laiku, atsaucoties tikai un vienīgi uz sajūtu dotumiem (krāsām, skaņām utt.), ko izraisa fizikālie procesi objektīvajā laikā (Hua X, 11–12).²⁸ Huserls raksta: „Ar to, ka stimulš ilgst, vēl nav teikts, ka sajūta tiek sajūsta kā ilgstoša, bet gan tikai tas, ka sajūta arī ilgst. Sajūtas ilgšana un ilgšanas sajūta ir divas atšķirīgas lietas. Un tas pats attiecas uz secību. Sajūtu secība un secības sajūta nav viens un tas pats.” (Hua X, 12)²⁹ Šo tēzi aizstāv bez paša Huserla ne tikai viņa skolotājs Brentano, bet arī Meinongs un Džeimss (de Warren 2005, 93).

Kāds ir pamatojums šādam nošķīrumam, jo varētu likties, ka pietiek ar to, ka dotība mainās, lai arī būtu dota pati dotības mainība. To, ka ar to nepietiek, nosaka noteiktu premisu pieņemšana. Kas ir šīs premisas, kas pamato šo būtisko tēzi par dotības mainības un mainības dotības nošķīrumu? (P1) Kā pirmo premisu var minēt to, ka pēctecība kā laiciska secība ir kaut kas tāds, kas ir salikts no vairākiem elementiem, ko var saukt par fāzēm jeb momentiem. Šī premisa izsaka to, ka pēctecība nav iespējama, ja ir tikai un vienīgi viens pēctecību veidojošs elements. (P2) Otrkārt, pēctecību veidojošie momenti nav doti visi uzreiz, vienā reizē, bet gan viens pēc otra. Šī premisa izsaka to, ka pēctecība ir tāda veida elementu salikums, kur, esot dotam vienam elementam, nav doti arī visi pārējie elementi. Ja, esot dotam vienam elementam, būtu doti arī visi pārējie, tā vairs nebūtu pēctecība, bet gan vienkārši telpiska, tas ir, vienlaicīga secība. Pēctecība nav dota visa uzreiz. (P3) Treškārt, pēctecības elementi savā dotībā izslēdz viens otru. Šī premisa pastiprina premisu P2, sakot ne tikai to, ka ir pēctecības elementi, kas nav doti, kad ir doti citi, bet viens dotais pēctecības elements izslēdz jebkura cita pēctecības elementa dotības iespējamību. Šo premisu var raksturot kā stingru pēctecību, kur pēctecību veidojošie elementi izslēdz viens otru.

Ņemot vērā šīs premisas, minētais būtiskais nošķīrums kļūst saprotams. Premisa P1 paredz, ka pēctecība ir kaut kas salikts, kas nozīmē, ka pēctecības dotībai ir nepieciešama to veidojošo elementu dotība. Taču saskaņā ar premisu P2 pēctecības elementi nav doti visi uzreiz, un saskaņā ar premisu P3 šie elementi pat izslēdz viens otru savā dotībā. Šī savstarpējā izslēgšana nozīmē, ka viss, kas ir dots, ir kārtējais pēctecības elements, kas, izslēdzot visus pārējos, ir dots viens pats. Viens elements nespēj nodrošināt pēctecības dotību, lai arī tas ir pēctecības daļa. Lai to ilustrētu, var iedomāties pēctecību xP, kas sastāv no četriem elementiem A, B, C, D. Lai tā būtu pēctecība, šiem četriem pēctecības xP elementiem ir jābūt dotiem tādā veidā, ka, esot dotam A, nav doti B, C, D, savukārt, esot dotam B, nav doti A, C, D utt. Ja tā nebūtu, tā būtu labākajā gadījumā telpiska secība. Līdz ar to ir dots vai nu A, vai

²⁸ Viens no tiem noteikti ir Ernsts Mahs (Mach), kuru kritizē arī Huserla skolotājs Francs Brentano (Brentano 1988, 145–160).

²⁹ Viens no tiem, kas filozofijas vēsturē aizstāv pozīciju, ka ar pēctecību pietiek, lai tā būtu apzināta, ir Loks (de Warren 2005, 93).

nu B, vai nu C, vai nu D. Ja ir dots A, tad no tā nav iespējams iegūt visu xP, bet gan tikai un vienīgi A. A pats par sevi nedod pēctecību, jo nedod visus pārējos momentus. Ja ir dots B, tad no tā nav iespējams iegūt visu xP, bet gan tikai un vienīgi B. Tas pats attiecas uz C un D. Līdz ar to, lai arī A, B, C, D ir doti pēctecīgi viens pēc otra, nav iespējams nonākt pie tā, ka ir dota arī pati pēctecība. Huserls, lai to ilustrētu, min melodijas piemēru: „Piemēram, kad noskan kāda melodija, tad atsevišķie toņi nepazūd pilnībā līdz ar stimula, respektīvi, caur to izraisīto nervu kustību izbeigšanos. Kad noskan jauns tonis, pagājušais nav pazudis bez pēdām, citādi mēs būtu nespējīgi izsekot viens pēc otra sekojošo toņu attiecībām, mums katrā mirklī būtu viens tonis, iespējams, starpā starp abu toņu piesitieniem tukša pauze, bet nekad – melodijas priekšstats.” (Hua X, 11)

Pieņemot izklāstītās premisas, pēctecību nav iespējams izskaidrot, atsaucoties uz pašu pēctecību, precīzāk, pēctecīgi dotām vienībām. Ja pati pēctecība nenodrošina pēctecības dotību, un tomēr pēctecība ir dota, tad ir jābūt kādam citam nosacījumam, kas nodrošina šo dotību. Laikapziņas problemātikā līdz ar to Huserlam kā galvenais izvirzās jautājums par to, kas ir tas nepieciešamais nosacījums, lai būtu iespējama pēctecības dotība, proti, laikapziņa?

1.1.2.2. Pēctecīgo saturu pēctecība ir dota pēctecīgā prezentācijā

Tas, kas ir nepieciešams, lai būtu iespējama kustības dotība, ir, ka pēctecības momenti, pēctecīgi nomainot viens otru, ir doti kopā to savstarpējās attiecībās, proti, ka pēctecīgie momenti ir nevis doti katrs par sevi, viens bez otra, bet saistībā. De Varens to skaidro, izmantojot piemēru ar triju nošu melodiju: „Lai dzirdētu melodiju, ir nepieciešams, ka es aptveru laiciski izplestu nošu secību kā veselumu, tomēr neaptverot visas trīs notis uzreiz.” (de Warren 2009b, 160) Tas saistīts ar to, ka pēctecības kritērijs ir, mazākais, divu momentu nomaīņa, proti, specifiskas attiecības starp tiem. Ja pēctecības moments nav dots specifiskajās attiecībās ar citiem noteiktās pēctecības momentiem, tad pēctecības nav. Proti, viens moments pats par sevi nav pietiekams, lai runātu par pēctecību. Lai būtu dota pati momentu pēctecība un nevis tikai momenti, kas ir pēctecīgi, pēctecīgajiem momentiem ir jābūt vienkopus tā, ka tad, kad ir dots kāds moments, reizē kaut kādā nozīmē ir jābūt dotam arī momentam, kuru šis moments ir nomainījis. Proti, pēctecības dotībai ir nepieciešama, mazākais, divu momentu kopādotība.

No tā rodas tālāks jautājums, ko nozīmē pēctecīgiem momentiem būt dotiem kopā tā, lai būtu iespējama arī to pēctecības dotība? Jāpiezīmē, ka, lai arī viens no Huserla kritikas objektiem ir viņa skolotājs Brentano, savu pozīciju šajā jautājumā viņš ieņem, vadoties no diskusijas starp Meinongu un Šternu (Kortooms 2002, 37–38). Meinonga atbilde īsumā ir

tāda, ka pēctecīgu momentu kopādrotība ir iespējama, pamatojoties uz to, ka tie ir doti vienlaicīgi vienā un tajā pašā momentā (Kortooms 2002, 38). Šterna atbilde, kas piedāvā alternatīvu Meinonga pozīcijai, īsumā ir tāda, ka ir iespējama pēctecīgu momentu kopādrotība, tiem neesot dotiem vienā un tajā pašā momentā (Kortooms 2002, 38).³⁰

Meinonga pozīcija ir tajā laikā dominējoša pozīcija, kuras sākotni Huserls saista ar Johanu Frīdrihu Herbartu (*Herbart*) un tālāk arī ar Hermani Lotci (*Lotze*) (Hua X, 19–20). Pēc Meinonga pozīcijas, pēctecības prezentācijas nosacījums ir tāds, ka momenti, kas ir pēctecīgi, tiek doti vienlaicīgi jeb vienā un tajā pašā neizplestā momentā (Hua X, 227). Tā kā momenti ir pēctecīgi, viena momenta dotības momentā nevar būt tiešā veidā doti visi pēctecīgie momenti. Noteiktā momentā, kad ir dots kāds no pēctecīgajiem saturiem, reizē ir reprezentēti pirms tam doto, bet vairs nedoto momentu saturi. Te jāpiezīmē, ka reprezentētajiem saturiem ir jābūt kādai noteiksmi, kas tos atšķir no prezentētajiem jeb aktuāli dotajiem saturiem. Ja tas tā nebūtu, tad visi saturi, kas doti vienlaicīgi – kā pašreizējie, tā bijušie – dotu nevis pēctecību, bet gan tikai vienlaicību. Piemēram, pēctecīgu momentu saturu virknē $A \rightarrow B$, momentā, kad ir dots B, lai būtu pēctecība, ir jābūt reprezentētam bijušajam saturam A. Ja saturs A būtu reprezentēts tādā pašā veidā, kādā tas bija prezentēts, pirms to nomainīja B un kādā aktuāli ir dots B, tad momentā B būtu dota nevis A un B pēctecība, bet gan tikai to vienlaicība. Tas nozīmē, ka, lai vienlaicībā varētu tikt dota pēctecība, iepriekšējo momentu saturiem, kas ir reprezentēti aktuālajā momentā, ir jābūt īpašam raksturam vai noteiksmi, kas tos atšķir no aktuālā momenta satura.

Jāpiezīmē, ka arī Huserls iestājas par to, ka pagājušajiem momentiem, kas ir klāt aktuālajā momentā, ir jābūt klāt modificētā veidā. Huserls šo viņam nozīmīgo apsvērumu ilustrē ar melodiju: „Ja tie [pagājušie toņi] paliktu nemodificēti, tad melodijas vietā mums būtu vienlaicīgu toņu akords vai drīzāk neharmonisks toņu ņudzeklis, ko mēs iegūtu, ja vienlaicīgi uzsistu visus toņus, tiklīdz tie jau ir noskanējuši.” (Hua X, 11) Proti, fāžu pēctecība pati par sevi nenodrošina to, ka ir dota pati pēctecība.

Pēc Šterna pozīcijas, kas piedāvā alternatīvu risinājumu Meinonga pārstāvētajai pozīcijai, ko viņš dēvē par „apziņas veseluma momentānuma dogmu” (*das Dogma von der Momentaneität eines Bewußtseinsganzen*) (Stern 2005, 320/321; Hua X, 20–21), pēctecības prezentācijas nosacījums ir tāds, ka, lai arī viņš piekrīt Meinongam, ka pēctecīgie momenti ar to saturiem tiek prezentēti vienā šos pēctecīgos momentus aptverošā prezentācijā, taču

³⁰ Jāpiezīmē, ka turpmākais Meinonga un Šterna teoriju pamatideju izklāsts nepretendē uz adekvātu pašu šo autoru teoriju interpretāciju, bet gan tikai parāda, kā Huserls interpretē šo abu filozofu pozīcijas un kādus secinājumus viņš izdara, balstoties uz šīs interpretācijas. Iemesls tam ir tāds, ka šīs darba daļas uzdevums ir saistīts ar Huserla laikapziņas koncepciju uzrādīšanu un analīzi, un abu minēto filozofu laika teorijas interpretācija un salīdzināšana ar Huserla interpretāciju ne tikai neatklāj šai darba daļai būtiskus Huserla laikapziņas konceptualizācijas aspektus, bet arī prasītu atsevišķu izvērstu pētījumu.

atšķirībā no Meinonga uzskata, ka šī pēctecīgo momentu aptverošā prezentācija ir nevis vienlaicīga, proti, dota vienā punktveida momentā, bet pati sastāv no pēctecīgiem momentiem jeb fāzēm (Hua X, 21). Pēctecības prezentācijai, lai tā varētu prezentēt pēctecību, ir jābūt tik laiciski izvērsta, proti, jāaptver tik pēctecīgie momenti, cik pēctecīgos momentus tā apvieno kopā (Hua X, 21). Pretēji Meinonga pozīcijai, kas uzskata, ka pēctecības prezentācijai ir jābūt ierobežotai ar vienu momentu tādā nozīmē, ka pēctecīgie momenti ir doti visi uzreiz, Šterna pozīcija pauž, ka pēctecības prezentācijas pēctecība sakrīt un tādējādi izplestības ziņā ir paralēla ar pēctecīgajiem momentiem, ko tā aptver. Pēc šīs pozīcijas, visi iepriekšējie pēctecīgie momenti ar to saturiem nav nepieciešami jārepresentē vienā, tas ir, pašreizējā momentā, jo tie katrs atsevišķi ir doti tieši šajā pēctecības prezentācijā, kas „izklājas” pār visiem pēctecīgajiem momentiem, tādējādi izslēdzot nepieciešamību pēc to reprezentācijas. Vienīgais nosacījums ir tāds, ka pēctecīgo momentu pēctecības prezentācijai ir jābūt pašai saliktai no tik pēctecīgiem momentiem, cik pēctecīgos momentus tā apvieno kopā.

Huserls jautājumā par to, vai pēctecīgu saturu pēctecības prezentācija ir vienlaicīga (laiciski neizplesta, momentāna) vai pēctecīga (laiciski izplesta, ilgstoša), pamatā nostājas Šterna pusē. Pēc Huserla domām, pēctecīgo momentu pēctecība ir prezentēta pēctecīgā prezentācijā.

Huserls Meinongam izvirza vairākus iebildumus.³¹ Viens no iebildumiem ir tāds, ka Meinonga pēctecības prezentācija neizplestā beigu momentā ir „idealizēta fikcija” līdzīgi kā „matemātisks punkts” (Hua X, 225), „abstrakcija” vai „matemātiska abstrakcija” (Hua X, 227). Komentējot Meinonga piedāvājumu, viņš retoriski prasa, vai Meinonga beigu fāze ir domājama kā matemātisks punkts (Hua X, 227), un saka: „Punkts pats par sevi ir nekas.” (Hua X, 227) Šī argumenta neizvērstība atstāj vietu interpretācijām: (a) atsevišķs punkts ir nekas un ir tikai abstrakcijas produkts; (b) atsevišķs punkts nav pašpietiekams, un tikai abstrakcijā to var aplūkot atrautībā no citiem punktiem. Pirmā interpretācija pauž stingrāku pozīciju, noliedzot punktu kā tādu pastāvēšanu pieredzē un uzskatot to par idealizētas abstrakcijas rezultātu. Šī pozīcija, piemēram, paustu, ka ir līnijas, bet nav punkti, un līnijas nesastāv no punktiem, bet īsākām līnijām. Proti, ir tikai izvērsti objekti. Savukārt otrā interpretācija nenoliedz punktu pastāvēšanu, taču noliedz to pašpietiekamību. Proti, ja ir punkts, tad nepieciešami ir vēl jābūt vēl vismaz vienam citam punktam. Pēc šīs pozīcijas, ir līnijas, taču šīs līnijas sastāv no nepatstāvīgiem (nepašpietiekamiem) punktiem, tādēļ runāt par atsevišķu punktu, neņemot vērā tos punktus, ar kuriem tas nepieciešami ir attiecībās, nozīmē veikt abstrahēšanos no tiem. Ja Huserla iebildums atbilst otrajai interpretācijai, tad iemesls

³¹ Šie iebildumi šeit tiks identificēti, bet ne izvērtēti. Lai salīdzinātu Huserla apsvērumus ar Šterna apsvērumiem, skatīt: Stern 2005, 310–319.

šāda punkta nepašpietiekamības nepieciešamībai varētu būt ietverts otrajā iebildumā, kas arī tūlīt tiks uzrādīts.

Kā otrs iebildums ir identificējams tas, ka šāds beigu moments pats par sevi varētu viens pats prezentēt pēctecību: „Zināms, ka apziņai ir jātiecas pāri Tagad. Tas tai ir jādara ikvienā momentānajā aktā, taču tas nav laikobjekta uztvērumš, bet gan tikai abstrakcija. Lai laikobjekta uztvērumš varētu būt iespējams, vajag, lai ne tikai beigu akts, bet ikviens momentānais akts ir pāri sev tiecošš; šo sev pāri tiecošo aktu saplūsmē pastāv uztvērumš, kas pats ir izplests, izvērsts [*distribuiert*]. Nevienam no šiem aktiem nav tiesības saukties par uztvērumu.” (Hua X, 226–227) Ar tiekšanos pāri „tagad” Huserls domā iepriekšējo un nākamo momentu kaut kāda veida ietvertību aktuālajā momentā. Proti, Huserls piekrīt, ka fāžu pēctecība pati par sevi nesniedz pēctecību, tādēļ ir nepieciešams, lai fāzes ietvertu arī citas tās pašas pēctecības fāzes modificētā veidā. Tas, kam Huserls nepiekrīt, – ka ir pietiekami ar atsevišķu vienu fāzi (momentānu vienlaicību), lai varētu iegūt pēctecību, kas nozīmē, ka atsevišķām fāzēm ir ne tikai jāietver iepriekšējās un nākamās, bet tām pašām vēl ir jāstājas pēctecības attiecībās ar citām. Viens atsevišķš moments nevar panākt pēctecības prezentāciju, ir nepieciešams, ka katrs no šiem momentiem darbojas kopā ar citiem. Kā Huserls norāda, katram momentam ir jāsaplūst ar iepriekšējiem un nākamajiem. Izskatās, ka arguments, ko Huserls izvirza par labu savai pozīcijai, ir tāds, ka Meinonga punktveidīgajā, momentānajā pēctecības prezentācijā (pat ja pieņemtu, ka tas uz brīdi nemainīgi ilgtu) iztrūktu pati pēctecība, proti, jebkāda veida izmaiņas: „Vai arī kāds var teikt: tiklīdz tas [uztvērums] ir nonācis savā beigu fāzē, uztvērumš ir ilgstoša esamība [*Sein*], tas varētu kādu brīdi ilgt nemainoties? Bet vai mums vēl ir kustības uztvērumš, ja kustība ir pagājusi? Un vai tad tas nenozīmētu, ka mums varētu tas [kustības uztvērumš] būt arī bez kustības?” (Hua X, 227)

Kā trešo argumentu Huserls min evidenci: „Patiesībā tā ir evidence (ja tā vispār ir kaut kas), ka beigu fāze ir domājama un iespējama tikai kā beigu fāze, un ikviena laika fāze – tikai kā laika fāze.” (Hua X, 226–227) Ar šo evidenci šeit ir jāsaprot tas, ka nav iespējams pieņemt, ka kādas pēctecības fāze ir pašpietiekama ārpus pēctecības, ja tā pēc savas noteiksmes ir kaut kas tikai šajā pēctecībā. Proti, fāze, tai skaitā beigu fāze, norāda, ka tā nepieciešami ir daļa no pēctecības. Ja kaut kas ir dots kā fāze vai moments, tad nav iespējams teikt, ka šī fāze vai moments ir kaut kas pats par sevi, jo būt fāzei vai momentam nozīmē būt attiecībās ar citām fāzēm vai momentiem.

Ceturtais apsvērums, par ko Huserls runā, ir tas, ka, ja moments, par ko runā Meinongs, ir neizplests, tad pats par sevi tas nav nekas laicisks, bet var kalpot tikai kā laika matērija, kas nozīmē, ka tas var ieņemt īsāku vai ilgāku vietu laikā. Huserls min piemēru ar krāsu un telpu. Piemēram, noteikta krāsa var ilgt ilgāku vai īsāku laiku, pati par sevi krāsa neietver sevī

laiciskas noteiksmes. Līdz ar to Meinonga koncepcijai, kas paredz, ka pēctecības prezentācija nav pēctecīga, bet vienlaicīga un līdz ar to neizplesta (pēctecība ir prezentēta vienā fāzē), jāskatās ar problēmu, ka tā pieļauj iespēju pēctecības prezentācijai aizpildīt jebkādu laicisku izvērsumu, kas ir „bezjēdzība” (Hua X, 227–228), jo ikviena pēctecības prezentācija aizņem noteiktu laicisku izplestību.

Kortomss, komentējot Huserla pēdējo apsvērumu, piemēta, ka no Meinonga pozīcijas izriet, ka tad ikvienā pēctecības momentā vienlaicīgi būtu reprezentēti visi pārējie pēctecības momentu saturi, kamēr īstenībā pirmajā kādas pēctecības momentā nav reprezentēts nekas, bet ar katru nākamo pēctecības momentu reprezentēto momentu skaits aug. Par šo reprezentēto momentu savstarpējām attiecībām Meinonga teorija atskaitīties nevar (Kortooms 2002, 58).³² Problēma slēpjas tajā – ja visas iepriekšējās fāzes ir vienlaicīgi dotas pēdējā beigu fāzē, proti, tās ir neizplestas, tad nav skaidrs, kas piešķir tām noteikto savstarpējo laicisko novietojumu.

I.1.3. Dubultās nepārtrauktības struktūra

I.1.3.1. Pēctecības prezentācijas dubultās nepārtrauktības struktūra

Apkopojot iepriekš rakstīto, jāsaka, ka, lai arī Huserls pamatā nostājas Šterna pusē, sakot, ka pēctecības prezentācija pati ir laiciski izplesta, viņš tomēr apvieno Šterna un Meinonga pozīciju (Kortooms 2002, 59–60), apgalvojot, ka pēctecīgu saturu pēctecības prezentācija ir veidota no divām nepārtrauktībām, kas veido laikapziņas dubultās nepārtrauktības struktūru. Kas ir šīs divas nepārtrauktības un kas tās raksturo?

Dubultās nepārtrauktības struktūra sastāv no (1) pēctecības prezentācijas pēctecīgo fāžu jeb momentu nepārtrauktības un (2) ikvienai pēctecīgajai fāzei jeb momentam piemītošās nepārtrauktības (Hua X, 232). Pirmā nepārtrauktība izsaka pēctecīgu momentu nepārtrauktību, kas nozīmē, ka viens moments nepārtraukti seko aiz otra. Un šie pēctecīgie momenti, kas seko viens aiz otra pirmajā nepārtrauktībā, paši ir nepārtrauktības, kuras Huserls sauc par „intuitīvām šķērsgrīzuma nepārtrauktībām” (*intuitives Querschnittkontinuum*) (Hua X, 232). Tādējādi pirmā nepārtrauktība vizualizējot varētu tikt atzīmēta kā horizontāla nepārtrauktība, kur viens pēctecības moments seko otram, savukārt katrs atsevišķais pēctecības moments pats arī ir nepārtrauktība, kuras izvērsums var tikt attēlots uz vertikālas līnijas.

³² Komentējot Šterna kritiku, kas vērsta pret apziņas veseluma vienlaicību, de Varens norāda uz identisku problēmu: ja vārds „jā” ir dots vienlaicīgi, tad kā apziņa šajā vienlaicībā spēj identificēt atbilstošo secību, jo tikpat labi, ja „j” un „ā” ir doti vienlaicīgi, varētu arī būt tā, ka identifikācija ir „āj” un nevis „jā” (de Warren 2005, 102).

Huserla risinājums, no vienas puses, seko Meinonga pozīcijai, pieņemot, ka vienā pēctecības momentā šķērsgriezuma nepārtrauktībā var būt reprezentēti iepriekšējie momenti, un, no otras puses, seko Šternam tajā, ka pēctecības prezentācija pati ir pēctecīga vertikālajā nepārtrauktībā, kas ļauj izskaidrot nemitīgo iepriekšējo reprezentāciju pieauguma apzināšanos, kas raksturo kaut kā ilgstoša dotību. Proti, atskatot kādam tonim, kas iezīmē jaunas pārdzīvojuma vienības sākumu, nekas nav reprezentēts, bet tad, tam sekojot otram tonim un tā uz priekšu, iepriekšējie toni ir reprezentēti šajos ikreiz jaunajos toņos, kas nosaka reprezentēto momentu pieaugumu.

1.1.3.2. Šķērsgriezuma nepārtrauktības skaidrojums caur SA shēmu

Ņemot vērā iepriekš izteikto (1.1.2.2. Pēctecīgo saturu pēctecība ir dota pēctecīgā prezentācijā) piezīmi, ka reprezentētajiem saturiem ir jābūt kādai noteiksmi, kas tos atšķir no prezentētajiem jeb pašreiz dotajiem saturiem, citādi, piemēram, melodijas gadījumā, vienā tās fāzē būtu dota nevis atšķirīgo toņu pēctecība, bet gan vienlaicība, proti, akords, kas sastāvētu no visiem šiem toņiem, aktuāls kļūst jautājums par reprezentācijas iedabu. De Varens, kā ilustrāciju izmantojot melodiju, norāda, ka „fenomenoloģiskais izaicinājums [...] pastāv tajā, lai sniegtu aprakstu tam, kā apziņa aptver iepriekšējos toņus *kā* pagājušus, tas ir, dotus ne *kā* klātesošus, bet *kā* promisesošus nepastarpinātās pagātnes specifiskā laiciskuma modā” (de Warren 2009b, 160). Proti, kādā veidā laikapziņas šķērsgriezuma nepārtrauktībā ir klātesoši iepriekšējo fāžu saturi? Šis jautājums un centieni to risināt 1905. gadā izgaismojas uztvēruma, no vienas puses, un fantāzijas un atcerējuma, no otras puses, nošķiruma problemātikā. Nošķirumi starp uztvērumu, fantāziju un atcerējumu ir nozīmīgi, jo tie uzrāda problēmu, kā domāt saturu reprezentāciju, kas nodrošina pēctecības prezentāciju. Vai tā ir saistīta ar fantāziju vai atcerējumu? Taču, vai fantazētais un atcerētais nav diskrētās attiecībās ar uztverto, kamēr nupat bijušās kāda pārdzīvojuma fāzes reprezentācija ir nepārtrauktības attiecībās ar to, kas pašreiz uztverts?

Uztvēruma, fantāzija un atcerējums ir intuīcijas akti (pārdzīvojumi un tos aptverošā intencionalitāte), kuros tikai intencionāli ieskatītais ir guvis īstenojumu atbilstošos pārdzīvojumu saturos, taču uztvēruma atšķirība no abiem pārējiem aktiem ar to, ka pirmais prezentē jeb tagadnisko, kamēr pārējie divi reprezentē jeb atgadnisko. Tas nozīmē, ka uztvērumā kaut kas ir dots klāt kā pats, kā paštagadnīgs, kamēr fantāzijā un atcerējumā, lai arī starp tiem pastāv atšķirības, kaut kas ir dots nevis kā pats tagad klātesošs, bet gan kā reprezentēts, kā kaut kas, kas nav klāt aktuāli pats.

Huserls runā par uztvērumu vairākās nozīmēs. Huserls raksta, ka „melodijas uztvērumā” mēs izšķiram tagad doto toni un saucam to par „uztverto”, un izšķiram pagājušos toņus, un saucam tos par „neuzvertiem”. No otras puses, mēs saucam visu melodiju par uztvertu, lai gan tikai viens tagad punkts ir uztverts”. (Hua X, 38) Skaidrojot šo nošķirumu, var atsaukties uz 1906./7. mācību gada lekciju kursā atrodamu nošķirumu starp divām uztvēruma nozīmēm. (u1) Vienā nozīmē uztvērums ir akts, kurā sākotnēji konstituējas „tagad”. (u2) Otrā nozīmē uztvērums ir akts, kurā jebkāda veida priekšmetiskums ir konstituēts sākotnējā veidā (Hua X, 417). Ar „sākotnējā veidā” te jāsaprot prezentāciju kā klātbūtīgumu iepretim reprezentācijai. Attiecinot to uz laikapziņu, uztvertais pirmajā nozīmē ir pašreiz aktuāli dotais, kaut kas, kas ir aptverts kā tagad dotais, savukārt uztvertais otrajā nozīmē ir tas, kura kāds tā moments vai fāze ietver uztverto pirmajā nozīmē. Uztvēruma pirmajā nozīmē kritērijs ir tagad aktuāli prezentētais. Tas, kas ir kādā tagadējā momentā dots kā pats klāt, ir uztverts pirmajā nozīmē. Uztvērums otrajā nozīmē balstās uztvērumā pirmajā nozīmē, taču tas pārsniedz to, jo tajā ietilpst ne tikai uztvertais pirmajā nozīmē, bet arī pirmajā nozīmē iepriekš uztvertais jeb pagājušie „tagad”, kas doti tā, kas ir pagājis, apziņā jeb primārajā atcerējumā, jeb svaigajā atcerējumā (Hua X, 30), ko Huserls nošķir no sekundārā atcerējuma jeb īsta atcerējuma.

Ņemot vērā iepriekš teikto, iznāk, ka tādas pēctecības prezentācija, kura raksturota kā uztvērums, sastāv no pēctecīgiem momentiem, taču šie pēctecīgie momenti nesastāv tikai un vienīgi no tā, kas ir aptverts kā tagad esošs, proti, ikreizējā momentā nav tikai „tagad” aptveršanas saturs, kas būtu arī aptverts kā „tagad”, bet arī no iepriekšējo saturu aptveršanas primārajā atcerējumā. Tas nozīmē, ka ikviens pēctecīgais moments pēctecīgā uztvērumā, izņemot pirmo, kas tiešām var sastāvēt tikai no tā, kas ir aptverts kā „tagad”, sastāv no tā, kas ir aptverts kā „tagad”, un to, kas ir aptverti kā pagājušie, nepārtrauktības. Ja ikviens pēctecīgais moments jeb šķērsgriezums sastāvētu tikai un vienīgi no tā, kas ir aptverts kā „tagad”, tad pēctecības prezentācijas nebūtu. Taču, Huserls uzsver, pēctecības prezentācija ir. Proti, ir doti ne tikai atsevišķi momenti, bet arī vienības, kas ilgst. Vēl vairāk, pēc Huserla domām, atsevišķi momenti ir abstrakcija, jo tas, kas ir dots, ir to nepārtrauktība. Līdz ar to Huserls izšķir, no vienas puses, „raupjo” „tagad” (*das „grobe” Jetzt*), kas sastāv no tā, kas „tagad” momentā ir dots kā tagadējais, un tā, kas „tagad” momentā ir dots kā pagājušais, primārajā atcerējumā un, no otras puses, smalkāko „tagad” (*das feinere Jetzt*) jeb tīro „tagad” (*das reine Jetzt*), kas sastāv tikai no tā, kas ir dots kā tagadējs. Raupjie „tagad” ir momenti jeb fāzes, kas veido horizontālo nepārtrauktību, savukārt smalkākie „tagad” ir momenti jeb fāzes, kas kopā ar apziņu par pagājušo un nākamo veido vertikālo nepārtrauktību jeb raupjo „tagad”.

Ar ko atšķiras tas, kas ir dots kā tagadējs, no tā, kas ir dots kā pagājušais, šķērsriezuma jeb vienlaicības nepārtrauktības horizontā? Attiecībā uz šķērsriezuma nepārtrauktības skaidrošanu Huserls iesaista „satura un aptveršanas” shēmu (SA shēmu). Šī shēma, kā norāda Bernets, „nāk no lingvistiskās pieredzes apgabala, kur lingvistiskā zīme ir aptverta kā tāda, kas aizstāj jēgu vai objektu, kas ir domāti lingvistiskajā aktā” (Bernet 2009, 126). Tas nozīmē, ka, esot dotam, piemēram, noteiktam zīmju savirknējumam „suns”, šis savirknējums ir aptverts caur jēgu „suns”. Saturs šajā gadījumā ir zīmju savirknējums, bet tas, ka šis savirknējums tiek domāts caur jēgu „suns”, ir šī satura aptveršanas rezultāts. Neskatoties uz šīs shēmas lingvistisko izcelsmi, Huserla filozofijā tā ir apziņas un apziņas priekšmeta attiecību skaidrošanas modelis, kas ir izstrādāts darbā „Loģiskie pētījumi” (Hua XIX/1; Hua XIX/2). Saskaņā ar šo shēmu ir saturs, kas kalpo par pamatu tālākai tā aptveršanai, ko Huserls apzīmē arī kā satura interpretāciju. Attiecinot šo shēmu uz apziņas un priekšmeta saistījumu, Huserls runā par apziņas pārdzīvojumu saturu, kas kalpo par saturu to aptverošai interpretācijai, kā rezultātā šie saturi iegūst attiecības ar priekšmetu. Piemēram, noteikti apziņas saturi tiek aptverti kā galds, sarkans, skābs utt. Šī shēma paskaidro to, ka „visa lieta ir domāta vai aptverta pat tad, ja tikai daļa no tās ir prezentēta intuitīvā parādībā” (Bernet 2009, 126). Saturi (sajūtu kvalitātes) mainās, taču lieta, neskatoties uz šo maiņu, paliek viena un tā pati, pateicoties šo saturu aptveršanai kā vienas un tās pašas lietas dažādām perspektīvām. Ja nebūtu šo saturu aptveršanas, nebūtu arī lietas, kas ietvertu sevī atšķirīgas perspektīvas.

Kā šī shēma, ko Huserls paņēma no lietu pieredzes skaidrojuma, ir izmantota laikapziņas teoretizācijā 1904./5. mācību gadā? Huserls šķērsriezuma nepārtrauktību sauc arī par kāpjošu nepārtrauktību, kur kāpuma augstākais punkts izsaka aptveršanas satura augstāko intensitāti, kas raksturo sajūtu. Sajūta ir aptveršanas saturs, kas ir pamatā tam, kas ir aptverts kā „tagad” (Hua X, 233). Sajūta izsaka uztvēruma pirmajā nozīmē aptveršanas saturu: „[...] sajūta atbilst uztvērumapziņai kā tagadapziņai.” (Hua X, 234) Tālāko nepārtrauktību veido fantasmu sērijas, kas nepārtrauktā veidā pieslēdzas sajūtai un veido tā, kas ir aptverts kā pagājušais, aptveršanas saturus. Fantasma graduāli mazinās intensitātē. Fantasma ir mazāk intensīvi saturi. Jo tālāk no tā, kas ir uztverts pirmajā nozīmē, kaut kas ir, jo mazāka ir tā satura intensitāte (Hua X, 234). Jo tālāk no „tagad” aptvertā ir kāds iepriekš aptvertais, jo mazāka ir fantasma intensitāte. Fantasmu intensitāte mazinās, līdz vispār vairs nav fantasma, proti, iepriekšējo momentu kā „tagad” aptvertā saturi. Šajā sakarā Huserls runā par pagātnes intuīciju, kas nozīmē, ka pagātnes aptveršanai ir saturs. Ja šī satura nav, nav arī intuīcijas, un tas, kas tad paliek, ir tukša intence, tukša vērstība uz kaut ko, kas bijis uztverts minētajā un nozīmē. Visu to šķērsriezuma nepārtrauktības daļu, kurai ir aptveršanas saturs, neskatoties uz to intensitāti, jeb kuru raksturo intuīcija, Huserls sauc par sākotnējo laicisko

apgabalu (*ursprüngliche Zeitfeld*) (Hua X, 234), ko varētu saukt par uztvērumu plašākā (u2) nozīmē.

Līdz ar to primārais atcerējums, lai arī tas sastāv no saturiem, kas aptverti ne kā tagad doti, ietilpst uztvērumā un nav īsti uzskatāms par reprezentāciju, jo pieslēdzas tagad dotajam nepārtrauktā veidā, veidojot sākotnējo laicisko apgabalu. Uztvēruma plašākajā nozīmē tad ir vienādojams ar sākotnējo laicisko apgabalu, un tā kritērijs ir saturs, kas pieslēdzas sajūtai, dotība nepārtrauktā veidā. Ja kaut kas ir dots kā pārtraukts ar to, kas aptverts kā „tagad”, tas vairs neietilpst uztvērumā plašajā nozīmē. Ar to primārais atcerējums atšķiras no sekundārā atcerējuma un fantāzijas, kurus raksturo pārtrauktības attiecības ar to, kas aptverts kā „tagad” dotais. Primārais atcerējums ir nepastarpināti piesaistīts uztvertajam (1) nozīmē.

Taču 1904./5. mācību gada lekciju kursā Huserls par uztvērumu runā vēl vienā nozīmē (u3), kas ir pat vēl plašāka par nupat minēto plašo. Te uztvēruma kritērijs ir priekšmeta, uz ko ir vērsta uzmanība, aptveršanas kopsakars (*Auffassungszusammenhang*). Priekšmeta uztvēruma ilgums, kamēr kaut kas, kas ir kāda priekšmeta aptveršanas kopsakarā, ir dots apziņai kā klāt tagad (Hua X, 38–39). Atšķirībā no uztvēruma kā sākotnējā laiciskā apgabala, kura kritērijs ir intuitīva (sajūtas un fantasmu) dotība, šeit uztvēruma kritērijs ir, pirmkārt, aptveršanas intencionālais kopsakars, otrkārt, viena aptveršanas intencionālā kopsakara momenta intuitīva dotība jeb „tagad” aptveršana, kas ir aptverta kā visa priekšmeta aptveršanas kopsakara daļa, un, treškārt, uz priekšmeta aptveršanas intencionālo kopsakaru ir vērsta uzmanība. Ja šie kritēriji ir izpildīti, priekšmets ir uztverts. Tādējādi, piemēram, klausoties dziesmu, ja es vēršu savu uzmanību uz visu dziesmu, tad dziesma kopumā veido visu aptveršanas kopsakaru. Kamēr dziesma skan, proti, kamēr kāds no dziesmas toniņiem ir aptverts kā tagad esošs, visa dziesma ir uztverta. Savukārt, ja es vēršu uzmanību uz vienu dziesmas toni, tad visa dziesma vairs neskaitās uztverta, bet tikai šis tonis. Galu galā, Huserls raksta, ka uzmanība var būt vērsta uz vienu mazu toņa fragmentu, un tad uztverts būs tikai šis toņa fragments, ne viss tonis (Hua X, 415).

Pēc pēdējās uztvēruma nozīmes, kā neuztverts varētu skaitīties arī tas, kas pirmajā plašākajā uztvēruma nozīmē ir sākotnējais laiciskais apgabals, jo uztvēruma kritērijs atrodas ārpus laikapziņas nozīmes intencionālās aptveršanas sfērā. Turklāt pēdējā uztvēruma nozīmē kā uztverts varētu būt arī tas, kas ietvertu sekundāro atcerējumu. Piemēram, ļoti gara simfonija, kuras sākums sen vairs nav sākotnējā laiciskajā apgabalā, var tikt atsaukts sekundārajā atmiņā, bet tomēr dēļ tā, ka uzmanība ir vērsta uz visu simfoniju, arī sākums līdz ar to ir uztverts (Kortooms 2002, 64).

Līdz ar to SA shēmas izmantošana laikapziņas teoretizācijā paskaidro, kā ir iespējams, ka „pašreizējā uztvēruma fāze ir spējīga tvert ne tikai atbilstošu pašreizējo ilgstoša uztvēruma

objekta fāzi, bet arī tā pagājušās un nākošās fāzes” (Bernet 2009, 126). Šī shēma nosaka, ka ikviens šķērsriezuma nepārtrauktības moments ir satura un satura aptveršanas vienība, un nepārtrauktība ir SA shēmā īstenojošos momentu nepārtrauktība. Tādējādi sajūta ir saturs specifiskai aptveršanai, ko sauc par „tagad” aptveršanu, un sajūtas aptveršanas rezultātā konstituējas tas, kas ir dots tagad (smalkākais „tagad”). Savukārt cita veida saturs, fantasma, ir saturs citai specifiskai aptveršanai, ko sauc par pagājušā aptveršanu (primāro atcerējumu), un fantasma kā specifiskas intuitīvas dotības, kas ir jānošķir no sajūtas, aptveršanas rezultātā konstituējas tas, kas ir dots kā nupat bijušais. Līdz ar to šķērsriezuma nepārtrauktība ir saturu un to aptveršanu nepārtrauktība.

Attiecībā uz primāro atcerējumu Huserls argumentē, no vienas puses, ka tas nav pretstats uztvērumam, proti, ka tas var veidot uztvērumu, būt tā daļa, un, no otras puses, ka tas ir kaut kas atšķirīgs no sekundārā atcerējuma jeb īsta atcerējuma. Pirmkārt, viena no atšķirībām ir jau minētā nepārtrauktība starp „tagad” aptveršanu un primāro atcerējumu. Sekundārais atcerējums veido pārtrauktību ar „tagad” aptveršanu. Otrkārt, primārajā atcerējumā tas, kas bija pirms tam, joprojām ir klāt, tikai primārajā atcerējumā, proti, iepriekš kā „tagad” aptvertais joprojām ir klāt, tikai kā primāri atcerētais. Savukārt sekundārajā atcerējumā kaut kas ir reprezentēts, jo tas, kas ir sekundārajā atcerējumā, ir bijis prom, pazudis, kas nozīmē, ka ir pārtrauktība ar uztvērumā doto. Treškārt, primārais atcerējums ir atcerējums tikai tādā mērā, kādā to nošķir no akta, kurā aptverts tīrais „tagad”. Taču, tā kā tīrais „tagad” ir abstrakcija, kas pats par sevi nepastāv un kas veido nepārtrauktības attiecības ar primāro atcerējumu, nav iespējams nošķirt tīro „tagad” no primāri atcerētā (kā vien abstrakcijā). Tas nozīmē, ka primārais atcerējums, tā kā tas veido nepārtrauktības attiecības ar tīrā „tagad” aptveršanu, piederas uztvērumam. Ceturtkārt, sekundārajā atcerējumā kaut kas tiek dots kā bijis, kā tāds, kas nav aktuāli klāt, savukārt primārajā atcerējumā kaut kas ir dots kā tā, kas ir tagad, iepriekšēja prezentācija. Piektkārt, primārajā atcerējumā dotais reizē var tikt reprezentēts arī sekundārajā atcerējumā.

1.1.3.3. Sajūtu un fantasmu nošķīrums: problēmas ar SA shēmas izmantošanu

Vadoties no laikapziņas skaidrojuma caur SA shēmu, rodas problēmas, kuras apzinās arī pats Huserls. Kā norāda Kortomss, šī problēma ir izgaismojama, pievēršoties uztvērumapziņas un fantāzijas apziņas nošķīruma problemātikai, kuru Huserls risina 1904./5. mācību gada lekcijas 3. daļā (Kortooms 2002,14). Huserls uzsver, ka uztvērumapziņa un fantāzijas apziņa ir diskrētas, proti, starp tām nepastāv nepārtrauktība (Hua XXIII, 77), proti, pastāv stingrs nošķīrums starp to, kas apzināts kā iztēlots, un to, kas pastāv kā uztverts.

Iztēlotais un uztvertais nepāriet viens otrā. Fantāzijas apziņā konstituētais parādās ar noteiksmi „nav pats klāt”, proti, ja es kaut ko iztēlojos, tad to es iztēlojos kā tādu, kas nav reāli klāt, kas nav uztverts te un tagad. Piemēram, es varu iztēloties, kā es aizstāvu savu promocijas darbu, taču šī fantāzija ir dota kā tas, kas nenotiek, proti, kā tas, kas nav tagad aktuāli pats klāt. Vadoties no tā, Huserls izvirza jautājumu, kā fantāzijas apziņa iegūst noteiksmi „nav pats klāt”?

Huserls izskata divas iespējas, kā fantāzijas apziņa attiecas pret uztvērumpziņu. (1) Pirmā iespēja ir tāda, ka fantāzijas apziņa ir intuitīvas prezentācijas galējs veids, kas stāv blakus uztvērūmam kā galējam intuitīvas prezentācijas veidam. Ar „galējs” šeit jāsaprot nesalikts vai neatvasināts no citiem apziņas veidiem. (2) Otrā iespēja ir tāda, ka fantāzijas apziņa ir uztvērumpziņas modifikācija, proti, fantāzijas apziņa balstās tā, kas ir sākotnēji dots kā uztverts, modifikācijā. Šādā gadījumā fantāzijas apziņa nav galējs intuitīvas prezentācijas veids, jo ir atvasināms no uztvērumpziņas (Kortooms 2002, 16–17). Galu galā Huserls nav apmierināts ar abām iespējām un tālākajos gados izvērsīs citu fantāzijas skaidrojuma modeli, kas ietvers atsacīšanos no SA shēmas (Kortooms 2002, 18).

(1) Attiecībā uz pirmo iespēju problēma rodas, mēģinot noskaidrot, kura no divām aptveršanām – uztvēruma vai fantāzijas – īstenosies, esot dotam noteiktam saturam? Jautājums ir par kritēriju, kas nosaka, kura aptveršana tiks lietota uz kuru saturu. Huserls izvirza ideju, ka pats saturs varētu ietvert noteiksmes, kas nosaka aptveršanas modu. Tas paredzētu, ka aptveršanas saturs pats sevī jau ietvertu realitātes raksturu (uztvēruma gadījums) vai nullitātes raksturu (fantāzijas gadījums). Taču šeit ir problēmas. Pirmkārt, ja saturs ir tas, kas ir dots klāt apziņā, tad kā tas sanāktu ar fantāzijas saturu – fantasmu? No vienas puses, fantasma ir klāt apziņā, tā ir apziņas imanentais saturs, no otras puses, fantasma nav klāt, jo tai ir nullitātes raksturs (Kortooms 2002, 16), kas izsaka, ka tā nav pati klāt, un tas ir pretrunīgi. Otrkārt, tas ir pretrunā ar to, ka tieši apziņas aktivitāte nosaka to, kas ir fantazēts, kas ir reprezentēts, nevis paša apziņas satura noteiksme. Vadoties pēc tā, kā „Loģiskajos pētījumos” Huserls argumentē pret to, ka būt attēlam ir kāda satura iekšēja noteiksme, proti, tas, ka kaut kas ir attēls kaut kam, nav tāda paša īpašība, kā būt sarkanam vai apaļam (Hua XIX/1, 437–438), ir iespējams arī argumentēt pret to, ka „nebūt pašam klāt” nav kāda satura paša noteiksme, bet gan noteiksme, ko sniedz apziņas aptveršana (Kortooms 2002, 16).

(2) Attiecībā uz otro iespēju, kur starp pašu saturu un aptveršanas raksturu nepastāv nekāda saistība, kas nozīmē, ka viens un tas pats saturs var kalpot kā fantāzijas apziņai, tā uztvērumpziņai, saskaras ar problēmu, uz kāda pamata var notikt tā, kas sākotnēji prezentēts kā uztvertais, kā uztvertā diskreditācija un modifikācija fantāzijas apziņā (Kortooms 2002, 17)?

Tagad attiecinot to, kas teikts par uztvērumpziņas un fantāzijas apziņas nošķirumu, uz „tagad” aptveršanas un primārā atcerējuma attiecībām, attiecībā uz otro iespēju, proti, ka saturs ir viens un tas pats, bet atšķiras aptveršanas, nebūtu kritēriju, kā noteikt, kurš saturs ir jāaptver kā tagadējais un kurš kā nupat bijušais. Tādēļ Huserls izvēlas nošķirt saturus un runāt par divu veidu saturiem, kas jau sevī ietver noteiksmes, kas ļauj tos atšķirīgi aptvert. Te runa ir par sajūtām un fantasmām. Sajūtas tiek aptvertas kā tagadējais, bet fantasma kā nupat bijušās. Šis piedāvājums atbilst pirmajai iespējai fantāzijas apziņas un uztvērumpziņas nošķiruma problēmas risinājumā, bet līdz ar to tas arī ietver tieši tās pašas problēmas, ko ietver šī pirmā iespēja.

Saistībā ar sajūtas un fantasma kā divu atšķirīgu veidu saturu nošķirumu pastāv vēl viena problēma. Iepriekš tika uzsvērts, ka Huserls uztvērumpziņu un fantāzijas apziņu skata kā diskrētus apziņas veidus, proti, starp uztverto un iztēloto nepastāv nepārtrauktība, kas ļautu vienam nemanāmi pāriet otrā. Ja es kaut ko iztēlojos, tad es to nesajaukšu ar uztverto. Ja pieņemtu, ka pašā saturā jau būtu noteiksmes, kas noteiktu, kāda aptveršana pret to tiks lietota, tad pašos saturos jau būtu ietverta pārtrauktība ar citiem saturiem (fantasmām ar sajūtām). Ja fantasma un sajūta ir diskrētas, un sajūta un fantasma piedalās pēctecības prezentācijā, tad nevar būt nepārtrauktība starp to, kas ir aptverts kā „tagad”, un to, kas aptverts kā nupat bijušais. Ja saturs nosaka aptveršanu, un saturs ir diskrēts, tad arī aptveršanas ir diskrētas, bet tas runā pretī Huserla tēzei, ka starp „tagad” aptveršanu un primāro atcerējumu pastāv nepārtrauktība. Huserls pats apzinās to, sakot, ka „ja kāds pieņem būtisku atšķirību starp sajūtām un fantasmām, tas, protams, nedrīkst apgalvot, ka aptveršanas saturi nupat pagājušajām laika fāzēm ir fantasma, jo šie saturi [aptveršanas saturi nupat pagājušajām laika fāzēm] nepārtraukti pāriet aptveršanas saturos, kas pieder tagad momentam” (Hua X, 47). Huserls saprot, ka, ja primāro atcerējumu skaidro caur fantasmām, tad starp uztvērumu un primāro atcerējumu nevar būt nepārtrauktības attiecības, starp tām ir diskrētas attiecības. Tādēļ Huserls piedāvā runāt par sajūtu saturu noēnošanos primārajā atcerējumā, kas kalpo par aptveršanas saturu primārajam atcerējumam. Kortomss norāda, ka tas neko neatrisina, jo var jautāt, vai noēnojumi ir jāsaprot kā Džeimsa piedāvātie pēctattēli, kas paliek un lēnām izbāl kādu laiku pēc tam, kad priekšmets pats vairs nav acu priekšā, piemēram, kā tas ir izteikti zibspuldzes zibšņa gadījumā tumsā? Ja tā, tad problēma tāpat nav atrisināta, jo pēctattēli ir klāt, tāpat kā sajūtas ir klāt, un līdz ar to nav skaidrs, kā no pēctattēliem var iegūt pēctecības apziņu (Kortooms 2002, 51–52, 71–72)? Pēctattēli var būt spēcīgāki nekā sajūtas, līdz ar to intensitāte nevar kalpot par kritēriju tam, kura aptveršana īstenosies attiecībā uz saturu.

1.1.3.4. Horizontālās nepārtrauktības dotība

Līdz šim tika izklāstīts, kā ikviens horizontālās nepārtrauktības moments primārajā atcerējumā „izplešas” pāri tagad aktuāli dotajam uz iepriekš doto, taču, kā apgalvo Huserls, pati pēctecības prezentācija ir pēctecīga, proti, šķērsgriezuma nepārtrauktība pati par sevi nav pašpietiekama, ikviena šāda nepārtrauktība pati piedalās horizontālajā nepārtrauktībā. Tā kā horizontālā nepārtrauktība arī ir pati pēctecība, rodas jautājums, kā šī pēctecība ir dota?

Viena atbilde varētu būt tāda, ka šī pēctecība ir dota vienkārši no viena pēctecīgā momenta uz otru, taču tad varētu apgalvot, ka šī pēctecība nav apzināta kā pēctecība, un galu galā tas var novest pie tiem pašiem secinājumiem, pie kuriem nonāk Meinongs. Iemesls tam ir tas, ka pats Huserls atzīst, ka pēctecība nav pēctecības apziņa, jo tad, kad ir aktuāls viens pēctecības moments, aktuāli nav citi, un līdz ar to pēctecība pati nav dota.

Tā kā Huserls, konstatējot problēmas Meinonga piedāvājumā, iestājas par ideju, ka pati pēctecības prezentācija, tas ir, horizontālā nepārtrauktība ir laiciski izplesta, viņam ir kaut kā jāatskaitās par to, kā ir dota pati pēctecības prezentācijas pēctecība. Starp komentatoriem nav vienprātības šajā jautājumā. Bernets uzsver, ka Huserls apziņas iekšējo pārdzīvojumu laiciskumu pēc tā struktūras nenošķir no pārdzīvojuma priekšmeta laiciskuma, kas izriet no darbā „Loģiskie pētījumi” attīstītā iekšējā uztvēruma (*innere Wahrnehmung*) jēdziena. Berneta versiju atbalsta Huserla teiktais: „Laikobjekta³³ uztvērumam pašam ir jābūt laikobjektam, un abi sakrīt pēc to fenomenālās ekstensijas.” (Hua X, 226) Citviet: „Pie laikobjekta uztvēruma būtības pieder tas, ka tas pats ir laikobjekts. Katrā ziņā tai ir laiciska izplestība.” (Hua X, 232) Tas nozīmē, ka laikobjekts kā laiciska vienība ir konstituēta pēctecības prezentācijā, kas pati ir konstituēta kā pēctecīga vienība. Kā norāda Bernets, Huserls pieņem strukturālu līdzību starp to, kā konstituējas kāda priekšmeta laiciskums, un to, kā konstituējas šī laiciskā priekšmeta prezentācijas laiciskums (Bernet 2009, 128). Ja kāds skaņu salikums konstituējas kā laiciska vienība, pateicoties dubultās nepārtrauktības struktūrai, tad šī dubultās nepārtrauktības struktūra pati ir konstituēta šādā veidā.

Pēc Kortomsa interpretācijas, Huserla pagaidu atbilde ir horizontālās nepārtrauktības pēctecīgo momentu saplūsme (*Verschmelzung*) (Hua X, 227), kas iekšējā uztvērumā (refleksijā) ir dota kā laiciski izplests priekšmets (Hua X, 228–229). Kortomss reizē norāda, ka šīs atbildes ir nepietiekamas, jo nedz paskaidro, kā šī saplūsme izpaužas, nedz – kā tā kļūst par reflektīvā, iekšējā uztvēruma priekšmetu (Kortooms 2002, 62–63).

Atšķirības starp abiem komentatoriem slēpjas tajā, ka pirmais apgalvo, ka horizontālā nepārtrauktība ir dota kā laikobjekts iekšējā pārdzīvojumā, savukārt otrais – ka tā ir dota kā

³³ Jēdzienu laikobjekts Huserls pārņem no Meinonga, „lai apzīmētu pieredzes objektu, kura konstitūcijai laiciska pēctecība ir iekšēji piemītoša” (de Warren 2009, 160).

saplūsmes vienība, kura iekšējā reflektīvajā uztvērumā kļūst par laikobjektu. Saistībā ar Berneta interpretāciju gan rodas jautājums, kas notiek tad, kad iekšējais uztvērumš nav vērsts uz horizontālo nepārtrauktību? Ja tā konstituējas tikai iekšējā uztvērumā, tad sanāk, ka tad, kad tas nav, nav arī laikapziņas, jo Huserlam laikapziņu nepieciešami veido dubulta nepārtrauktības struktūra.

1.1.3.5. Nepārtrauktība un „tagad”

Tas ir nenoliedzami, ka nepārtrauktība spēlē būtisku lomu jau agrīnajās Huserla laikapziņas analīzēs,³⁴ taču līdz šim nav ticis aplūkots viens no būtiskākajiem jautājumiem, proti, jautājums, kā Huserls saprot pašu nepārtrauktību, ar ko viņš operē, raksturojot iekšējo laikapziņu? Un saistībā ar nupat izteikto jautājumu, ņemot vērā, ka iekšējā laikapziņa ir konstituēta dubultnepārtrauktībā, vēl viens jautājums: vai vertikālā un horizontālā nepārtrauktība balstās vienā un tajā pašā nepārtrauktības izpratnē? Lai arī Huserls atšķirībā no sava skolotāja³⁵ ir „skops” ar izvēršiem skaidrojumiem par pašu nepārtrauktību, ir norādes, kas vismaz varētu iezīmēt virzienu, kā to saprast.

Pirmajā brīdī varētu šķist, ka Huserls nepārtrauktību saprot matemātiski kā kāda lieluma bezgalīgu dalāmību vai aristoteliski kā divu lielumu robežu sakrišanu (pārklāšanos),³⁶ ko tekstuāli varētu atbalstīt arī Huserla vairākkārt apgalvotais par to, ka momenti nomaina viens otru nemitīgi. Taču šādam lasījumam ir jāsaskaras ar vairākām grūtībām. Pirmkārt, Huserls raksta: „To, ka laika pozīcijām ir intervāli, ka tie ir lielumi u.tml., tas var tikt uzrādīts evidenti.” (Hua X, 71–72) Otrkārt, Huserls nošķir dažādus laiciskās aptveršanas veidus: „tagad” apziņu, apziņu par pagājušo un apziņu par nākošo. Ja to nepārtrauktība nozīmētu nespēju nošķirt vienu no otras, tas nozīmētu izjaukt pašu laikapziņu veidojošo struktūru. Treškārt, tas runātu pretī Huserla izejas punktam, ka pēctecība vēl neveido pēctecības apziņu, kas paredz skaidru nošķirumu starp vienu pēctecības momentu no otra. Citādi visas Huserla analīzes jau pašas pieejas ziņā padarītu sevi neiespējamas, pasludinot sevi par idealizētu fikciju, balstoties idejā, ka, lai arī laikapziņā nav iespējams izšķirt nekādus momentus, laikapziņu veido izšķirami momenti, kas veido laicisku vienību, pateicoties specifiskām aptveršanām. Ceturtais apsvērumš, kas nebalstās Huserla tekstos, bet ar ko Huserlam būtu

³⁴ Jānorāda, ka Žans Mišels Salanskis rakstā, kurā argumentē pret Huserla fenomenoloģijas „naturalizēšanu”, tieši nepārtrauktības jēdzienu uzskata par nozīmīgāko Huserla filozofijā: „Protams, *egoloģija* konstituē vienu Huserla domas līmeni, bet jājautā, vai tā nebūtu radikālāk un būtiskāk jāuzlūko kā *nepārtrauktīb-oloģija* [*continuum-ology*] (Salanskis 1999, 494).”

³⁵ Brentano jautājumam par nepārtrauktību atsevišķi velta pāri par trīsdesmit lapaspusēm (Brentano 2010, 1–33).

³⁶ Pēdējo pieņem un laika pieredzes problēmas kontekstā izvērš Brentano (Brentano 2010, 1–33).

jārēķinās, ja viņš pieņemtu nepārtrauktību kā bezgalīgu dalāmību, būtu tāds, ja ikviens pēctecības nogrieznis ir bezgalīgi dalāms, tad rodas jautājums, kā vispār ir iespējams nonākt no viena momenta pie otra, jo starp tiem būtu bezgalīgs daudzums citu momentu.

Mēģinot vispārīgi formulēt Huserla laikapziņas analīzēs izmantoto nepārtrauktības izpratni, varētu apgalvot, ka nepārtrauktība ir vienība, kuru veidojošās daļas nevar pastāvēt pašas par sevi. Uzreiz gan jāsaka, ka šis formulējums nav uzskatāms par definīciju. Kā tas izpaužas Huserla laikapziņas koncepcijā? Attiecībā uz vertikālo nepārtrauktību tas nozīmē, ka horizontālās nepārtrauktības atsevišķā momentā nepastāv tikai tas, kas ir aptverts kā „tagad”, proti, smalkākais „tagad”, bet nepieciešami tajā ir iekļauta primāro atcerējumu un primāro gaidu virkne. Atsevišķs smalkākais „tagad” ir ideāla fikcija. Apziņa par „tagad” var būt tikai un vienīgi plašākā struktūrā, kas ietver arī apziņu par pagājušo un nākošo. Tas pats attiecas uz katru atsevišķo aptveršanu primāro atcerējumu virknē un primāro gaidu virknē. Attiecībā uz horizontālo nepārtrauktību, un šeit ir jāatceras Huserla iebildumi Meinongam, arī atsevišķs moments nepastāv ārpus citu momentu kopsakara. Būt momentam nozīmē būt vienam starp vairākiem, un pateikt, ka moments var pastāvēt pats par sevi, nozīmē pateikt, ka tas, kas var pastāvēt tikai un vienīgi kā daļa noteiktā struktūrā, var pastāvēt bez tās.

Tālāk dažas tekstuālas evidences: „Tas ir evidenti, ka ikvienam laika punktam ir savs Pirms un Pēc un ka punkti un nogriežņi, kas ir pirms, nevar sevi sakoncentrēt tādā pašā veidā, kā pietuvojoties matemātiskai robežai kā intensitātes robežai. Ja būtu viens robežpunkts, tad tam atbilstu viens Tagad, kuram nekas nebūtu pa priekšu, un tas ir evidenti neiespējami. Tagad ir vienmēr un būtiski kāda laika nogriežņa malas punkts [*Randpunkt*].” (Hua X, 70) Huserls savās laikapziņas analīzēs vadās no fakta, ka pēctecība ir dota, un, balstoties uz šo tēzi, viņš cenšas noskaidrot, kā tā ir konstituēta: „[...] mums vienmēr tikai ir un lietas būtības dēļ mums var tikai būt aptveršanu nepārtrauktības vai drīzāk viena vienīga nepārtrauktība, kas sevi nemitīgi modificē.” (Hua X, 40) To var saprast tā, ka, tāpat kā mēs pieredzam krāsu pārejas un nevis atsevišķus punktus, tāpat arī mēs pieredzam laicisku pēctecības nepārtrauktību un nevis atsevišķus punktus. Pieņemot krāsu pārejas un pēctecību kā pieredzes dotības, tālāk var jautāt, kā tās ir dotas, proti, konstituētas. Šis apsvēruma ir svarīgs, mēģinot saprast, kā Huserls domā nepārtrauktību.

1905. gada lekciju kursā Huserls raksta: „Ja runā par imanento saturu evidentu dotību, tad šī evidence pašsaprotami nevar nozīmēt nešaubīgu drošību attiecībā uz toņa punktuāli laicisko klātesamību; tādā veidā aptvertu evidenci (kāda tā, piemēram, vēl pie Brentano ir atrodama) es vēlētos uzskatīt par fikciju. Ja uztvērumā dota satura būtībai pieder, ka tas [satur] ir laiciski izplests, tad uztvēruma nešaubīgums nevar nozīmēt neko citu, kā nešaubīgumu attiecībā uz laiciski izplestu klātesamību. Tas savukārt nozīmē: visi jautājumi,

kas vērsti uz individuālām eksistencēm, var gūt savu atbildi, tikai dodoties atpakaļ pie uztvēruma, kas mums sniedz individuālu eksistenci stingrā nozīmē.” (Hua X, 85) Šo ilgšanas apziņu (uztvērumu) ir iespējams analizēt, kas ir tieši tas, ar ko Huserls nodarbojas.

Ņemot vērā, ka pēctecības prezentācija ir dubulta nepārtrauktība, tā, kas ir dots kā „tagad”, aptveršana ir nepatstāvīgs elements pēctecību konstituējošā struktūrā. Bernets šajā saistībā runā par izplestu „tagad” un norāda, ka tas, ka „tagad” ir izplests, Huserlam 1904./5. mācību gada lekciju kursā nozīmē divas lietas: „1) katrā momentānajā uztvērumā ir uztverta objekta [*objective*] kustība vai ilgšana, pateicoties retencēm un protencēm, kas aptver tagad apziņu (Nr. 30 līdz Nr. 33); un 2) momentānais uztvērums pats ir tikai nepašpietiekama daļa, „ideāla robeža” (cf. Nr. 27, 210), „abstrakcija” (Nr. 29, 227) uztvēruma procesa temporālajā izplestībā.” (Bernet 2009, 126) Pirmais aspekts attiecas uz „vertikālo” jeb šķērsriezuma nepārtrauktību, bet otrais – uz „horizontālo” jeb pēctecības fāžu nepārtrauktību. Ar to ir pateikts, ka pēctecību veido „nepašpietiekamu fāžu nepārtraukta jutekliska „saplūsme”, no kurām katra norāda ārpus sevis un pārklāj citas fāzes (No. 29, 227)” (Bernet 2009, 127).

1.1.3.6. Horizontālās nepārtrauktības bezgalīgā regresa problēma

Kortomss bezgalīgā regresa problēmu, kas skar horizontālo nepārtrauktību, izklāsta, atsaucoties uz problēmu, kuru risinot, Meinongs izvirza savu pēctecības prezentācijas vienlaicības tēzi. Problēma formulējama divās tēzēs. (1) Tēze, ka pēctecība vēl nav pēctecības prezentācija. Tā ir tēze, ko pieņem arī Huserls. (2) Tēze, ka pirmā tēze nepieciešami neved pie pēctecības prezentācijas vienlaicības pieņemšanas (Kortooms 2002, 61). Huserls arī iestājas par otro tēzi, sakot, ka pēctecības prezentācija ir pati pēctecīga un pat pieprasa pēctecību. Meinongs pats iestājas pret otro tēzi, uzskatot, ka pēctecības prezentācija var notikt tikai vienlaicībā.

Tālāk rodas jautājums – kas ļauj apgalvot, ka nav tiesa, ka no tēzes par to, ka pēctecība nav pēctecības prezentācija, var nonākt pie tēzes, ka nav tiesa, ka pēctecības prezentācija ir nepieciešami vienlaicīga? Jautājums ir pamatots tajā, ka, ja pēctecības prezentācija ir pēctecīga, kā ir dota pašas pēctecības prezentācijas pēctecība, jo saskaņā ar pirmo tēzi tas, ka pēctecības prezentācija ir pēctecīga, vēl neved pie pēctecības prezentācijas. Tātad, kas ir tas, kas ļauj parādīties pēctecības prezentācijas pēctecībai un kā šī pēctecības prezentācijas pēctecības prezentācija ir iespējama? Viena atbilde, sekojot Kortomsa interpretācijai, ir pēctecības prezentācijas pēctecīgo momentu saplūsme, taču ar to nekas nekļūst skaidrāks, jo, kā norāda Kortomss, Huserls nepaskaidro šo saplūšanu (Kortooms 2002, 62). Otra iespējama atbilde, sekojot Berneta interpretācijai (bet kas kā daļa no atbildes ir ietverta arī Kortomsa

interpretācijā), ir iekšējais uztvērumš, ar ko tiek saprasta reflektīva vēršanāš uz apziņas pārdzīvojumiem. Iekšējā uztvērumā uzmanība ir vērsta nevis uz priekšmetiem, bet gan uz pārdzīvojumiem, caur kuriem šie priekšmeti parādās. Iekšējais uztvērumš, vēršoties uz pārdzīvojumu kā tā objektu, apzinās to kā pēctecīgu.

Gan Kortomss, gan Bernets ir vienisprātis, ka iekšējais uztvērumš nav laba atbilde uz jautājumu, kā ir dota horizontālās nepārtrauktības pēctecība. Taču, norāda Kortomss, ar šādu atbildi problēma tikai ir atlikta, ne atrisināta, jo, ja caur iekšējo uztvērumu ir iespējams apzināties, ka kāds uztvērumš ilgst, un ja iekšējais uztvērumš pats ilgst (jo tikai tā ir iespējams uztvert pēctecību), tad jājautā, kā pats iekšējais uztvērumš prezentē attiecības starp pēctecīgajām uztvēruma prezentācijām (Kortooms 2002, 62)? Šeit ir iespējamās divas atbildes, no kurām viena nonāk pretrunā ar Huserla pozīciju, ka laiciski neizplesta prezentācija nevar prezentēt laicisku izplestību, bet otra ved bezgalīgajā regresā. Ja atbilde uz jautājumu ir tāda, ka iekšējais uztvērumš prezentē ilgstošu uztvērumu pēctecīgi, tad rodas problēma, kas izriet no (1) tēzes, proti, pēctecība nav pēctecības prezentācija, kas nozīmē, ka tas, ka iekšējais uztvērumš pats ir pēctecīgs, pieprasa atsevišķu prezentāciju, kas prezentētu tā pēctecību, bet par prezentāciju, kas prezentē iekšējā uztvēruma pēctecības prezentāciju, var jautāt to pašu, ko par iekšējo uztvērumu, un tā līdz bezgalībai. Otra atbilde ir tāda, ka iekšējais uztvērumš pēctecību prezentē vienlaicīgi (kas arī ir Meinonga pozīcija) (Kortooms 2002, 61–62), kas ir pretēji Huserla dubultās nepārtrauktības tēzei. Nepalīdz arī tas, ka Huserls apelē pie tā, ka pēctecības prezentācijas fāžu nepārtrauktību veido pēctecīgo fāžu saplūsme (*Verschmelzung*) (Hua X, 227), jo nav skaidrs, ko nozīmē, ka šīs fāzes saplūst. Tādējādi, ja pieņem, ka laiciskās pēctecības prezentācija pati ir laiciska, tas, ar ko Huserlam ir jāsaskaras, ir bezgalīgā regresa problēma.

1917.–1918. gada tekstā „Nr. 12” no Hua XXXIII Huserls pats uzrāda bezgalīga regresa problēmu saistībā ar SA shēmas pieņemšanu laikapziņas skaidrojumā. Viņš iziet no premisas, ka ikvienu saturu vienmēr un neizbēgami pavada aptveršana, kas nozīmē, ka nevar būt tā, ka var pastāvēt tikai saturs, ko nepavada aptveršana, vai ka var pastāvēt tikai aptveršana bez satura, ko tas aptver. Balstoties šajā premisā, Huserls vaicā, vai arī aptveršanas nav dotumi, aptveršanas materiāli tālākām aptveršanām, caur kurām tie iegūst laicisku nozīmi? Ja tas ir tiesa, tad bezgalīgais regress ir neizbēgams (Hua XXXIII, 244–245). Huserls šeit balstās ne tikai uz premisu, ka saturs un aptveršana ir nepieciešami saistīti, bet arī uz premisu, ka pati aptveršana ir saturs. Ja pieņem šīs abas premissas, sanāk tā, ka saturs vienmēr ir aptverts, bet arī pati šī satura aptveršana ir saturs, kas nepieciešami pieprasa jaunu aptveršanu, bet šī jaunā aptveršana pati ir saturs, kas ir aptverta no jaunas pakāpes aptveršanas, un tā līdz bezgalībai.

Ar bezgalīgā regresa draudiem viņš diskreditē SA shēmu kā nopietnu iespēju laikapziņas izskaidrošanai.

Varētu šķist, ka Huserla otrā premisa par to, ka aptveršana pati ir saturs, uz ko viņš balstās, lai parādītu bezgalīgā regresa neizbēgamību, ir problemātiska, jo paredz vienādot divus atšķirīgus apziņas elementus. Ja Huserls pieņem, ka aptveršana arī ir apziņas saturs, tad sanāk, ka pēc SA shēmas saturs aptver saturu, taču tad SA shēmai zūd jēga. Proti, viņš nevar argumentēt par to, ka šī shēma ved bezgalīgajā regresā, ja ar otro premisu viņš jau iznīcina SA shēmu. Jautājums ir par to, vai un kādā nozīmē aptveršana ir saturs, proti, vai uz to ir attiecināms tas pats, kas ir attiecināms uz saturu, ko tā aptver? Ja aptveršana ir saturs, kā saturs var aptvert saturu?

Šeit tomēr jāsaprot, ka Huserla fenomenoloģijā par aptveršanas saturu var kļūt ne tikai tas, kas pats nav aptverts, un vismaz attiecībā uz laikapziņas izpratni 1904./5. mācību gadā Huserla izvirzītās premisas ir spēkā. Tas tā ir tādēļ, ka aptveršana ir neatņemams pēctecības konstituēšanas aspekts. Ja saturs iegūst savu laicisko modifikāciju, pateicoties aptveršanai, un arī pašai aptveršanai ir sava laiciskā modifikācija, tad aptveršana to iegūst no tālākas aptveršanas. Proti, skatot melodijai, katru šīs melodijas fāzi jeb momentu veido saturi/fantasmas ar to aptveršanām šķērsriezuma nepārtrauktībā, taču pašas šīs fāzes arī ieņem vietu horizontālajā nepārtrauktībā, bet līdz ar to tas nozīmē, ka tās ir aptvertas, par saturu izmantojot šķērsriezuma nepārtrauktības. To pieņemot, ir nepieciešama tālāka aptveršana, kuras saturs ir horizontālā nepārtrauktība.

I.1.5. Kopsavilkums

Rezumējot Huserla laikapziņas teoretizāciju 1904./5. mācību gada lekciju kursā, var teikt, ka laikapziņu veido dubulta nepārtrauktības struktūra. No vienas puses, laikapziņa sastāv no pēctecīgām fāzēm jeb no šo fāžu nepārtrauktības. No otras puses, katra no pēctecīgajām fāzēm pati ir pēctecības nepārtrauktība, kas prezentēta vienlaicībā. Esot dotam pārdzīvojumam, kas ilgst, tas sastāv, pirmkārt, no pārdzīvojuma pēctecīgo fāžu nepārtrauktības (pēctecības nepārtrauktība) un, otrkārt, no pēctecīgo fāžu iekšējās pēctecības, kas nozīmē, ka fāzē ir dots ne tikai tas, kas ir tagad, bet arī tas, kas bija iepriekšējās fāzēs (vienlaicības jeb šķērsriezuma nepārtrauktība). Tas ļauj Huserlam runāt par smalkāko jeb tīro „tagad”, kas kādā no nepārtrauktajām fāzēm jeb momentiem ir konstituēts caur „tagad” aptveršanu uz sajūtas pamata, un „raupjo” „tagad”, ko veido smalkākais jeb tīrais „tagad” nepārtrauktībā ar fantasmu, kuras aptvertas caur primāro atcerējumu kā tas, kas ir pagājis, virkni un kuras raksturo graduāla saturiskas intensitātes mazināšanās līdz satura iztrūkumam,

paliekot tukšai uz tā, kas ir pagājis, vērstai intencei. Satura esamība šajā nepārtrauktībā nosaka sākotnējā laiciskā apgabala, kas veido arī vienu no uztvēruma nozīmēm, robežas.

Jāpiezīmē, ka laikapziņa, neskatoties uz uztvēruma kā izmantotā piemēra dominanci, attiecas arī uz fantāziju un sekundāro atcerējumu. Arī tur ir pēctecība un ir iespējams izšķirt saturu un tā aptveršanu, kas ir analogisks sajūtai un „tagad” aptveršanai.

I.2. Absolūtās laikapziņas koncepcijas pieteikums

Pirmo reizi Huserla fenomenoloģijā absolūtās apziņas jēdziens parādās 1906./7. mācību gada ziemas semestra lekciju kursā par loģiku un izziņas teoriju.³⁷ Nepieciešamība pievērsties šim jēdzienam un tā attīstībai ir svarīga, jo tā ir nesaraujami saistīta ar laikapziņas problemātiku – laikapziņa parādās kā absolūtā apziņa. Šajā nodaļā tiks uzrādīta absolūtās laikapziņas koncepcija, tās attīstība un loma laikapziņas problemātikā. Nodaļas otrā puse ir veltīta problēmu uzrādīšanai, kas skar šī laika laikapziņas koncepciju.

I.2.1. Absolūtās laikapziņas pieteikums un attīstība

I.2.1.1. Absolūtās apziņas pieteikums 1906./7. mācību gada kursā

Hua XXIV 42. paragrāfā Huserls izšķir trīs apziņas, kas konstituē pilnu pieredzi. Tās ir sakārtotas hierarhiski, vienai esot pamatā un darot iespējamu nākamo. Huserls izšķir (A) apziņu kā pārdzīvojumu (absolūtā jeb sākotnējā apziņa), (B) apziņu kā intencionālo apziņu un (C) apziņu kā pozīcijas ieņemšanu, aktu un apziņu kā uzmanības apziņu. Pirmā ir universāla, jo tā ietver visas pārējās un bez šīs tās nebūtu iespējamās. Laikapziņas kontekstā nozīmīgākā ir tieši pirmā apziņa, kuru Huserls dēvē par absolūto apziņu jeb sākotnējo apziņu.

(A) Apziņa kā pārdzīvojums jeb absolūtā apziņa, jeb sākotnējā apziņa ir vienkāršs jeb pirmsfenomenāls pārdzīvojums (Hua XXIV, 244), kas ietver visu saplūstošo un savstarpēji saistīto pārdzīvojumu vienību (Hua X, 246). Šī pārdzīvojuma esamību raksturo vairākas lietas. (1) Pirmkārt, to raksturo pirmsfenomenāla jeb nepriekšmetiska esamība. Šeit ir jāņem vērā LP Huserla veiktais nošķirums starp apziņas pārdzīvojumu un tā priekšmetu. Apziņas pārdzīvojums tiek apzināts, taču priekšmets ir tas, uz ko ir vērstība. Pārdzīvojums ir tas, caur ko apziņā ir dots priekšmets, taču uz pašiem pārdzīvojumiem mēs neesam vērsti. Piemēram, kad uztveram suni, mēs esam vērsti uz suni, ne uz tā ikreizējām parādīšanās perspektīvām, lai gan caur šīm perspektīvām šis suns ir dots. Pārdzīvojumu veidojošie elementi paši nav

³⁷ Lekciju kurss rediģētā veidā publicēts Huserla kopoto rakstu *Husserliana* XXIV sējumā.

priekšmeti, tie ir priekšmeta parādīšanās aspekti. Mēs pārdzīvojam sajūtas, bet esam vērsti uz priekšmetiem, kas doti caur tiem, ne pašām sajūtām. Šeit Huserls balstās nošķīrumā starp apziņas realitāti kā mainīgumu, laiciskumu un priekšmeta idealitāti kā nemainīgumu, pārilaiciskumu. Tas izsaka to, ka, neskatoties uz to, ka, mainoties apziņas saturiem, piemēram, sajūtām, tiek ieskatīts viens un tas pats priekšmets. Ja priekšmets būtu apziņas moments, tad nebūtu iespējams, ka viens un tas pats priekšmets varētu tikt dots caur atšķirīgiem apziņas momentiem, taču, tā kā tas ir iespējams, Huserls priekšmetu un jēgu, caur kuru tas dots, postulē kā apziņai transcendentu. Apziņas momenti tiek interpretēti jeb aptverti noteiktā jēgā jeb ideālā nozīmes vienībā. 1906./7. mācību gada lekciju kursā Huserls pārdzīvojuma elementus raksturo kā pirmsfenomenālus, nepriekšmetiskus, kamēr priekšmetus kā fenomenālus, doto (Hua XXIV, 244–245).

1906./7. mācību gada lekciju kursā Huserls norāda uz naivo uztveri un refleksiju, nošķīrums, kas arī parādās jau LP. Šajā lekciju kursā viņš naivo uztveri raksturo kā ierasto vērstību uz priekšmetiem, ar to gribot teikt, ka parasti un, cik var noprast, sākotnēji apziņa ir vērsta uz priekšmetiem, proti, apziņa ir vērsta uz šo vai citu priekšmetu. Pretēji tam Huserls runā par to, ka ir iespējama cita, pretēja vērstība uz pārdzīvojumu un tā saturu, ko veic fenomenologs. Šī vērstība ir refleksija, kas pretēji naivā uztvēruma virzībai no apziņas uz tās priekšmetu ir vērsta uz pašu apziņu, pārdzīvojumu. Ja priekšmets, kas dots caur pārdzīvojumiem, ir dots naivajā uztvērumā, tad pārdzīvojumi un tos veidojošie elementi ir doti refleksijā. Precīzāk gan būtu jāsaka, ka, lai gan pārdzīvojums ir dots arī naivajā uztvērumā, tas ir dots pirmsfenomenāli, proti, tas neparādās kā priekšmets, uz ko ir vērstība. „To apziņas klātesamību, to esamību, kas tikai reflektīvā aptvērumā un analizē, pēc tam, kad tā jau ir bijusi, var transformēties par doto un caur to var tikt konstatēta, mēs saucam par „vienkāršu” jeb pirmsfenomenālu pārdzīvojumu esamību.” (Hua XXIV, 244) Refleksijā momenti (piemēram, sajūtas), kas implicīti bija apzināti naivā uztvērumā, kļūst par priekšmetu. Huserls uzstāj uz principiālu nošķīrumu starp naivo uztvērumu jeb naivo vērstību uz reflektīvo.

Lai paskaidrotu, ko nozīmē pirmsfenomenāla esamība, Huserls piesauc fona apziņu. Fona apziņa veido pāri ar uzmanību. Tas, kas nav uzmanības centrā, ir fonā, bet tas, kas nav fonā, ir uzmanības centrā. Vēršot uzmanību uz kādu priekšmetu, tas, kas paliek fonā, ir citi priekšmeti, taču, pēc Huserla domām, absolūtās apziņas dotumi nav priekšmeti, tādēļ, ja arī izmanto apzīmējumu „fons” attiecībā uz pirmsfenomenālajiem dotumiem, ir skaidri jānorāda, ka tas nav priekšmetiskais fons un ir nepieciešama refleksija, kas padara šos dotumus par priekšmetiem, lai tie vispār kļūtu priekšmetiski, kamēr priekšmeti priekšmetiskajā fonā jau ir priekšmetiski, uz tiem vienkārši nav vērsta uzmanība (Hua XXIV, 243–244).

(2) Otrkārt, absolūto jeb sākotnējo apziņu raksturo laiks. „[...] apziņas vienībā, dodoties no fenomena pie fenomena un atskatoties atpakaļ, mēs saprotam, ka jebkam, kas ir pirmsfenomenāls un kas ir fenomenalizēts caur refleksiju un analīzi, tiekot transformētam dotajā, ir laiciska plūsma un tas ir iekārtots laiciskās plūsmas vienībā, kā arī to, ka laiciskā izplestība neatsaucami pieder gan pie pirmsfenomenālās, gan dotības esamības.” (Hua XXIV, 245–246) Turpat tālāk Huserls raksta, ka „absolūtā apziņa ir laika plūsma [...]” (Hua XXIV, 246). Ar to ir pateikts, ka absolūtā apziņa kā pārdzīvojums ietver tā elementus laiciskā izteiksmē divējādā nozīmē. Pirmkārt, pirmsfenomenālais dotums ilgst, proti, tam ir laiciska izplestība. Otrkārt, pirmsfenomenālais dotums ietveras un tam ir vieta starp citiem pirmsfenomenālajiem dotumiem, kas arī ilgst, un visi pirmsfenomenālie dotumi izsaka absolūto apziņu.

(3) Treškārt, absolūtā apziņa ir sākotnēja, universāla un absolūta. Absolūtā apziņa kā pārdzīvojums ietver pirmsfenomenālos dotumus – sajūtu materiāls, aptveršana un uzmanība (Hua XXIV, 244). Sajūtas, tāpat kā uzmanības pievēršana un kāda priekšmeta aptveršana, ir pārdzīvotas un tādējādi pirmsfenomenālas. Aptveršana pieder pie absolūtās apziņas, un tā transformē apziņas individuālos momentus priekšmetos. Aptveršana rada absolūto apziņu transcendējošu priekšmetu apziņu, un kopā ar uzmanību tā rada sajūtu materiāla īpašu vienību (Hua XXIV, 246).

Ņemot to vērā, absolūtā apziņa ir sākotnēja nosacījuma nozīmē, proti, bez tās nav iespējama priekšmetu apziņa, jo priekšmeta apziņa konstituējas caur sajūtu materiālu un aptveršanu, kas ir pirmsfenomenāli dotumi. Šādā nozīmē ir jāsaprot arī šīs apziņas absolūtums. Šī apziņa ir nosacījums visām pārējām apziņām, bet pārējās divas apziņas nav nosacījums šai apziņai. Šī apziņa būtu arī tad, ja nebūtu dots neviens priekšmets. Apziņa ir universāla tajā nozīmē, ka, pirmkārt, priekšmets ir dots caur pirmsfenomenālajiem dotumiem un, otrkārt, tam ir savs dotības laiks. Ar raksturojumu „visaptverošs” šeit nav jāsaprot ietvertību kā daļu, jo aptveršanā aptvertais priekšmets transcendē aptverto sajūtu materiālu. Visaptverošs šeit jāsaprot tādā nozīmē, ka, ja ir x^1, x^2, \dots, x^n vienmēr ir arī A. A ir visaptverošais pārdzīvojums, kura moments aptveršana dod priekšmetu. Tā kā priekšmets ir dots aptveršanā, A aptveršanas nozīmē aptver arī tajā doto priekšmetu.

(B) Apziņa kā intencionālā apziņa ir būtiski atšķirīga no apziņas kā pārdzīvojuma, kas ietver pirmsfenomenālos dotumus. Intencionālā apziņa konstituējas caur apercepcijām jeb aptveršanu un tā ir apziņa par priekšmetu, to raksturo tas, ka tai ir priekšmets. „Ikvienu pārdzīvojumu, kam ir īpašā intencionalitātes kvalitāte, proti, priekšmeta apzināšanās kvalitāte, vērstības uz priekšmetu kvalitāte, mēs saucam par intencionālu pārdzīvojumu jeb apziņu otrajā nozīmē.” (Hua XXIV, 247) Apziņa otrajā nozīmē, būdama apziņa par priekšmetu,

priekšmetu apziņa, konstituējoties caur aptveršanām, ir atkarīga no apziņas kā pārdzīvojuma jeb absolūtās apziņas.

Intencionālo apziņu raksturo arī uzmanība. Viss, kas aptverts, aptverts vai nu kā uzmanības centrā, vai tās fonā esošs. Uzmanība pati pat sevi nav intence, tā izsaka intencionālā priekšmeta dotības momentus – priekšmets ir dots vai nu priekšplānā, vai fonā jeb ir primāri vai sekundāri aptverts (Hua XXIV, 250). Taču galu galā Huserls norāda, ka attiecībā uz aptvertajiem priekšmetiem „ir iespējams, ka uzmanības modālā noteiksme īstenībā piemīt ikvienai apercepcijai kā tādai” (Hua XXIV, 251). Ikvienam priekšmetam ir kāda uzmanības modālā noteiksme. Turpat tālāk viņš raksta: „Viena un tā pati apercepcija var, ideālā gadījumā, būt pārdzīvojums atšķirīgās uzmanības formās, primārās un sekundārās apziņas formā utt., starp kurām ir arī „neuzmanības”, „bezapziņas” forma, kur bezapziņa ir nevis vienkārši iztrūkums, bet gan apziņas kvalitāte. Tādējādi mēs redzam, ka pastāv plašāks un šaurāks apziņas kā uzmanības apziņas jēdziens. Šaurākajā jēdzienā apziņa ir apercepcija privilīģētas uzmanības modā. [...] Plašākā nozīmē tā ir blakus ieskatīšana, redzēšana pamanīšanas nozīmē. Bezapzinātais ir tas, kas ir nepamanītais. Tomēr plašā nozīmē arī nepamanītais tādā mērā, kādā tas vispārēji ir priekšmetiskots, ir dots uzmanības formā, tieši neuzmanības formā.” (Hua XXIV, 251)

Runājot par fona apziņu, Huserls strikti nošķir priekšmetisko fonu no apziņas pārdzīvojuma nozīmē (pirmajā apziņas nozīmē). Iemesls šim nošķīrumam ir tas, ka, ja pārdzīvojuma dotumi būtu apercepcijas priekšmeti, bezgalīgais regress būtu neizbēgams (Hua XXIV, 252).

(C) Apziņa kā pozīcijas ieņemšana, ko Huserls sauc arī par aktu, izsaka intenci, kurā ir dotas intencionālās apziņas priekšmeta modalitātes un attieksmes pret to. Ja intencionālā apziņa caur aptveršanu sniedz priekšmetu, tad apziņa kā pozīcijas ieņemšana to stata kā, piemēram, īstenu vai ticamu, bet tālāk arī tāds, pret kuru tiek izjauts prieks, bēdas, cerības utt. Intencionālajā apziņā tiek sniegts priekšmets, bet trešajā apziņā dažādas attieksmes pret to. Šī trešā apziņa nav iedomājama bez otrās (un pastarpināti arī bez pirmās), jo ir jābūt kaut kam, proti, kādam priekšmetam, pret ko tiek izjautas bēdas vai prieks un kas tiek statīts kā īstens vai varbūtējs (Hua XXIV, 249). Pozīcijas ieņemšana ir jānošķir no uzmanības, jo uzmanība ir nevis akta kvalitāte, bet raksturo to, kā ir dots priekšmets, attiecībā pret kuru pozīcija tiek ieņemta. Akts ir balstīts uz aptveršanu un uzmanības pievēršanu (Hua XXIV, 250). To Huserls uzsver arī, norādot par to, ka uztvērumus normālā nozīmē ir nevis tikai vienkārši pamanīt to, kas parādās, bet gan arī pozīcijas ieņemšanu, ticot tam, kas parādās (Hua XXIV, 252) (citādi tā būtu tikai fantāzija).

1.2.1.2. Absolūtā apziņa un laikapziņa 1906./7. mācību gadā

1906./7. gadā Huserls atkārtoti 1904./5. mācību gada lekciju kursā piedāvāto laikapziņas skaidrojumu, cenšoties turpināt risināt primārā atcerējuma problēmu (sk. arī 1.1.2.1., kur ir runa par sajūtu un fantasmu nošķirumu un tām atbilstošajām aptveršanām). Primārā atcerējuma problēma ir saistīta ar to, kādā veidā ir dots primārais atcerējums – vai primārā atcerējuma apziņa ir kā attēlapziņa vai fantāzijas apziņa, vai tai ir pašai savs būtiskais raksturojums, kas to atšķir no abām pārējām?

Tāpat kā 1904./5. mācību gada lekciju kursā, arī šeit Huserls norāda, ka „tagad” punkts, kas norāda uz atsevišķu „tagad”-u konstituējošu fāzi, ir abstrakcija, jo nav iedomājams, ka šāds punkts varētu būt pārdzīvojums pats par sevi, tas var būt tikai laika plūsmas robežpunkts. Ikviens fāze sastāv ne tikai no „tagad”-u konstituējoša, tagadniskota satura, bet arī no attagadniskotā (Hua XXIX, 257).

Runājot par primāro atcerējumu, Huserls to salīdzina ar iztēli (fantāzijas apziņu). Viņš norāda, ka primārais atcerējums ir īpaša, neīsta iztēle, kas izsaka noteiktu konkrēta uztvēruma fenomena modifikāciju, kas tagadniskojot attagadnisko (Hua XXIX, 257). Lai arī Huserls to pielīdzina iztēlei, reizē viņš tomēr stingri nošķir primārā atcerējuma apziņu no iztēles apziņas, norādīdams, ka arī iztēles apziņā, piemēram, kādas dziesmas iztēlē ir iespējams nošķirt pašreizējās fāzes no primāri atcerētajām fāzēm. Ja primārais atcerējums būtu iztēle, tad iztēlē nebūtu iespējams nošķirt iztēlotā „tagad” un iepriekšējās fāzes (Hua XXIX, 258). Vēl viena atšķirība slēpjas tajā – ja starp aktuālo fāzi un pagājušo fāzi pastāv nepārtrauktības apziņa, tad starp uztvērumu un iztēli pastāv pārtrauktības apziņa (Hua XXIX, 259). Iztēlotais parādās kā nošķirts un pat pret to, kas ir uztverts.

Primārais atcerējums ir saistīts ar modifikāciju. Modifikācija skar ne tikai saturu, bet arī aptveršanu. Attiecībā uz saturu tas nozīmē, ka iepriekš aktuālās fāzes sajūtu saturs ir modificējies fantasmā. Attiecībā uz aptveršanu tas nozīmē, ka iepriekš kā aktuāli aptvertais saturs (sajūtu saturs) tagad tiek aptverts kā pagājušais saturs. Gan starp sajūtu un fantasmu, gan attiecīgi starp „tagad” aptveršanu un pagājušā aptveršanu pastāv nepārtrauktība (Hua XXIX, 259). Fantasmā ir kvalitāte „bijis”, kas ir atšķirīga no sajūtas „tagad” kvalitātes. „Bijis” kvalitāte tiek panākta ar aptveršanas modifikāciju, kas ir saistīta ar uztvēruma aptveršanu tādā pašā veidā, kādā fantasma ir saistīta ar sajūtas „tagad” punktu (Hua X, 260).

Aptveršana šajā gadījumā nodrošina identitāti – kāda intencionālā priekšmeta parādība paliek viena un tā pati, „tikai” neatlaidīgi grimst pagātnē (Hua X, 262). Tas nozīmē, ka, neskatoties uz to, ka kopš satura pirmreizējās parādīšanās sajūtas veidā tas aizvien katrā nākamajā momentā modificējas, līdz pavisam izgaist, taču, neskatoties uz šo izgaišanu,

pateicoties aptveršanai, tās nepārtrauktībai, kas iet līdz saturu nepārtrauktībai, tiek noturēta šo aizvien modifikāciju piedzīvojušo saturu kā viena un tā paša satura identitāte. „Uztvēruma tagad fāzē mēs satveram momenta tagadpunktu, skaņas laicisko klātbūtni. Kamēr aizvien jauns tagad nepārtraukti pieslēdzas tai pašai matērijai, ja skaņa turpinās neizmainīta, vai atšķirīgai, iekšēji mainot <matēriju>, ja tā [skaņa] mainās, tagad punkts, uz ko vērsta uzmanība, kopā ar tā matēriju nepārtraukti grimst tālāk pagātnē. Šī punkta matērija nepārtraukti paliek viena un tā pati, to darot. Skaņa jeb, drīzāk, skaņas punkts ir nepārtraukti kā viens un tas pats pēc tā iekšējām specifiskajām. Attiecībā uz nozīmi, uz priekšmetiskuma saturu, priekšmetiskojošā aptveršana ir nepārtraukti tā pati (Hua XXIX, 263). Viens un tas pats parādošais „tagad”, neskatoties uz tā nepārtraukto modificēšanos, pieslēdzoties aizvien jauniem „tagad”, noturēdams savu identitāti, grimst aizvien dziļāk pagātnē.

Tas nozīmē, ka ikviens „tagad” punkts sastāv no (1) sajūtas un fantasmu nepārtrauktības un (2) aptveršanas nepārtrauktības, kas sajūtu aptver kā pašreizējo, aktuālo parādīšanās fāzi, bet fantasma – kā iepriekšējās parādīšanās fāzes. Aktuālajai fāzei mainoties, nākot klāt jaunam „tagad”, šī nupat aktuālā fāze nevis pazūd, bet gan caur fantasmu tā tiek paturēta jaunajā „tagad” momentā. Šī aptveršana dara iespējamu, ka viens un tas pats „tagad”, neskatoties uz tā saturu modifikāciju, saglabā savu identitāti un pozīciju, aizvien grimdams tālāk no ikreiz jaunā „tagad” momenta. „Uztvēruma tagad fāzes nepārtraukti piedzīvo modifikāciju. Tās nav vienkārši paturētas. Tās plūst.” (Hua XXIX, 265) Tās plūst aizvien prom, un tas šeit nozīmē, ka, būdamas klāt kā aizvien tās pašas, tās aizvien attālinās no tagadējā „tagad”. Šeit iezīmējas subjektīvā laiciskuma, laika pārdzīvojuma atšķirība no objektīvā laika, kas ir nekustīgs, kas izsaka pilnīgi fiksētu objektīvu kārtību. Subjektīvajā laikā kāds laika moments aizvien kustas prom tālāk pagājībā, līdz izzūd pavisam, taču objektīvajā laikā nekas nekustas, ikviens laika moments stāv tur, kur tas stāv (Hua XXIX, 265). No otras puses, objektīvais laiks pats konstituējas caur subjektīvo, un tas ir iespējams, tieši pateicoties aptveršanas sniegtajai ikviena momenta identitātei. Lai arī kāds moments slīgst aizvien tālāk pagātnē, tas tomēr, kamēr ir dots, aizvien paliek kā tas pats. Ar katru nākamo „tagad” iepriekšējie „tagad” paliek tie paši, tie paši laika punkti un nevis jauni. Ikviens jauns aktuālais „tagad” rada jaunu objektīvu laika punktu, un, nākot jaunam aktuālajam „tagad”, šis „tagad” nevis pazūd, bet tiek paturēts, tikai piedzīvojis modifikāciju un ticis aptverts kā pagājušais, lai gan tas pats, kas pirmīt bija aktuāls (Hua XXIX, 266).

Pirms došanās tālāk būtu nepieciešams „tagad” izpratnes apkopojums 1906./7. mācību gada lekciju kursā. Tāpat kā 1904./5. mācību gada lekciju kursā, attiecībā uz laikapziņu ir iespējams izšķirt „tagad” vairākas nozīmes. (1) Pirmkārt, „tagad” kā laika formāls punkts jeb

moments. Šie „tagad” punkti veido laika formu, kas izpaužas kā nepārtraukta pāreja no viena punkta uz nākamo. Šis „tagad” atbilst 1904./5. mācību gada raupjajam „tagad”.

(2) Otrkārt, ikvienā laika punktā aptvertie „tagad”, starp kuriem ir jāizšķir aktuālais „tagad”, kas atbilst 1904./5. mācību gada smalkākajam „tagad”, un pagājušie „tagad”. Ikviens laikapziņas punkts sastāv nevis vienkārši no kāda satura, kas tajā ir dots, bet gan no sajūtām un to aptvērumiem un fantasmām (sajūtu modifikācijām) un to aptvērumiem. Tas nozīmē, ka ikvienā laikapziņas punktā ir aptverts aktuālais „tagad”, par kura aptveršanas saturu kalpo sajūtu saturs, un pagājušo „tagad” nepārtrauktības virkne, par kuru aptveršanas saturu kalpo dažādu modifikācijas pakāpju fantasma. Smalkāko aktuālo „tagad” Huserls dēvē arī par pirmimpresiju. Huserls pirmo reizi ievada pirmimpresijas jēdzienu tieši 1906./7. mācību gada lekciju kursā (Kortooms 2002, 85). Pirmimpresija citādi tiek saukta arī par pirmsajūtu, kas apzīmē tikai un vienīgi laika „tagad” punkta sajūtu (Hua XXIX, 267). Tas nozīmē, ka pirmsajūta apzīmē kāda laikapziņas momenta sajūtu, kas kalpo par pamatu „tagad” aptvērumam. Sajūtai jeb impresijai, raksta Huserls, ir īpaša kvalitāte, sākotnējības kvalitāte. Tīra impresija, tāda, kas ir brīva no jebkuras modifikācijas, nostājas iepretim modifikāciju nepārtrauktībai. Pirmimpresija ir tas, kas ir absolūti nemodificēts, pirmavots visai tālākai apziņai un esamībai (Hua XXIX, 267–268). Taču pirmimpresija, vadoties no tā, ko Huserls raksta turpat tālāk, nav vienkārši nemodificēta sajūta, bet gan sajūta tās noteiktā laiciskā pozīcijā. Proti, divām pirmimpresijām var būt kvalitatīvi viens un tas pats saturs, taču to laika pozīcijas atšķirīgas. „Tas, kas atšķir pirmimpresiju no pirmimpresijas, ir pirmimpresijas pozīcijas laikā individualizējošais aspekts, kas ir kaut kas fundamentāli, būtiski atšķirīgs no kvalitātes un citiem sajūtu satura materiālajiem aspektiem.” (Hua XXIX, 268) Tas nozīmē to, ka pirmimpresija izsaka nevis vienkārši sajūtu satura kvalitatīvo aspektu, bet gan arī laiciski formālo aspektu. Pirmimpresija ir individuāls, tas ir, kādā noteiktā laika punktā ietilpstošs sajūtu saturs, proti, tas ir kāda laika punkta sajūtu saturs.

(3) Bez šīm divām izpratnēm Huserls it kā garāmejot min vēl vienu „tagad”, kas nav neviena no iepriekšminētajām un ko viņš nodēvē par „tagad” visstingrākajā nozīmē. Visstingrākajā nozīmē „tagad” izsaka aktuālā „tagad” punkta aktuāli doto sajūtu, tā ir pirmimpresijas sajūtu saturs (Hua XXIX, 268, 269).

Huserls norāda arī uz to, ka „tagad” jēdziens tiek izsmelts tikai ar to, ka tas vienmēr ir relācijā ar un norāda uz „pagājušo” (Hua XXIX, 268). To ir iespējams interpretēt tā, ka nekas neparādītos kā tagadējais, proti, nebūtu dots tieši kā „tagad”, ja nebūtu dotas arī modifikācijas kā pagājušais. Tas nenozīmē, ka citādi nebūtu doti nekādi saturi, bet gan to, ka kaut kas parādās kā tagadējs tieši attiecībā pret to, kas parādās kā bijis.

Tālākajā disertācijas gaitā svarīgs moments būs Huserla tēze par satura un laika formālās struktūras stingru nošķirumu. Viņš nošķir sajūtu saturu no laiku veidojošiem formāliem „tagad” punktiem, kuri to piepilda. To viņš paskaidro, sakot: „Pastāv atšķirība starp vienu un to pašu sajūtu „tagad” un kādā citā „tagad”, proti, fenomenoloģiska atšķirība, kas atbilst absolūtai pozīcijai laikā.” (Hua XXIX, 266) Tas nozīmē, ka saturs var būt identisks, taču, neskatoties uz to, starp tiem pastāv atšķirība, jo tie ir atšķirīgu laika momentu noteiktā pozīcijā saturi. Vai arī, tieši otrādi, dažādi saturi var būt doti vienā un tajā pašā „tagad” momentā, proti, tie dažādi saturi var aizņemt vienādas laika pozīcijas, tie ir vienlaicīgi (Hua XXIX, 270).

Laika formālā struktūra izpaužas arī tādā Huserla izteikumā, ka „tas ir *a priori* neiespējami, ka kāds „tagad” būtu pēdējais „tagad” un nebūtu neviens jauns „tagad”, kas izietu no tā” (Hua XXIX, 271). Tas nozīmē, ka laika formālā struktūra nosaka „tagad” punktu (raupjo „tagad”) nemitīgu nomaiņu, nepieļaujot iespēju, ka, piemēram, vienā punktā viss varētu apstāties. Šeit gan uzreiz jāpiezīmē, ka bez atsaukšanās uz *a priori* Huserls nesniedz citus apsvērumus, kas varētu liecināt, ka tik tiešām tā tas ir, ka „tagad” punkti neapstājas mainās.

Uzreiz gan arī jāsaprot, ka Huserls atzīst, ka tukšs „tagad” ir „*nonsense*”, tāpat kā tukšs laiks tāds ir (Hua XXIX, 271). Tas nozīmē, ka nebūtu laiks un nebūtu „tagad”, ja nebūtu pirmimpresijas (smalkākais „tagad”), kas pieteiktu jauno „tagad”. Tas atbild uz jautājumu, vai laiks būtu, ja nebūtu saturs. Atbilde ir nē, par laiku var runāt tikai tad, ja ir arī saturs.

1.2.1.3. Absolūtās apziņas izpratne 1909. mācību gada vasaras semestra kursā

1906./7. mācību gada lekciju kursā Huserls darbojas ar nošķirumu starp absolūto apziņu, ko veido pirmsfenomenāli, tas ir, nepriekšmetiski, neintencionāli dotumi, un intencionālo apziņu, ko veido priekšmetiski dotumi. Pirmsfenomenālā esamība, reāla jeb laiciska esamība, ir priekšmetiskojama īpašā reflektīvā uztvērumā, kas sniedz imanentu priekšmetu (Hua XXIV, 245). Refleksijā nepriekšmetiskā esamība ir aptverta tā, ka tiek dots priekšmets, kas transcēdē absolūto apziņu. Šeit Huserls darbojas ar nošķirumu starp imanentajiem un transcendentajiem priekšmetiem. Gan imanentie, gan transcendentie priekšmeti transcēdē absolūtās apziņas imanenci, proti, tie neveido tās reālu daļu, bet gan tikai intencionāli pieder absolūtajai apziņai. Taču, kamēr transcendentie priekšmeti ir doti tajā, ko Huserls sauc par naivo uztvērumu, un ir priekšmeti jau sākotnēji, tad imanentie priekšmeti nepastāv pirms reflektīvas pievēršanās reālajām absolūto apziņu veidojošajām daļām. Imanents priekšmets nevis ir kaut kas pirms refleksijas esošs, kas refleksijā nokļūst

uzmanības lokā, bet gan tas, kas refleksijā rodas, tiek konstituēts – pirms tam ir tikai reālas pārdzīvojumu daļas, kas kalpo par priekšmetu perspektīvām.

1909. gada vasaras semestra lekciju kursā iezīmējas pavērsiens jautājumā par imanentajiem priekšmetiem un līdz ar to apziņas izpratnē. Šis pavērsiens ir saistīts ar atbildi uz jautājumu par to, vai intencionālajiem priekšmetiem atbilstošās pārdzīvojumu perspektīvas pašas ir vai nav priekšmetiskas. 1906./7. mācību gada lekciju kursa atbilde ir noraidoša – konkrētam pārdzīvojumam, kas tiek aptverts kā kāda priekšmeta dotības perspektīva, ir neintencionāla, pirmsfenomenāla esamība. 1909. gada vasaras semestra lekciju kursā Huserls nonāk pie citas atbildes, līdz ar to arī veicot izmaiņas absolūtās apziņas izpratnē.

Izmaiņas konstatējamas Hua X ar 1909. gadu datētajā tekstā „Nr. 39.” ar nosaukumu „Laiks uztvērumā”.³⁸ Šajā tekstā Huserls runā par vienības (*Einheit*) un daudzveidības (*Mannigfaltigkeit*) nošķirumu. Pirms šī nošķiruma paskaidrošanas ir nepieciešams norādīt uz to, ka pats Huserls uzsver, ka šajā tekstā „*nošķirums starp vienību un daudzveidību iegūst jaunu nozīmi*, kas mūs vedīs uz dziļāk guļošu konstituējošu apziņas notikumu slāni” (Hua X, 271). Vienība jeb priekšmets iepretim daudzveidībai izsaka identitāti. Vienība ir tas, kas ir vai paliek viens un tas pats daudzveidībā (Hua X, 270). Ar daudzveidību šajā kontekstā Huserls saprot laicisku daudzveidību, lai gan plašākā nozīmē daudzveidība izsaka jebko, caur ko vienība sevi dod jeb kā tā sevi dod. Taču jebkurā gadījumā ikvienu daudzveidību raksturo ilgšana – tās laicisku izplestību un vietu laiciskajā kārtībā. Raugoties no laika aspekta, daudzveidība izsaka daudzveidīgās fāzes, caur ko kāda vienība sevi dod. Šo daudzveidību raksturo kvalitatīva nevienādība, proti, viena fāze atšķiras no otras. Vienība ietver sevī šīs daudzveidīgās fāzes, taču pati nav šo fāžu daudzība (*Vielheit*) vai nepārtrauktība. Vienība ir tas, kas ir identisks, kas paliek tas pats ikvienā daudzveidības fāzē (Hua X, 270). Ja var iedomāties kādu individuālu vienību *x*, kuru raksturo fāzes *a*, *b*, *c*, tad tas nozīmē, ka ikvienā no šīm nepārtraukti viens otru nomainošajām fāzēm tās raksturo tas, ka tās ir fāzes, kas raksturo *x*. Proti, fāzē *a* ir reizē dots *x*, fāzē *b* ir reizē dots *x*, fāzē *c* ir reizē dots *x* – *a*, *b*, *c*, kas viens otru nomaina, ir doti kā kaut kā viena un tā paša, proti, *x* fāzes. To, ka priekšmets ilgst, nosaka tas, ka tā dotības laikā veido vairākas fāzes. Piemēram, skatot kādai dziesmai, tā ir dota caur fāžu nepārtrauktību – noskanot pirmajai notij, to nomaina nākamā nots, kuru atkal nākamā utt. Šīs laiciskās fāzes, kas nomaina viena otru, veido priekšmeta laicisko daudzveidību.

³⁸ Oriģinālā: *Zeit in der Wahrnehmung*. Lai arī Hua X redaktors Rūdolfš Bēms ir norādījis, ka šī teksta izcelsme ir rodama jau 1907. gadā, ir noskaidrots, ka tas tomēr ir 1909. gada teksts (Bernet 2009, 132; Kortooms 2002, 81).

Līdz šim tika iezīmēts nošķirums starp vienību un daudzveidību. Šis nošķirums 1906./7. mācību gada lekciju kursā atbilst nošķirumam starp absolūto apziņu kā pārdzīvojumu un intencionālo apziņu. Taču, kā norādīts, Huserls runā, ka šis nošķirums starp vienību un daudzveidību tagad ir ieguvis jaunu nozīmi, kam ir konsekvences arī apziņas slāņu struktūrā. Kur slēpjas 1909. gada jauninājums attiecībā uz šo nošķirumu? Jauninājums slēpjas tajā faktā, ka, ja 1906./7. mācību gada lekciju kursā daudzveidība tika vienādota ar absolūto apziņu jeb pārdzīvojumu, jeb, kas ir tas pats, reēlo imanenci, bet vienība ar intencionālo jeb priekšmetu apziņu, kas transcendē reēlo imanenci, tad 1909. gada vasaras semestra kursā imanences sfēra vairs netiek vienādota ar daudzveidību. Arī imanencē ir vienības un tādējādi intencionalitāte. Tas noved ne tikai pie divu veidu vienību postulēšanas, bet arī pie apziņas slāņu strukturējumu pārdefinēšanas.

Pēc 1909. gada versijas var runāt ne tikai par transcendentiem priekšmetiem, bet arī imanentiem priekšmetiem, turklāt tas, kas atšķir imanentos priekšmetus no imanentajiem priekšmetiem 1906./7. mācību gadā, ir – ja iepriekš tie bija tikai īpaši refleksijas priekšmeti, tad tagad imanentie priekšmeti pastāv pirms un bez ikvienas iespējamās refleksijas. Refleksija imanento priekšmetu tvēruma gadījumā neveido, nekonstituē priekšmetu tur, kur tas iepriekš nebija, bet gan vērš uzmanību uz jau iepriekš pastāvošu vienību.

Runājot par transcendentu un imanento priekšmetu nošķirumu, Huserls izšķir divu veidu uztvērumus. Uztvērums izsaka vērstību uz priekšmetu tā dzīvīgumā, individualitātē (Hua X, 269), sniedzot uztverto, tas ir, to, kas ir pašdots kā individuāls priekšmets (Hua X, 284). Uztvērums var būt priekšstatošs (*darstellend*) vai nepriekšstatošs. Priekšstatošā uztvērumā tiek uztverta lieta (*Ding*), ko Huserls raksturo arī kā transcendentu priekšmetu vai dabas priekšmetu (*Naturobjekt*), savukārt nepriekšstatošā uztvērumā tiek uztverta norise (*Vorgang*), ko Huserls sauc arī par *cogitatio*, imanentu vai adekvātu priekšmetu. Abos uztvēruma gadījumos ir dots priekšmets, individuāla vienība, kuru raksturo ilgšana (Hua X, 270).

Norise kā imanents priekšmets ir dota reēli imanenti jeb reēlā imanencē (Hua X, 271). Reēlā imanence atbilst absolūtajai apziņai 1906./7. mācību gadā, taču, kā jau teikts, reēlā imanence nesastāv tikai no daudzveidības, bet arī no vienībām. Līdz ar to reēlā imanence un imanenta priekšmeta imanentums šeit nevar tikt izprasti tajā pašā nozīmē kā iepriekš, un līdz ar to arī absolūtā apziņa nevar tikt izprasta tajā pašā nozīmē. Skaidrāks tas kļūs no turpmākā izklāsta.

1909. gadā Huserls runā nevis vienkārši par reēlās imanences pirmsfenomenālo esamību iepretim intencionālās apziņas priekšmeta esamībai, bet gan par imanentajiem un transcendentajiem priekšmetiem. Priekšmetiska esamība raksturo arī imanences jeb

pārdzīvojuma sfēru, proti, tas, kas iepriekš tika pasludināta kā vienkārša pārdzīvojuma sfēra, nav viendimensionāla, un atsevišķs pārdzīvojums kā imanents priekšmets vairs nav absolūtās apziņas imanenta (iekšēji ietilpstoša) daļa, bet gan ir tajā jau intencionāli dots, lai gan ne transcendentā priekšmeta nozīmē. Lai to paskaidrotu, jāpievēršas imanento priekšmetu skaidrojumam. Imanentais priekšmets izsaka to, kā kaut kas (priekšmets) parādās jeb kaut kā parādīšanās norisi. Piemēram, ja es dzirdu atskanam mašīnas taures skaņu, kas būtu transcendentā priekšmets, ko varētu arī vienādot ar objektīvas (ār)pasaulē vai dabas priekšmetu (Hua X, 271), tad pati skaņas sajūta, kas tiek aptverta kā mašīnas taurēšana, ir imanentais priekšmets. Mašīnas taurēšana ir dota caur noteiktu skaņas sajūtu jeb sajūsto skaņu (*Empfindungston*). Šī sajūstā skaņa ir imanentais priekšmets. Transcendenti priekšmeti sevi dod caur imanentajiem priekšmetiem (Hua X, 271–272). Imanento un transcendentā priekšmetu nošķirums pamatojas tajā, ka viena un tā pati taures skaņa, kas ir transcendentā priekšmets, var tikt dota caur vairāk nekā vienu imanento priekšmetu kā individuālo skaņu, kas tiek aptverta kā mašīnas taure. Proti, vienreiz mašīnas taure atskan tuvumā un tās skanējums ir aprauts, citreiz tuvumā un ilgi. Taures skaņa tuvumā un tālumā ir divas atsevišķas imanentas vienības, taču šīs vienības tiek aptvertas kā viena un tā paša transcendentā priekšmeta vienības. Tas nozīmē, ka var būt vairāki imanentie priekšmeti, kas atbilst vienam transcendentajam.

Imanentais priekšmets, Huserls norāda, pieder reēlai imanencei (Hua X, 271), taču, būdams reēlas imanences elements, tas nav vienkārši daudzveidība, kas saplūst kopā ar visu pārējo daudzveidību. Tas ir vienība, kas nozīmē, ka tas, ko Huserls iepriekš sauc par reēlo imanenci, pati ietver vienības. Imanentais priekšmets ir „vienība tā laika fāžu plūsmā” (Hua X, 272). Piemērā par skaņu kā imanentu priekšmetu Huserls raksta, ka skaņa ir „skaņas fāžu plūstošās daudzveidības vienība” (Hua X, 275). Ar vienību Huserls te domā kaut ko, kas paliek viens un tas pats, identisks tā dotības laikā, proti, ikvienā tā mainīgajā vai nemainīgajā dotības fāzē (Hua X, 270).

Huserls min vairākas transcendentā un imanenta priekšmeta atšķirības. Viena no nozīmīgākajām atšķirībām ir tā, ka imanentais priekšmets atšķirībā no transcendentā priekšmeta ir adekvāti dots jeb dots „absolūtā pašdotībā” (Hua X, 271), proti, tas ir dots pilnībā, visi tā dotības aspekti ir doti vai ir bijuši doti. Tas atšķir imanento priekšmetu no transcendentā, jo transcendentā priekšmets nekad sevi nedod pilnībā, bet vienmēr tikai no kādām tā perspektīvām. Piemēram, kādas mājas vizuālajā uztvērumā, māja ir uztverta, lai gan tikai no noteiktas perspektīvas, teiksim, ārpuses. Es esmu nostājies pret māju, mans skatiens ir logu augstumā, es redzu divas tās sienas, taču neredzu nedz pārējās sienas, nedz jumtu. Ja es pakāptos uz augstām trepēm vai uzkāptu uz jumta, pavērtos cita perspektīva. Tas nozīmē to,

ka māja nekad sevi nedod adekvāti, proti, absolūtas pašdotības nozīmē, jo, kamēr ir dota noteikta perspektīva, ir vēl citas, kas ir tikai līdzdomātas, līdzpieņemtas – tas, ko es redzu, ir trīsdimensionāls objekts, kam varu apiet apkārt, ka šis objekts nesastāv tikai no manis redzamajām sienām, bet ir vēl divas, ko neredzu utt. Savukārt imanentajam objektam ikvienā tā dotības brīdī ir tā dotības pilnīgums. Ir dotas tik un tādas sajūtas, kādas ir dotas. Ja, piemēram, es sajūtu tumšus kantainus trapecveidīgus apveidus, ko varu tālāk aptvert kā mājas logus, tad nekas vairāk arī nav līdzdomāts vai pieņemts. Imanentā priekšmeta gadījumā imanentā priekšmeta dotība neietver neko vairāk par to, kas ir dots.

Gan transcendentu, gan imanento priekšmetu raksturo laiciskums, ilgšana. Attiecībā uz abiem „laiks ir neatceļama šo individuālo realitāšu forma [..]” (Hua X, 274). Priekšmets var mainīties vai būt miera stāvoklī, proti, nemainīties, taču to raksturo identitāte, piemēram, viena un tā pati skaņa, neskatoties uz to, ka tā mainās vai ilgst nemainoties, par spīti mainībai un ilgšanai notur savu identitāti – viena un tā pati skaņa, viena un tā pati mašīnas taures skaņa. Jāpiezīmē, ka šeit miers izsaka to, ka kāda priekšmeta pēctecīgās fāzes ietver vienu un to pašu saturu. Transcendentajam un imanentajam priekšmetam ir katram sava ilgšana, taču abas tās apvienojas kopējā ilgšanā, proti, tās ir savietojamas. Piemēram, es redzu pie mājas izkārtu karogu. Kad aizveru acis, es to vairs neredzu, bet, kad atveru acis, tas atkal ir manā priekšā. Tas, kas šeit ir noticis, ir, ka karoga kā transcendentu priekšmeta ilgšana pārklājas karoga dotībai līdz acu aizvēršanai un pēc to atvēršanas. Tas ir tas pats karogs, ko redzu tagad un ko redzēju pirms tam, taču imanentie priekšmeti te ir divi, ne viens, un to ilgšana ir attiecīgi pirms un pēc acu atvēršanas. Transcendentā priekšmeta ilgšana izvēršas pāri abu karogam atbilstošo imanento priekšmetu dotībai, ietverot arī tumsu no acu aizvēršanas. Imanentā priekšmeta pirms acu aizvēršanas ilgšana uz brīdi pārklājas ar transcendentā priekšmeta ilgšanu. Pēc acu atvēršanas imanentā priekšmeta ilgšana arī pārklājas ar daļu no transcendentā priekšmeta. Kāda aktuāli dota imanentā priekšmeta tagadējais moments sakrīt ar transcendentā priekšmeta tagadējo momentu. Imanentā un transcendentā priekšmeta ilgšanas ir savienojamas, lai gan ne nepieciešami, proti, ne vienmēr pilnībā pārklājas.

Gan imanentie, gan transcendentie priekšmeti konstituējas laikapziņā, ko veido laika forma un to piepildošs saturs (Hua X, 275). Laikapziņa, būdama nošķirta no priekšmetiskās sfēras un būdama pamats priekšmetiskās sfēras pastāvēšanas iespējamībai, ir absolūtā apziņa. Absolūtā apziņa citādi ir arī dēvēta par daudzveidību, kurā ir aptverti imanentie un transcendentie priekšmeti. Piezīmē Huserls raksturo absolūto apziņu kā galēju laika plūsmu tās daudzveidībā, kurā intencionāli konstituējas visas vienības kā identitātes (Hua X, 277–278). Huserls raksta: „Katrai šādai vienībai *a priori*, t. i., būtiski atbilst konstituējoša apziņas plūsma.” (Hua X, 278)

Laika formu, līdzīgi kā 1904./5. mācību gada lekciju kursā, veido divas nepārtrauktības. Pirmā nepārtrauktība veidojas no laika punktiem (*Zeitpunkten*) jeb fāzēm, kas 1904./5. mācību gada lekciju kursā pazīstami kā raupjie „tagad”. Ikviens priekšmets sniedz sevi caur tā fāzēm, katrai no kurām ir savs pildījums (*Fülle*) (Hua X, 275). Otrā nepārtrauktība attiecas uz katru atsevišķo laika punktu, fāzi jeb raupjo „tagad”. Katru imanentā priekšmeta fāzi nepiepilda tikai tajā kā aktuāli dotais, piemēram, uztvēruma gadījumā sajūtu saturs, kas 1904./5. mācību gada lekciju kursā pazīstams kā smalkākais „tagad”. Ikvienā fāzē pati ir nepārtrauktība, kas sastāv no aktuālā „tagad” punkta ar tā saturu (smalkāko „tagad”) un pagājušajām fāzēm ar savu pildījumu modificētā veidā – nevis kā aktuālās, bet tieši kā pagājušās. Tās uzstājas noteiktā „noēnojumā” (*Abschattung*) (Hua X, 275–276) – proti, pagājušo fāžu „tagad” pildījums parādās nevis tādā pašā, nemainīgā veidā, kādā tas bija, kad tas bija aktuāls, bet gan izmainītā, „noēnotā” veidā, pārstāvot pagājušo aktuālajā „tagad”. Pagājušo fāžu nepārtrauktība nepastāv no sajūtu punktiem, tā kā atcerējuma aste (*Errinerungs-Schweif*) izpleš „tagad” punktu jeb sajūtu punktu (*Empfindungspunkt*). „Tagad fāzei atbilstošā sajūtu fāze ir vienīgā šī Tagad sajūtu fāze. Pagājušās sajūtas nav paturētas kā sajūtas.” (Hua X, 280)

Absolūto apziņu veido reēli imanento saturu, ko Huserls sauc arī par piederēšanu (*Haben*) (Hua X, 284), un to aptveršanas, ko Huserls sauc arī par aptveršanu (*Fassen*) (Hua X, 284), nepārtrauktība, ko Huserls nošķir no priekšmetiskās dotības, kas ir dota caur reēli imanento saturu un aptveršanas nepārtrauktības. „Tad nu mums acīmredzami ikvienā skaņas uztvēruma Tagad momentā ir jānošķir reēli imanentais no tajā priekšmetiski [*objektiv*] parādošā.” (Hua X, 275) Reēli imanento saturu veido ikvienu fāzi piepildošais aktuālais saturs, ko Huserls sauc par reēlās imanences malas fāzi (*Rand-phase*), ar iepriekšējo fāžu saturu noēnojumu nepārtrauktību, kas aizvien „grimst pagājībā” (Hua X, 276). Bez nemitīgas saturu noēnošanās absolūtajai apziņai pieder arī aptveršana, kas konstituē imanenti intencionālās vienības (Hua X, 286). Absolūtās apziņas daudzveidības plūsmai ir cits esamības veids nekā priekšmetam, kas ir tikai šīs plūsmas intencionāli dotais (Hua X, 284). Absolūtajā apziņas sfērā ir priekšmetiskošana, kas sniedz vienības, taču pati priekšmetiskošana un līdz ar to absolūtā apziņa nav priekšmetiska (Hua X, 286). Ar šo Huserls atkārti 1906./7. mācību gada lekciju kursā sniegto absolūtās apziņas kā nepriekšmetiskas, pirmsfenomenālas esamības raksturojumu. Pie absolūtās apziņas plūsmas daudzveidības ir iespējams nonākt ar otrās pakāpes refleksīvo tvērumu. Pirmās pakāpes refleksija vēršas no transcendentas vienības pie imanentas vienības, savukārt otrās pakāpes refleksija vēršas no imanentās vienības pie daudzveidības, kas refleksijā tiek padarīta par vienību, lai gan tur pati par sevi vienība nepastāv. Pieņemot absolūto apziņu kā

nepriekšmetisku daudzveidības plūsmu, Huserls reizē izvairās no iespējama bezgalīgā regresa draudiem, jo, ja pieņemtu, ka pati absolūtā apziņa sastāvētu no vienībām (un nevis tikai refleksija konstituētu vienības tur, kur to nav), tad varētu atkal veikt tālāku refleksiju uz tālākām vienībām un tā tālāk. Huserls skaidri norāda, ka absolūtajā apziņā nav atrodamas vienības, aptvērumi (Hua X, 286).

Imanentais priekšmets nav reēli imanenta absolūtās apziņas daļa, jo tā ir daudzveidības vienība, ne pati daudzveidība (Hua X, 279, 281). Šeit Huserls kritizē savu 1906./7. mācību gada pozīciju, norādot, ka kāds pārdzīvojums kā norise, kā vienība nav ietverta absolūtajā apziņā kā tās reēli imanenta daļa. Huserls raksta, ka „identiskās skaņas laikobjekta imanence ir jānošķir no skaņas noēnojumu un šo noēnojumu aptvērumu imanences, kas veido skaņas dotības apziņu” (Hua X, 283). Jebkura veida vienība nav dota reēli imanenti absolūtā nozīmē, nav absolūtās apziņas daļa (Hua X, 283–284). Huserls tādēļ nošķir imanenci divās nozīmēs: (1) imanents kā pretējs transcendentam (dabas lietai); šajā ziņā imanentais priekšmets ir imanents; (2) imanents absolūtās apziņas nozīmē; šai ziņā imanentais priekšmets ir transcendentis (Hua X, 284).

Jānorāda, ka Huserls uzskata, ka ne tikai imanents priekšmets ir intencionāla vienība, proti, priekšmets, bet arī katra šīs vienības fāze, ikviens tās „tagad” punkts ir vienība, individuāla vienība, kas notur savu identitāti iepretim nepārtrauktam saturu noēnojumam (Hua X, 275, 281, 282). Tas nozīmē, ka ir jānošķir laikapziņas kā absolūtās apziņas fāze, „tagad” punkts, no intencionāli aptvertā kāda imanentā priekšmeta „tagad” punkta. Tas, ka kāda imanenta priekšmeta ikviena no tā fāzēm pati ir vienība, nozīmē to, ka ikviena no fāzēm saglabā savu identitāti, neskatoties uz to, ka tās saturs ar katru nākamo fāzi arvien piedzīvo modifikāciju, proti, tās saturs mainās, bet šī fāze paliek kā tā pati fāze, kas ir pirms citas fāzes, kas arī paliek identiska, un pēc citas fāzes, kas arī paliek identiska. Ikviens laika punkts relācijā ar citiem laika punktiem savā individuālajā vienībā intencionāli paliek pastāvīgi viens un tas pats (Hua X, 282). „Kad aktuālais skaņas Tagad pāriet pagājībā un aizvien grimst tālāk atpakaļ, tas tomēr, tā teikt, uztverošajai apziņai ir kā vienmēr tas pats, kā tas pats, tikai relācijā ar aizvien jaunu Tagad kā aizvien tālāk atkāpusies skaņas fāze.” (Hua X, 282)

Piemēram, ir skaņa, kas sastāv no trīs fāzēm a, b, c. Kad ir noskanējusi fāze a, sākas fāze b. Fāzē b ir savs aktuālais saturs, taču tam pieslēdzas klāt iepriekš izskanējušās fāzes a satura modifikācija. Taču tajā nav dota tikai šī saturiskā modifikācija, a fāzes noēnojums, bet arī intencionāli ir dota fāzes a priekšmetiskā identitāte – a fāzes modifikācija fāzē b tiek aptverta kā vienas un tās pašas identiskās fāzes a modifikācija. Fāzē b caur fāzes a satura noēnojumu intencionāli ir klāt arī fāze a, kas ir dota kā fāzei b iepriekšēja fāze. Kad paiet arī fāze b un iestājas fāze c, fāze a joprojām caur atkārtotu modifikācijas modifikāciju ir tajā klāt.

Tagad arī fāze b ar sava aktuālā satura modifikāciju ir klāt intencionālā veidā. Fāzē c fāze a saglabā savu identitāti, lai gan saturs ir piedzīvojis jaunu modifikāciju. Tādā pašā veidā arī fāze b saglabā savu identitāti. Taču tās ne tikai saglabā savu identitāti, tās saglabā arī savu kārtību – viena un tā pati identiskā fāze a parādās kā fāze, kas bijusi pirms identiskās fāzes b, kura savukārt ir bijusi pirms pašreiz aktuālās fāzes c.

Rezumējot 1909. mācību gada lekciju kursa absolūtās laikapziņas izpratni salīdzinājumā ar 1906./7. mācību gadā izklāstīto, tas, ko 1906./7. mācību gada lekciju kursā viņš apzīmēja ar vārdu *pārdzīvojums* jeb *absolūtā apziņa*, ir tālāk analizējams, kur nošķiras imanenti intencionāli priekšmeti (pretēji transcendentiem priekšmetiem) un absolūtā apziņa. Konkrēts pārdzīvojums kā transcendentā priekšmeta perspektīva pats ir nevis nepriekšmetisks pirmsfenomenāls dotums, bet gan jau intencionāli jeb priekšmetiski dotais. No pārdzīvojuma kā imanenta priekšmeta ir jānošķir absolūtā pirmsfenomenālā apziņa.

Tātad, ja 1906./7. mācību gada lekciju kursā sajūtas tiek klasificētas kā absolūtās apziņas sastāvdaļa un raksturotas kā pirmsfenomenālas, proti, nepriekšmetiskas, kuras par priekšmetiem var kļūt tikai refleksijā, tad 1909. gada vasaras semestrī sajūtas tiek nošķirtas no absolūtās apziņas, absolūtai apziņai paturot pirmsfenomenālu esamību, bet sajūtām piedēvējot priekšmetisku esamību. Sajūtas kā imanenti priekšmeti paredz intencionālu konstituēšanos – tās ir daudzveidības vienības, vienība, kas aptver, bet reizē transcendē savas parādīšanās daudzveidību. Līdz ar to arī sajūtas kā imanenti priekšmeti nav stingrā nozīmē reēli imanentas, reēli imanentas absolūtās apziņas kā reēlas imanences daļas, kas kļūst priekšmetiskas tikai refleksijā, bet jau ir intencionāli transcendentas, proti, tās kā daudzveidības vienības transcendē absolūto apziņu kā reēlu imanenci.

Kortomss uzskata, ka 1904./5. mācību gada lekciju kursā, kā arī 1906./7. mācību gada lekciju kursā laikapziņa ir fāžu saplūsme. Viņš norāda uz attiecīgām vietām Huserla tekstos. 1904./5. mācību gadā atsauce ir uz Hua X, 227, bet 1906./7. mācību gadā atsauce ir uz Hua XXIX, 246. Saplūsme ir tas, kas nodrošina refleksīvu laikapziņas tvērumu, kas padara par priekšmetu to, kas tāds pats par sevi nav. Taču 1909. gadā refleksiju dara iespējamu pilna intencionāla konstituēšanās, kas ir jau pirms refleksijas. Sajūšana, pārdzīvošana pati jau ir apziņa intencionālā nozīmē (Kortooms 2002, 84). Te uzreiz jāpiebilst, ka Hua X tekstā „Nr. 39”, kas ir 1909. gada teksts, teiktais gan ne visā pilnībā atbilst Kortomsa uzskatiem, jo Huserls te pieņem galējo apziņu kā nekonstituētu, bet konstituējošu apziņu, attiecībā pret kuru refleksija rada priekšmetu, kad tā vērsas uz to. Kā 1906./7. mācību gadā, tā arī šajā 1909. gada tekstā runa ir par absolūto apziņu kā nekonstituētu konstituējošu apziņu. Atšķirība ir tikai tajā, ka ir divu veidu refleksijas – viena, kas vērs uzmanību uz jau esošu priekšmetu, esošu vienību, un otra, kas padara par priekšmetu to, kas pirms tam un pats par sevi nepastāv kā

priekšmets, kā vienība. Sajūtas vai atsevišķi pārdzīvojumi kopumā ir imanentas vienības, uz ko var vērsties refleksija, taču šīs vienības ir vienības, kas ir konstituētas apziņas nepārtrauktībā.

Kopsavilkumā: 1906./7. gadu manuskriptu modelis pamatā sastāv no 2 slāņiem: pirmsfenomenālā esamība absolūtajā apziņā un priekšmetiskā apziņa intencionālajā apziņā. Ir absolūtā apziņa kā pirmsfenomenāla laiciska pārdzīvojuma plūsma, un ir intencionālā apziņa kā priekšmetu apziņa.

1909. gada manuskriptu modelis sastāv no pamatā 3 slāņiem: pirmsfenomenālā esamība absolūtajā apziņā, imanento priekšmetu apziņa un transcendentu priekšmetu apziņa. Ir absolūtā apziņa, ko veido laiciska daudzveidība, tai piemīt noteikta laika forma un saturs. Ir imanento priekšmetu apziņa, kas ir daudzveidības vienības. Un ir transcendentie priekšmeti, kas konstituējas uz imanento priekšmetu pamata. Ja imanento priekšmetu daudzveidība ir pirmsfenomenāla, proti, nepriekšmetiska, tad transcendentu priekšmetu daudzveidību veido imanentie priekšmeti.

Kopumā izmaiņas ir tādas, ka Huserls 1909. gadā ievada jaunu slāni, kas iepriekš neizšķirti bija iekļauts absolūtajā apziņā. Joprojām paliek spēkā nošķirums starp pirmsfenomenālu, tas ir, nepriekšmetisku esamību un intencionālu, tas ir, priekšmetisku esamību, taču tagad ir runa par divpakāpju – imanento un transcendentu priekšmetu – konstituēšanos.

1.2.1.4. Absolūtā apziņa un laikapziņa 1909. gada rudenī

1909. gada septembris iezīmē pavērsienu Huserla laikapziņas izpratnē, kas cieši saistīts gan ar neveiksmīgiem mēģinājumiem izskaidrot fantāzijas apziņu, ko viņš izmanto kā analogiju primārajam atcerējumam.³⁹ Huserls uzskata, ka, atrisinot fantāzijas apziņas „mīklu”, viņš atrisinās arī primārā atcerējuma „mīklu”, tādēļ ir nepieciešams vispirms pievērsties izmaiņām fantāzijas apziņas konceptualizācijā.

Jau 1904./5. mācību gada lekciju kursa pierakstos, nonākdams strupceļā fantāzijas apziņas skaidrojumā, Huserls marginālījā izsaka iespējamību, kam tajā brīdī nesekos, bet kuru izvērsīs tikai 1909. gadā. Strupceļš mēģinājumos nošķirt uztvērumpziņu un fantāzijas apziņu bija saistīts ar pieņēmumu, ka abu veidu apziņas sastāv no aptveršanas satura un satura. Pieņemot shēmu „aptveršanas saturs un aptveršana” (SA shēmu), Huserls nespēj atrisināt uztvērumpziņas un fantāzijas apziņas nošķiruma problēmu, un piezīmē viņš izsaka domu, ka

³⁹ Jānorāda, ka Huserls 1909. gadā ievieš retences terminu savā laikapziņas filozofijā, kas pamazām aizstāj primārā atcerējuma terminu (Hua X, 325). Pirmo reizi tas parādās Hua X tekstā „Nr. 50” (Hua X, 333).

uz fantāzijas apziņu shēmu nevar attiecināt. Tas nozīmē, ka nav tā, ka ir saturs un tad vēl šī satura kā reprezentācijas pieredze iepretim uztvēruma kā prezentācijas pieredzei, bet gan drīzāk uzreiz ir reprezentācija (Hua XXIII, 103).

Ar 1909. gadu datētā Hua XXIII tekstā „Nr. 8” ar nosaukumu „Fantāzija kā „caur un caur modifikācija”. Par satura-aptveršanas shēmas pārskatīšanu” Huserls raksta: „Es neredzēju (un vispār neviens to nebija redzējis), ka, piemēram, kādas krāsas fantāzijā nav tā, ka ir dots kaut kas tagadnīgs, kāda pārdzīvojuma krāsa, kas tad reprezentē īstu krāsu. Pēc tā sajūtu krāsa un fantāzijas krāsa būtu viens un tas pats, tikai apveltītas ar atšķirīgām funkcijām. Man bija shēma aptveršanas saturs un aptveršana, un nenoliedzami tai ir jēga. Taču uztvēruma kā noteikta pārdzīvojuma gadījumā nav tā, ka mums vispirms ir krāsa kā aptveršanas saturs un tad aptveršanas raksturs, kas sniedz parādīšanos. Tāpat arī fantāzijas gadījumā mums nav krāsa kā aptveršanas saturs un tad kāda izmainīta aptveršana, kas sniedz fantāzijas parādīšanos.” (Hua XXIII, 265) Huserls turpina, sakot, ka „„Apziņa” sastāv viscaur no apziņas, un jau sajūta, tāpat kā fantasma, ir „apziņa”” (Hua XXIII, 265).

SA shēmas atcelšana attiecībā uz fantāzijas apziņu analogiski paredz iespēju atnest šo shēmu arī attiecībā uz primāro atcerējumu, un to Huserls arī izdara. 1904./5. mācību gadā Huserls skaidro primāro atcerējumu ar SA shēmu, kur aptveršanas saturs sākotnēji tiek saukts par fantasmu, bet vēlāk – par sajūtu noēnojumu. To pašu ideju viņš turpina paust arī 1906./7. mācību gada lekciju kursā, un arī vēl ar 1909. gadu datētajā Hua X tekstā „Nr. 39”, neskatoties uz izmaiņām absolūtās laikapziņas izpratnē. Neskatoties uz to, 1909. mācību gadā Huserls pārskata primārā atcerējuma izpratni, kritizējot 1906./7. mācību gada koncepciju. Šī kritika ir redzama viņa 1906./7. mācību gada lekciju kursa pierakstu marginālijās, kas, visticamāk, veiktas 1909. gadā. Šādas kritiskas piezīmes ir atrodamas Hua XXIX 260., 261. un 262. lapaspuses zemspītras piezīmēs. Huserls norāda, ka iepriekšējās fāzes nav vispirms kā modificēti saturi, kas pēc tam tiek modificētā aptveršanā aptverti kā pagājušie saturi (Hua XXIX, 261). Attiecībā uz laikapziņu veidojošajiem momentiem, tādiem kā tagadējais un pagājušais, pēc Huserla domām, nav iespējams attiecināt SA shēmu, nav tā, ka ir saturs un tad tas tiek aptverts kā tagadējais vai bijušais. Nākamās lapaspuses piezīmē viņš apgalvo, ka nav tā, ka sajūtu saturi paliek tādi paši, tikai piedzīvojot modifikāciju no momenta uz momentu. Ja tas būtu tā, tie būtu sajūtu saturi un tie būtu tagad. Sajūta nav saturs, kurai pa virsu ir dotības apziņa, tāpat kā primārā atcerējuma saturs nav saturs, un tad apziņa par pagājušo kā jauna dotības apziņa (Hua XXIX, 262).

Tagad Huserls primāro atcerējumu izpratnē balstās uzskatā, ka sajūtas modificētajam saturam primārajā apziņā jau apakšā ir konstituējoša pagātnes apziņa. Proti, nevis ir sajūtas modifikācija kā fantasma vai noēnojums, kurai pieslēdzas klāt apziņa par nupat bijušo, bet

gan tā pati jau ir konstituēta absolūtās apziņas plūsmā. Kā norāda Kortomss, noēnojums pats paredz „apziņu par” (Kortooms 2002, 96).

Hua X tekstā „Nr. 47” (1908. vai 1909. gada teksts) Huserls norāda, ka primāri atcerētā skaņas sajūta nav reēli ietverta atcerējumapziņā, tā nav arī cita reēla skaņas sajūta vai pat ļoti vāja, kvalitātes ziņā līdzīga skaņas sajūta sākotnēji dotajai skaņas sajūtai, kā tas ir atbalss (*Nachklang*) gadījumā (Hua X, 311). Atbalss pieder uztvērumam īstā nozīmē, ne primārajam atcerējumam, jo, lai arī tas ir vājākas intensitātes, tas tomēr ir tagadnīgs. Atbalsim un arī pēcattēliem nav tieša sakara ar primāro atcerējumu (Hua X, 312). Turklāt, ja kaut kas atbalsojas vai ja, piemēram, sveces liesma tumšā telpā atstāj pēcattēlu, arī tai ir sava ilgšana, kas nozīmē, ka tās pašas kā ilgstošas vienības paredz primāro atcerējumu.

Pagājušā uztvēruma apziņa nav attēlošana (*Verbildlichung*), tā ir sākotnēja apziņa (Hua X, 311). Ar to Huserls pasaka, ka tā nav atvasināta apziņa, apziņa, kas konstituējas uz citas apziņas pamata, kā tas ir attēlapziņas gadījumā, kas konstituējas uz uztvērumapziņas pamata. Atcerējuma apziņa, Huserls raksta, nevar būt sadalīta sajūtajā skaņā un atcerējuma aptveršanā, tāpat kā fantāzijas skaņa nav skaņa, bet gan fantāzijas skaņa – skaņas fantāzija un skaņas sajūta ir divi atšķirīgi dotumi, nevis viens un tas pats, kas tikai atšķirīgi interpretēts jeb aptverts (Hua X, 312). Primārajā atcerējumā dotais nav kāds saturs un tam pa virsu tā aptveršana kā pagājušā aptveršana, drīzāk ir apziņa par pagājušo, ko aizpilda šis saturs. Nav satura, kas jau nebūtu dots kā tagadējais vai pagājušais. Proti, ir apziņa par „tagad” un apziņa par nupat pagājušo, un abas apziņas piepilda kāds saturs, taču šis saturs jau sākotnēji ir apzināts kā „tagad” vai kā nupat bijušais.

Šeit arī jānorāda uz to, ka Huserls stingri nodala priekšmeta aptveršanu no laiciskās atšķirības aptveršanas. Aptveršana, „kas konstituē laicisko atšķirību, ir „aptveršana” *fundamentāli atšķirīgā* nozīmē, lai gan tā ir kaut kas būtiski nenošķirams no priekšmeta aptveršanas. Priekšmets tiek konstituēts kā priekšmets tikai laika aptveršanā, laikapziņā kā priekšmets, kas ilgst, kas mainās vai paliek nemainīgs” (Hua X, 320–321). Priekšmetiskajā aptveršanā tiek konstituēts priekšmets, neņemot vērā tā laiciskumu, kas tiek konstituēts laiciskās atšķirības aptveršanā. Šajā kontekstā viņš runā par dubultu aptveršanu – divas atšķirīgas fāzes laiciskās atšķirības aptveršanā, piemēram, pagājusī un tagadējā fāze, ir identiskas priekšmetiskajā aptveršanā, jo, lai arī šīs fāzes ir atšķirīgas, tās ir viena un tā paša priekšmeta atšķirīgās fāzes. Priekšmets ir identiski viens un tas pats, bet tā būšana iepriekš un tagad nav identiskas (Hua X, 320).

Kādi ir argumenti, ko Huserls sniedz par labu jaunajam skatījumam? Huserla tekstos ir atrodami vairāki apsvērumi. Jāatgādina, ka jau 1904./5. mācību gada lekciju kursa pierakstos atklājas, ka Huserls pats atzīst problēmas ar SA lietojumu attiecībā gan uz fantāzijas apziņas,

gan primārā atcerējuma skaidrojumu. Pamatā Huserls problēmu SA shēmas izmantošanai attiecībā uz primāro atcerējumu redz tajā, ka viņš nespēj noteikt kritērijus, kas kādu saturu ļautu aptvert kā tagadēju vai bijušu. Vai nu kritērijiem jāslēpjas pašā saturā, vai arī aptveršanas raksturā.

(A) Ja saturs principā ir vienāds, proti, viens un tas pats saturs varētu būt gan fantāzijā, gan uztvērumā, nav skaidrs, pēc kā „tagad” vai primārā atcerējuma aptveršana tiek īstenota, kāpēc, piemēram, abiem saturiem esot vienā un tajā pašā nozīmē klātesošiem, tie abi nav aptverti kā tagadēji, bet tikai viens? Ar 1909. gadu datētā Hua X tekstā „Nr. 48” Huserls skatījumu uz primāro atcerējumu caur SA shēmu nosauc par reprezentācijas teoriju un apgalvo, ka tā nav uzturama. Viņš principā atkārti 1904./5. mācību gadā izteikto paškritiku, apgalvojot, ka nevar būt tā, ka ir vienkārši saturs un visa atšķirība balstās aptveršanā, kas tiem pieslēdzas (Hua X, 319). Huserls te izmanto piemēru ar sarkanā parādīšanos. Tas mums parādās, un pēc tam tas ir kā nupat bijušais. Ja nupat bijušais sarkanais ir pārdzīvots tādā pašā nozīmē, kādā tas bija pirms tam, tad sarkanais vienkārši ilgtu vai paliktu mierīgāks, zaudētu intensitāti utt. No tā izrietošais jautājums ir tāds – kā no aktuāli dotas sajūtas mazākā intensitātē var nonākt pie tā, ka tā tiek aptverta nevis kā aktuālā, bet gan kā pagājusī, jo tas, kas ir mainījies, ir tikai satura intensitāte (Hua X, 318–319)?

(B) Ja pašā fantasmā kā saturā ir ietverta atšķirība no sajūtas, tad šai atšķirībai būtu jābūt tādai, ka tas ir saturs, kura nav. Jo fantāzijas apziņu raksturo tieši tas, ka tas, kas ir prezentēts, nepastāv. Taču, ja saturs pats ietver savu neesamību, veidojas pretruna. Jo, ja satura paša īpašības ir, piemēram, būt noteikta veida vizuālai, sarkanīgai konfigurācijai un tai pašā laikā nebūt, tad ar to tiek apgalvots, ka saturs reizē ir (un ir tāds un tāds) un reizē nav. Šie apsvērumi saskan ar jauno fantāzijas apziņas un primārā atcerējuma koncepciju, kas paredz, ka (1) nav fantāzijas saturs, pirms tas jau uzreiz nav apzināts kā fantāzijas saturs (nav saturs un pēc tam šī satura kā fantāzijas apziņa), (2) satura realitātes noliegums, kas ietverts fantāzijas apziņā, nevar būt ietverts pašā saturā, bet gan ir intencionāli ietverts „apziņā par”, proti, ir saturs, kas ir jau sākotnēji aptverts kā fantazētais vai primāri atcerētais. Jaunā koncepcija atrisina šīs problēmas, atceļot jautājumu par to, kas ir kritērijs tam, ka kāds saturs tiek aptverts vienā vai otrā veidā.

1909. gada tekstā, kas atrodams Hua X kā teksts „Nr. 49”, Huserls šo kritiku noformulē jautājumā, vai īstenībā „principā viens un tas pats saturs var tikt aptverts laiciski atšķirīgā veidā, un tad, piem., identiski tas pats saturs reizē var tikt aptverts šajos atšķirīgajos veidos? Viens un tas pats saturs, tā pati satura noteiktība (*Inhaltsbestimmtheit*) tiek aptverta Tagad veidā un reizē nupat pagājušā (*Primär-vergangen*) veidā” (Hua X, 319). Nedaudz tālāk tekstā Huserls paskaidro problēmu, kas ietverta šajā jautājumā. Ja ir doti primārie saturs, tie visi

kopā ar tiem atbilstošajām aptveršanām ir apvienoti „tagad” punktā. Ar primārajiem saturiem te domāti tādi saturi, kas ir tīri saturi iepretim tādiem saturiem, kas var būt aptveršanas saturi, kas paši jau var būt konstituēti, proti, aptveršanas vienības. Pēc SA shēmas, kāds no šiem primārajiem saturiem ir aptverts kā tagadējs, bet citi – kā bijušie. „Taču, vai līdzpastāvošu primāro saturu sērija vispār var sniegt uzskatāmu pēctecību?” (Hua X, 323) Huserls atbild: „Ja šie vienlaicīgie saturi tiktu reizē aptverti kā pēctecīgi, tad uz šo identisko saturu pamata būtu iespējams gan līdzpastāvēšanas, gan pēctecības uztvērumš, un acīmredzami būtu iespējams arī tas, ka tie paši saturi, kas tā vienlaicīgi pastāvētu viens otram līdzās (un tiem to vajadzētu darīt „tagad” apziņā), reizē arī būtu pēctecīgi, un tas ir absurds.” (Hua X, 323)

Huserls rezumē, sakot, ka fenomenoloģiska analīze nespēj uzrādīt, ka kāds „tagad” punkts sastāvētu no primāro saturu un aptveršanu nepārtrauktības, kas būtu reēli ietverti „tagad” (Hua X, 323). „Nupat pagājusī skaņa, ciktāl tā ietilpst klātbūtnes laikā [*Präsenzzeit*] (aktuāli uzskatāmajā [*anschauliche*] melodijas gabalā izvēlētajā Tagad punktā), ir vēl apzināta, taču ne tādā jēgā, it kā tā īstenībā būtu reēli „sajusta”, it kā tā būtu klāt Tagad skaņas [*Jetzt-Tones*] veidā. [...] [Tā] ir sajūtas „atbalsš”, modifikācija, kas vairs nav primārais saturs aktuālā nozīmē (tā nav imanents skaņas Tagad), bet gan kaut kas modificēts: apziņa par pagājušo sajūtu. Taču tajā nav iespējams atrast nekādu īstu skaņu, bet gan skaņas pagājību [*Ton-Gewesenes*].” (Hua X, 324) Izmaiņa, kas raksturo primārajā atcerējumā ietverto, nevar tikt raksturota kā izmaiņa sajūtas saturā, kas ved no viena satura pie nākamā. Jo sajūta pēc savas būtības ir tagadapziņa (jeb ilgšanas, kas ietver „tagad”, parādīšanās) (Hua X, 324).

Saistībā ar iepriekšējo apsvērumu Huserls min vēl vienu, kas liek viņam atmet SA shēmu laikapziņas konstituēšanās problēmas risinājumā, jo SA shēma paredz, ka viens un tas pats saturs var prezentēt kaut ko atšķirīgu, piemēram, kā tas ir gadījumā ar Vītgenšteina pīlizaķi, kad mēs varam kaut ko vienu un to pašu aptvert kā kaut ko vienu vai otru. Savukārt to pašu, pēc Huserla domām, nav iespējams apgalvot par nepārtrauktību, kas piederas laika aptveršanai. Saturi, kas kādā laikapziņas fāzē, punktā veido nepārtrauktību, „nevar mainīt savu laicisko funkciju: Tagad nevar būt klāt kā ne-Tagad un ne-Tagad – kā Tagad. Galu galā <citādi> visa saturu nepārtrauktība varētu tikt ieskatīta kā Tagad un līdz ar to kā līdzpastāvēšana [*Koexistenz*], un tad atkal kā pēctecība [*Sukzession*].” (Hua X, 322). Tas nozīmē, ka laikapziņas gadījumā nav iespējams runāt par aptveršanu interpretācijas nozīmē, kas pieļauj arī pārinterpretāciju.

Rezumējums par jaunās laikapziņas koncepcijas atšķirību no laikapziņas konceptualizācijas, kas iesaista SA shēmu. 1909. gada koncepcija paredz, ka ikviens saturs nepieciešami ir dots caur „apziņu par” – precīzāk, apziņu par bijušo un apziņu par tagadējo. Tas nozīmē, ka saturs pats par sevi neparādās, nav dots, saturs vienmēr nāk kopā ar „apziņu

par". Nav tā, kā tas bija SA shēmas gadījumā, ka vispirms ir dots saturs, atsevišķi, pats par sevi un tad tas tiek aptverts kaut kā, kļūstot par apziņas par bijušo vai apziņas par tagadējo reprezentantu. Laikapziņā nav iespējams saturs bez tā, ka tas jau uzreiz ir apziņas par bijušo/tagadējo saturs. Tātad (1) 1906./7. gada modelī primāro atcerējumu veido saturs un saturu aptveroša interpretācija, kas izsaka to, ka dotais saturs tiek aptverts kā atcerētais, ne uztvertais jeb kā bijušais, ne esošais; šeit darbojas SA shēma. Savukārt (2) 1909. gadā primāro atcerējumu veido jau konstituēts saturs, proti, te nav saturs pirms vai atsevišķi no aptveršanas, uzreiz jau ir konstituēta vienība kā pagājušās fāzes dotums; te nav saturs, kas nebūtu konstituēts jau kā tagad vai iepriekš bijis.

1.2.1.5. Absolūtās apziņas koncepcijas un primāro atcerējumu koncepcijas

Kā 1904.-1907. gadu un 1909. gada primārā atcerējuma modeļi saistās ar divām minētajām absolūtās apziņas koncepcijām? Kortomsa pozīcija ir tāda, ka 1909. gada pavērsiens absolūtās apziņas izpratnē un pavērsiens primārā atcerējuma izpratnē ir savstarpēji saistīti. Viņa domu gaita ir tāda, ka 1906./7. mācību gada absolūtās apziņas koncepcija ir konsistenta ar SA shēmu, jo tā pamatā sastāv no satura un tā aptveršanas. Primārā atcerējuma nozīmē tas izpaužas kā kāda dota satura kā nupat pagājuša aptveršana. Atšķirībā no tā 1909. gada absolūtās apziņas koncepcija paredz to, ka ikviena sajūta, ikviens atsevišķais pārdzīvojums un ikviena to veidojošā fāze ir jau intencionāli konstituēti. To Kortomss interpretē tā – ja sajūta nav vairs vienādojama ar sajūtu saturu un tā jau ir konstituēta, tad ne pirmimpresijas, ne primārā atcerējuma gadījumā arī vairs nevar runāt par saturu, kas jau nebūtu konstituēts, vai vismaz tas paver ceļu tam, ka par to nevar runāt (Kortooms 2002, 97–98).

Uzreiz jānorāda, ka Kortomss pats fiksē, ka tajā pašā laikā, kad Huserls izvirza jauno absolūtās apziņas koncepciju (Hua X, teksts „Nr. 39”), tas viņam netraucē joprojām runāt par primāro atcerējumu SA shēmas konceptuālajos ietvaros (Kortooms 2002, 98). Taču to Kortomss skaidro kā inkonsistenci Huserla laikapziņas koncepcijā un norāda: ja sajūšana nav vienādojama vairs ar sajūtu satura esamību un sajūta paredz konstituēšanu, ceļš ir pavērts jaunai primārā atcerējuma koncepcijai, ko Huserls arī attīsta 1909. gadā (Kortooms 2002, 98). Šo interpretāciju atbalsta arī Huserla izteikumi, ka „apziņa” ir apziņa viscaur, kas nozīmē, ka sajūtas vai fantasma parādīšanās jau ir intencionāla apziņa jeb „apziņa par” (Hua XXIII, 265). Sajūtu vienība nav vēl priekšmets pilnā nozīmē, jo priekšmetiskojoša apziņa pilnā nozīmē paredz uzmanības pievēršanu un priekšmeta kā predikātu subjekta pozicionēšanu (Hua XXIII, 267). Tas nozīmē, ka jebkas, kas ir apzināts, jau ir konstituēts kā šis vai tas, proti,

pat ja tas nav konstituēts kā transcendentu priekšmets, tas ir konstituēts kā tagadējais vai bijušais, un nav iespējams apzināt saturu vienu pašu par sevi, tam neesot jau konstituētai vienībai.

No otras puses, paliek atvērts jautājums par to, ko nozīmē, ka tas, ko Huserls pirms tam uzskatīja par saturu, īstenībā jau pats ir intencionāla vienība? Huserls, uz to norāda arī Kortomss, sajūtu un tās fāzes sauc par konstituētām, tas ir, intencionālām. Līdz ar to rodas jautājums, ko nozīmē vienībai būt konstituētai? Ņemot vērā, ka sajūtas kā vienības konstitutīvais nosacījums ir absolūtā apziņa, vēlreiz nedaudz jāpievēršas absolūtās apziņas koncepcijai. Absolūtā apziņa kā galējā apziņa abās divās iepriekš aplūkotajās apziņas koncepcijās (ne tikai 1909. gadā, bet arī 1906./7. mācību gadā) izsaka nekonstituētu plūsmu, kas sastāv no plūstošām reālām daļām – saturiem, aptveršanu, uzmanību, pozīcijas ieņemšanu. Sajūtu vienība un ikviena tās fāze ir jau konstituēta, taču, un tas ir svarīgi, tā ir konstituēta, kas nozīmē, ka tā ir konstituēta galējā apziņā, kas sastāv no to veidojošām daļām – saturiem un aptveršanām. Pat ja sajūtu vienība ikvienā tās fāzē ir jau vienība un ikviena tās fāze ir konstituēta, kā jau bijusi vai tagad esoša, tā tomēr ir konstituēta uz galējā apziņā esošo elementu pamata.

Šeit ir svarīgi norādīt, ka 1909. gada absolūtās apziņas izpratne, par kuru runā Kortomss, nav absolūtā apziņa nevienā no abām iepriekš minētajām nozīmēm, jo tās abas veido nekonstituēti, proti, neintencionāli dotumi. Varētu pat teikt, ka abas iepriekš minētās apziņas nozīmes ir pat pretrunā ar jauno laikapziņas skaidrojumu, jo pēdējais paredz, ka nepastāv nekas tāds kā nekonstituēts, neaptverts saturs. Līdz ar to laikapziņas koncepcijas izmaiņās, kas saistāmas ar pirmimpresijas pārinterpretāciju analogiski fantāzijas apziņai, ir ietverta vēl viena, trešā absolūtās apziņas izpratne, kuru pauž Kortomss. Taču jāpiezīmē, ka Kortomss kļūdaini šo absolūtās apziņas izpratni identificē ar absolūtās apziņas koncepciju Hua X tekstā „Nr. 39”, jo tur joprojām absolūtā apziņa ir nekonstituēta konstituējoša apziņa, kamēr tā absolūtās apziņas koncepcija, ko Kortomss it kā izlasa šajā tekstā, ir jau sākotnēji konstituēta apziņa jeb „apziņa par” caur un caur. Brafis to formulē, sakot, ka „ikviens absolūtās plūsmas elements vai moments ir tīri intencionāls” (Brough 1987a, 251) un ka Huserls šajā absolūtās apziņas koncepcijā saturus „ir vienkārši izmetis ārpus absolūtās apziņas līmeņa un ļauj tiem mitināties augstākā un konstituētā līmenī” (Brough 1987a, 251–252). Bernets rezumē jauno absolūtās apziņas koncepciju, sakot: „Absolūtā apziņa ir tīra intencionalitāte.” (Bernet 1985, XLIX)

Laikā no 1909. gada līdz 1911. gadam Huserla laikapziņas analīzēs ir saskatāma spriedze starp divām absolūtās apziņas izpratnēm – apziņa kā nekonstituēta konstituējoša plūsma un apziņa kā konstituēta konstituējoša apziņa. Bernets pēdējās parādīšanos Huserla

laikapziņas analīzēs saista ar Hua X tekstiem Nr. 48–50 un 53–54. Tekstā „Nr. 50”⁴⁰ Huserls izsaka SA shēmas kritiku, taču ar 1911. gadu datētā Hua X tekstā „Nr. 54”, izskatās, ka Huserls ir pilnībā izvēlējis starp abām absolūtās apziņas izpratnēm, apšaubot apziņas kā nekonstituētas apziņas fenomenoloģisko legimitāti, to nosaucot par neapzinātu galējo apziņu un nepaņemot to kā risinājumu bezgalīgā regresa draudiem (Hua X, 382; turpmāk par to: 1.2.1.8.). Līdz tam Huserls svārstās. Tādējādi, piemēram, lai arī Hua XXIII tekstā „Nr. 8” Huserls runā par to, ka sajūta un fantasma jau ir „apziņas par”, proti, tās jau sākotnēji ir intencionāli konstituētas vienības, kas ir dotas kā tagad esošais vai bijušais, zemsvītras piezīmē viņš norāda, ka „noēnojums, saturs, kas ir saprasts kā „konkrēts apziņas komponents”, ir vienība, kas vispirms konstituējas galējo plūstamību (*letzte Fluente*) plūsmā (Hua XXIII, 266). Protams, 1909. gada koncepcijā ir pastarpinājums starp galējo apziņu un transcendentu priekšmetu, kura lomu pilda imanentais priekšmets, taču joprojām Huserls runā par absolūto, galējo apziņu kā konstituējošo nekonstituēto apziņu. Tas tikai nozīmē to, ka līdz kādam brīdim Huserls pieļāva iespēju, ka sajūtas kā intencionālas vienības neizslēdz varbūtību, ka tās tomēr ir konstituētas absolūtā nekonstituētā apziņā, kas pieļauj SA shēmas savienošanas iespējamību ar imanentu priekšmetu un to veidojošo laicisko fāžu kā intencionālu vienību pastāvēšanu, un tikai ar laiku Huserls nonāk pie apziņas kā viscaur intencionālas apziņas izpratnes.

Līdz ar to nav tā, kā Kortomss apgalvo, ka pastāv cieša saistība starp absolūtās apziņas izpratni 1909. gadā un jauno primārā atcerējuma koncepciju, ka tās ir konsistentas. Tieši otrādi, ņemot vērā, ka absolūtā apziņa ir nekonstituēta konstituējoša apziņa, absolūtā apziņa kā nekonstituēta apziņa, kurā konstituējas jebkura iespējamā vienība, pati ir nekonstituēta un sastāv no saturiem, aptveršanām utt., kamēr jaunā laikapziņas koncepcija pieprasa apziņu kā „apziņu par” caur un caur, kas nozīmē, ka apziņa jebkurā tās izpausmē un aspektā ir konstituēta. Un šeit atklājas pretruna starp apziņu kā nekonstituētu, pirmspriekšmetisku apziņu, no vienas puses, un apziņu kā viscaur priekšmetisku, konstituētu apziņu.

Sekojoš otrajai absolūtās apziņas izpratnei, no vienas puses, ir absolūtā apziņa, kas ir nekonstituēta konstituējoša galējā apziņa, ko var dēvēt par reālu imanenci un kas sastāv no reālām daļām – saturiem, aptveršanām, uzmanības, vienības kā predikātu subjekta pozicionēšanām un pozīcijas jeb attieksmes ieņemšanas pret aptverto. Tās ir

⁴⁰ Lai arī Hua X redaktori šī teksta sarakstīšanu ir datējuši laikā starp 1908. gada 15. oktobri un 1909. gada vasaru, Bernets iestājas par, agrākais, 1909. gada septembri. Viņa apsvērumi par labu 1909. gada rudenim ir tādi, ka tekstā „Nr. 50” absolūtās apziņas koncepcijas izklāstā Huserls jau balstās uz SA shēmas kritiku saistībā ar tās lietojumu, skaidrojot laikapziņu un absolūto apziņu, un šī kritika citos tekstos fiksējama tikai ar 1909. gada septembri (Bernet 2009, 137). Bernets apšaubā domu, ka Huserls jau būtu varējis izvirzīt tādu absolūtās apziņas koncepciju, kas balstītos SA shēmas izmantošanas noraidījumā, pirms Huserls šo shēmu ir kritizējis.

pirmsfenomenālas, proti, tās nav priekšmetiskas vienības. No otras puses, ir laikā pastāvošas imanentas vienības kā norises, piemēram, sāpes, skaņas, vizuālas izmaiņas, kas sastāv no fāzēm, kur katrā no tām kaut kas ir apzināts kā tagadējais, bet kaut kas kā pagājušās fāzes. Kas ir pats svarīgākais, laikapziņā vairs nevar runāt par to, ka ir saturs un tā aptveršana – ikvienā fāzē uzreiz ir tagadējā fāze kā vienība un iepriekšējās fāzes kā vienības, un nevis tagadējās fāzes saturs un tā kā tagadēja aptveršana, un iepriekšējo fāžu saturs un to kā bijušo aptveršana. Laikapziņā tātad nav izšķirams saturs un tā aptveršana kā divi elementi. Kā šīs abas lietas iet kopā? Tā, ka primārā atcerējuma un „tagad” uztvēruma fāzes ir konstituētas pēc SA shēmas galējā apziņā. Laikapziņā primārajā atcerējumā dotā fāze kā nupat bijusī uzreiz parādās kā bijusī, taču tas nenozīmē, ka šī fāze kā vienība nav konstituēta no satura un tā aptveršanas galējā apziņā. Fāzes ir vienības, un vienības ilgšana ir konstituēta no fāzēm kā vienībām, taču tas nenozīmē, ka šīs fāzes nav konstituētas pēc SA shēmas.

Ņemot to vērā, ir jāatzīst – ja Huserls paliktu pie galējās apziņas, kas sastāv no dažādiem nekonstituētiem elementiem, kas paši nav doti priekšmetu veidā, bet kas sniedz priekšmetus, tad principā jautājums par saturu aptveršanas kritērijiem līdz ar to tiek tikai atbīdīts, ne atbildēts – kas ir tas kritērijs, kas nosaka, kurš saturs galējā apziņā tiek aptverts kā tagadējais vai bijušais? Lai izvairītos no šī jautājuma, izeja ir trešajā absolūtās apziņas izpratnē, kur apziņa tik tiešām viscaur ir „apziņa par”, proti, arī galējā apziņa ir jau pati priekšmetiska, kas ļautu teikt, ka kritēriju nav un tie nav jāmeklē, jo jau sākotnēji kāds saturs ir bijušais saturs, cits tagadējais utt. Taču ar šo problēma nav atrisināta, jo uzreiz rodas jautājums, vai bijušais saturs kā vienība ir konstituēta vai nē? Ja jā, tad var prasīt par apziņu, kurā šī vienība ir konstituēta, un tas galu galā var aizvest pie bezgalīgā regresa problēmas. Ja nē, tad Huserls nevar pretendēt, ka tā ir „apziņa par”, jo pēdējā strukturāli paredz attiecības starp diviem elementiem – daudzveidību un vienību. Un tas savukārt draud iedragāt pašu ideju par apziņu kā viscaur intencionālu jeb viscaur „apziņu par”. Šis jautājums tiks risināts atlikušajās šīs apakšsadaļas apakšapakšsadaļās.

1.2.1.6. Absolūtā apziņa kā nelaiciska apziņa un bezgalīgā regresa draudi

Saistībā ar jautājumu par absolūto laikapziņu Huserls atkal saskaras ar bezgalīgā regresa problēma. Mēģinot problēmu izteikt vispārīgi, tā nozīmē to, ka tas, kas pamato vai atrisina kaut ko vienu, pats pieprasa tādu pašu pamatojumu vai atrisinājumu, kas savukārt atkal pieprasa tādu pašu pamatojumu vai atrisinājumu, un tā līdz bezgalībai. Attiecībā uz laikapziņu un tās konstituēšanu šī problēma izsaka to, ka tas, kas konstituē laikapziņu, pats pieprasa konstituēšanu citā apziņā, kura savukārt atkal citā līdz bezgalībai.

Neviennozīmīgi datētā Hua X tekstā „Nr. 50” Huserls apgalvo, ka sajūta kā apziņa (apziņa, ne sajūstais, imanentais priekšmets), retence kā apziņa par bijušo, rekolekcija, uztvērums utt. ir nelaiciski, proti, tie ir nekas imanentajā laikā (Hua X, 333–334). Atbildes šim izteikumam meklējami bezgalīgā regresa draudos. Teikt, ka pati retence kā apziņa ilgst, nozīmē teikt, ka tā pati sastāv no fāzēm, kas nozīmē, ka tā ietver retences, kas savukārt atkal sastāv no fāzēm, kas atkal ietver retences utt. līdz bezgalībai. Tātad, teikt, ka tie ilgst, nozīmētu bezgalīgā regresa draudus. Sajūtas, no vienas puses, un rekolekcija, retence, uztvērums kā aptveršanas modi, no otras puses, veido absolūto apziņu. Tas nozīmē, ka absolūtā apziņa neilgst.

Ko nozīmē, ka absolūtā apziņa neilgst, ka tā ir nelaiciska jeb nekas imanentajā laikā? Huserls nav sniedzis izvērstu izklāstu, un šeit pastāv divas interpretācijas iespējas (Kortooms 2002, 99–100). (A) Viena interpretācijas iespēja ir tā, ko piedāvā Meinongs, sakot, ka pēctecības prezentācija pati nav pēctecīga, bet gan vienlaicīga, proti, pēctecības apziņa pati nav laiciski izplesta. Ja tā būtu izplesta, būtu jāsaskaras ar bezgalīgā regresa problēmu.⁴¹ Tas nozīmē, ka absolūtā apziņa ir vienlaicīga, tā neilgst, tai nav fāzes. Huserla terminoloģijā tas nozīmētu, ka pastāv tikai un vienīgi viena „fāze”, kurā vienlaicīgi izvēršas visu fāžu pēctecības nepārtrauktība. Taču šāda pozīcija, lai gan iespējama, tomēr runā pretī Huserla dubultās nepārtrauktības tēzei, proti, ka laikapziņas konstituēšanās piedalās divas nepārtrauktības, pirmkārt, pēctecīgu laika punktu jeb fāžu nepārtrauktība un, otrkārt, vienlaicīga fāžu nepārtrauktība ikvienā no pēctecīgajām laika fāzēm. Ja Huserls šeit seko Meinonga idejai, tad viņam ir jāatsakās no pirmās nepārtrauktības.

(B) Pēc otras interpretācijas absolūtās apziņas nelaiciskums nozīmē to, ka nevis nekas nemainās un vienīgā pēctecība ir pēctecība, kas konstituējas uz vienlaicīgi pastāvošu prezentāciju pamata, kā tas ir pēc (A) interpretācijas, bet gan, ka tā ir nelaiciska specifiskajā konstituētās imanentās laikapziņas nozīmē, proti, iespējams, tur pastāv zināms laiciskums, taču tas noteikti nav konstituētais, proti, tas nav dots tādā pašā veidā, kādā ir dots imanentais laiciskums. Kortomss atsaucas uz Brafā rakstu „Husserl’s Phenomenology of Time-Consciousness” (1989), norādīdams, ka Brafš šajā rakstā izsaka šo otro interpretatīvo alternatīvu tam, ko nozīmē, ka absolūtā apziņa ir nelaiciska. Kortomss atsaucas uz vietu Brafā rakstā, kurā pēdējais atsaucas uz Huserla Hua X tekstu „Nr. 54”, kurā rakstīts, ka absolūtā apziņa nepastāv laikā tādā pašā nozīmē, kādā priekšmets, par to varētu teikt, ka tā pāriet ātrāk vai vēlāk, taču to izdarīt nav iespējams (Hua X, 370). Taču, ja arī pati absolūtā apziņa nav konstituētajā imanentajā laikā, tas nenozīmē, ka tā ir nelaiciska jebkurā nozīmē. Brafš piedāvā

⁴¹ Skatīt: 1.1.2.2. Pēctecīgo prezentāciju nepārtrauktība.

runāt par absolūtās apziņas laiciskumu fāžu pēctecības nozīmē un citē Huserlu, rakstot, ka absolūtās apziņas gadījumā var runāt par „kvazilaicisku kārtību” (Brough 1987a, 285).

Sekojošajai interpretācijai, var teikt, ka mainās atcerētais, uztvertais utt., bet pats atcerējums un uztvērumš nemainās, proti, tas nesastāv no to veidojošām fāzēm tādā pašā nozīmē, kādā imanentais priekšmets vai transcendentais priekšmets. Huserls Hua X tekstā „Nr. 50” raksta, ka „tagad” apziņa nav tagad (Hua X, 333). „Tagad” apziņa un retence ir tas, kas konstituē laikapziņu ar tās modiēm un fāzēm, bet paši nav laikapziņā kā konstituētas vienības, nav kādā no tās modiēm un fāzēm, piemēram, „tagad” fāzē „tagad” apziņā laikapziņā. To var paskaidrot, nošķirot intencionāli konstituētu „tagad” no tā, kas ir esošs. Ir nepieciešams nošķirt „tagad” kā laikapziņas vienu no modiēm, kas ir intencionāls un relacionāls attiecībā uz pārējiem laikapziņas modiēm – retenci, no „tagad” kā nelaiciskas dotības. Sajūtas, retence, „tagad” apziņa, atminēšanās utt. ir, taču tās nav elementi, kas paši ieņem vietu laikapziņā. Lai kaut kas ilgtu, lai tiktu apzināts kā ilgstošs un mainīgs, ir nepieciešams, ka ir sajūtas, retence, „tagad” apziņa, taču paši par sevi tie nav ilgstoši un mainīgi.

Absolūto laikapziņu raksturo fāžu pēctecība, kas sakrīt ar (1) no augstāk minētajām nepārtrauktībām, taču šī nepārtrauktība atšķirībā no (2) nepārtrauktības ir pēctecīga, ne vienlaicīga. (2) Nepārtrauktība konstituējas intencionāli vienas (1) nepārtrauktību veidojošas fāzes vienlaicībā, taču (1) nepārtrauktība nav (1) nepārtrauktības daļa.

Šajā punktā attiecībā uz (B) interpretāciju paveras vēl tālāka interpretācijas iespēja, kas attiecas uz absolūtās apziņas nelaiciskuma tuvāku specifikāciju. Abas interpretācijas pieņem kā premisu to, ka absolūtai apziņai ir pēctecīgas fāzes. (B1) Pirmā interpretācijas iespēja balstās absolūtās apziņas kā nekonstituētas konstituējošas apziņas koncepcijā un nozīmē to, ka absolūtai apziņai ir nekonstituētas fāzes, proti, šīs fāzes ir pamatā laikapziņas, imanentā laiciskuma konstituēšanai, taču pašas nav konstituētas, tās vienkārši notiek. Tās, izmantojot Huserla absolūtās apziņas esamības raksturojumu, ir pirmsfenomenālas, nepriekšmetiskas. Tās sastāv no nekonstituētiem saturiem un dažādām aptveršanām, uzmanības utt., kas kopā konstituē katrā no šīm fāzēm imanento laiciskumu, laikapziņu. (B2) Otrā interpretācijas iespēja balstās idejā par absolūtās apziņas paškonstituēšanos, kura atšķiras no imanento priekšmetu laika konstituēšanās. Šajā interpretācijā, kas balstās Huserla tekstā „Nr. 54” no Hua X, kas tiek datēts kā 1911. gada teksts un ko izvērš Brafš iepriekš minētajā rakstā, tiek runāts par laiciskuma konstituēšanos caur dubultintencionalitāti.

Pirms tuvākas pievēršanās abām interpretācijām ir svarīgi pieminēt, ka abas interpretācijas ir attaisnojamas Huserla tekstos, tās ir saistītas ar divām iespējamām absolūtās apziņas izpratnēm (absolūtā apziņa kā nekonstituēta konstituējoša apziņa un absolūtā apziņa

kā konstituēta konstituējoša apziņa) un pretendē novērst iespējamus bezgalīgā regresa draudus. Vispirms tiks aplūkota (B2) interpretācija un pēc tam tiks uzrādītas problēmas, ar ko tā saskaras, nonākot pie (B1) interpretācijas. Kā avots tiks izmantots Hua X teksts „Nr. 54”, kurā ir divas vietas (Hua X, 369–371; 378–382), kur Huserls īpaši pievēršas jautājumam par laikapziņu konstituējošās apziņas ārpuslaiciskumu. Reizē ir jānorāda uz to, ka, ņemot vērā abās vietās rakstīto, ir pamats uzskatīt, ka Huserls šeit izskata abas divas (B1 un B2) skaidrojuma iespējas un, kā atklāsies, neskatoties uz to, ka tās ir pretrunīgas, beigās tās abas apvieno.

1.2.1.7. Absolūtās apziņas paškonstituēšanās tēze

Ar 1911. gadu datētajā Hua X tekstā „Nr. 54” Huserls pirmo reizi aplūko absolūtās apziņas paškonstituēšanās nojēgumu, un Kortomss to skata kā būtisku absolūtās apziņas raksturojumu, absolūto apziņu izprotot kā apziņu caur un caur, kur SA shēma vairs nav lietojama (Kortooms 2002, 101). Jau tika norādīts uz absolūtās apziņas izpratnes divnozīmīgumu Huserla tekstos no 1906.–1909. gadam, proti, vai tā pati ir konstituēta (vai tā ir „apziņa par” caur un caur), vai arī tā ir nekonstituēta konstituējoša apziņa, un 1911. gada teksts „Nr. 54” turpina izrādīt šo divnozīmību, Huserlam nespējot izšķirties par labu vienai vai otrai, lai gan, pēc Kortomsa domām, šis teksts vairāk aizstāv absolūtās apziņas kā viscaur „apziņas par” koncepciju (Kortooms 2002, 101).

Minētajā tekstā Huserls izšķir skaņas kā imanenta priekšmeta apziņu no šīs skaņas imanentā laika apziņas. Es varu vērsties pie imanenta priekšmeta vai tā fāzes, taču varu vērst savu uzmanību arī uz modiemi, kādā imanentais priekšmets ir dots – kā pašreizējās skaņas fenomens nemitīgi mainās, kā parādās aizvien jauns „tagad”, kā nepārtraukti ikvienam „tagad” pieslēdzas atcerējums un kā šis atcerējums mainās. Imanentā laika apziņā ir „pēctecība”, kurā var izšķirt „tagad” fāzi, kā arī iepriekšējās laika fāzes. Un šeit uzreiz rodas problēma – ja es varu vērsties uz apziņas plūsmu, vai tā, tāpat kā imanentie priekšmeti, arī nav konstituēta kā vienība apziņā? „Tātad, vai arī apziņas plūsma nekonstituējas apziņā kā vienība? Tātad tajā konstituējas skaņas ilgšanas vienība, savukārt tā pati konstituējas kā skaņas ilgšanas apziņas vienība. Un tad vai mums nav tālāk jāsaprot, ka tā konstituējas pilnīgi analogiskā veidā un ir vien tāda pati konstituēta laika virkne, un tātad vai nav jārunā par laicisku Tagad, iepriekš un pēc?” (Hua X, 378) Tas, kas šeit paliek neizteikts ar vārdiem, ir bezgalīgā regresa problēmas konstatācija, pieņemot noteiktas premisas. Pieņemot, ka laiciska vienība ir konstituēta laikapziņā, bet pati laikapziņa ir vienība, kas ir konstituēta tādā pašā nozīmē, kādā ir konstituēta laiciskā vienība, bezgalīgais regress ir neizbēgams, jo tad ir

jāpieņem apziņa, kurā ir konstituējusies laikapziņa, bet šai apziņai kā vienībai atkal ir nepieciešama sava apziņa, kas to konstituē, un tā līdz bezgalībai.

Huserls piedāvā risinājumu šai problēmai, norādot, ka „ir tikai viena vienīga apziņas plūsma (iesp. „galējā” apziņā), kurā konstituējas imanenti laiciskā skaņas vienība un reizē arī pašas apziņas plūsmas vienība” (Hua X, 378). Vadoties no tā, ka apziņas plūsma konstituē ne tikai laicisku imanentu priekšmetu, bet reizē arī sevi kā laicisku vienību, Huserls runā par retencionālu dubultintencionalitāti. Viena retencionālā intencionalitāte piedalās imanenta priekšmeta konstituēšanā, un to Huserls sauc par nupat sajastā atcerējumu, kamēr otra ir šī primārā atcerējuma vienību konstituējoša (Hua X, 379). Pirmo Huserls sauc par šķērsu intencionalitāti (*Quer-Intentionalität*), bet otru – par līdztekus intencionalitāti (*Längsintentionalität*). Līdztekus intencionalitāte ir pamatā absolūtās plūsmas pašas kā laiciskas vienības konstituēšanai. Šķērsā intencionalitāte nodrošina to, ka viens un tas pats laiciskais priekšmets ir dots pēctecīgos dotības modos absolūtās apziņas plūsmā, bet līdztekus intencionalitāte nodrošina to, ka šie pēctecīgie dotības modi ir saglabāti vienotā apziņas plūsmā. Līdztekus intencionalitāte nodrošina to, ka iepriekšējās apziņas plūsmas fāzes ir saglabātas ikreiz jaunā aktuālajā apziņas plūsmas fāzē, savukārt šķērsā intencionalitāte nodrošina to, ka šajā apziņas plūsmā parādās atsevišķi imanenti priekšmeti (Hua X, 380).

Atbilstoši imanenta priekšmeta un apziņas plūsmas vienībai Huserls runā par atšķirīgiem laikiem. Viena retencionālā intencionalitāte konstituē imanento laiku, priekšmetisko laiku, kurā ir ilgšana un tā, kas pastāv, mainība. Otra retencionālā intencionalitāte konstituē kvazi-laicisku plūsmas fāžu izkārtojumu, kurš sastāv no aktuālās fāzes un pirms un pēc aktuālo fāžu sērijas. Huserls to sauc par pirmsfenomenālu, pirmsimmanentu laiciskumu (Hua X, 381).

Apziņas plūsma pati sevi konstituē kā fenomenu sevī pašā, tai, pēc Huserla domām, nav nepieciešama tālāka plūsma (Hua X, 381). Tieši tas, ka plūsma pati sevi konstituē, nosaka to, ka vispār ir iespējams runāt par absolūtu apziņu – tā ir pašpietiekama, jo tā konstituē pati sevi. Šie apsvērumi liek Huserlam pieņemt, ka nav nepieciešama vēl viena apziņa, kas konstituētu apziņas plūsmu, jo apziņas plūsma pati sevi konstituē. Līdz ar to Huserls pretendē būt novērsis bezgalīgā regresa draudus, jo, ja imanenta priekšmeta gadījumā pastāv to konstituējoša apziņa, tad apziņas plūsmas gadījumā nepastāv cita konstituējoša apziņa, bet gan pati apziņa sevi konstituē.

Taču problēmas risinājums ir šķietams. Pirmkārt, lai arī Huserls nemitīgi cenšas uzturēt stingru abu intencionalitāšu nošķirumu, vienīgā atšķirība, kas starp tām ir fiksējama, ir tā, ka viena attiecas uz atsevišķu priekšmetu, kamēr otra uz apziņu tās veselumā, ietverot visus atsevišķos priekšmetus. Šajā kontekstā arī nav saprotams tas, kāpēc Huserls raksturo šķērsās

intencionalitātes veikumu kā kvazi-laicisku plūsmu, ja fāzes šajā plūsmā ir tieši tādas pašas, kādas ir imanentā laikā? Tāpat ir nekonsistenti to raksturot kā pirmsfenomenālu laiciskumu, jo pirmsfenomenāls nozīmē pirmspriekšmetisks vai pirmsintencionāls, jo Huserls to raksturo kā vienību – ja tā ir vienība, tā nevar būt pirmsfenomenāla pirmspriekšmetiskuma nozīmē. Tādi raksturojumi kā „kvazi-laicisks” un „pirmsfenomenāls” drīzāk atbilst absolūtas nekonstituētas konstituējošas apziņas plūsmas izpratnei, ne konstituētas apziņas plūsmas izpratnei. Vienvārdsakot, Huserls šeit nav spējis norādīt principiālu atšķirību starp abām intencionalitātēm un šķērsās intencionalitātes veikumam piedēvējis raksturojumus, kas ir pretrunā ar citiem tā būtiskiem raksturojumiem.

Nupat uzrādītās problēmas nav vienīgās, nozīmīgāka problēma ir tā, ko konstatē pats Huserls. Tajā brīdī, kad viņš pasludina konstituējošā un konstituētā sakrišanu apziņas plūsmas paškonstituēšanās gadījumā, viņš atskārš problēmu: „Konstituējošais un konstituētais sakrīt, un tomēr tie nevar sakrist ikvienā aspektā. Apziņas plūsmas fāzes, kurās šīs pašas apziņas plūsmas fāzes konstituējas fenomenāli, nevar būt identiskas ar šīm konstituētajām fāzēm, un tās tādas, protams, arī nav.” (Hua X, 381–382) Šis Huserla apsvērums ir pamatots, un tā konsekvences ir tādas, ka vai nu atkal no jauna stājas spēkā bezgalīgā regresa draudi, vai arī ir jāpieņem kāda tālāka apziņa, kas konstituē apziņas plūsmu kā vienību, bet kas pati nav konstituēta. Tas ved pie (B1) interpretācijas, kas tiks apskatīta turpmāk.

1.2.1.8. Nekonstituēta absolūtā apziņa

Hua X teksta „Nr. 54” sākumdaļā Huserls nošķir konstituētās parādības no konstituējošajām parādībām. Konstituētās parādības ir imanentie priekšmeti, kas izvēršas imanentajā laikā, proti, laikapziņā. Kā konstituējošās parādības viņš min „tagad” apziņu un apziņu par to, kas ir pagājis, nepārtrauktību. Tās pastāv vienlaicīgi, taču konstituējošās parādības arī plūst, proti, tās viena konstituējošo parādību vienlaicība ir nomainīta no nākamās šādas vienlaicības (Hua X, 369). Taču Huserls apgalvo, ka tomēr ir bezjēdzīgi teikt, ka konstituējošās parādības ir parādības imanentajā laikā. Viņš apgalvo, ka konstituējošās parādības veido plūsmu, kas sastāv no fāzēm, katrā no kurām ir laikapziņu konstituējošās parādības. Taču viņš piebilst, un tas ir svarīgi, ka neviena no šīs plūsmas fāzēm, atšķirībā no imanentā priekšmeta laikapziņā, nevar tikt izvērsta nepārtrauktā pēctecībā tā, ka tā varētu tikt iemūžināta savā identitātē ar sevi. Tieši pretēji, šī plūsma ir nepārtrauktas „mainības” plūsma, kurai ir tas absurda raksturs, ka tā plūst tā, kā tā plūst, ne „lēnāk”, ne „ātrāk”, te nav priekšmeta, kas mainītos, kas ilgtu, te nav nekā, kas nemainītos (Hua X, 370). Šeit teiktais nozīmē, ka ir konstituējošo parādību fāzes, kas ir pēctecīgas, taču šī pēctecība ir tāda, kas

nesniedz sevi vienlaicībā, proti, katra iepriekšējā konstituējošo parādību fāze, atšķirībā no imanentā priekšmeta fāzes, netiek paturēta nākamajā konstituējošo parādību fāzē. Un tieši tādēļ Huserls te apgalvo, ka šajā pēctecībā nekas nepatur savu identitāti, ka te ir tikai maiņa, jo identitāte un kaut kādas vienības, viena un tā paša priekšmeta identitāte nepieciešami balstās tā parādīšanās fāžu identitātē, neskatoties uz izmaiņām. Un, ja nav identitātes, nevar arī izmantot tādus salīdzinājumus kā „ātrāk” vai „lēnāk”, jo ir jābūt kaut kam, proti, kādai vienībai, priekšmetam, kas attiecībā pret kādu citu vienību izrāda savu „ātrāk” vai „lēnāk”.

Šī interpretācija saskan ar absolūtas apziņas kā nekonstituētas konstituējošas apziņas izpratni – absolūto apziņu raksturo pēctecība, taču tā ir tāda pēctecība, kurā nav priekšmetu, proti, tā ir pirmspriekšmetiska, pirmsfenomenāla. Lai arī Huserls apzīmē laiku konstituējošās parādības kā priekšmetiskus, kas it kā varētu liecināt par konstituējošo parādību konstituētību, viņš reizē norāda, ka tās nav individuāli priekšmeti vai individuāli procesi, un ka to predikāti pat nevar tikt jēgpilni lietoti attiecībā uz tiem. Konstituējošās parādības nepastāv tagad un nepastāvēja iepriekš, tās nav nedz pēctecīgas, nedz vienlaicīgas laikapziņas nozīmē (Hua X, 370). Huserls raksta: „Šī plūsma ir kaut kas, ko mēs saucam saskaņā ar to [plūsmu], kas ir konstituēta, taču tā ir nekas laiciski „priekšmetisks”. [...] Tam visam mums nav vārdu.” (Hua X, 371) Tā ir absolūta subjektivitāte, un tikai metaforiski to var skatīt un aprakstīt kā plūsmu (Hua X, 371).

Ja pieņem nekonstituētu apziņas plūsmu, kas ir apakšā ikvienai konstituētai vienībai, bezgalīgā regresa draudi ir atvairīti, jo nav vairs nepieciešamības pēc apziņas, kas konstituētu šo nekonstituēto apziņu tieši tādēļ, ka tā nav konstituēta. Hua X teksta „Nr. 54” pēdējā lapaspusē, saprazdams, ka, pieņemot apziņu kā „apziņu par” caur un caur, viņš nespēj izvairīties no bezgalīgā regresa draudiem, jo paškonstituēšanās tomēr sastāv no diviem elementiem, ne viena, Huserls izskata galējas apziņas, kas pārvaldītu visu pārējo apziņu, iespēju. Tas nozīmētu, ka ikviena aktuālā apziņas fāze būtu apzināta šajā galējā apziņā, un tieši šī apziņa būtu tā, kas pārietu retencionālajā modifikācijā, kas apzinātu pagājušo (Hua X, 382).

Lai gan tas atrisinātu bezgalīgā regresa problēmu, Huserls līdz galam nevēlas to pieņemt, saucot to par neapzinātu galējo apziņu. Viņa apsvērumi izriet no tā, ka šī apziņa, būdama nekonstituēta, nevar būt priekšmets, vienība. Viņš runā par to, uz ko ir iespējams vērst uzmanību. Uzmanību, viņaprāt, var vērst uz priekšmetu, taču priekšmets paredz jau intencionalitāti un līdz ar to konstituētību. Ja galējā apziņa sastāv no intencionalitātēm, kas pašas nav intencionālas, tad šīs intencionalitātes nevar būt uzmanības priekšmets, proti, tās nevar tikt apzinātas šajā, tas ir, uzmanības, nozīmē (Hua X, 382). Šeit ir skaidri redzamas izmaiņas Huserla fenomenalitātes izpratnē. Ja iepriekš, arī vēl sniedzot 1909. gada absolūtās

apziņas koncepciju, Huserls runā par pirmsfenomenālu jeb pirmspriekšmetisku un fenomenālu jeb priekšmetisku esamību, par diviem apziņas veidiem, tad, neskatoties uz to, ka arī tagad Hua X tekstā „Nr. 54” viņš atsaucas uz terminu „pirmsfenomenāls”, viņš vairs negrib pieņemt šādu pirmsfenomenālu apziņu, tieši atsaucoties uz tās neapzinātību. Tas liecina, ka par vienīgo fenomenalitātes, apzināšanas kritēriju tagad viņš postulē priekšmetiskumu jeb „būt vienībai”, bet vienība nepieciešami ir intencionāla, tas ir, konstituēta. Tas nozīmē, ka vienīgais esamības veids ir priekšmetiskas esamības veids, apziņa vienmēr un nepieciešami ir apziņa par kādu vienību, un nevar būt tā, ka ir arī cits esamības veids, kas nav priekšmetisks. Šajā kontekstā ir zīmīgi, ka Huserls, noslēdzot Hua X tekstu „Nr. 54” raksta: „Tikai intencionalitāte var modificēties intencionalitātē.” (Hua X, 382) Tas nozīmē, ka apziņa ir caur un caur intencionāla un nekas tajā nevar būt neintencionāls.

No tā var secināt, ka, lai arī absolūtās apziņas izpratnes 1906./7. mācību gadā un 1909. gadā pauž nekonstituētu, pirmspriekšmetisku konstituējošu apziņu, no 1909. gada un pilnīgi skaidri tas ir jau redzams 1911. gadā, Huserlu neapmierina šādas apziņas pastāvēšana. Taču līdz ar to bezgalīgā regresa problēma joprojām paliek aktuāla laikapziņas analīzēs.

I.2.2. Problēmas

I.2.2.1. Priekšmets un pirmsfenomenālais dotums

Huserls 1906./7. mācību gada lekciju kursā strikti nošķir priekšmetus no sajūtām, norādot, ka sajūtas netiek uztvertas, bet tomēr tās tiek apzinātas. Tās ir pieredzētas, bet ne uztvertas. Šeit Huserls iziet no tēzes par stingru nošķirumu starp apziņas pārdzīvojumu un tā priekšmetu, kas tiek pieteikts jau LP. Pārdzīvojumu raksturo mainīgums, savukārt priekšmetu – nemainīgums, idealitāte. Apziņas vērstība ir uz priekšmetiem, līdz ar to uztverti ir tie, kamēr šī priekšmeta puses, perspektīvas nav uztvertas, bet tikai apzinātas vai pārdzīvotas.

Problēma ir tā, cik pamatots ir šāds nošķirums. Vai atšķirība neslēpjās tikai faktā, ka uz kaut ko ir vēsta uzmanība un uz kaut ko nav? Nav atšķirības starp sajūtu un priekšmetu nekādas citas, kā vien tās, uz ko konkrētajā brīdī ir vēsta uzmanība. Nav jāpostulē divu veidu dotumi (reāli un ideāli), lai runātu par intencionalitāti. Pietiek ar uzmanību. Jautājums ir par to, uz ko ir vēsta uzmanība. Esot vērstai uzmanībai uz noteiktu vienību (priekšmetu plašā nozīmē), uzmanības fonā var atrasties neskaitāmi daudz dažādu citu vienību, kurām ir iespējams pievērst uzmanību. Un nav principiālas atšķirības starp to, vai tā ir sajūta vai priekšmets kā sajūtu nesējs. Jo, piemēram, arī priekšmets var tikt skatīts kā daļa vai kā lielāku veselumu veidojošs elements.

Runājot par apziņu, kas pieprasa reflektīvu pievēršanos, lai to uztvertu, Huserls balstās premisā, ka tas, kas konstituē priekšmeta noēnojumus, pats par sevi nevar tikt uztverts, ka tam ir jābūt reflektīvi uztvertam. Problēma ir tajā, ka šeit Huserls balstās premisā par to, ka parasti ir vērstība uz priekšmetiem, atstājot malā to dotības „kā”.

1.2.2.2. Naivā uztvēruma un refleksijas nošķirums

Viens no problemātiskākajiem punktiem ir nošķirums starp naivo uztvērumu un refleksiju. Vai starp tām pastāv principiāls nošķirums? Kur tas pamatojas? 1906./7. mācību gada lekciju kursā Huserls norāda, ka „refleksija ir uztvēruma, kas attiecas uz uztvērumu un tā saturu” (Hua XIV, 244). Refleksija ir vērstība uz uztvērumu un tā saturu. Saturs te nozīmē pirmsreflektīvo dotību, piemēram, sajūtas. Nav skaidrs, vai uztvēruma ir uztvertais vai uztveršana? Vajadzētu būt pēdējam. Ja tā, tad refleksija vēršas uz divām pirmsfenomenālām dotībām – uztveršanu kā aptveršanu un aptveršanas saturu.

Huserls saka, ka naivajā uztvērumā ir pirmsfenomenālā dotība (saturs un aptveršana) un priekšmets (Hua XXIV, 244). Vērstība ir uz priekšmetu, lai gan pirmsfenomenālais saturs un aptveršana arī ir, tikai nepriekšmetiskā veidā. Ar ko atšķiras refleksija. Pirmkārt, vai tā var notikt, ja nav noticis naivais uztvēruma. Pēc tā, ka refleksija vēršas uz uztvērumu un tā saturu, ir skaidrs, ka vismaz šajā kontekstā refleksija ir sekundāra tādā nozīmē, ka paredz iepriekšēju naivā uztvēruma notikšanu. Taču vai tas ir pietiekams iemesls nošķirt naivo uztvērumu no refleksijas? Jo, vai arī refleksijai gadījumā nav pirmsfenomenāla dotība, tāpat kā naivajam uztvērumam? Proti, tāpat kā naivajā uztvērumā ir priekšmets un tā pirmsfenomenālais saturs, arī refleksijai tāds ir. Līdz ar to refleksija ir tā, kas ir pirmsfenomenāls, priekšmetiskošana. Bet tieši tas pats arī ir naivais uztvēruma – tas aptver pirmsfenomenālus saturus. Nav skaidrs, vai pastāv kādas reālas strukturālas atšķirības starp naivo uztvērumu un refleksiju. Vienīgā atšķirība ir tā, ka, kamēr naivais uztvēruma aptver vienīgi saturu, refleksija aptver gan saturu, gan aptveršanu, no kuriem abi ir pirmsfenomenāli. Tomēr princips paliek tas pats.

1.2.2.3. Laika nepieciešamība

Svarīgi šeit ir norādīt uz to, ka laiks ir ikvienas vienības nosacījums – laiks ir neatceļama individuālo realitāšu forma (Hua X, 274). Taču laiks varētu arī nebūt neatceļama individuālo realitāšu forma. Kas Huserlam liek apgalvot, ka laiks ir individuālo realitāšu forma? Kādas ir premissas? Pirmkārt, apziņa nemitīgi mainās, proti, apziņu raksturo laiciska daudzveidība. Otrkārt, šo daudzveidību nosaka laika forma, proti, tā ir sakārtota

nepārtrauktības secībā, kur ikviens elements tieši pieslēdzas iepriekšējam. Tikai tāpēc, ka Huserls uzskata, ka pastāv laika forma, kas nemitīgi (formāli) sniedz jaunus „tagad” (pat ja saturiski nekas nemainās), un ka ikviena vienība ir tikai intencionāla vienība (tas izriet no tā, ka tādēļ, ka daudzveidība nemitīgi mainās, identitāte tur nav iespējama). Nav gan skaidrs, vai Huserls teiktu, ka laiks ir nepieciešams apziņas nosacījums. Proti, vai apziņa vienmēr un tikai nozīmē mainīgu dotību?

Ja nav iespējams pamatot, ka apziņa ir nepieciešami mainīga dotība, ja ir iespējams pamatot, ka vienīgā identiskā vienība nav laiciska intencionāla vienība (parādot, ka tā ir tikai viens no vienības veidiem), kas tiek izteikts kā priekšmeta un pirmsfenomenālā dotuma nošķiruma pārskatīšana, tad var apgalvot, ka laiks nav ikvienas vienības nosacījums, proti, ka var būt vienības (neintencionālas), kas pašas par sevi nav intencionālas, vai principā pastāv iespējamība, ka ir intencionālas vienības, kas nav laiciskas.

1.2.2.4. „Tagad” un apziņa par „tagad”

1909. gada laikapziņas modelī, kurā ir pilnībā noraidīta SA shēmas pielietojamība un kurā Huserls izvērza ideju par to, ka laikapziņu konstituējošie elementi sastāv nevis no saturiem un to aptveršanas momentiem, kas tos aptver vai nu kā tagadējos vai bijušos, bet jau no konstituētām vienībām. Nupat bijusī fāze ir nevis saturs, kas tiek aptverts, bet gan jau sākotnēji parādās kā apziņas par nupat bijušo fāze, saturs jau sākotnēji ir dots kā nupat pagājušais. Tāpat arī tagadējā fāze jau sākotnēji ir konstituēta apziņā par tagadējo. Tas nozīmē, ka laikapziņu veidojošie elementi jau sākotnēji ir doti caur dažāda veida „apziņām par” – apziņa par „tagad”, apziņa par nupat bijušo.

Šajā kontekstā viens no Huserla iebildumiem bija tāds – ja sākotnēji būtu doti saturi un tikai pēc tam tie tiek aptverti, tā vietā, lai tie uzreiz jau būtu doti kā apziņas par bijušo vai „tagad” saturi, sanāktu tā, ka šie saturi reizē būtu „tagad” un bijuši (ne-„tagad”), kas ir absurds (Hua X, 323). Absurds, pēc Huserla, slēpjas tajā, ka tie ir līdzpastāvoši, bet reizē pēctecīgi. Tas, kam Huserls pievērš šeit uzmanību, ir pretruna, kas ietverta SA shēmas lietojuma nosacījumos – saturam, kas ir aptverts kā bijušais („tagad” neesošais), ir jābūt tagad klāt. Šis aspekts spilgti izpaužas arī Hua XXIII, 265. Brafš, piekrītot Huserla kritikai, norāda, ka „fakts paliek, ka saturi, kas vienlaicīgi ir klāt apziņas aktuālajā fāzē, visi būs *tagad* un nekāda aptveršana nevar tos atveidot kā pagājušus vai pat kā pagātnes nesējus” (Brough 1987a, 251).

Taču šī kritika, ko Huserls vērs pats pret sevi, nav nevainojama. Problēma slēpjas tajā, ka, vienlaicīgi operējot ar dažādiem „tagad”, viens tiek nevietā samainīts ar otru. Ja īsumā

rekonstruējam laikziņas koncepciju, kurā lietota SA shēma, tad sanāk, ka laikziņu veido fāžu jeb punktu nepārtrauktība, un katra no šīm fāzēm pati ietver saturu un to aptveršanu nepārtrauktību. Uzmanība ir jāpievērš otrajai nepārtrauktībai, kura sastāv no saturiem un to aptveršanām. Aptveršana te izsaka to, ka kaut kas tiek aptverts kā kaut kas, precīzāk, ka kāds saturs tiek aptverts vai nu kā tagad esošs, vai kā bijušais. Tālāk, Huserls te saredz problēmu, ka ir saturs, kas ir tagad, bet aptverti kā bijušie, proti, vienlaicīgi kādā fāzē ir doti dažādi saturs, taču šajā fāzē tie ir doti kā pēctecīgi, ne vienlaicīgi. Problēma ar Huserla kritiku ir tajā, ka viņš pieņem, ka visu saturu līdzpastāvēšana „tagad” fāzē ir vienādojama ar to, ka šie saturs ir aptverti kā līdzpastāvoši „tagad”. Ja tie ir aptverti kā līdzpastāvoši un reizē daļa no tiem, kas veido bijušo fāžu nepārtrauktību, ir aptverti kā pēctecīgi, tad te ir pretruna – kā vieni un tie paši saturs var tikt aptverti kā tagadēji un bijuši? Taču, ja pieturas pie šī nošķiruma starp būt tagad kā vienkārši būt dotam, būt klāt, no vienas puses, un būt aptvertam kā „tagad”, tikt ieskatītam kā „tagad”, no otras puses, tad Huserla kritika nedarbojas, proti, neveidojas nekāda pretruna. Ja visi saturs ir klāt tagad, bet viens aptverts kā „tagad” esošs, kamēr pārējie kā pēctecīgi pirms tam esoši, pretruna neveidojas. Tātad ir jānošķir „tagad” dotības nozīmē no „tagad” būt apzinātam kā „tagad” nozīmē.

Ja šo nošķirumu neņem vērā, tad tā pati kritika var tikt attiecināta arī pret Huserla jauno laikziņas koncepciju. Var uzdot jautājumu, vai fāzes, kas ir apzinātas kā pagājušas, ir vai nav dotas kādā noteiktā laikziņas fāzē, kas apzināta kā „tagad”? Huserlam ir jāatbild apstiprinoši, jo apzināšanās ietver klātbūtni. Kā pagājušās apzinātās fāzes ir klāt? Tāpat kā „tagad” apzinātās fāzes, tikai citādā nozīmē. Ja tas ir tā, tad sanāk, ka bijušās fāzes reizē ir klāt, proti, līdzās tagadējai, bet, no otras puses, tās nav klāt, jo ir par bijušo. Vai arī – apziņa par bijušo, proti, primārais atcerējums, ir tagad līdzās apziņai par tagadējo. Ja neievēro nošķirumu starp būt tagad un būt par „tagad”, tad var sanākt tā, ka apziņa par bijušo ir pretrunīga, jo ietver reizē pretenzijas būt tagad un ne-tagad (bijis). Taču tas ir nepareizi, un nepareizi tas ir arī Huserla izvirzītajā kritikā.

Secinājums ir tāds, ka viens nozīmīgs iepriekšējās laikziņas un SA shēmas koncepcijas kritikas aspekts nav derīgs, lai to noraidītu, un principā vēl joprojām ir iespējams argumentēt par satura pašā par sevi dotību bez aptveršanas jeb „apziņas par”. Ņemot vērā arī absolūtās apziņas izpratni 1909. gada pierakstos, ir iespējams teikt, ka, lai arī laikziņas līmenī to veidojošie elementi uzreiz ir konstituētas vienības, absolūtās apziņas līmenī, kas konstituē laikziņu, ir izšķirami saturs un to aptveršanas. Proti, absolūtās apziņas koncepcija atbalsta un pieļauj to, ka ir saturs un to aptveršanas, kas konstituētā līmenī sniedz konstituētas vienības.

1.2.2.5. Fāžu pēctecība nemainīga imanenta priekšmeta gadījumā

Huserls runā par to, ka priekšmets var būt miera stāvoklī, proti, fāzes, caur kurām tas sevi sniedz, ir ar vienādu saturu. Ko tas nozīmē attiecībā uz imanento priekšmetu, ņemot vērā iepriekš rakstīto? Par piemēru var ņemt imanentu priekšmetu, kura dotība noris caur trīs fāzēm a, b, c. Būt nemainīgai, bet ilgstošai vienībai nozīmē, ka katra no nākamajām fāzēm pēc fāzes a ir identiska katrai no iepriekšējām. Tikai šādā gadījumā var runāt par imanento priekšmetu miera vai nemainības stāvoklī. Katra aktuālā fāze satura aspektā ir identiska ar iepriekšējo. Kad ir pagājusi fāze a, un aktuāla kļuvusi fāze b, b sajūtas saturs ir tieši tas pats, kas bija fāzei a, bet, kad ir pagājusi arī fāze b, un aktuāla ir kļuvusi fāze c, c saturs ir tieši tas pats, kas bija fāzēm a un b.

Uzreiz rodas jautājums, ja ikreiz ir dota tikai viena fāze ar tās aktuālo sajūtu saturu, kā ir iespējams noteikt, ka tās sajūtu saturs ir tas pats, kas iepriekšējai vai iepriekšējām fāzēm? Proti, fāzē b nav vairs dots fāzes a sajūtu saturs. Kā ir iespējams, ka a un b fāžu sajūtas parādās kā identiskas? To Huserls paskaidro tā, ka kādā konkrētā fāzē nav dots tikai aktuālais sajūtu saturs, bet arī pagājušo sajūtu saturu modificēti noēnojumi. Fāzē b bez aktuālā sajūtu satura ir dota fāzes a sajūtu satura modifikācija jeb noēnojums. Tas varētu izskaidrot to, kas vispār dara iespējamu apziņu par to identiskām fāzēm, proti, fāzēm, kas pozīcijas ziņā ir atšķirīgas, bet satura ziņā – identiskas. Ja būtu dots tikai aktuālās fāzes sajūtu saturs, šāda apziņa nebūtu iespējama.

Taču šeit rodas jauna problēma. Vispār ir divas iespējas, kādā iepriekšējā fāze, būdama klāt aktuālajā fāzē, varētu panākt, ka tiek pieredzēta miera stāvoklī esoša priekšmeta ilgšana. (1) Ja fāzē b būtu dots fāzes b sajūtu saturs un fāzes a sajūtu saturs, nebūtu skaidrs, kā vispār būtu iespējama ilgstoša miera apziņa. Tad būtu miers, proti nemainīgums, bet nebūtu ilgšanas. Proti, ja ir viena fāze, kuras saturs ir pilnībā identiski, nav saprotams, kā tie abi īstenībā nav viens un tas pats saturs. Ja visās fāzēs nav iespējams izšķirt nekādas izmaiņas, kā ir iespējams apzināt priekšmetu kā iekšēji ilgstošu? To varētu apzināt tikai kā ārēji ilgstošu, proti, attiecībā pret izmaiņām to ietverošajā fonā.

Huserls neizmanto (1) iespēju un izvirza (2) ideju par iepriekšējo fāžu saturu noēnojumu klātesamību aktuālajā fāzē. Taču arī šeit Huserlam nākas saskarties ar zināmām problēmām. Ja fāzē b būtu fāzes b sajūtu saturs (bs) un fāzes a sajūtu satura noēnojums (as¹), nebūtu skaidrs, kā fāzes b saturs bs varētu tikt atzīts kā identisks ar fāzes a sajūtu satura noēnojumu as¹, jo as¹ nav identisks ar a fāzes sajūtu saturu (as), kad fāze a bija aktuāla. Pat ja varētu pieņemt, ka starp as un bs ir identiskums, fāzē b nav dots as, bet gan tikai as¹, tādēļ identiskuma apziņa var rasties tikai uz bs un as¹ attiecību pamata. Ja starp as un as¹ nebūtu

atšķirības, tie nebūtu divi, bet gan viens un tas pats. Savukārt, ja tie būtu viens un tas pats, kā varētu apzināt ilgšanu? Proti, tas noved pie tās pašas problēmas, pie kā noveda (1) iespēja.

Šeit nav iespējams atsaukties arī uz tīri formālu ilgšanu, proti, ka tagad ir fāze b, pirms kuras bija fāze a, jo tagad aktuāli apzināta ir fāze b un nevis fāze a. Fāzei a ir kaut kādā nozīmē jābūt klāt fāzē b, lai to vispār apzinātu, un, ja fāzes b un fāzes a saturs nekādi neatšķiras, nevienā no aktuālajām fāzēm nevar veidoties apziņa par ilgšanu. Tātad ir jābūt atšķirībai starp as un as^1 . Sanāk tā, ka fāzē a ir saturs as . Fāzē b ir saturs bs un as^1 , fāzē c ir saturs cs , bs^1 un as^2 . Kā redzams, nevienā fāzē nav divu vienādu saturu, un tas liek jautāt, kā ir iespējams, ka dažādi saturs tomēr tiek apzināti kā identiski? Risinājums te ir aptveršana jeb intencionalitāte, un to Huserls arī izmanto. Tas nozīmē, ka tas, kas ir identisks un kas liek priekšmetam parādīties kā mierā esošam, ir nevis tā pēctecīgo fāžu saturu identiskums, bet gan intencionālu priekšmetu identiskums. Tas jāsaprot tā, ka fāzē a ir ne tikai as , bet arī fāzes priekšmetiskais aptvērums (ap), kas iedibina fāzes identitāti. Fāzē b, esot klāt arī fāzei a, tās saturs vairs nav as , bet gan as^1 , taču, neskatoties uz to, as^1 parādās kā viens un tas pats, precīzāk, nevis saturs parādās kā viens un tas pats, bet gan tiek aptverts kā tas pats, kas parādījās caur as . Runa ir par fāzes kā priekšmetiskas vienības identitāti, kas transcendē tās ikreizējo saturisko dotību. Mainoties fāzēm, katra fāze saglabā savu identitāti. Tas nozīmē, ka fāzē a caur as ir aptverts priekšmets ap , fāzē b caur bs ir aptverts priekšmets bp un joprojām ir klāt priekšmets ap , kas aptverts caur as^1 . Fāzē c caur cs ir aptverts priekšmets cp un joprojām ir klāt priekšmets ap , kas aptverts caur as^2 , un priekšmets bp , kas aptverts caur bs^1 . Fāžu aptvērumiem ap , bp un cp katram ir sava pēctecības pozīcija. Tās tiek aptvertas kā identiskas, taču katra no tām aizņem savu pozīciju, proti, viena ir pēc otras. Fāzē c bp tiek apzināts kā pirms cp esošs, bet ap – kā pirms bp esošs. Katrai fāzei, arī modificētajai, „būtībā” ir viens un tas pats kvalitatīvais saturs un viens un tas pats laika moments, lai gan izmainīts (Hua XXIX, 267).

Vai tas atrisina problēmu? Ir fāzes kā intencionālas vienības, kas sevi dod caur dažādām perspektīvām, piemēram, sajūtu satura as , noēnojuma as^1 , noēnojuma as^2 . Un šīs fāzes kā intencionālās vienības (ap , bp , cp) ir tās, kas iedibina mierā esoša imanenta priekšmeta ilgšanas apziņu. Tagad jājautā, vai ap , bp un cp ir identiskas vienības? Tām būtu jābūt, jo fāžu attiecīgie saturs nav identiski. Tas atkal liek izvīrīt jau vairākkārt radušos problēmu par to, kā ir iespējams, ka identiskas fāzes nav viena fāze, bet gan tomēr daudzas vienādas fāzes. Ja fāzes būtu identiskas, nebūtu iespējams tās nošķirt, un līdz ar to nevarētu apzināties, kā tās nomainās. Ja nebūtu apziņas par fāžu mainīšanos, nebūtu iespējama imanentā priekšmeta ilgšanas apziņa, jo tad priekšmetam būtu tikai viena fāze. Tas nozīmē, ka fāzēm ar kaut ko ir jāatšķiras. Ja fāzes atšķirtos, tās nebūtu identiskas un līdz ar to atkal aktualizējas jau

izskanējušais jautājums, kā atšķirīgais var būt identiskais? Ja viena intencionāli aptvertā fāze ir atšķirīga no otras, kā iespējams apzināt to identiskumu? Atsauksšanās uz otrās pakāpes intencionālu vienību, kas aptvertu tās abas kā aspektus, te neko neatrisina, bet ved tikai bezgalīgajā regresā. Tātad, lai atskaitītos par miera stāvokli, ir nepieciešams, ka fāzes ir identiskas, bet ne identas. Ja fāzes būtu identas, tad īstenībā būtu tikai viena fāze un nebūtu ilgšanas. Tādēļ tām jābūt identiskām, bet tomēr daudzām. Problēma ir ar to: ja fāzes ir identiskas, kas ir tas, kas neļauj tām parādīties kā vienai un tai pašai fāzei? Kas var kalpot par kritēriju to nošķīrumam? Viens iespējams risinājums būtu pēctecīgās fāzes skatīt analogijā ar saskaitīšanu: $1 + 1 + 1 + 1 \dots$. Ikviens 1 ir identisks ar katru nākamo 1, taču tomēr ikviens no tiem ir nošķirts no pārējiem tā, ka $1 + 1 + 1 + 1$ neveido 1, bet gan 4. Lai arī katrs pieskaitāmais ir identisks viens otram, tie nav identi, proti, tie ir daudzi un atrodas noteiktā pozīcijā viens pret otru.

Kā ir ar šo analogiju, vai tā der ilgstoša miera izskaidrošanai? Vienādu skaitļu gadījumā tie parādās kā diskrētas vienības, tās atrodas pārtrauktības attiecībās, taču to pašu nevar teikt par ilgstoša priekšmeta identiskām fāzēm. Kā Huserls pats raksta, laika formu izsaka dubulta nepārtrauktība, kas nozīmē, ka laiku īstenojošie elementi nav pārtrauktās attiecībās, bet gan tiešās un nepastarpinātās. Atbilstošāk viena un tā paša skaitļa saskaitīšanas analogijai būtu pieredze, kad, skatoties uz kādu priekšmetu, es ik pa laikam aizveru acis uz kādu brīdi. Šeit nav svarīgi, vai šādā gadījumā ikreiz, kad es atkal atveru acis, es redzu identiski to pašu, bet gan tas, ka šeit ir pārtrauktība. Ja varētu iedomāties, ka tas, ko es ikreiz redzu, ir viens un tas pats, piemēram, viena un tā pati nemainīgā ainava, man ir diskrētas šīs ainavas dotības, kuras pārtrauc acu aizvēšanas tumsa, kas reizē kalpo par kritēriju, kas ļauj noteikt, ka ir identiskas, bet vairākas fāzes. Taču, ja es pārtraucu acu aizvēšanu, kas man ļauj noteikt, vai un cik identiskas fāzes ir pagājušas? Te ir vienlaidu nepārtrauktība, turklāt ne tikai vienkārši nepārtrauktība, bet arī identiskums. Šādā gadījumā nav iespējams izšķirt, vai ir pagājušas nenosakāms daudzums vienādu fāžu, vai arī ir bijusi tikai viena vienīga fāze.

No šiem apsvērumiem ir redzams, ka Huserla piedāvātais modelis, kas, lai gan ir lietojams uz kustībā esošu priekšmetu ilgšanu, nav lietojams mierā esoša priekšmeta ilgšanas izskaidrošanā. Tēze, ka laiks sastāv no homogēnām formālām vienībām, kuras piepilda vienādi vai atšķirīgi saturī, nav fenomenoloģiski attaisnojams tieši nekustīga priekšmeta gadījumā. Nekustīgas vienības gadījumā, ja tiešām vienība ir nekustīga, šīs vienības dotības iekšējā horizontā neparādās pēctecīgas fāzes un līdz ar to iekšēji, pati sevī šī vienība neilgst, tai nav ilgšanas, jo ilgšana pieprasa fāžu pēctecību. Vienīgais, kā šāda vienība var iegūt ilgšanu, ir attiecībās ar citām vienībām un to pēctecīgajām fāzēm.

Abos – (1) un (2) – skaidrojumā problēma galu galā ir viena un tā pati, proti, nav skaidrs, kā miera stāvoklī esošs (nemainīgs) priekšmets var parādīties kā ilgstošs, izejot no iekšējiem nosacījumiem? Proti, ja priekšmetā nekas nemainās, kā ir iespējams, ka tas iekšēji parādās kā ilgstošs?

1.2.2.6. Bezgalīgais regress

Uz bezgalīgā regresa problēmu attiecībā uz 1909. gada laikapziņas koncepciju vēlāk, 1917.–1918. gadā norāda arī Huserls pats. Hua XXXIII tekstā „Nr. 11” Huserls izsaka domu – ja pieņem, ka ikviena satura pamatā ir to konstituējoša apziņa, kā tas sanāk pēc šeit paustās retences izpratnes, tad ikviena konstituējošā apziņa pati pieprasa to konstituējošu apziņu (Hua XXXIII, 220, 221, 223–224).

Arī šeit, tāpat kā 1911. gadā, Huserls īsi apsver iespēju pieņemt nekonstituētu apziņu, lai pārtrauktu bezgalīgo konstituēšanās regresu, taču līdzīgi iepriekš izteiktajai atbildei par to, ka neapzināta konstituējoša apziņa nav fenomenoloģiski dota, jo tikai intencionalitāte spēj pāriet intencionalitātē, viņš paziņo, ka te pastāv grūtības, „kā kaut kas, kas nav apziņa, pārmainās apziņā par” (Hua XXXIII, 220–221). Proti, varētu pieņemt, ka pastāv kāds sākotnējs dotums sākotnējā plūsmā, kas pāriet jaunā, kurai ir retences raksturs par iepriekšējo, apziņā par to. Piedāvājums, ko Huserls te izskata, kas paredz nekonstituētu dotumu kā reālu apziņas saturu, kas aizvietotu apziņu par „tagad” punktu jeb pirm prezentāciju, un kas paredz, ka intencionālā apziņa par veidotos tikai retencionālajā modifikācijā, Huserlam nav pieņemama. Problēma ir tā, ka sākotnējais dotums ir nekonstituēts, tas nav dots apziņā par, un tad Huserls vaicā, kā nekonstituētais var pāriet apziņā par šo nekonstituēto (Hua XXXIII, 220–221)? Šeit atklājas tas, ka apziņas izpratnē Huserls iziet no izpratnes, ka vienmēr ir kaut kas, kas ir apzināts, proti, viss, kas parādās, parādās nepieciešami kā vienība. Tas nozīmē, ka apziņa ir viscaur intencionāla, tas ir, konstituēta. Jau iepriekšējā nodaļā tika norādīts, ka šāda apziņas izpratne slēpj sevī prasību pēc kaut kā ārpus šīs apziņas, vai tā būtu kāda neapzināta, nekonstituēta apziņa vai arī bezgalīgs konstituējošs apziņu regress.

Svarīgi piezīmēt, ka šī problēma pamatā rodas no tā, ka Huserls jebkuru vienību cenšas izskaidrot caur intencionalitāti – tikai intencionalitāte spēj sniegt vienību, tikai tā var sniegt priekšmetu, arī priekšmetus konstituējošās apziņas līmenī. No šāda viedokļa, jebkura esamība, kas nav intencionāla, vienkārši ir daudzveidība, kas ir neiedomājama apziņā. Nav tā, ka apziņā ir saturu juceklis, ko apziņa pēc tam sakārto. Uzreiz apziņa ir jēgpilna, tajā ir dažāda veida vienības – imanentas un transcendentas, pat laiciskās fāzes ir intencionālas vienības. Huserls nevar pieņemt paša satura pašidentitāti – ja kaut kas ir identisks, tad tas ir intencionāli

konstituēta vienība. Otrkārt, saistībā ar nupat teikto un varbūt pat svarīgāk šeit ir tas, ka viņš saredz problēmu tajā, kā kaut kas, kas ir neintencionāls, var kļūt par intencionālu (Hua XXXIII, 220-221)? Piemēram, ja pieņemtu, ka „tagad” veidotu klātesošs saturs, tad kā retence kā apziņa par bijušo var būt par to, kas jau iepriekš nav bijis ietverts apziņā par. Proti, ja apziņā nav vienības, kas dota apziņā par, kā retence var būt apziņa par vienību, kas bija pirms tam, ja pirms tam vienības vienkārši nav? Tas pats attiecas uz SA shēmu: ja saturs nav vienība, kā tas var tikt aptverts? Proti, ja nav apziņas par saturu (intencionāli dota vienība), kā tā var būt saturs aptveršanai, apziņai, piemēram, par kaut ko citu? Līdz ar to Huserls pieņem, ka apziņa ir viscaur intencionāla, kas iztur viņa uzstādīto kritēriju, ka tikai intencionalitāte spēj transformēties citā intencionalitātē. Proti, ja „tagad” apziņa transformējas apziņā par nupat pagājušo, „tagad” apziņa jau ir apziņa par. Šeit viņš pilnībā atkārtos ar 1911. gadu datēto Hua X tekstu „Nr. 54”, ka tikai intencionalitāte var modificēties intencionalitātē.

Hua XXXIII tekstā „Nr. 10” Huserls piedāvā vēl vienu bezgalīgā regresa aprakstu, kas attiecas uz 1909. gada laikapziņas koncepciju, kurā tā skatīta kā viscaur „apziņa par”. Tā paredz, ka refleksijā ir iespējams vērsties uz jau konstituētu imanentu priekšmetu, kas sastāv no fāzēm, kas arī katra ir vienība. Proti, imanentais priekšmets kā transcendentā priekšmeta dotības veids pats ir individuāla, identa vienība. Taču ikviena identa vienība, ikviens priekšmets sastāv no to veidojošām fāzēm, tādēļ arī imanentais priekšmets un katra no tās fāzēm ir laiciska vienība, proti, sastāv no to veidojošām fāzēm, kas atkal ir vienības, kuras ir laiciskas un tādēļ sastāv no to veidojošām fāzēm, kas ved neizbēgamā bezgalīgā regresā, un šādu iznākumu Huserls nodēvē par absurdu (Hua XXXIII, 185).

I.3. Laikapziņas konceptualizācija 1917.–1918. gadā

Otrais posms pēc 1904./5. mācību gada lekcijām, kurā Huserls izvērsti pievēršas laikapziņas problemātikai, ir datējams ar 1917. un 1918. gadu, kas pazīstami kā L manuskripti. Lai arī, kā bija redzams, Huserls laikapziņas tēmu risina arī pēc 1904./5. mācību gada, L manuskripti, kā norāda Kortomss, var tikt uzskatīti par pirmo plaši izvērsto mēģinājumu pēc 1904./5. mācību gada lekciju kursa (Kortooms 2002, 107). Viens no iemesliem atjaunotajai interesei par laikapziņas analīzi bija Edītes Šteinas darbs pie 1904./5. mācību gada lekciju kursa un citu tekstu, kas skar laikapziņas konstituēšanās problēmu, pārstrādes, ko viņa uzsāka 1917. gadā. Atgūdamas interesi, Huserls pats pievērsās laikapziņas analīžu pārstrādei, radot pilnīgi jaunus manuskriptus (Kortooms 2002, 107). Šie pētnieciskie manuskripti ir publicēti 2001. gadā Huserliānas XXXIII sējumā ar nosaukumu „*Die Bernauer Manuskripte über das Zeitbewusstsein (1917/18)*”. Par Bērnavas manuskriptiem publicētie

teksti ir nosaukti, jo tie sarakstīti Bērnāvā norādītajā laikā, lai gan uzreiz ir jānorāda, ka L manuskripti pilnībā nesakrīt ar Bērnavas manuskriptiem, jo L manuskripti neietver visus manuskriptus, ko norādītajā laikā Huserls saraksta Bērnāvā, un tie ietver tekstus, ko Huserls nesarakstīja Bērnāvā norādītajā laikā (Kortooms 2002, 108). Taču tas šeit nav tik svarīgi, jo aplūkojamie materiāli no L manuskriptu kolekcijas Huserla arhīvā Lēvenē, kas šeit ir nozīmīgi, ir par laikapziņu un ir sarakstīti 1917./18. gadā Bērnāvā.

L manuskripti ir guvuši ievērību Huserla pētnieku vidū ar to, ka, saskaņā ar Finku, kura glabāšanā šie manuskripti bija līdz 1969. gadam, kad viņš tos nodeva glabāšanā Huserla arhīvam Lēvenē, Huserls pats ir augstu tos vērtējis. Tāpat lielu interesi šie materiāli izraisījuši dēļ tā, ka ilgu laiku nebija pieejami. No 1969. gada tie bija pieejami Huserla arhīvā Lēvenē, bet L manuskripti par laikapziņu publicēti tikai 2001. gadā (Kortooms 2002, 108–109).

Kortomss norāda, ka šie manuskripti ir Huserla domu tieša izpausme, kas nozīmē, ka Huserls tos rakstīja nevis lasītājam, bet gan domāja caur tiem, līdz ar to šos manuskriptus nav viegli lasīt. Tiem nereti iztrūkst skaidrs noslēgums, tajos ir atrodama atkārtotāšanās, manuskripti savā starpā nav konsistenti, tajos ir atrodami mēģinājumi aprakstīt laikapziņu veidā, kas agrīnākajos manuskriptos jau uzrādīti kā nepārliecinoši (Kortooms 2002, 109).

Šajā apakšnodalā es sekošu Kortomsa pieejai laikapziņas pētniecībā L manuskriptos. Huserls savu pētījumu sadala divās daļās. Pirmajā daļā viņš aplūko trīs laikapziņas koncepcijas jeb modeļus, ko viņš identificē šajos manuskriptos. Kortomss trīs laikapziņas modeļu aplūkojumā seko Huserla tekstiem no Hua XXXIII „Nr. 13”, „Pielikumam VI” un tekstam „Nr. 2”. Šie teksti atrodami arhīvā ar apzīmējumu L I 15, un tajos Huserls izšķir trīs atšķirīgus mēģinājumus, kādos viņš ir aprakstījis laikapziņas struktūru (Kortooms 2002, 110–111). Kortomss seko šiem trīs mēģinājumiem. Otrajā daļā viņš piedāvā aplūkot veselu sēriju ar jauninājumiem, kas saistīti ar ģenētiskās fenomenoloģijas attīstību šajā laikā (Kortooms 2002, 110).

I.3.1. Pirmais modelis

I.3.1.1. Konstituējoša apziņa

Šajā modelī Huserls sāk ar pieņēmumu par apziņu, kas ir apakšā konstituētām vienībām un kas konstituē imanentus priekšmetus (Kortooms 2002, 116). Šī apziņas izpratne atgādina par 1906.–1909. gada absolūtās apziņas izpratni, taču Kortomss šo konstituējošo apziņu atsakās saukt par absolūtu apziņu divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, šajā konstituētajām vienībām apakšā esošajā līmenī ir nošķirami saturu un to aptveršanas elementi, proti, tā darbojas pēc SA shēmas. Pretēji tam, pēc Kortomsa domām, absolūtās apziņas atklāšana pieprasa būt „apziņai

caur un caur”, kas nozīmē, ka apziņa jau sākotnēji ir „apziņa par” un nevis sastāv no diviem elementiem, no kuriem viens nav „apziņa par”, proti, runa te ir par to, ka Huserls pieņem imanentus, bet nekonstituētus saturus šīs galējās apziņas saturus. Otrs absolūtās apziņas raksturojums ir paškonstituēšanās, kas iztrūkst šajā galējā konstituējošajā apziņā (Kortooms 2002, 116).

Kortomssam šeit var piekrist tikai daļēji vairāku apsvērumu dēļ.⁴² Pirmkārt, precizitātes labad būtu nepieciešams nošķirt, ka runa ir par specifisku absolūtās apziņas izpratni. Nav tā, ka, tiklīdz Huserls atklāja absolūto apziņu, viņš uzreiz atmeta SA shēmu. Uz to norāda arī pats Kortomss. Viņš gan uzskata, ka jau 1909. gada absolūtās apziņas koncepcija ir „viscaur apziņas par” koncepcija, taču tekstuāli tas nav attaisnojams, lai gan vēlāk, noteikti 1911. gadā, Huserls runā par absolūto apziņu kā „viscaur apziņu par”, proti, kā viscaur intencionālu apziņu. Taču līdz tam Huserls runā par absolūtu apziņu arī SA shēmas ietvaros, proti, absolūtā apziņa pastāv no nekonstituētiem saturiem, to aptveršanām, uzmanības utt. Un nav iemesla apgalvot, kāpēc šī apziņa nevarētu būt absolūta, proti, galēja un pašpietiekama.

Otrkārt, „apziņas par” koncepcija jau saknē cieš no problēmas, ka tā nevar būt absolūta īstā nozīmē. Uz to norāda, pirmkārt, tas, ka šo apziņu pats Huserls nemitīgi sauc par jau konstituētu, proti, tā sastāv jau no konstituētām vienībām. Tas liek jautāt, kā var būt, ka konstituētais ir absolūts? Vai tas nav pretrunīgi? Ja kaut kas ir konstituēts, tad tam ir jābūt konstituētam no kaut kā, proti, konstituētais nav pašpietiekams, proti, absolūts vārda stingrā nozīmē. Saistībā ar to, otrkārt, pat tad, kad Huserls imanentās vienības konstituējošo apziņu pasludina par paškonstituējošu, viņš pats atskārš, ka konstituējošā un konstituētā apziņa joprojām nevar pilnībā sakrist, kas liek viņam izteikt tēzi, kas viņu gan neapmierina, ka ir neapzināta konstituējoša apziņa. Otra iespēja šajā situācijā ir bezgalīgais regress. 1911. gadā Huserls paliek šīs dilemmas priekšā, nespējot pieņemt nevienu no divām iespējām. Tas viss norāda uz to, ka raksturot „apziņu par caur un caur” kā absolūtu ietver jau sākotnēju pretrunu – tā nevar būt absolūta, jo tā ietver sevī nepieciešamību pēc to konstituējošas apziņas, kas tālāk ved vai nu pie neapzinātas, tas ir, nekonstituētas konstituējošas apziņas pieļaušanas, vai arī bezgalīga konstituētu konstituējošu apziņu regresa pieļaušanas.

1.3.1.2. SA shēma un retence analogijā ar attēlapziņu

Neskatoties uz to, ka Huserls SA shēmu ir nokritizējis un atmetis iepriekšējo gadu laikapziņas analīzēs, L manuskriptos, lai gan Huserls vairākos tekstos norāda, ka šī shēma nav lietojama uz laikapziņas struktūru, viņš tomēr to izmanto laikapziņas struktūras analīzē. Tikai

⁴² Skatīt arī: 1.2.1. Absolūtās laikapziņas pieteikums un attīstība.

trešajā laikapziņas modelī, kas tiks vēlāk aplūkots, Huserls vairs to neizmantos (Kortooms 2002, 117).

Pirmajā modelī, par ko šeit ir runa, Huserls runā par imanenta priekšmeta laika punktu, kas ir absolūti pašdots pirm prezentācijā (*Urpräsentation*), kuru veido aptveršanas saturs un šī satura aptveršana, taču aptveršana nav tāda, ka aptveršanas saturs darbojas imanentā priekšmeta atbilstošā laika punkta priekšstatīšanā (*Darstellung*), proti, pirm prezentācijā nav iespējams izšķirt parādīšanos un to, kas parādās. Priekšstatošajā uztvērumā ir kaut kas, kas transcēndē parādīšanos (Kortooms 2002, 118), taču pirm prezentācija neko nepriekšstata (Hua XXXIII, 56). Šeit ir jānorāda uz apstākli, ka Huserls pats norāda, ka fenomenoloģiski nav iespējams izšķirt saturu un aptverto vai to, ka ir aptveršana. Tas liecina, ka Huserls šeit iziet no teorētiskiem apsvērumiem, kas nosaka, ka tur ir jābūt aptveršanai.

Kortoomss norāda, ka retences kā attēlapziņas izpratne līdzinās 1904./5. mācību gadā izteiktajiem mēģinājumiem skatīt retenci analogijā ar attēlapziņu, taču Kortoomss uzsver, ka šajā jaunajā laikapziņas modelī ir nianse, kas to atšķir no iepriekšējās. Lai arī šeit Huserls izšķir reēlus dotumus un aptveršanu, tomēr viņš reizē apgalvo, ka tie viens bez otra nemaz nav domājami. Reēlie dotumi var pastāvēt tikai tādā mērā, kādā notiek aptveršana pirm prezentācijā (Kortooms 2002, 123).

Jautājumā par retenci Huserls, noraidīdams retences kā reprezentācijas analogiski fantāzijai un atmiņai iespēju, pamatojoties uz to, ka retence piedalās nevis reproducējošā, bet gan sākotnēji prezentējošā apziņā (Hua XXXIII, 60), kā arī uz apsvērumu, ka pieņemt retenci kā reproducējošu apziņu nozīmētu nespēt atskaitīties par pirm prezentācijas un retences kontinuitāti (Hua XXXIII, 56), izskata iespēju skatīt retenci analogiski attēlapziņai.

Huserls sāk ar uztvērumu divu nozīmju nošķirumu, kas atrodams jau 1904./5. mācību gada lekciju kursā. (1) Uztvērums kā apziņa par priekšmeta tagadpunktu iepretim retencei. (2) Uztvērums, kas ietver intuitīvo retencionālo apziņu un kas ir pretstatīts sekundārajam atcerējumam jeb atmiņai (Hua XXXIII, 213–214).

Momentānajā klātbūtnē (*momentane Präsenz*) ir sajūtu dotumu nepārtrauktība, kas darbojas kā pagātnes aptveršanas reprezentante. Caur tagadējo mēs vērojam pagājušo, gluži kā mēs uztveram attēlu vai klāt neesošu personu bildē (Hua XXXIII, 214). Tas nozīmē, ka SA shēma raksturo ne tikai pirm prezentāciju, bet arī retenci, tikai attēlapziņas gadījumā tā sastāv nevis no sajūtu satura un tā aptveršanas, bet gan pirm prezentācijā aptvertā un tā kā pagājušā aptveršanas. Proti, pirm prezentācijā ir kaut kas, kas ir ieskatīts kā tagadējs, taču jaunā aptveršanā, proti, retencē, šis kā tagadēji ieskatītais tiek aptverts kā pagājušais. Tāpat kā attēlapziņā attēls kalpo, lai uz līdzības pamata norādītu uz kaut ko citu, kas tas nav, tāpat retencē pirm prezentācijā dotais kalpo, lai norādītu uz pagājušo, proti, to, kas tas nav.

Kortomss to paskaidro tā, ka retencē ir reēli imanenti dotumi, kas sākotnēji kalpo aptveršanas satura aptveršanai, kas rezultējas kā kaut kā klātesoša parādīšanās. „Proti, vispirms retence ir arī pirm prezentācija. Tomēr šī pirm prezentācija pēcāk ir pamats jaunai apziņai, precīzāk, retencionālai apziņai, kas aptver to, kas parādās kā tagadējs, kā kaut kā pagājuša reprezentāciju.” (Kortooms 2002, 121) Attēlapziņas struktūra nosaka, ka vispirms kaut kas ir uztverts, pēc tam tas, kas ir uztverts, parādās kā kaut kā, kas nav uztverts, reprezentants (Kortooms 2002, 121).

Kortomss norāda, ka par labu šādam skatījumam liecina tas, ka retencionālās apziņas uztvērums raksturs paskaidro atšķirību starp retencionālo apziņu un fantāzijas apziņu, kas veido pārtrauktības attiecības ar uztvērumu. Fantāzijas apziņas skaidrojumā Huserls vadās pēc 1909. gada izpratnes, uzskatot to par modifikāciju caur un caur (viscaur apziņu par), kur nav vietas reēli imanentajam saturam (Kortooms 2002, 121–122).

Pirm prezentācija ir sākotnēja tās satura apziņa. Retences gadījumā arī ir fundamentāli līdzīgs saturs, un arī tas ir pirm prezentācijas saturs, proti, tas ir tagad. Taču pirm prezentācijas apziņa ir pamatā tālākai apziņai, proti, retencionālajai. Katra tālākā retence savā gradualitātē kāpj, bet kā pamats vienmēr paliek klātesošais saturs, kas momentāni ir „konstituēts” caur tagadnes apziņu (Hua XXXIII, 217). Šis skatījums uz retenci jeb primāro atcerējumu analogiski attēlapziņai var tikt uzlūkots kā atgriešanās pie tās primārā atcerējuma koncepcijas, ko Huserls izvirzīja 1904./5. mācību gadā un ko vēlākajos gados kritizēja, izvirzot primārā atcerējuma kā apziņas caur un caur koncepciju, taču, norāda Kortomss, šajā modelī ir nianse, proti, nav tā, ka 1904./5. mācību gada koncepcijā ir saturi, kas pēc tam var kalpot kā aptveršanas saturs (Kortooms 2002, 122). „Tās [pirm prezentācijas] saturs ir nekas pats par sevi, tas ir tas, kas tas ir, tikai kā saturs, un šeit kā kādas pirm prezentācijas saturs. Retences gadījumā ir principiāli līdzīgs saturs un arī tas ir tas, kas tas ir kā pirm prezentācijas saturs, arī tas ir tagad.” (Hua XXXIII, 217) Šie saturi paši par sevi nav nekas, tie nevarētu pastāvēt paši par sevi. Tie ir tikai tādā mērā, kādā tie ir apziņas par „tagad” punktu, proti, pirm prezentācijas saturi. Tad gan paveras jautājums, vai šeit tiešām Huserls laikapziņas skaidrojumā izmanto SA shēmu, jo tā tieši paredz, ka ir saturi, kas ir atsevišķi no to aptverošās intencionalitātes. Ja saturi ir domājami tikai sasaistē ar aptveršanu (apziņu par „tagad” punktu), tad nav iemesla domāt, ka tie var pastāvēt atsevišķi, bet, ja tie nevar pastāvēt atsevišķi, nav iemesla runāt par to, ka te varētu būt iesaistīta SA shēma.

Pēc šī modeļa sanāk, ka, kādā laika fāzē esot dotai pirm prezentācijai, līdzās ir dota arī iepriekšējo laika fāžu izskaņu (*Abklang*) pirm prezentācija. Pa virsu tai ir vēl arī īpašais retencionālais elements, kas aptver šo izskaņu pirm prezentācijas kā pagājušo fāžu reprezentācijas. Šajā shēmā retence sanāk neintuitīva jeb tukša, jo, ņemot vērā, ka vienam

saturam var būt tikai viena aptveršana, proti, nevar būt tā, ka viens un tas pats saturs vienlaicīgi ir aptverts kā tagadējs un bijis, sanāk, ka visu dotu saturu ir iztērējusi pirm prezentācija ar sev raksturīgo aptveršanu, atstājot retenci tukšā jeb retencei paliekot bez sava aptveršanas satura. Retence izmanto pirm prezentāciju, proti, tā modificē pirm prezentācijā aptverto, lai dotu apziņu par pagājušo (Kortooms 2002, 124–125).

1.3.1.3. Problēmas

Attēlapziņa, ņemot vērā 1904./5. mācību gada lekciju kursā pausto, balstās konfliktā, proti, sajūtu saturs sākotnēji kalpo par saturu uztvēruma aptveršanai, taču tas, kas ir uztverts, nonāk konfliktā ar kontekstu, kurā uztvērums notiek. Šis konflikts liek uztvēruram pārveidoties kaut kā, kas nav klāt reprezentācijā, un tas, kas bija kā uztvertais, vairs nav uztvertais, bet gan reprezentētais caur attēlu (Kortooms 2002, 124). Šajā kontekstā jautājums ir par konfliktu, kas liek pirm prezentācijai transformēties retencē? Huserls pieņem, ka šajā punktā retencei nav analogijas ar attēlapziņu un retence stājas spēkā nevis ar konfliktu, bet neatkarīgi no izskaņam pirm prezentācijā (Kortooms 2002, 126), proti, retence nestājas spēkā, pateicoties kādai īpatnībai izskaņās, kā tas būtu attēlapziņas gadījumā.

Jautājums tomēr paliek, kā pirm prezentācija un retence saistās, pārklājas laikapziņā, un te Huserls atkal izmanto analogiju ar attēlapziņu. Attēlapziņā attēlobjekta un attēlsubjekta apziņu sakrišana ir sakrišana pēc līdzības. Attēlsubjektam (attēlotajam) ir raksturojumi, kas ir attēlobjektam (attēlam), lai gan šī līdzība nedrīkst pāriet identitātē, citādi nebūtu attēlapziņas (Kortooms 2002, 127). Analogiski tam arī tukšās, proti, neintuitīvās retences sakrišana ar pirm prezentāciju varētu notikt uz līdzības pamata. Taču problēma ir tāda, ka atsauce uz sakrišanu pēc līdzības neizskaidro, kāpēc retence sakrīt tikai un vienīgi ar sākotnēji izskanējušās skaņas izskaņu un nevis ar pašreizējo sākotnējo skaņu? Ja pastāv līdzība starp aktuālo skaņu un iepriekš aktuālās skaņas izskaņas dotību pirm prezentācijā, kā tas ļoti labi var būt, kāpēc arī šī aktuālā skaņa nav pakļauta retencionālajai modifikācijai (Kortooms 2002, 127)?

Secinājumi, ko Huserls izdara no šiem apsvērumiem, ir tādi, ka retencionālā apziņa nav intuitīvi tukša modifikācija, un tādēļ nepieprasa noēnojumus kā reālus pamatdotumus, lai izskaidrotu retences intuitīvo saturu (Kortooms 2002, 127–128).

Saskāries ar problēmām izskaidrot retenci kā attēlapziņu, viņš atgriežas pie iespējas skatīt retenci kā reprezentējošu apziņu. Pēc šīs izpratnes sanāk: ja pirm prezentācija ietver pamatdotumus, „reālus dotumus”, tad retence ietver šos dotumus ne kā reālus, bet gan modificētā veidā (Hua XXXIII, 212). Retence, tāpat kā fantāzijas apziņa, ir modifikācija caur

un caur, kas neietver reālus elementus, kas sakrīt ar primārā atcerējuma koncepciju, sākot no 1909. gada. Taču Huserls pats apzinās problēmas, kas ar to saistītas. Šīs problēmas nav jaunas. Viena skar jautājumu par uztvērumpazīņas un fantāzijas apziņas pārtrauktības attiecībām (kamēr uztvērumā plašā nozīmē, kas ietver ne tikai šauri tagad uztverto, bet arī nupat pagājušo, ir nepārtrauktības attiecības, uztvērūmam ar citu apziņas veidu – reproducējošiem apziņas veidiem – ir pārtrauktības attiecības) (Hua XXXIII, 220), bet otra – bezgalīgā regresa problēma (skatīt: 1.2.2.6. Bezgalīgais regress).

Beigās jānorāda, ka, pēc Kortomsa domām, arī pirmais 1917.–1918. gada modelis ir pakļauts bezgalīgā regresa briesmām. Ikvienā kāda imanenta priekšmeta, ko Huserls šajā periodā sauc par notikumu (*Ereignis*), fāzē ir ietverti šo fāžu dotības veidi (pirmprezentācija, retence). Tālāk var jautāt, kā ir dota pašu šo dotības veidu pēctecība apziņā? Tas ir iespējams tikai tad, ja ir jaunas pakāpes dotības veidi, kas dod pirmās pakāpes dotības veidu pēctecību. Taču arī jaunās pakāpes dotības veidi, tā kā tie ir pēctecīgi, pieprasa jaunas pakāpes apziņu, tas ir, dotības veidus, un tā līdz bezgalībai (Kortooms 2002, 133).

I.3.2. Otrais modelis

I.3.2.1. Neintencionāla apziņa un tās tveršana

Otrā modeļa konteksts ir bezgalīgā regresa problēma, kas izriet no uzskata par to, ka apziņa par „tagad” pati ir tagad. Ja tā ir tagad, tad arī tai pašai ir apziņa par „tagad”, kas atkal ir tagad un kura līdz ar to atkal pieprasa tālāku apziņu par „tagad”, un tā līdz bezgalībai (Hua XXXIII, 224). Šīs problēmas kontekstā izvirzās jautājums, vai tiešām ir nepieciešams, ka laikapziņa konstituējas visos apziņas pārdzīvojumu līmeņos (Hua XXXIII, 425)? Sākotnēji šķiet, ka visi pārdzīvojuma līmeņi jau ir intencionāli. Var runāt par diviem pārdzīvojumu līmeņiem: (1) sākotnējās plūsmas imanentie priekšmeti un (2) pati sākotnējā plūsma kā priekšmets. Kā imanentie priekšmeti, tā pati sākotnējā plūsma ir jau konstituētas vienības, kas konstituējas, neskatoties uz to, vai uz to ir vērsta uzmanība vai ne (Kortooms 2002, 137).

Tā kā šāds skatījums ietver bezgalīga regresa problēmu, Huserls Hua XXXIII tekstā „Nr. 10” izskata iespēju, vai nevar runāt par sākotnējo plūsmu kā neapzinātu esamību, kas nav konstituēta (Hua XXXIII, 187). Tas, ko Huserls te izskata, ir sākotnēja procesa iespējamība, kas sastāvētu no sajūtu dotumu, noēnojumu utt. paiešanas un kas pats par sevi nebūtu laiku konstituējošs process, taču par tādu kļūtu caur to pavadošu aptveršanu (Hua XXXIII, 188). Šajā modelī, norāda Kortomss, Huserls ir atteicies no nianse, ko viņš uzturēja pirmajā Bērnavas manuskriptu modelī, proti, ka saturs un aptveršana ir savstarpēji nepieciešami lielumi, ka nav iespējams viens, ja nav otrs. Šeit, otrajā modelī, Huserls pieļauj iespēju, ka

saturs, sākotnējā plūsma var pastāvēt bez tā aptveršanas (Kortooms 2002, 137). Šī koncepcija, kas atceļ satura un aptveršanas nepieciešamo saistījumu, ļauj pastāvēt saturam bez aptveršanas jeb pašam par sevi. Ja tas ir iespējams, tad vairs nav nepieciešams prasīt par šo saturu, kas ir tā aptveršana un kas ir tie saturi, kas ir konstituējuši šo saturu. Proti, bezgalīgā regresa problēma ir atcelta.

Šis modelis nosaka, ka sākotnējā plūsma nav laiciska, proti, tā nav apzināta kā laiciska, tā neveido nekādu apzinātu vienību, tā ir vienkārši nekonstituētu dotumu paiešana. Te var atgādināt, ka šī sākotnējā plūsma atgādina 1906.–1909. gada absolūtās apziņas kā nekonstituētas konstituējošas apziņas koncepciju. Tālāk, tas kas šo nekonstituēto sākotnējo plūsmu padara par laicisku apzinātu priekšmetu, ir tveršana (*Erfassen*), kurā ir vērsta uzmanība uz šo apziņu.

Hua XXXIII tekstā „Nr. 11” Huserls runā par tveršanu (*Erfassen*) kā to, kas konstituē apziņu par „tagad” (Hua XXXIII, 224). Tveršanu te jāsaprot kā aptveršanu uzmanības modā jeb veidā. Pēc šī piedāvājuma pati tveršana konstituē apziņu par „tagad”, un pirms tās pastāv tikai sākotnējā plūsma, kas sastāv no sākotnēji klātesošiem dotumiem un retences dotumiem. (Kortooms 2002, 135). Sākotnējā plūsma noris bez konstituētiem pārdzīvojumiem kā laiciskām vienībām. Tās tur pastāv tikai kā potencialitātes, kas iespējamās refleksijā kā noteiktā aptveršanas veidā. Laiks nepastāv pirms refleksijas, nav tā, ka tas bija pirms tam, tikai ne uzmanības modā. Tas, pirms refleksijā netika vērsta uzmanība sākotnējai plūsmai, vispār nebija (Hua XXXIII, 143). Tveršana, kuru raksturo uzmanība, ir vērsta uz neintencionālu apziņu un ar to tā pārvērš šo apziņu intencionālā apziņā (Kortooms 2002, 135–136, 143).

Koncepciju, pēc kuras apziņa par „tagad” ir ar uzmanību raksturotas tveršanas rezultāts, Huserls konfrontē ar uzmanības teoriju. Ja 1906./7. mācību gada lekcijā uzmanība ir tas, kas notiek caur aptveršanu, tad tagad uzmanība pati ir aptveršana. Uzmanība ir intencionāla vērstība uz neintencionālu apziņu (Kortooms 2002, 135–136). Tas nozīmē – ja uzmanības teorija, ko Huserls izvirzījis jau 1906./7. mācību gadā, paredz, ka ir aptveršana jeb apziņa par jeb intencionālā apziņa un uzmanība izvēršas, pamatojoties uz šīs apziņas, tad tagad uzmanība pati ir tveršana, proti, tā nevis izvēršas caur intencionālo apziņu, bet tā pati ir intencionālā apziņa.

Huserlam ir jāizvēlas starp abām koncepcijām – tveršana, kuru raksturo uzmanība un kura padara apziņu par intencionālu, un uzmanības teorija. Hua XXXIII tekstā „Nr. 11” Huserls izvēlas par labu uzmanības teorijas paturēšanai, tādējādi noraidot piedāvājumu skatīt tveršanu kā apziņu par „tagad” konstituējošu momentu. Pēc viņa ieskatiem, tas, kurš ar uzmanību raksturotu tveršanu uzskata par tādu, kas ir pašpietiekama intencionālas apziņas

īstenotāja, nav sapratis intencionalitātes specifiku (Hua XXXIII, 225). Savukārt Hua XXXIII tekstā „Nr. 10” Huserls pieļauj izmaiņas savā uzmanības teorijā, tverošu un netverošu aptveršanu noliekot vienu otrai blakus kā divus sākotnējus konstituējošusodus (Kortooms 2002, 141). Hua XXXIII tekstā „Nr. 12” Huserls izvērs nošķirumu starp tverošu un netverošu uztvērumu, apgalvojot, ka uzmanību raksturojošā tveršana nav vienkārši netveroša uztvēruma un uzmanības stara kombinācija, proti, tveršanai ir sava konstituējošā specifika (Kortooms 2002, 147). Proti, Huserls runā par ego spontanitāti, aktīvu iesaistītību tverošā uztvēruma gadījumā, kas iztrūkst netverošā uztvēruma gadījumā (Hua XXXIII, 436). Atšķirību starp tverošu un netverošu apziņu vairs nevar noreducēt uz vienkārši uzmanības staru, šeit ir jāņem vērā arī ego un tā aktivitātes loma. Jautājums par ego aktivitāti un pasivitāti laikapziņas konstituēšanās problemātikā būs nozīmīgs arī vēlīnajos manuskriptos par laikapziņu, kas atrodami C manuskriptos (Kortooms 2002, 148).

Tas, ko Huserls apgalvo otrajā modelī, ir tas, ka, lai pievērstu uzmanību kaut kam, nav nepieciešama pirms tam notiekoša netveroša aptveršana (jeb aptveršana bez uzmanības) un tās konstituēta intencionāla vienība. 1911. gadā ir skaidri redzams, ka refleksija kā uzmanības pievēršana paredz jau iepriekš konstituētu vienību. Šī konstituētā vienība nosaka uzmanības iespējamību, taču tagad Huserls pieļauj iespēju, ka, lai pievērstu uzmanību, nav nepieciešama jau pastāvoša vienība. Uzmanības pievēršana pati ir intencionālās konstituēšanās veids. Jautājums, kas te rodas, ir par to, kāpēc Huserlam ir jāpieņem, ka uzmanība pati šajā modelī var konstituēt kaut ko, kāpēc nevar būt tā, ka uzmanība ir aptveršanas plašā nozīmē noteiksme? Proti, ir iespējams apvienot uzmanības teoriju ar šī modeļa koncepciju, ieviešot tajā nelielas izmaiņas. Šīs izmaiņas būtu tādas, ka nevis tikai ar uzmanības pievēršanu konstituējas imanents priekšmets, bet gan tas konstituējas jebkurā aptveršanas veidā. Turklāt, pieņemot 1906./7. mācību gada uzmanības izklāstu, kurā Huserls pieļauj, ka uzmanības modālā noteiksme īstenībā piemīt ikvienai apercepcijai kā tādai (Hua XXIV, 251), sanāk, ka ikvienu aptveršanu, ikvienu apercepciju raksturo kāda uzmanības noteiksme. Ja tas ir tā, tad sanāk, ka ikviens priekšmets jau ir vienā vai otrā uzmanības izteiksmē, kas savukārt nozīmē, ka uzmanības teorija principā ir savienojama ar izmainītu otro modeli, atzīstot, ka nevis uzmanība pati ir konstituējoša apziņa, bet gan konstituējošās apziņas noteiksme.

Kā norāda Kortooms, lai arī pēc šī modeļa ir iespējams, ka ikviena tveršana, kurā tiek konstituēts imanents priekšmets, pati var tikt pakļauta jaunas pakāpes tveršanai jeb uzmanības pievēršanai, kura savukārt arī un tā līdz bezgalībai. Bezgalīgā regresa iespējamība, kas ietverta šajā modelī, nav nepieciešams bezgalīgais regress (Kortooms 2002, 140), proti, ir iespējams jebkuru tveršanu pašu padarīt par priekšmetu, tai pievērsot uzmanību, taču nav nepieciešams ikvienu šo tveršanu padarīt par priekšmetu, lai šī tveršana būtu iespējama.

Vēl šeit būtu vērts norādīt, ka šī koncepcija saskan ar Huserla 1911. gadā izteikto tēzi par absolūtās apziņas nelaiciskumu, proti, šī apziņa ir nekas laikapziņā, jo tā ir pirms laikapziņas. Hua XXXIII „Pielikumā V” Huserls gan piedāvā runāt par sava veida konstituēšanos sākotnējā plūsmā pirms imanento priekšmetu konstituēšanās. Konstituēšanās, par ko viņš šeit runā, ir hilētisko jeb juteklisko pārdzīvojumu vienību konstituēšanās sākotnējo dotumu plūsmā (Hua XXXIII, 204). Huserls tālāk neizvērs šīs konstituēšanās iedabu, taču, pēc Kortomsa domām, konstituēšanās, par ko šeit Huserls runā, atgādina konstituēšanos kā saplūsmi, kas bija raksturīga 1904./5. un 1906./7. mācību gada laikapziņas koncepcijām. Kortomss šeit arī norāda, ka šo hilētisko dotumu konstituēšanos ir svarīgi uzsvērt, jo tā parādīsies atkal vēlāk materiālos, kas apkopoti kā C manuskripti (Kortooms 2002, 140–141).

1.3.2.2. Problēma ar sākotnējās nekonstituētās plūsmas dotību

Huserls Hua XXXIII „Pielikumā V” izvirza vairākus apsvērumus saistībā ar sākotnējās plūsmas dotību, kas kavē šī modeļa pieņemšanu. Viens no apsvērumiem, kas liek šaubīties par šo modeli, parādās, Huserlam jautājot, kā ir dota sākotnējā plūsma? Ja tā ir dota refleksīvā tvērumā, vai tā gadījumā nav refleksīva dotība (Hua XXXIII, 204–205)? Ar šo jautājumu Huserls vaicā pēc kritērijiem, kas liek teikt, ka sākotnēja plūsma nav tikai un vienīgi refleksijas dotība, proti, kas liek teikt, ka tā pastāv arī pirms tam, ja to var apzināt tikai refleksijā. Šis apsvērumus sasaucas ar jau 1911. gadā izteikto jautājumu, kas parādās arī Bērnavas manuskriptos: kā ir iespējama neapzināta apziņa? Huserls noraida vai vismaz nepieņem šādas apziņas iespējamību kā nefenomenoloģisku, proti, neapzināta apziņa ir tāda, kas ir pieņemta konstrukcijas labad, nevis kas sevi rāda pati. Tā kā tā nav apzināta, to var tikai pieņemt konstrukcijas ceļā, bet to Huserls nevēlas.

Cits jautājums, ko Huserls izvirza, ir par to, kā notiek sākotnējās plūsmas dotumu aptveršana. Uztvēruma gadījumā ir skaidrs – kāds priekšmets tiek aptverts uz jau pirms tam esošu vienību pamata. Šīs esošās vienības kalpo kā aptveršanas saturs priekšmeta aptveršanai. Priekšmetu aptveršanas gadījumā saturs ir vienības, taču otrā modeļa ietvaros saturs nav vienības (Hua XXXIII, 205). Kā norāda Kortomss, ir iespējams vaicāt, kādā nozīmē vispār vēl var runāt par dotumiem sākotnējās plūsmas līmenī, kas varētu funkcionēt par aptveršanas saturiem aptveršanās (Hua XXXIII, 144). Šī kritiskā piezīme sasaucas ar jau agrākajos gados izteikto apsvērumu, kas parādās arī Bērnavas manuskriptos, proti, ka tikai intencionalitāte var

modificēties intencionalitātē jeb ka nav iespējams, ka kaut kas neintencionāls kļūst par kaut ko intencionālu (Hua XXXIII, 220–221).⁴³

Treškārt, ja šī plūsma nepastāv kā vienība, tās uztvērumš refleksiā nav iedomājams, jo uztvērumā ir dota konstituēta vienība, bet pati šī plūsma nav vienība. Šīs plūsmas uztvērumš var notikt tikai un vienīgi laiku konstituējoša procesa veidā, kuras priekšmets šī plūsma būtu. Taču sākotnējā plūsma ir kaut kas cits nekā refleksiā tvertā vienība par šo plūsma. Refleksija kā uzmanības pievēršana kaut kam jau paredz konstituētu vienību (Hua XXXIII, 205–206). Ja pirmais apsvērumš bija vērsts uz to, lai apšaubītu sākotnējas plūsmas esamību pirms refleksijas, bet otrs apsvērumš – uz to, lai apšaubītu pārejas iespēju no neintencionālas dotības uz intencionālu, tad šis trešais apsvērumš ir vērsts uz to, lai principā apšaubītu šīs plūsmas dotības iespēju refleksiā. Refleksija sniedz priekšmetus, vienības, bet šī plūsma pretendē būt nepriekšmetiska.

1.3.2.3. Problēma ar bezgalīgo regresu

Otro modeli Huserls izvirma kā tiešu atbildi bezgalīgā regresa draudim, kas ietverti koncepcijā par apziņu kā apziņu par caur un caur, taču Hua XXXIII tekstā „Nr. 10” Huserls vaicā, vai pats šis otrais modelis spēj sniegt atbildi uz šo problēmu, un viņa atbilde ir noraidoša. Arī pats otrais modelis ir pakļauts bezgalīgā regresa briesmām.

Hua XXXIII tekstā „Nr. 10” Huserls norāda, ka neapzinātā pirmsajūtu dotumu pēctecība nespēj sniegt balstu (*Halt*) aptveršanai. Ja viens šīs pēctecības moments ir pagājis un iestājies jauns, tad pagājušais aptvertais nav, proti, ir tikai jaunais, kura dotumus tas var aptvert. Aptveršana nevar aptvert iepriekšējās fāzes, jo tās ir palikušas iepriekšējā momentā. Vienīgais, kas, Huserlaprāt, varētu palikt jaunajā momentā, ir iepriekšējā momenta dotumu modifikācijas (Hua XXXIII, 201). Huserls runā par divām iespējām. (1) Pieņemt sākotnējo dotumu ar to aptveršanām secību, un to, ka apziņa, ko sniedz no jauna parādošā dotuma aptveršana, ir „tagad” esamības apziņa, taču pēc noteikta likuma veco apersepciju modifikācijas pieslēdzas jaunajām modifikācijām, sniedzot pagātnes apziņu. Taču tas paredzētu, ka, neskatoties uz to, ka sākotnējie dotumi, ieskaitot aptveršanas, pāriet un, kad tie ir pagājuši, tie ir nekas, ir nepieciešams, ka aptveršana transcendē kādu momentu jeb fāzi (Hua XXXIII, 201–202). Proti, no vienas puses, aptveršana ir sākotnējs dotums, kas ierobežots noteiktā laika punktā, bet, no otras puses, šī apersepcija vēl turpinās arī pēc savas paiešanas jaunā laika punktā, kad iepriekšējais ir pagājis.

⁴³ Skatīt arī Hua XXXIII, 201. Esot dotai neapzinātu saturu secībai, kuru pavada aptveršanas, kas pārvērš saturus apersepcīvās vienībās, secība, nav skaidrs, kāpēc lai šīs apersepcīvās vienības būtu apzinātas (Hua XXXIII, 201). Proti, kā no neapzinātā var nokļūt pie apzinātā?

(2) Var pieņemt, ka sākotnēji dotumi nevis vienkārši pāriet, bet gan reizē ar jauno dotumu parādīšanos ir dotas arī veco modifikācijas, kas apvienojas ar jaunajiem dotumiem. Šie jaunie dati nākamajā momentā paši modificējas utt. Tas pats ne mazāk attiecas uz apersepcijām. Kas no tā izriet? Jaunie dotumi tiek aptverti kā „tagad” punkti, bet modificētie tiek aptverti kā pagājības. Turklāt arī pašas apersepcijas šajā plūsmā būtu nemitīgi modificējošais, modifikācija vienmēr būtu sastopama kādā dotumā un jaunā apersepcijā, nemodificētā dotumā ar tā apersepciju (Hua XXXIII, 202).

Šī otrā iespēja ietver bezgalīga regressa draudus. Tā paredz, ka ir nemodificēti un modificēti dotumi. Tas, ka kāds dotums nav modificēts, izsaka, ka to raksturo jauninājuma (*Neuheit*) moments. Ja jaunais pārdzīvojuma dotums tiek aptverts kā „tagad”, tad arī šim jauninājuma momentam vajadzētu tikt aptvertam kā „tagad”, proti, tam vajadzētu jaunu jauninājuma momentu jauninājumam, un tā līdz bezgalībai. Turklāt ikviena modifikācija parādās vienībā ar jauno dotumu kā kaut kas jauns (jauna modifikācija), līdz ar to vai arī šai modifikācijai blakus modifikācijas raksturam nevajadzētu būt ar momentu „nupat parādījies” (*Neuaufreten*) (Hua XXXIII, 203).

Kortomss šo izvērsumu interpretē saistībā ar problēmu, kas parādījās arī pirmā modeļa kontekstā: kas liek vienam dotumam funkcionēt kā „tagad” aptveršanas saturam, kamēr citi dotumi, noēnojumi funkcionē kā reprezentējošās aptveršanas saturi? Viņš atbild, ka atbilstošo aptveršanu var noteikt atsevišķa cita dotuma – jauninājuma – esamība, kas ir saistīts ar kādu konkrēto dotumu. Vienu dotumu raksturo jauninājuma moments, citu – modifikācijas moments. Taču, ja jauninājuma moments ir dotums un ir tagadējs, tad arī tam ir pašam savs jauninājuma moments, un tā līdz bezgalībai (Kortooms 2002, 145). Pēc Kortomsa interpretācijas sanāk, ka neapzinātā sākotnējā plūsma sastāv no dotumiem, kas ir saturi vai aptveršanas. Tālāk dažus saturus raksturo tas, ka tie ir saistīti ar citiem saturiem „jauninājums” vai „modifikācija”. Sākotnējie dotumi ir doti sākotnējā plūsmā kopā ar saturu „jauninājums”, savukārt modificētie saturi, kas kalpo par pamatu pagājības aptveršanai, ir doti kopā ar saturiem „modifikācija” un „jauninājums”, jo ikviena modifikācija aizvien modificējas, proti, ikvienā fāzē tā ir jauna modifikācija. Tas paskaidrotu to, kāpēc noteikti saturi tiek aptverti kā tagad esoši, bet citi kā pagājuši, proti, tas atkarīgs no tā, kuri saturi saistās ar saturiem „jauninājums” un „modifikācija”. Bezgalīgais regress kļūst redzams, kad parādās jautājums, kā ir ar pašiem saturiem „jauninājums” un „modifikācija”? Vai tie nav tagad? Ja tie ir, tad arī tie saistās ar saturu „jauninājums”. To pašu var prasīt par šo saturu un tā līdz bezgalībai.

Vai tiešām ir nepieciešams, ka pašam jauninājuma momentam ir jābūt savam jauninājuma momentam un vai tam ir jābūt aptvertam kā „tagad”? Jauninājuma moments, ja

tas nav aptverts kā tagadējs, nevar sniegt kritēriju, lai saturs, ar kuru jauninājuma moments saistās, tiek aptverts kā tagadējs, jo tad tas būtu tikai modifikācija un attiektos uz kādu no modificētajiem saturiem, ne jauno. Proti, tikai tāds jauninājuma moments, kurš saistās ar jaunu jauninājuma momentu, spēj panākt, ka kāds nekonstituētās plūsmas saturs ir aptverts kā tagadējs. Savukārt, lai jaunais jauninājuma moments spētu panākt, ka jauninājuma moments spēj panākt, ka saturs ir aptverts kā tagadējs, arī tam ir jāsaistās ar jaunu jauninājuma momentu, un tā līdz bezgalībai. Tas nozīmē, ka, tiklīdz Huserls iesaista kritērijus, kas ļautu kādiem saturiem kalpot par „tagad” aptveršanas saturiem, bet citiem – par nupat bijušā saturiem, meklējot tos ārpus pašiem saturiem, paveras bezgalīgā regresa draudi. Skaidrs, ka Huserls nevar meklēt tos pašos saturos, jo, kā bija redzams no 1909. gada un uz priekšu laikpziņas izpratnes, piemēram, satura intensitātes mazināšanās nepieciešami nepadara to par nupat bijušo. Tā var vai nu vienkārši būt satura intensitātes mazināšanās uztvere vai atskaņa, pēctēls vai tamlīdzīgi, nevis iepriekš aktuālās skaņas nupat bijusī fāze.

1.3.2.4. Pārmetumu otrajam modelim pamatotība

Problēma ar Huserla pārmetumiem par bezgalīgo regresu šajā modelī slēpjas tajā, ka nav skaidrs, kas tās ir par attiecībām starp saturiem un „jauninājuma” momentiem? Ja tās nav intencionālas, kādas tās ir un vai vispār var būt? Tieši šīs attiecības ir tas priekšnosacījums, kas tālāk ved pie bezgalīgā regresa. Piemēram, Kortomss uzskata, ka gan pirmā, gan otrā modeļa problēmas, ieskaitot bezgalīgo regresu, „skaidri parāda, ka laikpziņas struktūra nevar adekvāti tikt aprakstīta ar shēmas aptveršana – aptveršanas saturs palīdzību” (Kortooms 2002, 146). Taču, manuprāt, problēma te ir cita. Pats par sevi šis modelis uzreiz nepieciešami neved pie bezgalīgā regresa tikai tāpēc, ka tas izmanto SA shēmu. Drīzāk problēma slēpjas tajā, ka šis modelis nespēj sniegt kritērijus tam, kurš saturs tiek aptverts kā pagājis, kurš kā tagadējs. Tikai šajā solī, proti, postulējot kādu satura kritēriju, kas noteiktu, kādā modā – „tagad” vai nupat bijis – tas tiks aptverts, sāk rasties problēmas. Turklāt drīzāk Huserlam būtu pašam jāpaskaidro, kā starp nekonstituētās plūsmas saturiem vienas fāzes ietvaros var būt saistījums jeb attiecības? Problēma nav tajā, ka vispār varētu būt kaut kādas attiecības, bet gan, ka noteikti saturs saistās ar noteiktiem saturiem, bet nesaistās ar citiem, vai arī noteikti saturs saistās ar vieniem saturiem vienā veidā, bet ar citiem saturiem – citā veidā. Pieņemot, ka pastāv noteiktas attiecības jeb saistījumi starp noteiktiem saturiem, jautājums ir par to, kādas ir šīs attiecības un uz kāda pamata tās ir iedibinātas. No vienas puses, varētu pieņemt, ka „jauninājuma” moments nav nekas atšķirīgs no kāda sajūtu satura, taču jautājums ir tāds, kas vienu saturu saista ar otru un kāds šis saistījums ir? Tas nevar būt intencionāls, citādi

nekonstituētā pēctecības plūsma nebūtu neintencionāla, bet gan jau intencionāli konstituēta. Šis jautājums vismaz pagaidām paliek atvērts, un, kamēr Huserls nesniedz atbildi uz to, nav pamata izskatīt versiju, attiecībā pret kuru nav skaidrs, kā tāda vispār būtu iespējama. Tikai tad, ja tas būtu skaidrs, varētu izvirzīt kritiku, šo modeli apsūdzot bezgalīgā regresa pieļaušanā. Citādi lielākais jautājums, uz ko ir jāatbild šim modelim, uz doto brīdi ir un paliek jau 1904./5. mācību gada problēma: kāpēc vieni saturi tiek aptverti kā pagājušie, bet citi – kā tagadējie?

Viena iespējama šī pēdējā jautājuma, kas vajā Huserla mēģinājumus laikapziņu skaidrot caur SA shēmu, atbilde varētu būt tāda, ka Huserls ir nepareizi uzdevis jautājumu jeb gaidījis uz šo jautājumu nepareizo atbildi. Ko tas nozīmē? To, ka, iespējams, nav stingru kritēriju, kas ļautu nošķirt tagad esošo no nupat bijušā, proti, nav ārpus konkrētām relācijām esošu kritēriju, kas specificē kādu saturu būt par aptveršanas saturu šai vai tai aptveršanai. Pagaidām tas paliek tikai pieteikuma, hipotēzes līmenī, taču, tāpat kā nav ārpus konkrētām saturiskām relācijām kritēriju, kas noteiktu, kuri imanentie priekšmeti tiek aptverti kā transcendentie priekšmeti, tāpat arī nav ārpus konkrētām saturiskām relācijām stāvošu kritēriju, kas noteiktu, kuri saturi tiek aptverti kā tagadēji, kuri kā pagājuši. Tas gan nenozīmē, ka šeit vispār nepastāv nekādi kritēriji vai principi, pēc kuriem kāds saturs laikapziņas gadījumā vai imanents priekšmets transcendentā priekšmeta gadījumā drīzāk tiks aptverts kā šis un nevis tas, bet gan tikai to, ka nav stingru kritēriju, kas nostrādā jebkurā konkrētā apziņas situācijā, pēc kuriem kaut kas būtu aptverts kā šis un tas. Piemēram, uz krēsla atzveltnes samesta drēbju kaudze tumsā var veidot siluetu, kas atgādina mazu cilvēkveidīgu radību. Proti, tas, kas vienubrīd bija aptverts kā drēbju kaudze, vienā brīdī varētu būt aptverts kā rūķis, taču drīz vien atkal kā kaudze ar samestām drēbēm. To pašu var teikt arī par imanentajiem priekšmetiem, starp kuriem reizēm nav iespējams novilkt skaidru robežu. Kā izteikts piemērs šeit var kalpot pāreja no vienas krāsas otrā – šī pāreja var būt asa un tad nav problēmas nošķirt vienu imanento priekšmetu no otra, taču šī pāreja var arī būt pakāpeniska, tā var būt tāda, kur nav iespējams nodalīt to robežu. Tāpat arī skaņas vai mūzikas gadījumā. Ja imanentais priekšmets skaņa ietver vairākus atšķirīgus toņus, kas nosaka, ka tie ir aptverti kā viens vai daudzi imanentie priekšmeti? Atbilde varētu būt meklējama kontekstā. Vienvārdsakot, tas, ko māca SA shēmas lietojums, ir tas, ka aptveršana neizsaka atbilstības iedibināšanu kaut kam, bet gan drīzāk radīšanu, konstituēšanu. 1909. mācību gada laikapziņas koncepcijā Huserls gan mēģina noraidīt, ka, piemēram, kā „tagad” aptvertais varētu arī tikt pārinterpretēts kā pagājušais (Hua X, 322), tomēr tas var attiekties arī uz laikapziņu – nav nekādu stingru visām situācijām derīgu kritēriju, pēc kuriem ir iespējams noteikt, kādam saturam ir jābūt aptvertam kā tagadējam, kādam kā pagājušam. Protams, atšķirība starp, piemēram, kāda satura kā

pagājušā aptveršanu un transcendentu priekšmeta aptveršanu varētu būt tajā, ka pēdējā gadījumā izpaužas tāda aktivitāte, kas laikapziņā iztrūkst, piemēram, es varu mainīt uzmanību, tādējādi vienu un to pašu imanento priekšmetu aptverto kā vienu un tad otru transcendentu priekšmetu, taču tas nenozīmē, ka, pirmkārt, vienmēr ikvienam saturam vajadzētu būt īpašam vienmēr vienam un tam pašam raksturam vai ka tam nepieciešami vajadzētu saistīties ar vienu noteikta veida citiem saturiem, lai to aptvertu kā tagadēju vai pagājušu, un ka, otrkārt, vienmēr pastāv skaidrība par to, kurš laiciskās aptveršanas mods aptver noteikto saturu. Attiecībā uz otrkārt, piemēram, pēc 1909. gada laikapziņas koncepcijas sanāktu, ka būtu iespējams pateikt, cik ir pagājušas kāda imanenta priekšmeta fāzes, taču vai tas vispār ir nosakāms? Ja ikviena imanenta priekšmeta fāze ir daudzveidības vienība, tad principā refleksijā būtu iespējams katru no tām tvert un pat saskaitīt – jo pat vienāda satura gadījumā katru atšķir noteikta retencionālās modifikācijas pakāpe, tātad katrai ir sava individuālā identitāte. Taču tas nav iespējams, vismaz noteikti ne vienmēr. Tāpat kā, piemēram, līdzenas pārejas gadījumā nav kritēriju, kas nebūtu patvaļīgi, kas spētu viennozīmīgi nodalīt divus vienādus (imaneņtus) priekšmetus, tāpat arī kādu ilgāku brīdi nemainīgi pastāvoša krāsu pleķa vai skaņas gadījumā, vai to lēzenas, vienmērīgas pārejas gadījumā nav viennozīmīgu kritēriju, kas skaidri nodalītu kā „tagad” aptvertās no kā pagājušajām aptvertās fāzes. Protams, notiekot izmaiņām, noteikti saturi parādās kā tagadēji vai pagājuši, taču refleksijā tie var piedzīvot transformāciju attiecībā uz aptveršanas modiem, kas uz tiem lietoti. Ja to ir iespējams izdarīt refleksijā, tad principālas atšķirības šajā aspektā arī varētu nebūt starp priekšmetu un laikapziņu konstituējošajām aptveršanām.

Iespējams, viena lieta, kas vismaz gados no 1909. gada traucē saskatīt šo iespēju, ir tā, ka Huserlam apzināties vienmēr un nepieciešami nozīmē „būt apziņai par” jeb būt dotam kā intencionālai vienībai. Viss, kas nav konstituēts, ir neapzināts. Pat jebkurš saturs, kas pilnībā sakrīt ar sevi pašu un nemaz nevar būt nepašidentisks, pēc Huserla, ja tas vien ir apzināts, ir jau intencionālais priekšmets, proti, tas ir aptverts kā viens un tas pats. Proti, problēma ir tajā, ka vienīgā iespējamā vienība viņam ir intencionāla vienība. Kaut kādi saturi paši par sevi bez intencionalitātes palīdzības nespēj nodibināt savu identitāti pat uz mirkli, kamēr tie ir kā klātesoši. Šobrīd var tikai izteikt minējumu, ka tas izriet no tēzēm, ka apziņas pēctecība ir nemitīga pēctecība, kur ikviena fāze īsti neuzturas pat ne mirkli, un ka tikai intencionalitāte var tikt transformēta intencionalitātē. Lai arī abas tēzes tiks apšaubītas darba 2. daļā, uzreiz jābilst, ka pirmā tēze balstās nepamatojamā pieņēmumā par laika pēctecību ar vienādiem intervāliem, bet otrā tēze ir tikai tik stipra, cik bez pietiekama pamata postulē, ka vienīgās vienības, kas var tikt apzinātas, ir intencionālas vienības, proti, daudzveidības vienības, taču

tas nepamatoti izslēdz iespēju pastāvēt vienībām, kas nesastāv no daudzveidības, vai arī nevajadzīgi (lieki) uzspiež tām intencionalitāti.

I.3.3. Trešais modelis

Trešajā modelī, kā norāda Kortomss, Huserls atgriežas pie laikapziņas apraksta, ko izstrādājis saistībā ar absolūtās apziņas nojēgumu (Kortooms 2002, 149). Jāpiemin, ka ar absolūtās apziņas nojēgumu te domāta 1911. gada koncepcija, kas atrodama Hua X tekstā „Nr. 54”, kurā apziņa ir viscaur apziņa par un kurā tiek izstrādāta absolūtās apziņas paškonstituēšanās tēma. Šī koncepcija vairs neiesaista laikapziņas skaidrojumā SA shēmu.

I.3.3.1. Paškonstituēšanās – otrais piegājiens

Trešo modeli Huserls ievada, kad viņš jautā, vai sākotnējā plūsma ir iespējama, tai neesot konstituētai? Problēmas ar otro modeli liek Huserlam teikt, ka sākotnējā plūsma, lai tā būtu iespējama, ir konstituēta (Kortooms 2002, 150), taču tas vēl neatrisina bezgalīgā regresa problēmu. Tieši otrādi, tas no jauna piesaka šo problēmu. Ja sākotnējā plūsma ir konstituēta, tad ir jābūt vēl tālākai plūsmai, kas to konstituē, taču tai savukārt, esot konstituētai, pašai vajag konstituējošu tālāku plūsmu, un tā līdz bezgalībai. Tādēļ vienīgais veids, kādā izglābties no bezgalīgā regresa situācijā, kad tiek postulēta konstituēta konstituējoša apziņa, ir mēģināt parādīt, ka tas, kas konstituējošo apziņu konstituē, ir šī pati apziņa, nevis kāda tālāka apziņa. Lai izvairītos no bezgalīgā regresa, ir nepieciešams, ka ir apziņas līmenis, kas ir neatkarīgs no tālāka apziņas līmeņa (Bernet 2010, 10), jeb ka „apziņa pati sevī, nepieprasot jaunu procesu, sevi apzinās, tai jābūt sev konstituējošam procesam: tātad galējs pirmprocess [*Urprozess*], kura esamība būtu apziņa un apziņa par sevi un savu laiciskumu” (Hua XXXIII, 191). Tas atgādina jau iepriekš izskatītus Huserla centienus pamatot apziņas paškonstituēšanās tēzi (Bernet 2010, 11).

Huserls akcentē divus skatupunktus uz paškonstituēšanos (Hua XXXIII, 207). Vienu viņš sauc par ārēju skatupunktu, kas vienkārši pieņem, ka ir jābūt sākotnējā procesa paškonstituēšanai, lai izvairītos no bezgalīgā regresa, neņemot vērā, ka tas varētu izskatīties kā Minhauzena sevis izvilkšana no purva (Hua XXXIII, 207). Otru viņš sauc par iekšējo skatupunktu, kas pievēršas pašai paškonstituēšanās procesa evidencei (Hua XXXIII, 207). Refleksijā par imanento priekšmetu atklājas tā dotības veidi, taču refleksijā par pašu konstituēšanās procesu nav jaunu dotības veidu, drīzāk tie ir tie paši, tikai skatīti [*durchschaut*] citā veidā, tiem darbojoties citā iestatījumā (Hua XXXIII, 206). „Izskatās, ka

process paveic divkāršu lietu: 1) primāro notikumu konstituēšana, 2) un uzreiz sekundārā notikuma, paša procesa konstituēšana.” (Hua XXXIII, 206) Tas nozīmē, ka (1) refleksijā par pirmā līmeņa imanentajiem priekšmetiem var vērst uzmanību uz veidiem, kuros tie ir doti. Dotības veidi ir tie, kas konstituē imanento priekšmetu tā laiciskumā. Tie ir retences, pirm prezentācija un protences. Savukārt (2) refleksijā par sākotnējo plūsmu jeb pirmā līmeņa imanentā priekšmeta dotības veidiem kā otrā līmeņa imanento priekšmetu nav jaunu dotības veidu, kuros būtu doti paši pirmā līmeņa imanentā priekšmeta dotības veidi. Otrā līmeņa imanentais priekšmets konstituējas no tiem pašiem elementiem, no kuriem pirmā līmeņa priekšmets, vienīgi „skatīti citā veidā, darbojošies citā iestatījumā” (Hua XXXIII, 151). Dotības veidi, caur ko ir doti pirmā līmeņa imanentie priekšmeti, ir arī dotības veidi, caur kuriem ir dota pati sākotnējā plūsma kā otrā līmeņa imanentais priekšmets. Vienā un tajā pašā imanentajā plūsmā konstituējas imanentais priekšmets un pati sākotnējā plūsma (Kortooms 2002, 151–152). Konstituējošais process ar tiem pašiem līdzekļiem veic sevis un imanento priekšmetu konstituēšanu. Primārais jeb pirmā līmeņa notikums L manuskriptos izsaka to pašu, ko imanentie priekšmeti, bet sekundārais jeb otrā līmeņa notikums ir pats process kā imanents priekšmets.

Tas, ko Huserls šeit pasaka, ir, ka imanentais priekšmets ir vienība, kas ilgst, proti, kuram ir fāzes. Tas, ka šī vienība ir konstituēta kā ilgstoša, ir atkarīgs no laiciskajiem dotības modiem, piemēram, pirm prezentācija vai retence, kas sniedz kaut ko vai nu kā tagadēju vai bijušu. Attiecībā uz pašu procesu, kurā notiek imanento priekšmetu konstituēšanās, nav tā, ka ir jauni dotības veidi, kuros ietveras imanento priekšmetu dotības veidi, drīzāk paši imanento priekšmetu dotības veidi ir tie, caur kuriem konstituējas arī pats process.

Jāpiezīmē, ka Finks šo trešo modeli skata kā Brentano laikapziņas koncepcijas ieviesumu Huserla fenomenoloģijā. Neskatoties uz to, ka Huserls sākotnēji ir ļoti kritisks attiecībā pret Brentano laikapziņas izpratni, trešajā modelī Finks saskata stipru līdzību ar Brentano koncepciju (Kortooms 2002, 152–153), kuram izdevies izvairīties gan no bezgalīga regresa, gan neapzinātas apziņas pieņemšanas (Kortooms 2002, 154–155).

1.3.3.2. Protence, retence un vispārējs īstenojums

Līdz šim ir tikai vispārīgi pateikts, ka trešajā modelī Huserls priekšplānā atkal izvirza paškonstituēšanās modeli, kas nepieprasa tālāku apziņu, tālāku plūsmu. Kā ir iespējama šāda sākotnējās plūsmas paškonstituēšanās? Atbildes kodols slēpjas trīs jēdzienos: protence, retence un īstenojums (*Erfüllung*). Šajā sakarībā ir svarīgi minēt: ja līdz šim protence kā apziņa par tūlīt nākošo Huserla laikapziņas analīzēs praktiski nespēlēja nekādu lomu, tad trešais modelis lielā mērā balstās uz to (Zahavi 2004, 113, Bernet 2010, 11). Otrs svarīgs

elements, kas ir būtiski saistīts ar lomu, ko šajā modelī spēlē protence, ir īstenojums. Huserls šī modeļa ietvaros runā par divkāršu īstenojuma nozīmi – vispārējs īstenojums (*allgemeine Erfüllung*) un atsevišķs īstenojums (*besondere Erfüllung*), no kuriem pirmais spēlē lomu sākotnējās plūsmas paškonstituēšanā, bet otrais – imanento priekšmetu konstituēšanā (Hua XXXIII, 29–30). Vispirms uzmanība būs pievērsta vispārējam īstenojumam, jo tas attiecas uz sākotnējās plūsmas paškonstituēšanos.

Pirms pievēršanās tam, kā protence, retence un īstenojums iesaistās sākotnējās plūsmas paškonstituēšanā, nepieciešams sniegt laikapziņas sākotnēju struktūras uzmetumu, kas kalpos par pamatu tās tālākai izstrādāšanai trešajā modelī. Pamatā šī struktūra balstās uz divām nepārtrauktībām, kas raksturīgas jau 1904./5. mācību gada koncepcijai. Sākotnējā plūsma sastāv no fāžu pēctecības (viena nepārtrauktība), bet katra no šīm fāzēm ietver apziņu par tagadējo punktu pirm prezentācijā, virkni ar protencēm, kas ir vērstas uz turpmākajiem punktiem, un virkni ar retencēm, kas ir vērstas uz bijušajiem punktiem (otra nepārtrauktība). Tas viss lielā mērā sakrīt ar laikapziņas struktūras vispārēju raksturojumu arī iepriekšējās koncepcijās. Taču tālākais atšķirsies. Te būs svarīgi, ka retences ir vērstas ne tikai uz iepriekšējiem punktiem, bet arī iepriekšējām retencēm. Un, pēc Kortomsa domām, tas pats, kas ir attiecināms uz retencēm, ir attiecināms arī uz protencēm (Kortooms 2002, 159), proti, protences nav vērstas tikai un vienīgi uz nākošajiem punktiem, bet arī nākošajām protencēm. Retenci vajag ne tikai par iepriekšējiem imanentā priekšmeta punktiem, bet arī par iepriekšējām retencēm par iepriekšējiem imanentā priekšmeta punktiem, jo citādi neveidotos pati sākotnējā plūsma kā ilgstoša vienība, proti, imanents priekšmets ilgst, kas nozīmē, ka ikreizējā fāzē tiek paturēti iepriekšējie šī priekšmeta dotības punkti. Tā kā iepriekšējie šī priekšmeta punkti ir paturēti retencē, reizē, lai konstituētos pati sākotnējās plūsmas apziņa, ir jābūt retencionāli paturētām arī iepriekšējām retencēm, bet principā ne tikai tām (arī protencēm un pirm prezentācijām). Šīs retences un protences varētu saprast kā otrās pakāpes dotības veidus, jo tās konstituē pašu apziņu par sākotnējo plūsmu, un tās var tikt pielīdzinātas līdztekus intencionalitātei 1911. gada laikapziņas modelī, taču būtisku atšķirību 1911. gada koncepcijā un trešajā modelī ienesīs tieši protences iesaistīšana laikapziņas konstituēšanā.

Hua XXXIII tekstā „Nr. 2” Huserls izmaina iepriekš minēto laikapziņas struktūru ar tēzi, ka protences raksturo ne tikai ikvienu sākotnējās plūsmas fāzi, veidojot vienu imanentā priekšmeta un tā fāžu dotības modu starp pārējiem diviem, bet protence raksturo ikvienu ikvienas sākotnējās plūsmas fāzes punktu. Ikvienas kādas fāzes punktam ir protencionāla vērstība uz īstenojumu atbilstošajā punktā nākamajā fāzē (Kortooms 2002, 159), un tas nozīmē, ka ikvienam protencē dotam punktam ir sava protence, ikvienam pirm prezentācijā dotam punktam ir sava protence un ikvienam retencē dotam punktam ir sava protence.

Iemesls, kādēļ Huserls izceļ to, ka ikvienam ikvienas fāzes punktam ir protence, ir saistīts ar to, ka, pēc Huserla domām, ikvienu protenci raksturo tās iespējamais īstenojums nākamajā fāzē. Ikvienā retencē ir ietverts ne tikai iepriekšējais pirm prezentācijā dots punkts, bet arī tas, ka šis punkts retencē virknē slidēs aizvien tālāk pagājībā (Hua XXXIII, 21–22), kas gūs savu īstenojumu nākamajā sākotnējās plūsmas fāzē. Ikvienu protence, raksta Huserls, ir īstenota kaut kā jauna notikšanā (Hua XXXIII, 226). „Protence, apziņa par to, kas nāks, ir īstenota, kad tas, kas nāks, ir īstenībā kļuvis klātesošs apziņai. Šajā īstenojumā notiek sakrišana starp to, uz ko ir vērsti abi apziņas modi – protencionālais un pirm prezentācijas.” (Kortooms 2002, 158) Šeit gan jāpiebilst, ka, ņemot vērā to, ka ikvienam punktam klāt nāk pa virsu protence, sanāk, ka „ikviens momentānās apziņas fāzes punkts ir vērst uz īstenojumu atbilstošā nākošās momentānās apziņas punktā” (Kortooms 2002, 159). Tas nozīmē, ka īstenojumu gūst ne tikai iepriekšējā fāzē esošā protence par nākamo pirm prezentācijā doto punktu, bet arī iepriekšējā fāzē esoša protence par aiziepriekšējā fāzē pirm prezentācijā doto punktu retencē (arī retencei par iepriekšējo pirm prezentācijā doto punktu ir protence) un iepriekšējā fāzē pirm prezentācijā doto punktu.

Šeit ir svarīgi nošķirt imanentā priekšmeta konstituējošās retences, pirm prezentāciju un protences no protences, kas nāk klāt kādas fāzes retencēm, pirm prezentācijai un protencēm, jo protences par retencēm, pirm prezentāciju un protencēm ir apziņas par retencē, protencē un pirm prezentācijas īstenojumu nākošajā fāzē. Protence par dotības modiēm šis apakšnodaļas ietvaros tiks saukta arī par īpašo protenci.

Bez jau minētajām tēzēm, ka (1) ikviena laiciskā dotības moda ikviens punkts ir papildināts ar protenci un ka (2) ikviena protence ietver tās (iespējamo) īstenojumu nākamajā sākotnējās plūsmas fāzē, ir nepieciešama vēl viena tēze, bez kuras nav iespējams iztikt, lai atskaitītos, kā šīs protences var īstenoties. Šī (3) pēdējā tēze paredz, ka ir īpaša intencionalitāte, kas vērsas atpakaļ uz iepriekšējo intencionālo vērstību (Hua XXXIII, 226). Tas nozīmē, ka, lai notiktu īstenojumam nepieciešamā pārklāšanās (*Deckung*) starp iepriekšējā sākotnējās plūsmas fāzē protencionāli doto un šajā fāzē doto, ir nepieciešams, ka iepriekšējā fāzē protencionāli dots ir dots klāt jaunajā fāzē, taču tas ir iespējams tikai uz īpašas retences par iepriekš īpašajā protencē doto pamata. Ja nebūtu šīs īpašas retencionālās intencionalitātes, nebūtu arī nekas, kam kādā fāzē sakrist, jo viss iepriekšējais, arī protencēs dots, būtu pagājis.

Līdz šim ir noskaidrots, ka sākotnējās plūsmas paškonstituēšanās gadījumā ikviena tās fāze sastāv no laiciskajiem dotības veidiem – retencēm, pirm prezentācijas un protencēm, taču ikvienam no šiem dotības veidiem nāk klāt īpaša protence par šo dotības veidu turpmāko dotību nākamajās fāzēs un retence par šo dotības veidu protencionālu dotību nākamajās fāzēs.

Līdz ar to šeit var runāt par protencionāli retencionālu sākotnējās plūsmas paškonstituēšanās struktūru, kas liek Huserlam runāt arī par zināmu protences un retences būšanu vienai otrā (*Ineinander*) (Rodemeyer 2003, 132; Dodd 2005, 122; Bernet 2010, 12).

Lai gan īstenojums iepriekš tika izcelts atsevišķi no īpašās protences un retences, ir jāsaka, ka īstenojums nav atsevišķs elements, proti, īstenojums rodas no īpašās protences un īpašās retences sakrišanas, tas nav vēl viens elements pa virsu, tādēļ precīzāk būtu teikt, ka tikai divi elementi, ne trīs ir atbildīgi par sākotnējās plūsmas konstituēšanos. Uz to norāda Kortomss, sakot – ja LP īstenojumu veido trīs elementi: (1) īstenojamā apziņa, (2) īstenojošā apziņa un (3) īstenojamo un īstenojošo sintezējošā apziņa, tad trešajā L manuskriptu modelī šī (3) apziņa nav nepieciešama sākotnējās plūsmas paškonstituēšanās procesā. Īstenojumā, raksta Kortomss, apziņa ir reizē apziņa par sevi kā apziņu, kas īsteno. Tas ir iespējams, jo apziņa, kas īsteno, pati retencionāli ietver iepriekšējās fāzes protencionālo vērstību uz īstenojumu. Īstenojuma apziņa ir ne tikai aktuālā apziņa, bet tā arī apzinās sevi kā tagadēju, jo ietver iepriekšējās fāzes protencionālās vērstības uz to, kas būs nākamajā fāzē (Kortooms 2002, 162).

Tas nozīmē, ka ikviena fāze sastāv ne tikai no retencēm, protencēm un pirmprezentācijas, bet arī īpašās retences par iepriekšējās fāzes īpašajām protencēm par nākamās fāzes retencēm, protencēm un pirmprezentāciju, kā arī īpašās protences par nākamās fāzes retencēm, protencēm un pirmprezentāciju. Un, pateicoties šim intencionālajam (īpašo retenču un protenču) savērpumam, ikviens aktuālās fāzes punkts, vai tas būtu retencionāls, protencionāls vai pirmprezentacionāls, ir iepriekšējās fāzes īpašo protenču aktualizācija, īstenojums (Hua XXXIII, 25). Kā norāda Huserls, ikviena fāze ir vērsta reizē uz priekšu un atpakaļ, un ikviena aktualitāte ir anticipējošās apziņas aktualizācija (Hua XXXIII, 46). Šis intencionālais savērpums nodrošina, ka nav nepieciešama kāda šo apziņu pavadoša cita, neapzināta apziņa, jo šī pati apziņa apzinās sevi, un apzinās tieši kā iepriekšējas protencionālas anticipācijas aktualizācija (Kortooms 2002, 163; Dodd 2005, 117).

Visu iepriekšteikto apvienojot, var teikt, ka ikviena sākotnējās plūsmas fāze ir (1) iepriekšējās sākotnējās plūsmas fāzes retence, (2) iepriekšējās sākotnējās plūsmas fāzes protencionālās vērstības īstenojums un (3) nākamās fāzes protence (Kortooms 2002, 162).

Pēc Kortomsa domām, atšķirībā no 1911. gada Hua X teksta „Nr. 54”, kur Huserls arī izvirza paškonstituēšanās tēzi, L manuskriptos Huserls vairs neizmanto statistiku fundamentu modeli absolūtās laikapziņas struktūras aprakstā. Šis statistiskais fundamentu modelis gandrīz neizbēgami ietver bezgalīgā regresa briesmas. Savukārt trešais L manuskriptu modelis novērš šīs briesmas, attīstot dinamisku perspektīvu par absolūtās laikapziņas struktūru (Kortooms 2002, 156). Statisko fundamentu modeli Kortomss sauc arī par vertikālo apziņas konstrukciju,

kura sastāv no trīs līmeņiem, kas ir sakārtoti viens otram virsū – absolūtā apziņa, imanentie priekšmeti un transcendentie priekšmeti (Kortooms 2002, 157). Kortooms trešo modeli redz kā Huserla atteikšanos no statiskā fundamenta modeļa par labu dinamiskākam apziņas modelim, kur vairs nevis meklē apakšā esošu apziņu, bet gan apziņas pašas apzināšanās iespējamību atrod pašā apziņas struktūrā (Kortooms 2002, 163–164).

1.3.3.3. Trešā modeļa shematiska ilustrācija

Piemēram, fāze E2, kas ir nomainījusi fāzi E1, ietver retenci par imanenta priekšmeta iepriekšējās fāzes pirm prezentāciju (E1TR1), pirm prezentāciju par tagadējo (E2T) un protenci par nākamās fāzes pirm prezentāciju (E3TP1). Retences un protences šeit var būt vairāk, tikai vienkāršības labad tiks izmantots minimālais laikapziņas konstituējošo vienību skaits. E1, E2 nozīmē imanenta priekšmeta ilgšanas fāzes, kas sakrīt ar sākotnējās plūsmas fāzēm. T nozīmē pirm prezentācijā doto. E2T nozīmē aktuālās fāzes E2 pirm prezentācijā doto imanenta priekšmeta punktu. R nozīmē retenci, P – protenci. R1 izsaka, cik fāzes ir pagājušas, kopš retencē dotais ir bijis pirm prezentācijā dots. E1TR1 nozīmē, ka fāzē E1 pirm impresijā dotais T ir bijis dots vienu fāzi iepriekš pirms aktuālās fāzes. Piemēram, E2TR4 nozīmē, ka fāzē E2 pirm impresijā dotais T ir bijis dots četras fāzes iepriekš pirms aktuālās fāzes. Atbilstoši ir ar P1. E3TP1 nozīmē, ka fāzē E3 pirm impresijā dotais T būs dots vienu fāzi uz priekšu jeb nākamajā fāzē pēc aktuālās fāzes.

Tālāk, ņemot vērā, ka ikvienam fāzes punktam ir arī protence par īstenojumu nākamajā fāzē, attiecībā uz retenci E1TR1 tas nozīmē, ka šī retence nav tikai E1TR1, bet reizē ietver arī protencionālu vērstību uz to, ka retence E1TR1 būs aizslīdējusi tālāk pagājībā un līdz ar to būs transformējusies retencē E1TR2 jeb retencē par to, ka E1 fāzes pirm prezentācijā dotais būs divas fāzes atpakaļ pagājībā no aktuālās fāzes (E3). Attiecībā uz pirm prezentāciju E2T, arī tā ietver protencionālu vērstību uz to, ka pirm prezentācija E2T būs aizslīdējusi pagājībā un līdz ar to būs transformējusies E2TR1 jeb retencē par to, ka E2 fāzes pirm prezentācijā dotais būs vienu fāzi atpakaļ pagājībā no aktuālās fāzes (E3). Attiecībā uz protenci E3TP1, tā ietver protencionālu vērstību uz to, ka E3TP1 būs transformējusies E3T jeb pirm prezentācijā par to, ka E2 fāzes protencē dotais būs kļuvis aktuāls aktuālajā fāzē (E3).

Iepriekšminētais vēl nenoslēdz jauno laikapziņas modeli, jo līdz šim ir uzrādīts tikai viens no 3 svarīgajiem paškonstituēšanās aspektiem. Nākamais aspekts, kas ir svarīgs šajā struktūrā, ir tas, ka ne tikai ikviens kādas fāzes nepārtrauktības punkts ietver papildus īpašu protenci, bet arī ir iepriekšējo fāžu atbilstošo punktu īstenojums. Ņemot vērā, ka ikviens, nevis tikai pirm prezentācija, kādas fāzes punkts ir iepriekšējās fāzes kāda punkta īstenojums,

attiecībā uz iepriekš uzsākto ilustrāciju par fāzi E2, sanāk, ka retence E1TR1 īsteno iepriekšējās fāzes (E1) pirm prezentācijai E1T klāt nākošo protenci, ka E1T nākamajā fāzē (E2) aizslīdēs pagājībā un līdz ar to būs transformējusies E1TR1 jeb retencē par to, ka E1 fāzes pirm prezentācijā dotais būs vienu fāzi atpakaļ pagājībā no aktuālās fāzes (E2). Savukārt pirm prezentācija E2T īsteno iepriekšējās fāzes (E1) protencei E2TP1 klāt nākošo protenci, ka E2TP1 nākamajā fāzē (E2) būs transformējusies E2T jeb pirm prezentācijā par E2. Treškārt, protence E3TP1 īsteno iepriekšējās fāzes (E1) protenci E3TP2 klāt nākošo protenci, ka E3TP2 nākamajā fāzē (E2) būs transformējusies E3TP1 jeb protencē par protenci, ka pirm prezentācija E3T būs tikai vienas fāzes attālumā līdz aktualizācijai.

Arī līdzšinējais vēl neizsmel visu trešā modeļa struktūras aprakstu, jo vēl nav izcelts trešais tā aspekts – īpašā retence. Bez tās īstenojums nevar notikt, jo nepietiek, ka kādā fāzē ir īpaša protence par to, kas notiks nākamajā fāzē, ja šī protence nav kaut kādā nozīmē arī klāt šajā nākamajā fāzē. Ja šīs protences nebūtu klāt, nebūtu arī kam īstenoties, jo īstenojums paredz divus elementus, un, kamēr aktuālās fāzes punkti nodrošina vienu no diviem īstenojuma elementiem, īpašā retence nodrošina otru. Turpinot iesākto ilustrāciju par to, kas notiek imanenta priekšmeta dotības fāzē E2, attiecībā uz retenci E1TR1 sanāk, ka tai nāk klāt īpašā retence par iepriekšējās fāzes īpašo protenci, ka E1T būs E1TR1. Sakrītot retencei E1TR1 ar īpašajā retencē ietverto iepriekšējās fāzes pirm prezentācijas par E1T īpašo protenci, ka E1T būs E1TR1, rodas īstenojums, kur retence E1TR1 īsteno īpašo protenci par E1TR1. Attiecībā uz pirm prezentāciju E2T sanāk, ka tai nāk klāt īpašā retence par iepriekšējās fāzes īpašo protenci, ka E2TP1 būs E2T. Sakrītot pirm prezentācijai E2T ar īpašajā retencē ietverto iepriekšējās fāzes protences par E2TP1 īpašo protenci, ka E2TP1 būs E2T, rodas īstenojums, kur pirm prezentācija E2T īsteno īpašo protenci par E2T. Attiecībā uz protenci E3TP1 sanāk, ka tai nāk klāt īpašā retence par iepriekšējās fāzes īpašo protenci, ka E3TP2 būs E3TP1. Sakrītot protencei E3TP1 ar īpašajā retencē ietverto iepriekšējās fāzes protences par E3TP2 īpašo protenci, ka E3TP2 būs E3TP1, rodas īstenojums, kur protence E3TP1 īsteno īpašo protenci par E3TP1.

1.3.3.4. Atsevišķais īstenojums

Līdz šim izklāstītais skāra pašas sākotnējās plūsmas konstituēšanos, un ar to bija saistīts vispārējais īstenojums, taču, kā minēts⁴⁴, Huserls runā arī par atsevišķo īstenojumu, kurš ir saistīts ar imanenta priekšmeta (pirmā līmeņa imanentā priekšmeta iepretim sākotnējai plūsmai kā otrā līmeņa priekšmetam) konstituēšanos. Hua XXXIII tekstā „Nr. 2” Huserls maz

⁴⁴ 1.3.3.2. Protence, retence un vispārējs īstenojums.

pieskaras šim jautājumam, un šīs disertācijas kontekstā šim īstenojumam nav lielas nozīmes, vienīgi tik, cik tas nepieciešams, lai to nošķirtu no vispārējā īstenojuma. Pamatatšķirība starp abiem īstenojumiem ir tāda: ja vispārējais īstenojums veidojās uz īpašu retenču un īpašu protenču pamata un līdz ar to attiecās uz ikvienu kādas fāzes retencionālo, protencionālo, kā arī pirm prezentācijas punktu, tad atsevišķais īstenojums veidojas tikai no iepriekšējās fāzes protences punkta sakrišanas ar nākamās fāzes pirm prezentācijas punktu. Šeit neīstenojas visa sākotnējā plūsma, bet gan atsevišķs priekšmets, precīzāk, šī imanentā priekšmeta kāda fāze. Atsevišķais īstenojums īsteno tikai un vienīgi caur pirm prezentāciju, kamēr vispārējais īstenojums īsteno caur jebkuru no trim laiciskās dotības veidiem – retenci, pirm prezentāciju un protenci.

Šajā kontekstā Huserls runā par pildījuma gradualitāti (*Gradualität der Füllung*), kas kulminē kulminācijas punktā (*Kulminationspunkt*) jeb piesātinājuma punktā (*Sättigungspunkt*), kas ir maksimālā īstenojuma punkts. Kādas fāzes protenču virknē ir ietverts graduāli aizvien lielāks pildījums, ka sasniedz savu maksimumu pirm prezentācijā, bet retenču virknē ir ietverta graduāla pildījuma mazināšanās jeb iztukšošanās (*Entfüllung*). Tie retenču un protenču punkti, kas ir tuvāki pirm prezentācijai, ir ar lielāku pildījumu, bet tālāko punktu retenču un protenču pildījums graduāli aizvien mazinās, līdz izgaist tumsā (*Dunkel*). Pildījuma nulles punkts nav nošķirams no tumsas lauka (Hua XXXIII, 30, 33, 38–39).

Ņemot vērā pildījuma gradualitātes tēzi, kas paredz, ka ikvienā fāzē ietilpstošā retenču virkne virzienā prom no pirm impresijas aizvien iztukšojas un ka tajā pašā fāzē ietilpstošā protenču virkne virzienā uz pirm impresiju aizvien piepildās, kā arī tēzi par dotības veidu savstarpējo savītību, pirm prezentācija kā kulminācijas punkts pastāv tikai kā šo divu virkņu krustošanās līnija jeb šķautne (Hua XXXIII, 39). Pirm prezentācija pati par sevi šajā trešajā modelī nav iedomājama (Held 2007, 333–334).

1.3.3.5. Problēma Nr. 1

Ar trešo laikapziņas struktūras modeli Huserls pretendē uzreiz tikt galā ar divām vienādi viņam nevēlamām problēmām – bezgalīgo regresu un neapzinātas nekonstituētas konstituējošas apziņas pieņemšanas nepieciešamību. Trešais modelis, pēc viņa domām, ļauj runāt par sākotnējās plūsmas imanento priekšmetu konstituēšanu un paškonstituēšanu vienlaicīgi. Reizē ar imanento priekšmetu konstituēšanos tajā pašā dotības veidu līmenī, kurā konstituējas imanentie priekšmeti, paralēli konstituējas arī apziņa pati. Attiecībā uz šo modeli tiek norādīts, ka tajā ietvertais risinājums ar dažām būtiskām atšķirībām pamatnostādnēs ir

identisks Brentano risinājumam. Šī pamatnostādne ir tāda, ka vienā un tajā pašā procesā notiek dubulta konstituēšanās (Kortooms 2002, 157).

Ņemot to vērā, tomēr ir jāvaicā, vai Huserlam ir izdevies tikt galā tām problēmām, kuras viņš pretendē atrisināt ar trešo modeli? Atlikušajā šīs apakšnodaļas daļā tiks uzrādītas un izskatītas dažas trešā modeļa problemātiskās vietas.

Pirmā problēma, kas arī ir būtiskākā trešā modeļa izvirzīšanas kontekstā, ir tā, ka arī šim trešajam modelim kā konsekvence galu galā ir jāpieņem vai nu bezgalīgs regress, vai arī neapzināta apziņa, proti, apziņas elementi, kas paši nav apzināti. Šī problēma izriet no pašām Huserla tēzēm. Tas, ko Huserls apgalvo, ir, ka (1) tie elementi, caur ko sākotnējā plūsma apzinās imanentos priekšmetus, ir tie paši, caur kuriem sākotnējā plūsma apzinās sevi kā vienību. (2) Šie konstituējoši paškonstituējošie plūsmas elementi ikvienā sākotnējās plūsmas fāzē ir retences, pirm prezentācija un protences, bet bez tām ir arī īpaša protence, kas pieslēdzas klāt šīs fāzes retencēm, pirm prezentācijai un protencēm, un īpaša retence, kas pieslēdzas klāt šīs fāzes retencēm, pirm prezentācijai un protencēm. (3) Īpašā protence un īpašā retence nodrošina, ka sākotnējā plūsma konstituē kā vienību ne tikai imanentu priekšmetu, bet arī pati sevi, jo īpašā protence un īpašā retence ir protence un retence par pašām retencēm, pirm prezentāciju un protencēm. (4) Taču tas, kas noslēdz bezgalīgā regresa draudu iespēju, ir tas, ka, pateicoties šīm īpašajām protencēm un retencēm, ir iespējama iepriekšējo un aktuālās fāzes punktu sakrišana, kas darbojas kā īstenojums. Īstenojums ļauj runāt par apziņas pašreferencialitāti – tas, kas iepriekš apziņā bija protencionālā veidā, tagad ir aktualizējies, proti, īstenojies. Caur to apziņa apzinās apziņu, proti, sevi. Nav nepieciešams atsaukties uz kaut ko ārpus apziņas dotības veidiem. Tas ir tas, ko uzsver arī Kortomss, sakot, ka kaut kas piedzīvo īstenojumu, tas ļauj runāt par apziņas pašapziņu. Proti, apziņa apzinās to, kas ir iepriekš anticipētā īstenojums, aktualizācija kādā no trim laika dotības veidiem (retence, pirm prezentācija un protence).

Šo tēžu kontekstā rodas jautājums, vai tiešām ir tā, ka pēc šī modeļa apziņa sevi pilnībā apzinās? Vai nav tā, ka kāds sākotnējās plūsmas fāzes elements tomēr paliek neapzināts? No trešā modeļa ir skaidrs, ka ikvienas sākotnējās plūsmas fāzes dotības veids, vai tas būtu retence, pirm prezentācija vai protence, ir konstituēts kā vienība un apzināts, jo par to parūpējas īpašā protence un īpašā retence, sniedzot īstenojumu. Taču jautājumu raisa pati īpašā protence un retence. Vai tās ir īstenotas? Tā kā Huserls uzstāj uz apziņas pašreferencialitāti un līdz ar to noteikta veida noslēgtību, proti, pašpietiekamību, kas nepieprasa iziet ārpus apzinātā, ir nepieciešams, ka īpašā protence un īpašā retence arī ir īstenotas. Proti, lai tās būtu apzinātas, tām ir jābūt īstenotām. Ja apziņa ir viscaur apziņa par un nav neapzinātas apziņas, tad īpašajai protencei un īpašajai retencei ir jābūt apzinātām, tātad

īstenotām. Ņemot vērā (4) tēzi, īpašajai protencei un retencei, lai tās īstenotos, ir jāietver divi elementi – īpaša protence un īpaša retence. Īpaša protence, kas norāda uz nākamo šīs protences stāvokli nākamajā fāzē, un īpaša retence par iepriekšējās fāzes īpašo protenci, kas ļauj iedibināt sakrišanas attiecības starp iepriekšējās fāzes īpašo protenci un pašreizējo īpašo protenci vai īpašo retenci. Tas nozīmē, ka īpašā protence un īpašā retence, lai tās vispār būtu apzinātas, tām ir jāietver īpašas retences un īpašas protences, kas ir citas, nekā šīs. Taču, tā kā arī īpašajām retencēm un īpašajām protencēm par īpašo protenci un īpašo retenci ir jābūt apzinātām, tas ir, īstenotām, arī tām ir nepieciešamas savas īpašās protences un īpašās retences, un tā līdz bezgalībai.

Tātad, ja trešajā modelī Huserls uzstāj, ka apziņas ikvienai dotībai ir jābūt apzinātai, ka apziņa ir viscaur apzināta, viņš nonāk bezgalīgā regressa valgos, no kā viņš ar trešo modeli gribēja izvairīties. Otra alternatīva, kas viņam paliek, ir apgalvot, ka īpašai protencei un īpašai retencei nav jābūt apzinātām, tātad īstenotām, taču tad viņam ir jāpieņem neapzināta apziņa. Līdz ar to pamatā sanāk atgriešanās pie tās pašas izvēles, pie kā arī 1911. gadā, proti, vai nu bezgalīgs dotības veidu komplicēšanās process (bezgalīgs regress), vai arī neapzināta apziņa, proti, ir laika dotības veidi – īpašā protence un īpašā retence, kas nav apzināti.

1.3.3.6. Problēma Nr. 2

Ar jau minēto problēmu, kas iedragā trešā modeļa izvirzīšanas mērķi, ir saistīta cita, kas skar protences un īstenojuma attiecības. Šis iebildums ir saistīts ar apziņas pašreferencialitātes jeb noslēgtības problēmu un var tikt izteikts jautājumā, vai tik tiešām pirm prezentācija nevar ietvert neko citādu, nekā pirms tam protencē ietverts? Tikai tad, ja pirm prezentācija vienmēr un nepieciešami prezentē to, kas iepriekšējā fāzē ietverts protencē, ir iespējams runāt par apziņas pašreferencialitāti, pamatojoties uz īpašu protenci un īpašu retenci par iepriekšējās sākotnējās plūsmas fāzes īpašo protenci. Ja ir iespējams, ka pirm prezentācija ir par kaut ko, kas neīsteno neko no iepriekšējās fāzes, tad apziņas pašreferencialitātes tēze kļūst apšaubāma. Īstenībā iepriekš teiktais neattiecas tikai un vienīgi uz pirm prezentāciju, bet arī protenci un retenci, jo izmaiņas pirm prezentācijā, ar izmaiņām domājot to, ka pirm prezentācija neīsteno pirms tam īpašā protencē ietverto, var novest pie izmaiņām protencu un retenču virknēs.

Pamatdoma ir tāda: ja var būt tā, ka īpašajā protencē ir ietverts kaut kas cits, nekā aktualizējas nākošajā fāzē, tas norāda uz apziņas atvērību, proti, tās pašreferencialitāte ir iedragāta. Ja ir iedragāta tās pašreferencialitāte, ir iedragāts pats trešais modelis, jo tas nozīmē, ka var būt dots tas, kas nav īstenojies divu intencionalitāšu sakrišanā.

Protence ir jānošķir no gaidām, tāpat kā retence no rekolekcijas (jeb atmiņām) (Kortooms 2002, 111), un, pieņemot, ka ir intuitīvas retences, vajadzētu būt arī intuitīvām protencēm, proti, tāpat kā ir retences, kas ir saturiski piepildītas, tāpat arī vajadzētu būt protencēm, kas ir saturiski piepildītas. Līdz ar to arī īpašai protencei, vismaz kādai no tām, ir jābūt saturiski piepildītai. Ja saturiski piepildītā īpašā protence piedzīvo vilšanos nākamajā fāzē, esot dotam kaut kam citam, nekā protencē ietverts, tad var runāt par to, ka trešais modelis vienkārši nestrādā, proti, tas neatbilst tam, kas notiek apziņā. To, ka īpašā protence var piedzīvot vilšanos, liecina vilšanās pieredzes, kad pēkšņi pirm prezentācijā parādās kaut kas protencē neietverts. Piemēram, klausoties kādu skaņdarbu, tas pēkšņi var pārstāt skanēt, lai gan protencionāli ir ietverts, ja ne tas, ka tūlīt sekos kāda noteikta skaņa, tad vismaz tas, ka kāda skaņa, kas ir piederīga šim skaņdarbam. Tas nozīmē, ka tajā skaņdarba skanēšanas pēdējā fāzē, pirms tas pārtrūka, bija protence par nākamo skaņu, kurai pa virsu bija īpašā protence par šīs protences īstenojumu nākamajā fāzē, taču nākamajā fāzē, kad īpašā retence dod šo īpašo protenci, tā neīstenojas, jo pirm prezentācija sniedz kaut ko saturiski citu, proti, klusumu. Lomars, skaidrojot Huserlu, šajā saistībā norāda uz divu veidu protencēm: (1) retencionālās protences, kas ir protences par to, ka nākamajā momentā retencionāli paturētās fāzes slīgs tālāk, un (2) hilētiskās protences, kas ir protences par to, kas nākamajā momentā īstenosies kā tagadējais. Ja retencionālās protences nekad nevar piedzīvot vilšanos nākamajā momentā, jo retencionāli dotais jau ir dots, tad hilētiskās protences bieži tiek pieviltas (Lohmar 2002, 158–159).

Tas nozīmē, ka pirm prezentācijā dotais nav konstitutīvi atkarīgs jeb sasaistīts ar protenci un retenci, proti, tajā var tikt dots kaut kas tāds, kas nav ietverts ne protencē, ne retencē. Līdz ar to trešais modelis nespēj atskaitīties par noteikta veida pieredzēm, kuras paredz kaut kā jauna, negaidīta ienākšanu apziņā, kas var būt saistīts ar pārsteigumu vai vilšanos.

1.3.3.6. Problēma Nr. 3

Bez divām iepriekšējām problēmām, kas ir pietiekamas, lai atmestu arī šo modeli kā nepārliecinošu laikapziņas struktūras izklāstu, ir jāmin vēl trešā, uz ko Huserls ir norādījis pats. Šo problēmu Huserla vārdiem varētu raksturot kā „vizinošas „dievišķas” apziņas” (Hua XXXIII, 46) problēmu. Tā izsaka ideju, ka trešais modelis raksturo tādu apziņu, kurai ir pieejamas pilnīgi visas tās fāzes (gan bijušās, gan nākamās) visā skaidrībā, taču galīga apziņa neietver visas savas fāzes šādā skaidrībā, vismaz ne aktuāli (Hua XXXIII, 46). Šī problēma izteikta jautājumā: ja ikviens ikvienas fāzes punkts ir iepriekšējās fāzes kāda cita punkta

īstenojums, tad vai tas neparedz, ka apziņai klāt uzreiz ir visa laikapziņa, proti, visas apziņas pēctecīgās fāzes? Tas nozīmē – ja fāzē E7 ir ietverts retencionāls punkts E6R1, kas ir retence par iepriekšējā fāzē (E6) pirm prezentācijā doto un kas īsteno iepriekšējās fāzes pirm prezentācijas E6T tagad aktuālajā fāzē E7 īpašajā retencē saturēto, tad arī pats bijušais fāzes E6 pirm prezentācijas punkts E6T ir tās iepriekšējās fāzes E5 protences E6P1 īstenojums, kas ir klāt fāzē E7, kas ir analogiski vēl iepriekšējākas fāzes protences E6P2 īstenojums, kas savukārt ir E6P3 īstenojums, un tā tālāk līdz bezgalībai. Tas attiecas uz jebkuru jebkuras fāzes dotības veida punktu. Līdz ar to sanāk, ka apziņa, tai esot vienā noteiktā fāzē, īstenībā ir apziņa par pilnīgi visām tās fāzēm un visiem punktiem ikvienā no tām, jo jebkurš īstenojums norāda atpakaļ iepriekšējā fāzē ikvienam punktam piemītošu protencionālo vērstību uz īstenojumu nākamajā fāzē. Taču šāda dievišķa savu pēctecīgo fāžu apziņa nav saskaņā ar pieredzi (vismaz ar manu ne), jo man nav vizzināšanas par ikvienu manas pieredzes fāzi. Arī Huserls pats to pieņem un mēģina rast risinājumu šai problēmai.

Veids, kādā viņš mēģina to risināt, ir, pieņemot nošķirumu starp diviem ikreizējās fāzes apgabaliem. Viens ir intuīcijas apgabals, bet otrs – neintuitīvas diferenciacijas apgabals. Intuīvo apgabalu raksturo graduāls pilnības pieaugums līdz maksimumam pirm prezentācijā, un graduāls pilnības mazinājums pēc tā (Kortooms 2002, 171). Intuīvā apgabala robeža ir intuīcijas nulle (Hua XXXIII, 227) jeb vienkārši nulles robeža (Hua XXXIII, 30). Šī robeža iezīmē neintuitīvās diferenciacijas apgabalu, kurā apziņa ir vērsta uz nākamo vai iepriekšējo tukšā jeb neintuitīvā veidā (Kortooms 2002, 171), lai gan arī šeit pastāv diferenciacija, kuras horizonts ir atvērts, ietiecoties neintuitīvā nediferencētā apgabalā (Hua XXXIII, 227–228).

Līdz ar to, Kortomss rezumē, ikviena sākotnējās plūsmas fāze ietiecas bezgalībā gan retencionāli, gan protencionāli, taču šī bezgalība ir potenciāla, ne aktuāla, jo tā ietver neizšķirības punktu (Kortooms 2002, 172). Rekolekcijā ir iespējams aktualizēt diferenciacijas, kas ir potenciāli ietvertas atvērtajā neizšķirības horizontā (Hua XXXIII, 46).

Hua XXXIII tekstā „Nr. 4” Huserls runā par laiciskās perspektīvas fenomenu, kas izsaka, ka intervāli starp retencē un protencē apzinātajiem punktiem kādas fāzes ietvaros nav vienādi (Hua XXXIII, 76). Parastajās laikapziņas struktūras diagrammās nav ņemts vērā šis laiciskais perspektīvisms, kur no pirm prezentācijas aizvien tālākās retences saplūst kopā aizvien vairāk un vairāk, līdz sasniedz punktu, kur vairs nav iespējams izšķirt vienu retenci no otras, vienai otru aizmiglojot. Arī šeit Huserls pieļauj rekolekcijas iespējamību (Hua XXXIII, 80).

Vai Huserlam ir izdevies atrisināt šo problēmu, pieņemot tēzi par diviem apgabaliem un fāzes laika punktu perspektīvismu? Šeit atliek tikai norādīt, ka galu galā intuīvās un neintuitīvās izšķirības apgabali un perspektīvisms, apvienoti ar trešo modeli, paredz

mulsiņošu konsekvenci. Atvērtajā pilnīgas neizšķirības neintuitīvajā punktā – vai tur ir, vai tur nav īstenojuma? Ja tur nav īstenojuma, tas nav apzināts. Savukārt, ja tur ir īstenojums, tas pieprasa iepriekšējas fāzes apziņu, apziņu par neizšķirības neintuitīvu punktu pirms neizšķirības neintuitīvu punktu. To pašu var prasīt arī par šo punktu un līdz ar to arī pats neizšķirības punkts pieprasa, ka ir izšķirami neizšķirības punkti. Tas nozīmē, ka ir jābūt apzinātai, tātad aktuālai fāzei, kurā neizšķirības neintuitīvais punkts tika ietverts protencionāli. Tātad te ir aktuāla, ne potencionāla bezgalība, kas runā pretim tam, ko Huserls vispār grib panākt ar laika punktu perspektīvismu un intuīcijas un neintuitīvas izšķirības, kas noved neizšķirības punktā, tēzēm.

Līdzīgu problēmu ir uzrādījis pats Huserls, norādot, ka neizšķirības punkts pats aizslīd pagājībā (Hua XXXIII, 81) vai ka tas pats ir pakļauts izmaiņām (Hua XXXIII, 37), kas paver ceļu bezgalīgam regresam. Kortomss uzskata, ka Huserls te pats ir pārkāpis trešā modeļa ietvarus (Kortooms 2002, 173). Pēc viņa domām, Huserls ir nedaudz aizrāvis ar jautājumiem par neintuitīvā neizšķirības punkta paša noēnošanos un ka nav jēgas par tādu runāt (Kortooms 2002, 173), taču trešais modelis tieši ietver to – jebkuram jebkuras sākotnējās fāzes jebkuram punktam ir attiecības ar jebkuru citas fāzes citu punktu. Vienīgais veids, kā izklūt no tā, ir atmett apziņas pašreferencialitāti un pieņemt, ka ne viss, kas ir dots, ir dots tikai un vienīgi laicisko dotības veidu – protenču, pirm prezentāciju un retenču – intencionālā savijumā.

I.3.4. Pavērsiens uz ģenētisko fenomenoloģiju laikapziņas konceptualizācijā

L manuskriptu sarakstīšanas laiks sakrīt ar ģenētiskās fenomenoloģijas attīstību. Ģenētiskās fenomenoloģijas jēdzienu Huserls izstrādā 1917. gadā, un tā kalpo statiskās fenomenoloģijas, ko viņš ir izvērsis līdz šim, papildināšanai (Kortooms 2002, 175–176). Īsumā, statiskā fenomenoloģija sāk savas analīzes ar pieņēmumu par jau konstituētiem priekšmetiem, un vaicā par to, kā tie ir konstituēti apziņā. Savukārt ģenētiskā fenomenoloģija pēta šī konstituēšanās procesa vēsturi, proti, to, kā iepriekšējās pieredzes ir ietekmējušas jeb, Huserla terminoloģijā, motivējušas pašreizējās. Īpaši tas skar jautājumu par personālā ego attīstību, pamatojoties uz iegūtām habitualitātēm (Kortooms 2002, 176).

Attiecībā uz laikapziņu var veikt gan statisku, gan ģenētisku analīzi. Pēc Kortomsa domām, līdz šim veiktās analīzes ir veiktas statiskās fenomenoloģijas ietvaros, izņemot L manuskriptu trešo modeli, ko viņš saista ar protences nozīmību laikapziņas konstituēšanā (Kortooms 2002, 177).

1.3.4.1. Laikapziņas ģenēze

Ģenētiskais aspekts parādās tajā, ka Huserls vaicā, kā rodas protencionālā apziņa, proti, tas ir jautājums par tās rašanās vēsturi (Kortooms 2002, 177). To Huserls aplūko Hua XXXIII tekstā „Nr. 2”, parādot, ka retence ir tā, kas sniedz protencei tās satura noteiksmi un daļēji iezīmē tās jēgu. Huserls runā par pagātnes stilu, kas ir projicēts nākotnē (Hua XXXIII, 38). Tas nozīmē, ka protence iegūst savu saturisko noteiksmi no retences, proti, retencionāli ietvertais kalpo kā pamats protencionālajām anticipācijām. Jo vairāk pieredze attīstās, jo vairāk tas var piedāvāt protencu diferenciacijai (Hua XXXIII, 38). Protences iegūst savu saturisko noteiksmi no retencēm.

Kortooms to interpretē tā, ka protence vispār īstenojas uz retences pamata, ne tikai iegūst saturisku noteiksmi (Kortooms 2002, 178), ko viņš saista ar trešo, dinamiskāku laikapziņas modeli.

Laikapziņas konstituēšanās sākumu var raksturot kā tādu, kurā iztrūkst retences, bet līdz ar to arī protences, kas, saskaņā ar trešo modeli, nozīmē, ka iztrūkst arī pirm prezentācijas (jo tā ir īstenojums, bet īstenojums paredz protenci). Tas ved pie pieņēmuma par sākotnēju hilētisko dotumu pēctecību, kas ir pakļauta sākotnējai modifikācijai (Hua XXXIII, 13). Pateicoties šai sākotnējai modifikācijai retencē, ir iespējama arī protencionālā vērstība un līdz ar to laikapziņa (Kortooms 2002, 179).

Tas, kas šeit neiet kopā, ir – paša Huserla uzdotais jautājums – kā no neintencionālā var nokļūt pie intencionālā? Jo hilētisko dotumu pēctecība nevar būt intencionāla, jo retence vēl pirmajā fāzē nav notikusi, bet tādēļ arī nevar notikt protence, kas savukārt ir pirm prezentācijas iespējamības nosacījums. Tātad hilētiskie dotumi ir neintencionāli, bet šeit uzreiz rodas jautājums, ko Huserls ir uzdevis vairākkārt (arī 1911. gada absolūtās apziņas koncepcijas ietvaros), kā no neintencionālā var norisēt pāreja uz intencionālo. L manuskriptos, kā tas bija redzams arī no paškritikas par otrā modeļa ticamību, viņš ir aizstāvējis tēzi, ka tikai intencionalitāte var pāriet intencionalitātē, kas, starp citu, ļoti labi saskan ar viņa trešo modeli. Nav iespējams, ka nupat izklāstītais laikapziņas ģenēzes no neintencionāliem hilētiskiem dotumiem stāsts ir savienojams ar trešo modeli.

Turklāt, ņemot vērā tēzi, ka tikai intencionāli dotais ir apzināts, hilētisko dotumu gadījumā būtu jārunā par neapzinātu apziņu, ko Huserls arī pieļauj (Hua XXXIII, 11, 17) pretrunā ar viscaur intencionālas apziņas tēzi, kas piesaukta iepriekšējā rindkopā. Hua XXXIII tekstā „Nr. 1” Huserls izsaka pieņēmumu, ka varbūt maza daļa no hilētiskās plūsmas ir noskrējusi bez laika konstituēšanās, kad, iedibinoties protencēm, tās izvēršas atpakaļ, izstarojas atpakaļ uz procesu, kas ir noskrējis un piedāvā tiem iztrūkstošās aptveršanas (Hua

XXXIII, 11). Tādējādi, norāda Kortomss, viņš distancējas no neapzinātas apziņas 1911. gada Hua X tekstā „Nr. 54”, kur neapzinātajai apziņai, lai izvairītos no bezgalīgā regresa, bija nepieciešami jāpaliek neapzinātai. Savukārt šeit nav nepieciešams, ka sākotnēji neapzinātā apziņa ir nepieciešami neapzināta, proti, tad, kad konstituējas pati laikapziņa, šīs neapzinātās apziņas fāzes tiek apgādātas ar nepieciešamajām laiciskajām intencēm *post factum* (Kortooms 2002, 179–180). Taču šeit Huserlam ir jāsaskaras ar to pašu problēmu, kā neapzinātais var kļūt par apzināto un ko vispār nozīmē apzināt neapzināto? Proti, ja hilētiskā dotumu plūsma ir neintencionāla, tas ir, neapzināta, kas ir tas, uz ko vērsas intencionālā apziņa, kad tā ar „atpakaļejošu datumu” intencionalizē to? Kortomss problēmas šeit neredz, turklāt vēl uzskata, ka tas viss ir savienojams ar trešo modeli, kas, pēc viņa domām, izsaka statistiskās analīzes perspektīvu, kamēr ceļš no hilētiskajiem dotumiem uz šo laikapziņas struktūru pēc trešā modeļa izsaka ģenētiskās analīzes perspektīvu (Kortooms 2002, 179).

Galū galā, šie ģenētiskie apsvērumi nav savienojami ar trešo modeli, jo nosaka, ka ne visa apziņa ir apzināta (hilētiskie dotumi), tātad apziņa nav pašreferenciāla. Turklāt Huserlam ir jāatbild sev uz paša jautājumu par to, kā iespējama pāreja no neintencionālā uz intencionālo?

1.3.4.2. Protence

Hua XI, kur ir iekļauta daļa no lekciju pierakstiem, kas pirmo reizi nolasīti 1920./21. mācību gadā ar nosaukumu „Loģika”, Huserls attīsta L manuskriptos iesākto protences koncepciju. Šeit gan viņš runā par protenci (un retenci) kā tukšu, proti, neintuitīvu prezentāciju, taču svarīgi ir tas, ka Hua XI 18. paragrāfā Huserls uzrāda būtisku nošķirumu starp retenci un protenci. Protenci atšķirībā no retences raksturo īpaša intencionalitāte, teleoloģiska vērstība (Hua XI, 76), kas nepiemīt retencei. Šī vērstība ir jānošķir no ego aktīvas vērstības (Hua XI, 86). Protencionālā vērstība ir vērstība, kas piemīt pašam uztvērumam, un to varētu saukt par pasīvu vērstību jeb pasīvu intencionalitāti. Ego tālāk var aktīvi pievērsties šim uztvērumam tā pasīvajā vērstībā uz priekšu (Kortooms 2002, 183). Retencei sākotnēji nepiemīt šāda pasīva vērstība, lai gan tā tādu var iegūt (Kortooms 2002, 184).

Viens no šīs pasīvās intencionalitātes, kas piemīt protencei, raksturojumiem ir tiekšanās uz īstenojumu. Īstenojums, pēc Huserla, var būt divējāds: (1) kāds tas, kas ir klāt tukšā prezentācijā, ir dots pats intuitīvi uztvērumā; (2) tiekšanās apmierināšana, kas notiek, kad ir sasniegts šīs tiekšanās mērķis (Hua X, 84). Protencionālais īstenojums ir otrs.

Kortomss norāda uz vairākām līdzībām starp protenci L manuskriptu trešajā modelī un Hua XI. (1) Pirmkārt, īstenojums abos gadījumos nav saistīts ar ego aktivitātes jomu, proti, šīs

īstenojums notiek pirms ego aktīvajiem veikumiem. Ar to arī atšķiras otrais un trešais modelis, ka otrais paredz ego aktivitāti laikapziņas konstituēšanā, bet trešais ne. (2) Otrkārt, īstenojums abos gadījumos ir tieksmes apmierinājums, kas redzams arī no trešajā modelī izmantotās terminoloģijas – pildījuma gradualitātes kulminācijas punkts kā piesātinājuma punkts. Šī konteksta ietvaros Kortomss arī norāda uz vietu Hua XXXIII, kur Huserls nošķir tendenci un tieksmi, pasīvo tieksmi, kas darbojas protencē, saistot ar tendenci (Hua XXXIII, 38). (3) Treškārt, tas, ko Hua XXXIII ģenētiskās fenomenoloģijas perspektīvā Huserls sauc par motivēšanu, to Hua XI Huserls sauc par asociatīvo pamodināšanu (Hua XI, 77) (Kortooms 2002, 185–186). Atšķirība ir tā, ka L manuskriptos, ar vienu izņēmumu, intencionālā vērstība piemīt ne tikai protencei, bet arī retencei. Izņēmums ir atrodams Hua XXXIII tekstā „Nr. 1”, kad Huserls, runājot par laikapziņas ģenēzi, vaicā, vai retences, kas ir pirms protencu rašanās, ir retences īstā nozīmē, uz ko viņš atbild negatīvi, sakot, ka retences, kas vēl tikai motivē protences, nav īstas retences, proti, nav tās retences, kas ieņem savu vietu laikapziņā (Kortooms 2002, 187).

1.3.4.3. Pirmprezentācija

Pirmprezentācijas kā nepašpietiekama dotības punkta, kas pastāv kā protencionālās un retencionālās tendences krustošanās punkts jeb robeža, raksturošana, pēc Kortomsa domām, iet roku rokā ar ģenētiskās fenomenoloģijas perspektīvu. Huserls, viņš raksta, distancējas no statiskās fenomenoloģijas perspektīvas, atsakoties no pirmimpresijas jeb pirmsajūtas, kas būtu nekonstituēta. Šādā veidā tagadne zaudē savu privilēģēto pozīciju, jo tā pastāv tikai un vienīgi pagātnes un nākotnes kontekstā (Kortooms 2002, 188). Saistībā ar to pirmprezentācijas gadījumā nav iespējams runāt par nekonstituētiem reāliem dotumiem, kas pēc tam tiek aptverti pēc SA shēmas, jo pirmprezentācija notiek tikai protencionāli-retencionāli ietvertā īstenojumā (Kortooms 2002, 196). To Huserls uzsver atkārtoti L manuskriptos. Pirmprezentācija pati par sevi neko neprezentē, tikai saistībā ar retencēm un protencēm notiek kaut kā prezentēšana pirmprezentācijā (Kortooms 2002, 197).

Šeit gan ir jāpiezīmē, ka, lai arī Kortomss uzskata, ka pirmprezentācijas kā nepašpietiekama moda raksturojums iet kopā ar tagadnes lomas nostumšanu no tās privilēģētās pozīcijas, kas ir saskaņā ar ģenētisko fenomenoloģiju, tomēr mulsošs ir fakts, ka tieši ģenētiskajā fenomenoloģijas perspektīvā Huserls ievieš hilētisko dotumu pēctecību. Hilētiskie dotumi ir klāt, un tādā nozīmē vienīgais, kas zaudē savu privilēģēto pozīciju, ir intencionālā pirmprezentācija, bet ne hilētiskie dotumi, kas nozīmē, ka tagadne tomēr ir un paliek šajā hilētisko dotumu nozīmē privilēģētais punkts. Pirmprezentācija ir atvasināta

tagadne, kuras izcelsme ir hilētisko dotumu pēctecībā, kam pieslēdzas klāt retences un protences, kuru savstarpējam savijumam pateicoties, ir dota arī pirm prezentācija.

Šo divu tagadņu nošķīrums uzreiz raisa jautājumu par to attiecībām. Pēc Huserla trešā modeļa, un to uzsver arī Kortomss, pirm prezentācija sanāk nekas cits, nekas vairāk kā protencu un retenču krustošanās līnija, kuru raksturo maksimāls piepildījums jeb piesātinājums. Taču, no otras puses, pašas retences un protences ir tiešā veidā atkarīgas no hilētiskajiem dotumiem, proti, tās ir modificētas hilētisko dotumu apziņas. Ņemot vērā problēmu Nr. 3 attiecībā uz trešo modeli, ir skaidrs, ka pirm prezentācija aktuāli var ietvert kaut ko pavisam citu, nekā maksimāli piesātinātais retences un protences punkts, kas konstituē nupat notikušo un tūlīt notiekošo priekšmeta laika punktu. Ja tas ir tā, tad pirm prezentācija nav tikai un vienīgi izsmelta ar raksturojumu, ka tā ir divu intencionālo tendenču krustošanās punkts, bet vismaz saturiskā ziņā ir no tām neatkarīga pastāvēšana. Un šo citādību saturiskajā aspektā varētu sniegt tieši hilētiskie dotumi. Taču tas viss ir pretrunā ar trešo modeli un pirm prezentāciju kā vienkārši divu intencionalitāšu krustošanās līniju, kuras pastāvēšana tad arī pastāv tikai kā šai līnijai. Ja nebūtu retences un protences, varbūt arī nebūtu pirm prezentācijas, taču tas nenozīmē, ka nebūtu nekas un ka nav iespējams runāt par tagadni hilētisko dotumu nozīmē.

Šajā ziņā ir jāizceļ Huserla svārstīšanās pirm prezentācijas nepašpīetiekamības tēzes priekšā Hua XXXIII tekstā „Nr. 9”, kad viņš vaicā: „Kāpēc lai pirm prezentācijas vispirms nerepresentētu sevī un lai to kodols pats nebūtu paši laikobjekti, neskatoties uz to, ka to identitāte ir aptverama tikai caur identificēšanu?” (Hua XXXIII, 180) Huserls te vaicā, kāpēc nevarētu būt tā, ka pirm prezentācija pati sevī lai kaut ko nerepresentētu? Kāpēc tajā nevarētu izšķirt kādu kodolu, kurā kaut kas ir prezentēts bez retences un protences klātbūtnes? Protams, tas nebūtu pilnīgi identisks priekšmets pilnā nozīmē, tomēr tas būtu kaut kas. Kortomss šo Huserla minstināšanos uztver tā, ka Huserlam ir nedaudz žēl atnest to, kas viņa analizēs līdz šim ir dominējis, proti, SA shēmu (Kortooms 2002, 198), taču šis jautājums varētu arī liecināt par ko citu, piemēram, ka tas varētu būt acīmredzami, ka pirm prezentācijā nav dots tas pats, kas protencēs un retencēs, ar vienīgo atšķirību, ka te tas ir dots maksimālā piesātinājumā. Turklāt arī viņa ģenētiskās fenomenoloģijas perspektīva paredz kaut ko, kas nav atkarīgs no retencēm un protencēm, bet, tieši otrādi, tās ir atkarīgas no tā. Runa te ir par hilētiskajiem dotumiem.

I.3.4.4. *Es, aktivitāte un pasivitāte, un laikapziņa*

Lai arī L manuskriptos jautājums par Es un tā lomu laikapziņā nav centrāls, ir divi teksti, kuros Huserls tam pievērš īpašu uzmanību tieši ģenētiskās fenomenoloģijas perspektīvā. Tie ir Hua XXXIII teksti „Nr. 14” un „Nr. 15” (Kortooms 2002, 209). Es, par ko šeit ir runa, nav transcendentālais ego jeb transcendentālā subjektivitāte kā viss fenomenoloģiskajā redukcijā iegūtais fenomenoloģiskās pētniecības lauks, bet gan Es kā viens transcendentālo subjektivitāti raksturojošs aspekts, proti, personālais Es, kuram ir sava vēsture. Personālā ego ģenēzes analīzei Huserls pievēršas arī divus gadus vēlāk nolasītajā lekciju kursā, kura pieraksti daļēji publicēti Hua XI un C manuskriptos.

Hua XXXIII tekstā „Nr. 14” Huserls norāda, ka līdz šim viņa laikapziņas analīzes ir balstījušās implicītā (neapzinātā) noteikta veida redukcijā, proti, redukcijā uz „sākotnējo sensualitāti” (*ursprüngliche Sensualität*). Šajā redukcijā notiek abstrahēšanās no Es un visa tam piederīgā, nonākot pie sajūtu dotumiem un sajūtu jūtām (Hua XXXIII, 275–276). Atceļot šīs redukcijas abstraktīvos ierobežojumus, atklājas, ka „sajūtu tieksmes ir afekcijas uz Es, un Es pasīvā pievilkšanās esamība [*Gezogensein*], tāpat kā „sajūtu” īstenošanas [*Realisationen*], „tieksmju darbības” [*Triebhandlungen*] ir reakcijas, taču pasīvas, nekas te nenāk no Es, neizplūst no viņa paša kā *actus*” (Hua XXXIII, 276). Taču, veicot ego abstrahējošu redukciju, tas, kas paliek, ir „pilnīgi bez-Es” (*ichlosen*) sajūtu tendences: asociācijas un reprodukcijas sajūtu tendences, caur ko noteikti horizontu veidojumi” (Hua XXXIII, 276). Šeit parādās nošķīrums starp pasivitāti un aktivitāti (spontanitāti). Pasivitāte un aktivitāte ir jēdzieni, kas attiecas uz Es. Es pasivitāte izpaužas kā (1) tā aficēšana, proti, mani kaut kas pievelk, man ir tieksme uz kaut ko, un (2) jebkas, kurā tas, kas ir, nenāk no Es, proti, kaut kas notiek, bet šajā notikšanā es sevi nepieredzu kā šīs notikšanas aktīvu avotu.

Laikapziņas analīzēs Huserls ir darbojies abstrakcijā no sajūtu afektīvā spēka uz Es un Es reakcijām uz šīm afekcijām, un Es lomu, ko tas varētu spēlēt laikapziņas ģenēzē, līdz šim Huserls nav aplūkojis. Arī L manuskriptos Huserls neizvērš to lomu, kādu Es spēlē laikapziņā, pamatā tikai norādot uz to, kas un kāds ir tas, kas līdzšinējās laikapziņas analīzēs ir palicis ārpus uzmanības loka.

Kas ir šis Es? Šeit ir jānošķir divas lietas. Pirmkārt, Es ir identisks, bet nepriekšmetisks un pārļaicisks pārdzīvojumu plūsmas pols, kuru Huserls sauc arī par sākotnējo stāvokli (*Urstand*). Es nepastāv pārdzīvojumu plūsmā kā jebkurš priekšmetiskums, tas ir identiskais centrs jeb pols, uz kuru ir vērsts viss pārdzīvojumu plūsmas saturs, tas ir Es, kuru aficē šis vai tas saturs un kurš pret šo vai to saturu izturas vienā vai citā veidā un to aktīvi veido vienā vai otrā veidā. Es ir tas, kas ir identiskais attiecībā pret visām laika sērijām, tas ir tas, kam laiks

konstituējas, kam konstituējas laiciskums, individuālie intencionālie priekšmetiskumi. Tādēļ Es ir „pār”-laicisks un tas ir pretstats visam esošajam. Tas nav priekšmets, bet gan sākotnējais stāvoklis (*nicht ein Gegenstand, sondern Urstand*) visam priekšmetiskumam. Tā kā tas nav priekšmets, par to arī nevarētu runāt, lai gan Huserls apgalvo, ka Es ir „darbīgs”, tverošs, vērtējošs (Hua XXXIII, 277–278). Es ir ne tikai identisks pols, kuram ir laikapziņa un priekšmeti tajā, pašam neesot ne laikā, ne priekšmetam, bet tas ir tas, kas izsaka arī zināmu aktivitāti. Tas nozīmē, ka, pēc Huserla domām, ir kaut kas, attiecībā pret kuru viss esošais noris un veido attiecības. Ja ir kādas sajūtas, tās nav vienkārši dotas, bet gan mani aficējošas, proti, tās ir vērstas uz Es. Šis Es, tam neesot priekšmetam, parādās tikai netieši caur afekcijām un darbībām (Hua XXXIII, 280).

Saistībā ar Es L manuskriptos iezīmējas vēl viena laika problemātikas perspektīva, kas līdzšinējās analīzēs bija vairāk vai mazāk palikusi fonā. Ja līdz šim Huserls uzmanību pievērta imanentajiem priekšmetiem jeb pārdzīvojumiem, tad tagad Huserla uzmanības lokā sāk ienākt arī transcendentu priekšmetu laiciskums jeb, kā viņš pats saka, ontiski subjektīvais laiks kā ontiski ieskatītā imanentais laiks (Hua XXXIII, 277). Citiem vārdiem, fenomenoloģiskais pasaules laiks jeb intencionāli ieskatīto transcendentu priekšmetu laiks. Kortomss šeit saredz vēl vienu soli pakāpeniskās atteikšanās no vertikālas apziņas struktūras izpratnes Huserla fenomenoloģijā. Vertikālā apziņas struktūra paredz, ka ir absolūtā apziņa, tad tajā konstituējas imanentie priekšmeti, uz kuru pamata savukārt konstituējas transcendentie (ontiskie) priekšmeti. Taču, ienākot jautājumam par Es afekcijām un aktivitātēm, šis apziņas struktūras apraksts vairs nešķiet atbilstošs, jo, kā norāda Kortomss, te vairs nevar runāt par stingri nošķirtiemiem trīs apziņas līmeņiem. Tam par iemeslu viņš min to, ka tas, kas parasti aficē Es, ir transcendentie priekšmeti, tādēļ nevar runāt par to, ka afekcijas un aktivitātes veidotu ierobežotu sfēru – tās iesaista ne tikai sajūtas un jūtas, bet arī jau transcendentus priekšmetus. Tas spēlēs lielu lomu C manuskriptos (Kortooms 2002, 213–214).

Kortomss norāda, ka Huserls turpmākajos gados aizvien biežāk laikapziņu raksturo kā formālu apziņu un tās analīzi par abstraktu. Hua XXXIII tas ir tāpēc, ka laikapziņas analīzēs ārpus uzmanības loka ir Es un tā aktivitāšu apgabals (Kortooms 2002, 218). Jautājums ir par to, vai vienības veidošanās laikapziņā var notikt bez aficējošā spēka? Hua XI Huserls norāda, ka vienības veidošanā svarīgi ir līdzības un tuvuma likumi, ka vienības izceļas vairāk, ja tās kontrastē ar apkārtni (Kortooms 2002, 220). Taču vai tas veido pietiekamu nosacījumu vienībai? Nē, ikviena vienība ir reizē arī vairāk vai mazāk aficējoša (Hua XI, 162–163). Ja Hua XXXIII tekstā „Nr. 4” Huserls runā par retenču un proteču perspektīvismu, kad retences un protences virzienā prom no pirmimpresijas aizvien pietuvojas viena otrai, līdz pilnībā

pārklājas, tad Hua XI tekstā Huserls parāda, ka šī perspektīva ir aficējoša (Hua XI, 171–172, Bernet 2010, 10), proti, katra nākamā retence virzienā prom no pirm prezentācijas mazinās savā aficējošajā spēkā (Kortooms 2002, 221–222). Tas viss līdz šim ir palicis ārpus laikpziņas analīžu uzmanība loka. Turklāt, kā norāda Kortooms, jaunā nošķiruma ienākšana starp sajūtu un Es sfērām Huserla fenomenoloģijā veido apjukumu jautājumā par to, kas ir tas, kas notiek sajūtu sfērā, un kas ir tas, kas notiek Es sfērā. Šis apjukums ir redzams, salīdzinot Hua XXXIII un Hua XI (Kortooms 2002, 222).

I.4. Laikapziņas analīzes C manuskriptos

Pēdējo izvērsto Huserla pievērstos laikpziņas analīzēm ir iespējams atrast tā sauktajos C manuskriptos, kur ir savākti materiāli no 1929. līdz 1934. gadam. Atjauninātā interese par laikpziņas problēmām ir saistīta ar iepriekšējo manuskriptu pārstrādāšanu publicēšanai. 1928. gadā Huserls nodeva savam asistentam Finkam L manuskriptus, lai viņš tos sagatavotu publicēšanai, ko Finks veica no 1929. gada līdz pat 1937. gadam. C manuskripti, tāpat kā L manuskripti, ir pētnieciskie manuskripti, kuros ir nevis jau sistemātisks izklāsts, bet gan domu ceļi. C manuskripti ir vēl nehomogēnāks tekstu kopums nekā L manuskripti un skar tēmas, kas ir netieši saistītas ar laikpziņas problemātiku (Kortooms 2002, 227–228). C manuskriptiem ir raksturīgs lielāks fragmentārisms un nesistemātiskums, risinājumi un analīzes ir mazāk izstrādātas, pārrautas. Šeit nav iespējams izšķirt skaidrus laikpziņas modeļus, kā tas ir iespējams L manuskriptos (Kortooms 2002, 230).⁴⁵ C manuskriptu sarakstīšana un pārrakstīšana vairāku gadu garumā, to nesistemātiskais raksturs, kā arī to salīdzinoši agrā pieejamība pētniecībai salīdzinājumā ar L manuskriptiem ir rezultējusies apjomīgā pētījumu skaitā par tiem, kur grūti izšķirt par labu vienai noteiktai laikpziņas izpratnes interpretācijai, tādēļ šajā nodaļā tālāk piedāvātais nepretendē ne uz ko vairāk, kā mēģinājumu iezīmēt galvenās līnijas un interpretācijas iespējas, cenšoties paturēt vērā pirmās daļas mērķi.

I.4.1. Dzīvīgā tagadne

Viens no centrālajiem, pat ja ne centrālais, jēdziens C manuskriptos ir dzīvīgās tagadnes nojēgums, bez kura īsas aplūkošanas nevar iztikt, runājot par laika problemātiku. Lai gan termins „dzīvīgā tagadne” (*lebendige Gegenwart*) Huserla manuskriptos ir minēts jau periodā

⁴⁵ Vairāk par C manuskriptu rašanos un specifiku skatīt Lomara ievadu Hua Mat VIII sējumam (Lohmar 2006, xiii–xx).

no 1907. līdz 1909. gadam (Hua X, 54) un Huserls lieto šo terminu arī Bērnas manuskriptos (Hua XXXIII, 140, 150),⁴⁶ taču šim terminam C manuskriptos tiek piešķirta jauna nozīme, apzīmējot „gandrīz enigmātisku dimensiju apziņas zemākajā līmenī” (Luft 2005, 255).⁴⁷ Pirms ķeršanās klāt laikapziņas problemātikai īsumā tiks iezīmēti galvenie dzīvīgās tagadnes raksturojumi.

1.4.1.1. Dzīvīgā tagadne kā zemākais apziņas līmenis

Viens no dzīvīgās tagadnes pamatraksturojumiem ir tas, ka tā ir zemākais transcendentālās apziņas līmenis (Luft 2005, 354, 356). Dzīvīgo tagadni Huserls raksturo kā „pirmlīmeni” (*Urstufe*), precīzāk, pirm pamatu (*Urboden*), „uz kura ir dibināti visi augstākie līmeņi” (Hua Mat VIII, 4). Dzīvīgā tagadne ir priekšnosacījums visiem uz tās konstituējošajiem apziņas līmeņiem (Hua Mat VIII, 5), kas nozīmē, ka, pirmkārt, nav zemāku apziņas līmeņu, kas būtu priekšnosacījums dzīvīgajai tagadnei, un, otrkārt, nav augstāku apziņas līmeņu, kas kā savas iespējamības nosacījumu nepieņemtu dzīvīgo tagadni. Precīzāk, visi augstākie apziņas līmeņi izvēršas dzīvīgajā tagadnē.

1.4.1.2. Dzīvīgās tagadnes divpusīgums

Dzīvīgajā tagadnē ir izšķirama noteikta struktūra, kuru veido zināms divpusīgums. No vienas puses, dzīvīgā tagadne sastāv no hilētiskajiem (pirmhilētiskajiem)⁴⁸ dotumiem, no otras puses – no Es un tā afekcijām un aktivitātēm. Pirmhilētiskie dotumi un Es afekcijas un aktivitātes kā Esiskās „virzības, aktu intencionalitātes veido dzīvīgās tagadnes divpusības struktūru” (Hua Mat VIII, 70).

Pirmhilētiskie dotumi ir sajūtu vienības, kurām Es caur savām afekcijām un aktivitātēm var pievērsties, bet kuras pašas kā tādas atšķirībā no afekcijām un aktivitātēm raksturo nepiesaistītība Es. Tādēļ hilētiskos dotumus dzīvīgajā tagadnē Huserls raksturo kā Es-svešo (*Ich-fremde*) un ne-Esisko (*Nicht-Ichliche*) vai bezes (*ichlos*) (Hua Mat VIII, 86, 100). Uz šo

⁴⁶ Hua XXXIII (Bērnas manuskriptos) Huserls ar dzīvīgo tagadni saprot laiciska notikuma (piemēram, melodijas) sākotnējo laicisko dotību: tā izsaka „plūstošās tapšanas plūsmu” [*Fluss des strömenden Werdens*] (Hua XXXIII, 140), kas „sākas ar notikuma pirmā punkta tagadni un beidzas ar pēdējā punkta tagadni” (Hua XXXIII, 140).

⁴⁷ Jāpiezīmē, ka tas, ko Huserls tagad saprot ar dzīvīgo tagadni, viņš izsaka arī ar citiem terminiem, piemēram, plūstošā tagadne (*strömende Gegenwart*) (C 6, 3a), sākotnīgā tagadne (*urtümliche Gegenwart*) (C 5, 1a) (Kortooms 2002, 231) vai sākotnējā plūsma (*Urströmen*) (Hua Mat VIII, 6), taču šo nojēgumu apzīmējošais terminu klāsts ar to gan nav vēl izsmelts.

⁴⁸ Ar hilētiskajiem dotumiem C manuskriptos Huserls saprot nevis sajūtu dotumus, bet jebko, kas ir dots apziņā kā ne-Es vai Es-svešais, tādējādi arī Esiski konstituēts intencionāls transcendentis priekšmets kā dabas lieta ir hilētisks dotums šajā plašajā nozīmē (Hua Mat VIII, 111). Taču attiecībā uz dzīvīgo tagadni Huserls runā par pirmhyle jeb hilētisko kodolu (Kortooms 2002, 238).

vienību pamata Es var izvērst savu intencionālo konstituēšanu caur afekcijām un aktivitātēm, taču pašas šīs vienības nav šo Es intencionālo konstituēšanu rezultāts.

Es afekcijas un aktivitātes ir vienības dzīvīgajā tagadnē, taču reizē tās ir intencionalitātes, kas izsaka jēgdibināšanu, tas ir, jēgas konstituēšanu, caur Es uzmanības vērstību, interesi, mērķtiecību nodarbinātību (Hua Mat VIII, 5). Proti, Es afekcijas un aktivitātes ir tādas vienības, kuras raksturo tas, ka tajās ir ietverta uzmanības formā izteikta intencionāla vērstība uz kaut ko kā šīs uzmanības priekšmetu. Tādējādi ir jānošķir pašu afekciju un aktivitāšu kā intencionalitāšu esamība no tā, ko šīs intencionalitātes paveic, proti, no jēgas vienībām, kuras tās konstituē (Hua Mat VIII, 5–6). Šādi konstituētas jēgas vienības raksturo tas, ka Es ir pievērsis tām savu uzmanību, proti, tās ir uzmanības lokā jeb tematizētas, tās ir identiskas un principā atkārtojamas (atkārtoti pieredzamas) vienības.

1.4.1.3. Dzīvīgās tagadnes anonimitāte

Es afekcijas un aktivitātes ir intencionalitātes, pateicoties kam apziņas uzmanības lokā ir kāds priekšmets, taču, kā norādīts, afekcijas un aktivitātes, tāpat kā Es un hilētiskie dotumi, no kā sastāv dzīvīgā tagadne, paši par sevi nav intencionāli doti un līdz ar to tie nav pašas apziņas uzmanības lokā, tas ir, tie notiek uzmanības fonā, netematizēti, anonīmi (Sakakibara 2010, 253). Dzīvīgā tagadne ir apziņas līmenis, kas bez īpašas procedūras vienmēr paliek apziņas uzmanības fonā, proti, tas ir anonīms, un, lai šo apziņas līmeni tematizētu, ir nepieciešams veikt refleksiju (Hua XXXIV, 165) (Held 1966, 95–96; Sakakibara 2010, 253)⁴⁹ jeb fenomenoloģisku redukciju (Hua Mat VIII, 6). Dzīvīgā tagadne var kļūt par fenomenoloģijas izpētes priekšmetu tikai radikalizētas fenomenoloģiskās redukcijas rezultātā. Runa ir par radikalizētu fenomenoloģisku redukciju, jo vienkārši fenomenoloģiska redukcija paver pētījumam transcendentālo apziņu, kuru veido dažādi konstituējoši līmeņi un galu galā dzīvīgā tagadne kā zemākais un visus citus transcendentālās apziņas elementus aptverošais līmenis. Husserls ar 1930. gadu datētā, bet pilnā mērā saturiskā ziņā ar vēlākiem tekstiem saskanīgā tekstā raksta: „*Redukcija uz dzīvīgo tagadni ir radikālākā redukcija uz to subjektivitāti, kurā īstenojas viss, kas man ir spēkā [Mir-Gelten], kurā visa esamības jēga ir jēga man un ir man pārdzīvojumā kā spēkā esoša [geltend] apzināta jēga.*” (Husserl 2005, 360/361)

⁴⁹ Sakakibaras raksts ir veltīts refleksijas uz dzīvīgo tagadni īstenošanas nosacījumu identificēšanai Husserla C manuskriptos, kritizējot Helda piedāvāto interpretāciju, kas paredz, ka dzīvīgā tagadne ir nevis fenomenoloģisks dotums, bet gan tikai domas konstrukts (Sakakibara 2010, 264–265).

1.4.1.4. Dzīvīgās tagadnes laiciskums un Esiski konstituēts laiciskums

Vēl viens dzīvīgās tagadnes pamatraksturojums ir tas, ka to raksturo mainība, laiciskums. Dzīvīgo tagadni raksturo tas, ka tā ir sākotnējā laiciskošanās sfēra. Huserls to nereti raksturo kā plūsmu, stāvoši plūstošu tagadni. Huserls raksta: „Pirmfenomenālā⁵⁰ konkrētā tagadnes plūsma, transcendentālā subjektivitāte tās esamības pirmveidolā, ir pirmplūstoša tagadne plūstošas aizplūšanas, bet tomēr tagadnes un vienmēr atkal tagadnes esamības formā; pastāvīga mainība un tieši tur pastāvībā sevi konstituējoša tagadne; kā mēs dzirdēsim, „tagadne” neierastā nozīmē.” (Hua Mat VIII, 6)

Dzīvīgās tagadnes laiciskumu raksturo noteikta laiciskuma struktūra. Dzīvīgās tagadnes plūsmā pirmesošais mainās, taču pati mainības struktūra paliek (Hua Mat VIII, 30). Dzīvīgā tagadne nav viens laika mods starp citiem, proti, starp pagātņi un nākotni, tā izsaka visa visu pastāvīgo pirmfenomenālo mainību, kas ietver pirmlaiciskas tagadējā⁵¹, pagājušā un nākošā modalitātes (Hua Mat VIII, 8–9).

Tā ir sfēra, kurā konstituējas ikviens laiciskums un, pēc Huserla, no kura ikviens laiciskums iegūst savu jēgu. Huserls par fenomenoloģisko redukciju uz dzīvīgo tagadni raksta: „Tā ir redukcija uz sākotnējās laiciskošanās [*Urzeitigung*] sfēru, kurā parādās pirmā un sākotnējā [*urquellennmäßige*] laika – laika taisni kā dzīvīgi plūstošas tagadnes – jēga. Jebkurš cits laiciskums, vai subjektīvs vai objektīvs (lai arī kādas nozīmes varētu šie vārdi uzņemt), iegūst savu esamības jēgu un spēkā būšanu [*Geltung*].” (Husserl 2005, 360/361)

Laiciskums kā dzīvīgās tagadnes aspekts, kas arī ir ietverts pašā terminā (šī tagadne ir dzīvīga, ne sastingusi), norāda, ka dzīvīgajā tagadnē notiek maiņa, un līdz ar to var runāt par sākotnēju laikapziņu. Taču Huserls C manuskriptos runā par vēl citu laiciskumu, kas ir Esisko intencionalitāšu, kas pašas ir situētas dzīvīgās tagadnes laiciskumā, rezultāts. Esiski konstituētais laiciskums, būdams intencionāls, ir Es uzmanības laukā konstituētais objektīvais, pasaules laiciskums, kas raksturo pasaules priekšmetu pastāvēšanas veidu (Hua Mat VIII, 84–85).

Atšķirībā no dzīvīgās tagadnes īstenais laiks ir forma identiskām vienībām, kuras notur savu identiskumu un pozīciju starp citām vienībām, tām aizvien aizplūstot un tām tiekot atsauktām atmiņā pēc tam, kad tās pavisam pagājušas (Husserl 2005, 362–363). Piemēram, uzmanības lokā esoša melodija, laiciski izvēršoties, veido savu identitāti un patur to arī tad, kad šī melodija jau ir izskanējusi un ir vēlāk atsaukta atmiņā. Tas pats attiecas ne tikai uz melodiju kā veselumu, bet arī katru atsevišķo melodijas momentu – tiem ir identificējama

⁵⁰ Par pirmfenomenālu šo plūsmu Huserls sauc, tādēļ ka tā nav fenomenāla intencionāli priekšmetiskā nozīmē, tās fenomenalitāte ir pirms intencionālās fenomenalitātes.

⁵¹ Huserls dzīvīgās tagadnes veidojošo „tagad” modu sauc arī par „pirm-tagad” (*Ur-Jetzt*) (Hua Mat VIII, 8).

identiska vieta starp citiem šīs melodijas momentiem. Savukārt dzīvīgās tagadnes pirmlaiks nav forma identiskām vienībām, proti, uzmanības fonā norisošā mainībā iesaistītu elementu savstarpējā laiciskās pozīcijas identitāte šeit nav atrodama. Piemēram, ja uzmanības fonā bez aktīvas aptveršanas noskan kāda skaņu vienība, nav iespējams atsaukt atmiņā šo skaņu pēctecību, jo tā pieprasa pēctecībā iesaistīto vienību identifikāciju caur uzmanību.

Bez dzīvīgās tagadnes laiciskuma un pasaules laiciskuma Huserls runā arī par imanento laiciskumu,⁵² taču uzreiz jānorāda, ka imanentais laiks nav atsevišķs laikapziņas līmenis, bet gan Esiskās konstituēšanas rezultāts (Husserl 2005, 362–363). Kortooms norāda, ka imanentais laiks ir Es refleksijā uz dzīvīgās tagadnes sākotnējo plūsmu konstituēts laiks (Kortooms 2002, 266, 281), proti, tas ir Esiskās laiciskuma konstituēšanas apakšgadījums līdzās pasaules laiciskuma konstituēšanai.

Apkopojot: C manuskriptos Huserls runā par divu līmeņu laiciskumiem: (1) dzīvīgās tagadnes sākotnējās plūsmas laiciskumu un (2) intencionālo Es aktivitāšu konstituēto laiciskumu. Jāpiebilst, ka Es aktivitāšu līmeni, kurā ietilpst kā imanenti priekšmetiskais, tā transcendentī priekšmetiskais laiciskums, Huserls sauc par īstenu laika sfēru (*eigentliche Zeitsphäre*) (Husserl 2005, 362–363), to sasaistot ar Es uzmanības sfērā konstituētu laiciskumu. Turpmākajā abi laiciskuma līmeņi tiks izskatīti atsevišķi.

1.4.2. Dzīvīgās tagadnes laiciskums

Dzīvīgās tagadnes laiciskuma konceptualizācija ir cieši saistīta ar L manuskriptos izteikto ideju pārskatīšanu. C manuskriptu dzīvīgas tagadnes pirmplūsma strukturāli ieņem to pašu vietu, ko L manuskriptu trešajā modelī sākotnējā plūsma (Kortooms 2002, 233). Huserls C manuskriptā un L manuskripta trešajā modelī darbojas ar nošķirumu starp pirmlaiku un īstenu laiku. Īstena laiciskošanās pieprasa uzmanību (Kortooms 2002, 64–65), kas iztrūkst pirmlaikā, un L manuskriptu trešais modelis ir mēģinājums konceptualizēt pirmlaiku (Kortooms 2002, 234). Viena būtiska atšķirība ir tā, ka C manuskriptos iztrūkst šīs pirmplūsmas kā absolūtās apziņas un ar to saistītais paškonstituēšanās jēdziens (Kortooms 2002, 233).⁵³ Proti, pirmplūsma Huserls vairs neraksturo kā absolūtu paškonstituēšanās nozīmē, un līdz ar to tajā iztrūkst arī nojēgums par to, kas būtu atbilstošs L manuskriptu trešā modeļa sākotnējās plūsmas paškonstituēšanai (Kortooms 2002, 259–260). Huserls atmet nošķirumu starp primārā (atsevišķas, imanentas pārdzīvojuma vienības) un sekundārā

⁵² Uz trīs laicisko norišu nozīmēm norāda Mohantijs (Mohanty 2011, 88) un Brafts (Brough 2010, 24–25; Brough 2011, 30).

⁵³ Jānorāda, ka Huserls gan piesauc paškonstituēšanos attiecībā uz dzīvīgās tagadnes plūsmas konstituēšanos, bet norāda, ka apgalvot, ka šī plūsma paškonstituējas, ir bīstams izteiksmes veids (C7, 4a).

notikuma (sākotnējās apziņas pašas) konstituēšanu, kas pausts L manuskriptu trešajā modelī (Kortooms 2002, 260–261), un runā tikai par primārā (pirmā līmeņa) notikuma konstituēšanos pirmplūsmā, norādot, ka paškonstituēšanās, kas saistīta ar sekundārā notikuma konstituēšanos, iepriekš bija svarīga, lai izvairītos no bezgalīgā regresa problēmas, kas rodas no intencionalitātes, kas konstituē primāro notikumu, postulēšanas (Kortooms 2002, 267).

Saistībā ar to C manuskriptos Huserls apšaubā (Hua Mat VIII, 209) un galu galā atmet pasīvās intencionalitātes jēdzienu kā tā, kas notiek pirmplūsmā, skaidrojumu. L manuskriptos Huserls izšķir divas intencionālas vērstības, no vienas puses, aktīvu, tverošu Es intencionalitāti un, no otras puses, pasīvu intencionalitāti kā bezes tendenci (*ichlose Tendenz*; Hua XI, 86). L manuskriptu trešajā modelī tas izpaudās kā protencei piemītoša intencionāla vērstība uz īstenojumu. Lai arī C manuskriptos Huserls nesniedz viennozīmīgu atbildi jautājumā par divu intencionalitāšu nošķirumu,⁵⁴ ņemot vērā C manuskriptu hronoloģisko secību, Huserls, lai arī daudzās vietās C manuskriptos viņš skaidro to, kas notiek pirmplūsmā un pašas pirmplūsmas konstituēšanos caur intencionalitātes un vērstības jēdzieniem, galu galā noraida to, (1) ka ir divi atšķirīgi intencionalitātes modi, apgalvojot, ka nav atšķirību starp tiem un ka intencionalitāte kā tāda ir Es aktīvs veikums, un (2) ka pastāv protencionāla vērstība, kas nebūtu Es vērstība. Protencei piemītoša pasīva laiciska intencionalitāte kā bezes tendence nepastāv (Kortooms 2002, 249, 252–253, 255, 257).⁵⁵

Ņemot vērā, ka dzīvīgās tagadnes plūsma nav Esiskas konstituēšanās rezultāts, to principā nevajadzētu veidot intencionāli konstituētā laiciskumam, taču šis apsvērums tikai vēl paver vietu jautājumam, kā dod sevi dzīvīgās tagadnes pirmlaiks. Atlikušajā apakšnodaļas daļā tiks uzrādītas vairākas dzīvīgās tagadnes plūsmas konceptualizācijas interpretācijas.

1.4.2.1. Pirmlaiks ir vienkārši plūsma bez laiciskošanās

Viena interpretācijas līnija pauž, ka jebkurš laiciskums ir Esiski paveikts laiciskums, un tādēļ dzīvīgās tagadnes plūsmā nav laiciskošanās. Šo interpretāciju pauž Dīmers darbā „*Edmund Husserl. Versuch einer systematischen Darstellung seiner Phänomenologie*” (1956), atsaucoties uz to, ka Huserls C 17 manuskriptā atsakās no pasīvās intencionalitātes jēdziena un laiciskošanās iespēju saskata tikai Es aktīvajā veikumā (Diemer 1956, 143–148). Atņemot dzīvīgajai tagadnei laiciskuma konstituēšanos, viss, ko tai var piedēvēt, ir vienkārši dzīvīgās tagadnes dotumu pēctecīga mainība.

⁵⁴ Šeit jāatceras C manuskriptu fragmentārais, nesistemātiskais raksturs. Ir manuskripti, kuros viņš atkārtoti L manuskriptu trešajā modelī teikto, taču ir, kuros viņš pārskata L manuskriptu trešo modeli.

⁵⁵ Vairāk par to, kā Huserls nonāk pie atsacīšanās no pasīvās intencionalitātes jēdziena, skatīt: Kortooms 2002, 249–259.

Kortomss iebilst šādi dzīvīgās tagadnes pirmplūsmas interpretācijai. Pirmkārt, viņš norāda, ka Dīmers balstās tikai uz vienu noteiktu vietu C 17 manuskriptā, un tas, ka Huserls atmet pasīvās intencionalitātes jēdzienu, lai skaidrotu dzīvīgās tagadnes plūsmu, uzreiz nenozīmē, ka tur nenotiek nekāda laiciskošanās (Kortooms 2002, 269). Otrkārt, Kortomss norāda, ka nevar būt tā, ka dzīvīgās tagadnes plūsma ir vienkārši momentu pēctecība, jo citādi Huserlam būtu jāsakaras ar problēmu, kuru viņš aplūko L manuskriptos izdalītajā otrajā modelī. Problēma ir tāda, ka fāžu pēctecība nav pietiekams nosacījums laicisku vienību veidošanai, jo katras pēctecīgās fāzes aktualitāte izslēdz pārējās, bet laiciskas vienības ir nosacījums Es intencionālajai vērstībai uz dzīvīgās tagadnes pirmplūsmu (Kortooms 2002, 266–267).

1.4.2.2. *Pirmlaiks ir Esiski konstituēts laiks*

Saskaņā ar citu interpretāciju dzīvīgās tagadnes pirmplūsma patiesībā nemaz nav bezesiska. To ir paudis Helds darbā „*Lebendige Gegenwart. Die Frage nach der Seinsweise des transzendentalen Ich bei Edmund Husserl, entwickelt am Leitfaden der Zeitproblematik*” (1966). Viņš piekrīt Dīmeram, ka laiciskuma konstituēšanās pamatā ir Esisks veikums, taču nepiekrīt viņam tajā, ka tas nozīmē, ka laiciskums pirms Es aktīvi īstenota laika nav konstituēts. Pamatā Helda pozīcija ir tāda, ka pastāv nošķirums starp divām intencionalitātēm un tām atbilstošām laiciskumu konstituēšanām, taču šīs abas intencionalitātes ir Esiskas un līdz ar to tādi ir arī to konstituētie laiciskumi. Helds norāda, ka „tiek tikai novērsts pārpratums par to, ka vispasīvākā konstituēšanās, pirmimpresionālā mainība, netiktu „paveikta” esiski” (Held 1966, 99). Viņš raksta, ka „transcendentālais Es ir absolūts funkciju centrs, tādēļ arī vispasīvākā mainība ir vienīgi esiska aizplūšanas-ļaušana [*Entströmen-Lassen*]” (Held 1966, 97–98). Helds nošķir pirmspaveiktu (*vor-vollzogen*) pirmpasīvu plūsmu, ko viņš identificē ar dzīvīgās tagadnes pirmplūsmu, un pēcspaveiktu (*nach-vollzogen*) laiciskumu, ko viņš identificē ar priekšmetisku laiciskumu (Kortooms 2002, 270), taču abi tie ir Esiski veikumi.

Saistībā, bet atšķirti no Helda pozīcijas, ir jānorāda, ka vairākos manuskriptos Huserls runā par esisku instinktu (*ichliche Instinkt*) (Kortooms 2002, 256),⁵⁶ un šis esiskais instinkts ir specifiska intencionalitāte, kas piemīt Esam, kas tiek nošķirta no Es īstenas aktu intencionalitātes. Esisko instinktu raksturo, pirmkārt, tiekšanās uz īstenojumu un, otrkārt, ka tā neizriet no Es tādā nozīmē, ka uz šī instinkta pamata kaut kas notiek bez Es paša aktīvas iesaistītības (Kortooms 2002, 256). Ar to ir pateikts, ka Huserls runā par tādu Esisku

⁵⁶ Vairāk par instinktu problemātiku skatīt: Mishara 1990; Lee 1993; Hart 1998; Mensch 1998; Bernet 2002b.

intencionalitāti, kas vēl īsti nav priekšmetiskojoša aktu intencionalitāte, bet kas ietver sevī tiekšanos uz īstenojumu (piemēram, Hua Mat VIII, 254, 328). Kortomss to raksturo kā pilnīgi attīstītas Es intencionalitātes priekštecī (Kortooms 2002, 257) un šajā sakarā Huserls runā par instinkta Esu (*Instinkt-Ich*) (Hua Mat VIII, 249). To attiecinot uz dzīvīgās tagadnes plūsmas konstituēšanos, tiek paskaidrota šīs plūsmas konstituēšanās, parādot, ka šajā plūsmā notiek īstenošanās, precīzāk, šai plūsmā darbojas protencionāla vērstība uz īstenošanos (Hua Mat VIII, 350). Protences tiekšanās uz īstenojumu raksturojums sasaucas ar L manuskriptu 3. modeli, atstājot atvērtu tikai jautājumu par paškonstituēšanos.

Huserls tomēr noraida šo pieeju (Hua Mat VIII, 350–351). Kortomss to pamato ne tikai ar to, ka Huserls ir pārsvītrojis to teksta daļu, kur viņš runā par esisku instinktu, bet arī tāpēc, ka Huserls manuskriptā C 13 stingri iestājas par to, ka protences īstenojums attiecas tikai un vienīgi uz Esiski konstituēto sfēru (Kortooms 2002, 256–257).

1.4.2.3. Pirmlaiks ir neintencionālas pirmasociācijas rezultāts

Trešā interpretācijas līnija, kuru izklāsta Kortomss, skaidro dzīvīgās tagadnes pirmlaiku caur pirmasociācijas (*Urassoziation*) jēdzienu, un šī interpretācija balstās vairākos C manuskriptos – C 3, C 7, C 10, C 15, C 16. Pirmasociāciju Huserls nošķir no asociācijas kā īstenas asociācijas. Īstena asociācija īstenojas kā Es aktivitāte, savukārt pirmasociācija, kas ir pamatā dzīvīgās tagadnes pirmplūsmas konstituēšanai, izslēdz Es aktivitāti.⁵⁷ Huserls par īstenu asociāciju raksta: „Noteiktā nozīmē īstena asociācija ir tikt-par-kaut-ko-atgādinātam [*An-etwas-erinnert-Werden*], sākot ar to, kas asociē, ar to, kā labad es esmu nomodā, pie kura es jau esmu kā (aktīvs) Es, uz citu pamodināts, tieši par to „atgādināts” [*,errinert” werden*].” (Hua Mat VIII, 309) Īstena asociācija nozīmē to, ka tas, uz ko es vēršu savu uzmanību, atgādina par kaut ko citu, iepriekš pieredzētu. Savukārt par pirmasociāciju Huserls raksta: „Sākotnēji laiciskojošs process kā pirmesisks, neaktīvs un šajā ziņā „pasīvs” process, kā „pirm-asociācija”, tikai asociatīva saplūsmē.” (Hua Mat VIII, 309) Pirmasociācija darbojas uz līdzības un tuvuma principiem (Kortooms 2002, 273).⁵⁸ Līdzīgie saturi saplūst kopā, kontrastējot ar nelīdzīgajiem, tuvu esošie saturi saplūst kopā, kontrastējot ar tālāk esošajiem. Piemēram, blakus esoši vizuāli sarkanīgi saturi, kas ir līdzīgi viens otram, veidos saplūsmes vienību iepretim zaļganiem saturiem, kas paši savukārt veidos vienību savā starpā.

Kā īstenojas šī pirmasociācijas saplūsmē? Atbildot īsi uz šo jautājumu, pirmasociāciju saplūsmē īstenojas caur dzīvīgās tagadnes saturu laicisko modalitāšu – pirmimpresiju, retenci

⁵⁷ Par C manuskriptu pirmasociācijas izpratnes atšķirību no Hua XI skatīt Kortooms 2002, 272–273.

⁵⁸ Par pirmasociāciju skatīt arī EU, 74–79.

un protenci – maiņu, ko viņš nošķir no Esiskajām laika modalitātēm (Hua Mat VIII, 84–85) un ko veido dubultās nepārtrauktības struktūra. Šī struktūra pamatā atgādina jau aplūkoto 1905. gada laikapziņas koncepciju. Tāpat kā agrīnajās konceptualizācijās, arī šeit ir runa par pirmimpresiju, retenci un protenci, taču atšķirībā no agrīnajām tagad tās vairs netiek saprastas kā intencionālas.

Manuskriptā C 3 Huserls runā par pirmimpresijas un retencionālās maiņas pirmsaplūsmi. Saskaņā ar šo manuskriptu pirmasociācija kā saturu saplūsme nozīmē: „[...] Pāreja no vienas pirmimpresijas otrā pirmimpresijā patiesībā nozīmē, ka jaunā vienlaicīgi apvienojas ar iepriekšējās nepastarpināti retencionālo mainību, un šis vienlaicīgais apvienojums pats retencionāli mainās utt. Vienlaicīgais apvienojums ir iespējams tikai kā saturiska saplūsme, tātad saturiska pirmsaplūsme [*Urschmelzung*] notiek starp impresiju un nepastarpināto pirmretenci abu vienlaicībā, un tas notiek pastāvīgi [*in Ständigkeit*] attiecībā uz ikvienu momentu un tajā kā nepastarpināti saturiska saplūsme. Saplūšana un tās rezultāts mainās nekavējoties un ikvienā momentā retencionālajā, un paliek šajā modā saplūsme.” (Hua Mat VIII, 82) Tas nozīmē, ka dzīvīgās tagadnes plūsma sastāv no momentiem, bet katrā momentā ir laicisko modu vienlaicība. Piemēram, kādā plūsmas momentā G ir ne tikai šīs plūsmas pirmimpresija, bet arī vienlaicīgi retence par iepriekšējām pirmimpresijām un ar tām vienlaicīgām retencēm. Šī saplūšana, ko Huserls sauc arī par vienlaicības saplūšanu (*Simultanverschmelzung*) (Hua Mat VIII, 83), izsaka to, ka tad, kad viena pirmimpresija nomaina otru, pēdējā nekur nepazūd, bet pāriet retencē kā nupat bijusī. Tad, kad tas notiek, saturiski nekas nemainās, mainās šī satura laiciskais mods (Hua Mat VIII, 81). Otra saplūšana ir šo atsevišķo momentu, kuros noris vienlaicības saplūšana, saplūšana, jo vienlaicības saplūšana ir pastāvīgi plūstoša, proti, mainīga, un pāreja no viena momenta uz otru „pati ir kopāsakušana [*Zusammenschmelzen*]” (Hua Mat VIII, 83).

Lai arī tekstuāli pirmlaiciskošanās kā pirmasociācijas veikuma interpretācija ir tekstuāli labi pamatota, pret to ir izvirzīti arī iebildumi. Vienu no tiem pauž Hostenšteins savā darbā „*Phänomenologie der Assoziation*”, norādot, ka laikapziņas un asociācijas sintēzēm ir jābūt stingri nošķirtām (Hostenstein 1972, 64), laikapziņai esot tīri formālai mainības apziņai, kas nebalstās nekādās saturiskās noteiksmēs, kā to paredz asociācija. Šis nošķīrums skaidri iezīmējas arī Huserla darbā „Pieredze un spriedums”,⁵⁹ norādot, ka pirmasociācijas sintēzē konstituētās vienības kā zemāko līmeni „pieprasa kā zemāko iekšējās laikapziņas sintēzes veikumu” (EU, 75), laikapziņa ir „universāla pēctecības kārtības forma un visu imanento dotību kopāpastāvēšanas forma” (EU, 76). To, ka Huserls laikapziņas sintēzi skaidro kā

⁵⁹ Savukārt Huserla darbā „Kartēziskās meditācijas” šis nošķīrums nav ievērots un Huserls asociāciju raksturo kā pirms Esiskās aktīvās konstituēšanās pasīvās konstituēšanās universālo titulapzīmējumu (KM, 113).

asociāciju, Holenšteins raksturo ar Huserla tendenci vispārināt pamatjēdzienus, ko viņš attīsta (Holenstein 1972, 63).

Otru iebildumu piedāvā Kortomss, vēršoties pret Huserla piesauktajiem saturiem. Kortomss iebilst pret saturiem, kas atbilst agrīnajām laikapziņas koncepcijām, kas izmanto SA shēmu. Taču, tā kā Huserls sen ir atmetis šīs shēmas lietojumu attiecībā uz laikapziņu, tad principā viņš nedrīkstētu runāt par šādiem saturiem. Apziņa, pēc Kortomsa domām, lai arī pirmapziņa, ir „apziņa par”. Līdz ar to Kortomss pasludina pirmasociāciju kā nepiemērotu jēdzienu, lai paskaidrotu, kas notiek dzīvīgās tagadnes pirmplūsmā (Kortooms 2002, 275–276, 277–278).⁶⁰

Kā trešo šeit var minēt to pašu, kas tika izteikts attiecībā uz 1905. gada laikapziņas koncepciju saistībā ar saturu saplūsmi. Proti, kā ir konstituēta momentu, kurus veido vienlaicības saplūsme, pēctecības saplūsme, un uz šo jautājumu Huserls neatbild.

1.4.3. Esiski konstituētais laiciskums

Ja L manuskriptos, runājot par Es laiciskošanos, Huserls uzsvēra, ka Es laiciskojas tikai un vienīgi netieši, tas ir, caur Esisko afekciju un aktivitāšu laiciskošanos, tad C manuskriptos notiek pavērsiens, Huserlam uzskatot, ka Esam pašam ir sava laiciskošanās, kas atbilst iepriekš izdalītajam nošķīrumam starp dzīvīgās tagadnes laiciskumu un Esiski konstituētu laiciskumu (1.4.1.4. Dzīvīgās tagadnes laiciskums un Esiski konstituēts laiciskums). Es afekcijas un aktivitātes L manuskriptos ir imanenti laiciskas vienības pirmā līmeņa notikumu nozīmē, un, pateicoties tam, identiskais Es laiciskojas, taču C manuskriptos Esam ir pašam sava laiciskošanās, kuras rezultātā rodas tas, ko Huserls sauc par īstenu laiku. Tas nozīmē, ka papildus dzīvīgās tagadnes laiciskumam ir Esiskas intencionalitātes, kas, kā vienības atrazdamās dzīvīgās tagadnes pirmplūsmā, konstituē jauna līmeņa laiciskumu, Es uzmanības laiciskumu, tas ir, priekšmetu, uz kuriem Es vērš savu uzmanību un interesi, laiciskumu.

Kas raksturo šo Esiski konstituēto laiciskumu? Par īsteno laika konstituēšanos atšķirībā no dzīvīgās tagadnes pirmlaika konstituēšanās Huserls C manuskriptos runā maz, taču

⁶⁰ Kortomss piedāvā alternatīvu Huserla pirmasociācijai, kas, viņaprāt, adekvātāk spētu izpaust to, kā konstituējas pirmlaiciskums. Viņš piedāvā nošķirt aktu intencionalitāti, kuru raksturo pasaules pieredze, ko izsaka objektīvi, zinātniski spriedumi, no darbīgās intencionalitātes, kuru raksturo pasaules pieredze, kas ir izdzīvota, naiva un bezvārdu. Jāmin, ka šajā nošķīrumā viņš balstās Merlo-Pontī filozofijā. Un tieši darbīgā intencionalitāte ir tā, kas ļautu paskaidrot konstituēšanos pirmplūsmā, jo tā, pirmkārt, ir īsta „apziņa par” un, otrkārt, tajā nav vēl nošķīruma starp subjektu un objektu (Kortooms 2002, 278–279).

Attiecībā uz Kortomsa piedāvājumu būtu jānorāda uz divām problemātiskām lietām. Pirmkārt, viņam būtu jāpamato, kā darbīgā intencionalitāte var neietvert subjekta un objekta nošķīrumu, jo darbošanās pasaulē vienmēr nozīmē miesas un pasaules, tas ir, subjekta un objekta pretnostatījumu. Kā intencionalitāte var nebūt intencionalitāte, proti, neietvert aktīvu Es veikumu, vēršanos, lai arī to nepastarpina spriedumi? Otrkārt, viņš neizvērs, kā darbīgā intencionalitāte var paskaidrot to, kas notiek pirmplūsmā? Tas, ka tā ir „apziņa par” un it kā neietver subjekta un objekta nošķīrumu, neko nepasaka, kā var tikt pieredzēta sākotnējā mainība.

manuskripts C 13 sniedz pietiekamas norādes, ka īsteno, tas ir, Esiski konstituēto laika konstituēšanos Huserls saprot kā dubultīstenojuma – vispārēja un atsevišķa īstenojuma – struktūru (Hua Mat VIII, 265–268), kas pilnā mērā sakrīt ar L manuskriptu trešajā modelī piedāvāto laikapziņas skaidrojumu, tikai ar vienu atšķirību – ja L manuskriptu trešais modelis attiecas uz konstituēšanos pirms Es aktīvas iesaistīšanās, pirms Esiskas konstituēšanās, tad manuskripts C 13 paņem šo pašu modeli, tai pašā laikā pozicionējot to kā Esiskas konstituēšanās rezultātu (Kortooms 2002, 258).

Nemot vērā šo minimālo atšķirību no L manuskriptu trešā modeļa, Esiski konstituētajam laiciskumam netiks pievērsta uzmanība, taču svarīgi norādīt uz divām lietām. Pirmkārt, nevar nepieminēt, ka vairākos manuskriptos Huserls protencionāli retencionālo īstenojuma struktūru attiecina tieši uz dzīvīgās tagadnes pirmplūsmu. Piemēram, manuskriptā C 4 Huserls izšķir pilnu tagadni iepretim impresionālai tagadnei. Impresionāla tagadne ir tas, kas kādā aktuālā momentā ir dota kā tagadēja un ir viens no elementiem, kas veido pilnu tagadni, savukārt pilna tagadne ir aktuālais moments, kas ietver impresionālo tagadni, kā arī retenču un protenču nepārtrauktības. Pie pilnas tagadnes bez impresionālās tagadnes, Huserls norāda, neatdalāmi piederis horizonts protences un retences formā: „[...] plūstoši tagadne pāriet tagadnē, plūstot uz priekšu, tā uzmet savu protenci un pāriet jaunajā caur pastāvīgu īstenojumu.” (Hua Mat VIII, 94) Taču manuskriptā C 16 Huserls galu galā paziņo, ka protencionālā īstenojuma struktūra var tikt attiecināta tikai un vienīgi uz Esiski konstituētā sfēru, kas nozīmē, ka viņš atceļ īstenojuma struktūras lietojumu dzīvīgās tagadnes pirmplūsmai un rezervē to tikai Esiski konstituētam laiciskumam.

Otra norāde ir tā, ka Huserls atzīst, ka īstenojuma vietā var piedzīvot arī vilšanos (Hua Mat VIII, 209), kas nozīmē, ka Huserls pats atzīst, ka Esiski konstituētā laikapziņa nav noslēgta caurcaurēm paškonstituējoša sistēma, un tas saskan ar to, ka Huserls pieņem pirmlaiku. Ja kaut kas parādās laikapziņā caur vilšanās, ne īstenojuma apziņu, tad šo vilšanos atšķirībā no L manuskripta trešā modeļa, kur šī laikapziņa ir paškonstituējoša absolūta (tādā nozīmē arī pēdējā) apziņa, var paskaidrot ar dzīvīgās tagadnes pirmplūsmu. Pateicoties retencēm, Es var vērst savu iepriekšējo pieredzi uz nākošo, taču šī vērstība var neīstenoties, jo tas, kas ir dots kā tagadējais nākamajā momentā, ir nevis tas, uz ko Es iepriekšējā momentā vērsās kā nākamo, bet kaut kas cits, un šo citu var piedāvāt dzīvīgās tagadnes pirmplūsma.

II. LAIKAPZIŅAS KONCEPCIJA, KAS BALSTĀS „TAGAD” KVALITATĪVĀ NOTEIKSMĒ

Šīs darba daļas mērķis ir izvirzīt un iezīmēt alternatīvu koncepciju uzrādītajām Huserla laikapziņas koncepcijām. Lai to īstenotu, vispirms tiks parādīts, ka visas Huserla laikapziņas analīzes balstās noteiktās pamatpremisās, kas tiks parādītas kā problemātiskas. Tālākajā šīs daļas gaitā tiks izvirzīta jauna koncepcija, kuru neskar minētās problēmas, jo tā nebalstās problemātiskajās pamatpremisās. Tālākajā piedāvātā koncepcija tiks izvērsta saistībā ar Huserla fenomenoloģijas dažādiem aspektiem, kā arī iespējamām problēmām un iebildumiem, ar ko šī koncepcija varētu saskarties. Ir būtiski norādīt, ka šīs daļas pēdējās divas nodaļas nepretendē nedz uz pilnīgu attiecību noskaidrošanu starp šajā darbā izvirzīto laikapziņas koncepciju un Huserla laikapziņas koncepciju un viņa fenomenoloģiju kopumā, nedz uz visaptverošu problēmu un iebildumu uzskaitījumu un detalizētu analīzi un argumentāciju. Šīs nodaļas uzrāda tikai dažus no tiem aspektiem un problēmām, kas vēl nākotnē būtu tikai jāizskata un jārisina.

II.1. Pamatproblēmas ar tēzi par laika momentu formālismu

Šajā apakšnodaļā tiks, pirmkārt, identificēta premisa, kas ir pamatā un kas nosaka visas Huserla laikapziņas analīzes, sākot no 1905. gada līdz 1930-tajiem gadiem, un, otrkārt, uzrādītas problēmas, kas iedragā visus Huserla mēģinājumus konceptualizēt laikapziņu un pieprasa tādas laikapziņas koncepcijas nepieciešamību, kas nebalstītos problemātiskajā premisā.

II.1.1. Premisa par laika formālismu

Ar tēzi par laika formālismu, kas, autoraprāt, raksturo Huserla laikapziņas analīzes, tiek saprastas divas lietas. Pirmkārt, laiks ir forma, kas ir neatkarīgs no saturiskām noteiksmēm, kas laiku piepilda. Otrkārt, laika formas pamatu veido viens otru izslēdzošu punktu jeb momentu pēctecība.

Par to, ka laiks ir forma, Huserls norāda viscaur savām laikapziņas analīzēm. Piemēram, 1905. gadā Huserls raksta, ka „[...] aktuālais Tagad ir *viens* Tagad un konstituē *vienu* laika pozīciju [*Zeitstelle*] [...]” (Hua X, 71). „To, ka laika pozīcijām ir intervāli, ka tie ir lielumi u.tml., tas var tikt uzrādīts evidenti.” (Hua X, 71–72) „Pie laika apriorās būtības pieder, ka tas ir laika pozīciju nepārtrauktība [...], un ka absolūtā laika homogenitāte neatceļami sevi konstituē pagātnes modifikāciju plūsmā un nemitīgā Tagad, radošā laika punkta, laika

pozīciju vispār izverdes punkta uz priekšu aiztecēšanā.” (Hua X, 72) 1911. gadā: „Tas, kas paliek, ir plūsmas formālā struktūra.” (Hua X, 114) Ikvienai fāzei ir viena un tā pati forma – retence, pirmimpresija un protence, kas piemīt ikvienam apziņas momentam. Arī Bērnas manuskriptos laiks un ikviens no tā punktiem ir forma (Hua XXXIII, 160), ko Brafs skaidro tā, ka „[...] laika punkti un objekta, kas tos [laika punktus] aizpilda, punkti nav identiski; tie atšķiras kā forma un saturs. Tas izpaužas faktā, ka viens laika punkts var uzņemt sevī daudzus atšķirīgus objektus” (Brough 2002, 142). Turklāt, kā norāda Brafs: „Līdz ar to laika punkti atšķirībā no objektu punktiem nekad nav vienlaicīgi. Tie ir tas, kas padara iespējamu laicisku objektu vienlaicību un pēctecību.” (Brough 2002, 142) Arī C manuskriptos Huserls runā par absolūti identisku laika formu (Hua Mat VIII, 54), kas pati, abstrahējoties no satura, neplūst (Hua Mat VIII, 58).

Šajā kontekstā ir svarīgi norādīt, ka 1905. gada tekstā, runājot par laiciski izplestām vienībām, kas dotas kā mierā esošas (nemainīgas) dēļ laika pozīciju piepildošo matēriju vienādības, Huserls raksta: „Nesašķeltā [*bruchlose*] [toņa] c vienība [...] parāda sevi kā sadalāma vienība, kā ideāli tajā izšķiram un galu galā tajā atrodamu momentu saplūdums, piemēram, ar vienlaicīgas pēctecības palīdzību, ar kuru paralēli norisošajā [c toņa] ilgšanā kļūst [tajā] nošķirami posmi, attiecībā uz ko notiek salīdzināšana un identificēšana.” (Hua X 86)

Neskatoties uz to, ka šis nozīmīgais Huserla apsvērums, kas pausts dotajā citātā, nespēlē nekādu lomu viņa tālākajās laikapziņas analīzēs, tas skaidri uzrāda, ka pats Huserls apzinās to: ja ir vienība, kas saturiski nemainās, nav iespējams pieredzē izšķirt šīs vienības veidojošās fāzes. To var izdarīt (1) vai nu tikai idealizētā abstrakcijā, kas nozīmē, ka Huserlam nav uz evidenci balstīta fēnomenoloģiska pamata apgalvot, ka šāda vienība sastāv no to veidojošām fāzēm, (2) vai arī, ņemot palīgā citu vienību, kurai ir saturiskas izmaiņas, un tad uz šīs otras vienības saturisko izmaiņu pamata, pateicoties salīdzināšanas un identifikācijas operācijām, ir iespējams tajā izšķirt fāzes. Taču šie paša Huserla apsvērumi diskreditē viņa ideju par laika formālismu, ka laiku pieredzam neatkarīgi no tā, kāds saturs to aizpilda, proti, laika izplestības, momentu paiešanas pieredze, lai arī no fēnomenoloģiskā skatupunkta nekad nevar būt brīva no saturiskajām noteiksmēm kā tādām, nav noteikta no saturisko noteiksmju savstarpējām īpatnībām. Ja saturiski nekas nemainās, nav iespējams nekā citādi, kā vien ideāli (un līdz ar to arī neatbilstoši pieredzei) izšķirt nemainīgajā fāzes. Tikai tur, kur sākas saturiskas diferenciacijas, ir iespējams izšķirt fāzes.

Otrkārt, visās Huserla laikapziņas koncepcijās viņš balstās uz premisu par laiku kā formālu punktu pēctecību. Šī premisa ir skaidri izteikta 1904./5. mācību gada lekciju kursā un nosaka laikapziņas konceptualizēšanas ceļu. Saskaņā ar šo premisu laiku raksturo fāžu,

momentu jeb punktu pēctecība, taču laiku raksturojošā pēctecība ir tāda, ka aktuāli var būt dota tikai viena tās fāze, moments jeb punkts. Tas nozīmē, ka laika punktā L^{34} vienīgais laika punkts ir L^{34} , kuru piepilda jeb apdzīvo noteikti saturī vai vienības. Tādējādi punktā L^{34} var būt dots a,b,c, bet punktā L^{35} var būt dots d, g, z, r un tā tālāk. Tas nozīmē, ka ikviens saturs vai vienība, kas ir dota ikvienā laika punktā, tā teikt, arī paliek šajā laika punktā, proti, tā stingrā nozīmē nevar šķērsot laika punkta robežas. Tas nozīmē – ja pieņem, ka divos vienam pēc otra sekojošos laika punktos L^1 un L^2 ir dota viena un tā pati vienība a, tad šī vienība a ir nevis stingrā nozīmē vēl joprojām klāt, bet gan atkal no jauna, jo vienība a punktā L^1 vairs nav kopā ar visu punktu L^1 , kad aktuāls kļūst punkts L^2 ar tajā doto vienību a. Tas nozīmē, ka tās ir divas dažādas, lai arī citādi identiskas vienības – kad ir viena, nav otra un otrādi. Tas savukārt nozīmē, ka laika punkti ir no šīm vienībām neatkarīgi formāli lielumi, no kuriem ir atkarīga šo pašu vienību dotība. Vienības ir dotas tikai un vienīgi viena laika punkta ietvaros. Viena un tā pati vienība nevar būt vairāk kā vienā laika punktā.

Tieši tādēļ, ka Huserls savās laikapziņas analizēs balstās uz šo premisu, ir izskaidrojams, kāpēc Huserls uzsver, ka maiņa vēl nav maiņas apziņa un ka ir nepieciešams, ka ikvienā laika fāzē kaut kādā nozīmē ir jābūt klāt ne tikai aktuālajiem, bet arī pagājušo un nākamo fāžu elementiem. Tādēļ, ka Huserls pieņem, ka maiņa pati par sevi nav pietiekama tās apziņai, kas izskaidrojams ar balstīšanos šajā premisā, Huserlam ir nepieciešams meklēt veidus, kādā tie momenti jeb fāzes, kas ir pagājušas vai vēl nav, ir klāt aktuālajā momentā jeb fāzē.

Rezumējot šī premisa, ko varētu saukt par izslēdzošās pēctecības tēzi, izsaka, (1) ka ikreiz aktuāls ir tikai un vienīgi viens laika punkts (viena laika punkta esamība izslēdz citu laika punktu esamību), proti, laika punkti nevar pārklāties, (2) ka šie laika punkti ir tīri formāli lielumi, proti, tie nav atkarīgi no tā, kas tos piepilda, un (3) ka tie ir homogēni, jo, izņemot to faktu, ka ir dots vienmēr tikai viens no tiem, tie ne ar ko neatšķiras viens no otra, proti, viens aktuālais laika punkts ir tāds pats kā iepriekš aktuālais.

II.1.2. Problēma ar šo premisu

Nupat uzrādītā premisa ir Huserla laikapziņas konceptualizācijas izejas punkts, un laikapziņas problēma, balstīdamās šajā premisā, ir izsakāma jautājumā, kā, ņemot vērā, ka ikreiz ir dota tikai viena pēctecīgā fāze, ir iespējams apzināties šo pēctecību? Ja ir klāt tikai viena fāze, bet pārējās ne, tad apziņa ir tikai par šo klātesošo fāzi, bet, lai apzinātos kustību, šai apziņai vajadzētu izplesties pāri šai fāzei vismaz uz vēl vienu citu. Citiem vārdiem, pēctecība vēl nav pēctecības apziņa. Līdz ar to virziens, kurā Huserls dodas šīs problēmas

atrisināšanā, ir saistīts ar to, ka tiek mēģināts parādīt, ka tad, kad ir pagājusi iepriekšējā fāze, kaut kādā nozīmē tā ir klāt arī nākamajā, aktuālajā fāzē. Proti, bez aktuālās fāzes un tās saturiem vai vienībām kaut kādā nozīmē fāzē ir klāt arī iepriekšējā fāze ar tās saturiem vai vienībām. Šī risinājuma virziena konteksts pamatā ir diskusijas par laika uztvērumu starp Meinongu un Šternu, un šī risinājuma virziena pamatideja ir tāda, ka kustības (laika) uztvērums nav tiešs, jo tas, kas ir aktuāli klāt, ir tikai viens no kustības momentiem, fāzēm, bet gan netiešs, caur iepriekšējo fāžu klātesamību aktuālajā fāzē. Tas liek Huserlam, sākot no 1904./5. mācību gada līdz pat C manuskriptiem ieskaitot, runāt par dubultu nepārtrauktību – laika punktu nepārtrauktību, no vienas puses, un iepriekšējo fāžu līdzdotības nepārtrauktību ikvienā no šiem laika punktiem, no otras puses.

Kā bija redzams pirmajā darba daļā, Huserla laikapziņas analīzes ir daudzu dažādu problēmu noslogotas, ar kurām viņš aizvien cenšas tikt galā gadu gaitā. Taču ir viena problēma, kas būtiski pašos pamatos iedragā Huserla konceptualizācijas centienus, un šī problēma ir saistīta ar nupat uzrādīto premisu jeb pieņēmumu, uz kuras pamata Huserls attīsta savas laikapziņas koncepcijas. Huserla laikapziņas koncepciju pamatproblēma ir tā, ka, balstoties premisā par formāliem laika punktiem, nav iespējams atskaitīties par kustības apziņu, kas ir tieši tas, uz ko Huserls pretendē. Šo problēmu var izteikt tā: ja ikreiz apziņai ir klāt tikai viens aktuāls moments, pat ja tas sastāv ne tikai no tagadēji apzinātā, bet arī retenču un protenču nepārtrauktībām, nav skaidrs, kā ir iespējams apzināties kustību, jo ikreiz klāt ir tikai viens aktuāls laika moments. Viss, kas, turoties pie šīm premisām, būtu pieredzams, ir statisks stāvoklis, kurā būtu dotas dažādas vienības, vienas apzinātas kā tagadējas, bet citas – kā bijušas vai nākošas. Tas nozīmē, ka ar apziņu par kaut ko kā nupat bijušu vai apziņu par kaut ko kā tūlīt nākošu nepietiek, lai apzinātos pašu kustību. Tas, ko šādā veidā varētu apzināties, ir vienības ar dažādiem raksturojumiem – tagad esošs, pirms tam esošs, vēl pirms tam esošs utt., taču daudzas nekustīgas, proti, nemainīgas vienības, kas ir dotas vienlaicīgi, lai gan aptvertas dažādos veidos (tagadējs, pagājis, nākošs), nespēj nodrošināt to, ka tās pašas parādās kā kustīgas tieši tādēļ, ka tās nekustas. Nav iespējams, ka nemainīgas, vienlaicīgas vienības spēj sniegt pēctecību. Protams, ir apziņa par to, ka ir mainījušies kādi stāvokļi, proti, kā tagadējs ir apzināts a, bet kā iepriekšējs – b, taču ar to nav dota pati kustība no a uz b. Ikvienā laika fāzē jeb punktā dotie saturi vai vienības ir nemainīgas. Nevar būt tā, ka ikviena fāze pati sastāv no pēctecīgām fāzēm (tajā pašā nozīmē), jo tas nozīmētu, ka šī fāze pati īstenībā jau ir pēctecīgu fāžu vienība un nav fāze galējā nozīmē, par kuru tāpat var vai nu pieņemt, ka tajā dotās vienības ir vienlaicīgas, vai arī vaicāt par fāzēm, kas tās veido, taču otrajā gadījumā nepieciešami rodas bezgalīgā regresa draudi, kas tikai noved pie tā, ka no fāzes L^1 līdz fāzei L^2 ir bezgalīgi daudz fāžu, kas, no pieredzes aspekta skatoties, ir

neiespējami. Īsumā apkopojot nupat rakstīto, ir jānošķir apziņa par to, ka kaut kas ir mainījies, no mainības apziņas.

Līdz ar to, ja balstās premisā, kas nosaka visus Huserla laikapziņas konceptualizācijas centienus, ka laiks sastāv no pēctecīgām formālām laika fāzēm un ikvienā brīdī ir aktuāla tikai viena laika fāze, nav iespējams atskaitīties par kustības apziņu. Ir nepieciešams, ka ir dota ne tikai viena fāze, bet arī tās nomaina uz otru fāzi. Huserls izskata šādu iespēju, 1904./5. mācību gada lekciju kursā pasakot, ka apziņa par pēctecību pati ir pēctecīga (ne vienlaicīga). Taču šo atbildi var konfrontēt ar Meinonga apsvērumiem, prasot, kā ir dota pati pēctecības apziņas pēctecība, un līdz ar to norādot, ka galu galā vai nu tāpat ir jāpieņem vēl kāda apziņa, kas ir apziņa par šīs pēctecības apziņas pēctecību un kas pati ir vienlaicīga, vai arī jāsaskaras ar bezgalīgā regresa draudiem, jo katra pēctecīgā apziņa pieprasa apziņu par to, kas savukārt pati ir pēctecīga un līdz ar to pieprasa apziņu par to, un tā līdz bezgalībai. Balstoties uz minēto premisu, nav iespējams atrisināt kustības (galu galā paša laika) apziņas mīklu. Ir jāmeklē cits ceļš. Jānorāda, ka Meinongs savus argumentus izvirza, balstoties tajā pašā nupat uzrādītajā premisā, kurā Huserls. Ja ir tā, ka ikreiz ir klāt tikai viena fāze, tad nav iespējams, ka pati pēctecības apziņa ir izplesta, proti, pēctecīga, jo arī tā sastāv no fāzēm, kas ikreiz ir tikai viens no šīs pēctecības. Pat ja pieņemtu, ka pēctecības apziņa ir pēctecīga, tā nevar tikt apzināta kā pēctecība, ja vien nepieņem vēl vienu apziņu, kas apzinās šo pēctecību vienlaicībā, proti, vienā aktuālajā fāzē. Galu galā ir jāizvēlas starp pēctecības apziņu vienlaicībā vai arī bezgalīgu pēctecīgu pēctecības apziņu regresu. Tas viss izriet no premisas par izslēdzošu pēctecību, kur viena laika fāze izslēdz otru un vienīgais veids, kādā ir citas fāzes, ir to reprezentācija aktuālajā fāzē.

II.2. Hipotēze par „tagad” kvalitatīvu noteiksmi

Šajā apakšnodaļā tiks pavērts ceļš jaunai laikapziņas koncepcijai, kas nebalstās iepriekšminētajā premisā. Ja Huserls domāja, ka vienīgais veids, kā iegūt secības nepārtrauktību, ir pagājušā un nākošā iekļaušana aktuālajā momentā līdzās tagadējam, tad šajā apakšnodaļā tiks piedāvāts cits veids, kādā atskaitīties par laika nepārtrauktību. Šeit piedāvātā koncepcija atsakās no tēzes par laika formālismu un tēzes par to, ka viens aktuāls laika moments izslēdz jebkuru citu, kā vienīgo iespēju laikapziņas risinājumā atstājot neaktuālo momentu reprezentāciju aktuālajā momentā.

II.2.1. Kvalitatīvas vienības kā laikapziņu veidojošie elementi

Huserls savās laikapziņas analīzēs balstās tēzē, ka laiku veidojošās vienības ir formālas, proti, laiks sastāv no viens otru nomainošiem formāliem laika punktiem, momentiem jeb fāzēm, kas tiešā veidā nevar ietiekties viena otrā (izslēdzošās pēctecības tēze). Savukārt šajā darbā tiek izvirzīta tēze, ka laiku veidojošās vienības ir kvalitatīvas vienības. Tas ir, laiku veidojošie elementi ir kvalitatīvas vienības. Proti, nomainās nevis fāzes, kuras piepilda šīs vai citas saturiskās vienības, bet gan pašas saturiskās vienības. Pēctecība izsaka attiecības nevis starp formāliem, viens otru izslēdzošiem laika punktiem, bet gan starp saturiskām, tas ir, kvalitatīvām vienībām. Tas savukārt nozīmē, ka laikapziņa nav izskaidrojama tīri formāli. Tas nozīmē nevis vienkārši to, ka nav iespējama laikapziņa, ja nav kvalitatīvu vienību, jo tas būtu savienojams ar Huserla laikapziņas konceptualizācijām, bet gan to, ka laikapziņu veidojošās daļas ir nevis formāli momenti, bet gan kvalitatīvas vienības, proti, laikapziņa izsaka tikai un vienīgi šo kvalitatīvu vienību relāciju jeb attiecības. Šeit jāatceras, ka ar laikapziņu tiek saprasts tas, kas šī darba ievadā tika raksturots kā minimālais laiks, tas ir, pieredzi raksturojoša mainība.

Ar kvalitatīvu vienību tiek saprasta dotība, kuru vismaz daļēji nosaka tās Kā jeb kādība. Dotības kādība reizē kalpo par pamatu tam, ka viena dotība nošķiras no otras, proti, tā ir par pamatu kvalitatīvu vienību atšķirībai, un šī atšķirība var būt arī daļa no šīs vienības kādības. Piemēram, sarkanīgs pleķis uz gaiša fona. Gan pleķis, gan fons ir kvalitatīvas vienības, kas savstarpēji kvalitatīvi atšķiras, un šī atšķirība var nebūt tikai vizuāla, bet arī, piemēram, konceptuāla, ja saprotam, ka sarkanīgais pleķis ir vīna traips, bet gaišais fons ir balts galdauts. Ar šiem raksturojumiem, protams, gan dotais piemērs nebūt nav nepieciešami izsmelts, un ir iespējams sniegt tālākas dotības noteiksmes, taču ieskatam ar to būtu jāpietiek, lai saprastu, kas ir domāts ar kvalitatīvu vienību.

Ir divu veidu kvalitatīvas vienības. Tās var tikt iedalītas konstituētās vienībās un nekonstituētās vienībās. Šim nošķīrumam turpmāk tiks pievērsta īpaša uzmanība, jo tam ir būtiskas konsekvences darbā piedāvātās laikapziņas konceptualizācijā.

II.2.1.1. Vienvienība kā nekonstituēta kvalitatīva vienība

Jebkura kvalitatīva vienība, kas ir iekšēji nesadalāma, ir vienvienība. Iekšēja nesadalāmība nozīmē to, ka šāda vienība nav kvalitatīvi salikta, proti, tā nesastāv no iekšēji atšķirīgām sadalāmām kvalitātēm jeb kādībām. Piemēram, ja, izdzirdot kādu skaņu, nav iespējams izšķirt šīs skaņas dažādās nianšes, proti, šī skaņa savā dotībā nav iekšēji sadalāma, tā ir vienvienība.

Par vienvienību kāda kvalitatīva vienība tiek saukta, ja to pilnībā izsaka viena tālāk iekšēji nesadalāma kādība jeb saturiska noteiksme. Atšķirībā no konstituētas vienības vienvienību raksturo tas, ka tā nav nodalāma no tās dotības kādības, proti, tās konkrētā kādība arī ir šī vienība. Līdz ar to vienvienības gadījumā var teikt, ka vienība ir dotības kādība un dotības kādība ir vienība. Vienvienība ir pilnībā izsakāma kvalitatīvi. Vienvienība nav nekas cits un vairāk par kādību, caur ko tā dota. Turpinot piemēru ar izdzirdēto skaņu, skaņas konkrētā kādība arī ir viss, kas šī skaņa ir. Vienība nav nošķirama no tā, kāda tā ir. Vienvienības dotības robežas ir tās kādības dotība. Kādības pazušana nozīmē arī šīs vienības pazušanu. Vienvienību citādāk var saukt arī par kvalitatīvi jeb saturiski pašidentisku vienību.

Varētu vaicāt, vai nav tā, ka dažos gadījumos, piemēram, vizuālajā uztverē vienvienības nav iespējamās, jo jebkurai nokrāsai ir arī noteikta izplestības konfigurācija, piemēram, ovāla, mākoņformas utt. Tā kā nav iespējams uztvert krāsu bez noteiktas izplestības, vai šajā gadījumā var runāt par vienvienību? Ir iespējams, ka viena un tā pati nokrāsa var tikt dota vienā vai otrā telpiskā konfigurācijā, kas nozīmē, ka vienība stastāv no vismaz divām kvalitātēm.

Doto problēmu var atvairīt, norādot, ka vizuālās uztveres gadījumā tikai abstrakcijā var nošķirt nokrāsu un apveidu, proti, ja mums ir dota noteikta apveida nokrāsa, tā iekšēji nav sadalāma divās kvalitātēs, bet gan tikai abstrakti, no ārpuses. Vizuāli apveids un nokrāsa nav nošķirami, būt noteiktai nokrāsai nozīmē būt noteiktam apveidam, un, otrādi, būt noteiktam apveidam nozīmē būt noteiktai nokrāsai. Ja iedomājas mākoņveida vienādas nokrāsas plankumu, tas nav sadalāms nekā citādi, kā vien abstrakti, kas jau paredz to sadalīšanu ārēji, proti, domāšanā, nošķirot ne tikai nokrāsu no apveida, bet arī katru mākoņa izliekumu konstruējot kā dažāda izmēra vienas un tās pašas nokrāsas apļu daļēju pārklāšanos. Jebkurš šāds abstraktīvs sadalījums ir ne tikai sadalījums, kas nav atrodamas pašā vienībā, bet arī ietver zināmu patvaļīgumu, jo viena un tā paša apveida vienību, ja tā visa ir vienā nokrāsā, var sadalīt ar dažādu citu apveidu palīdzību, piemēram, dažādas konfigurācijas apļiem. Līdz ar to viens no kritērijiem, kā noteikt, vai vienība ir vienvienība vai ne, ir tas, vai tās kvalitātes aspekts sniedz pietiekamu pamatu iekšējai nošķiršanai.

II.2.1.2. Daudzvienība kā konstituēta vienība

Jebkura kvalitatīva vienība, kas ir iekšēji sadalāma, ir daudzvienība. Runājot Huserla terminoloģijā, šī vienība ir konstituēta vienība. Ļoti plaši skatoties, konstituēšanās, kurā ietilpst arī intencionalitātes tematika, Huserla fenomenoloģijā izsaka mehānismu, ar kura palīdzību atšķirīgais parādās viens un tas pats. Piemēram, uz galda stāv glāze ar ūdeni. Šīs

glāzes vizuālā uztvere ir salikta no ļoti daudzām atšķirīgām kvalitātēm. Ja es eju apkārt galdam, pieejot tam tuvāk un tad attālinoties, glāzes vizuālais tēls nemitīgi mainās, proti, kvalitatīvi tas nav identisks. Neskatoties uz to, es uztveru vienu un to pašu priekšmetu – glāzi, kam pamatā, saskaņā ar Huserlu, ir daudzslāņaina vienības konstituēšanās. Glāze kā vizuāla vienība, lai arī tā sastāv no kvalitatīvām atšķirībām un var patāvēt tikai caur šīm kvalitatīvajām atšķirībām, transcendē šīs atšķirības. Pašas kvalitatīvās atšķirības, ņemot vērā, ka tās ir atšķirības, pašas par sevi nespēj nekādi iedibināt to vienību, proti, ka viena kvalitāte ir tas pats, kas otra kvalitāte. To spēj nodrošināt konstituēšanās, kas sniedz jauna veida vienību iepretim vienvienībām kā tūrām kvalitātēm. Jebkura daudzvienība sastāv no vienvienībām un to organizācijas vienā augstāka līmeņa vienībā caur konstituēšanos vai no citām daudzvienībām. Līdz ar to atšķirībā no vienvienības, daudzvienība ir nodalāma no konkrētas tās dotības kādības. Kādas kādības pazušana vēl nenozīmē daudzvienības pazušānu, jo tās vietā varētu būt nākusi kāda cita kādība. Pretēji daudzvienībai kā konstituētai, arī intencionālai vienībai, vienvienība ir nekonstituēta, arī neintencionāla vienība.

II.2.1.3. Vienvienība un daudzvienība kā laikapziņas pamatvienības

Laikapziņa, kā turpmāk tiks izvērstāk parādīts, veidojas uz kvalitatīvo vienību (vienvienību un daudzvienību) savstarpējo attiecību pamata. Kvalitatīvās vienības (gan vienvienības, gan daudzvienības) šajā darbā piedāvātajā koncepcijā aizstāj formālas fāzes. Taču, ņemot vērā, ka daudzvienība galu galā ir atkarīga no vienvienībām un to attiecībām, laikapziņas galējā pamatvienība ir vienvienība kā saturiski jeb kvalitatīvi pašidentiskā vienība. Tā ir pamatvienība, jo tā ir iekšēji identiska un tādēļ nemainīga. Tādēļ, ka tā ir nemainīga, tā nav tālāk iekšēji sadalāma pēctecīgos momentos. Ja daudzvienības gadījumā var prasīt, no cik fāzēm, tas ir, vienvienībām tā iekšēji sastāv, tad vienvienības gadījumā ir bezjēdzīgi tādi izteikumi, ka tā ilgst tik un tik fāzes vai ka tāda pati saturiskā vienība bija vienā un pēc tam arī nākošajā fāzē. Līdz ar to laiku veidojošās vienības ir saturiskas vienības, un mazākās laika vienības ir saturiski pašidentiskas vienības jeb vienvienības – vienības, kas ir iekšēji identiskas, proti, neietver kvalitatīvi atšķirīgas daļas.

Vēl būtu jānorāda, ka kvalitatīvās vienības kā laikapziņu veidojošie elementi nav savstarpēji viendabīgi. Tas nozīmē, ka šīs kvalitatīvās vienības diferencējas, ja tās nediferencētos, būtu tikai viena vienīga kvalitatīva vienība. Šīs vienības nav vienādi ilgi pastāvošas, kas kā priekšnosacījumu pieņemtu kādu ārpus tām pastāvošu formālu mērogu. Tās pastāv tik ilgi, cik tās pastāv. Proti, ja ir vienība a, kas pastāv, kamēr nomainās divas citas vienības b un c, tas nozīmē, ka nevis ir pagājušas divas fāzes, kuru laikā pirmajā bija vienības

a un b, bet otrajā a un c, bet gan to, ka vienība a ir nesadalīti viena un tā pati identiskā vienība, kas tā ir tad, kad ir dota vienība b un kad ir dota vienība c, jo pati saturiskā vienība a ir laika fāze, taču tāda, kurā noris divas citas laika fāzes b un c saturisko vienību izpausmē.

Iepriekš teiktais uzrāda vēl vienu būtisku jaunās koncepcijas iezīmi: kvalitatīvās vienības nav viena otru izslēdzošas. Jo vienkopus var būt dažādas saturiskas vienības. To esamība teorētiski var sakrist, daļēji pārklāties vai vispār nepārklāties. Saturiska vienība a var būt reizē ar citu vienību b, bet var arī b parādīties, kad jau ir a, bet a un b nebūt dotas kopā.

Laikapziņu veidojošās vienības ir kvalitatīvas vienības (vienvienības un daudzvienības), un vienvienības nesastāv no pēctecīgām vienībām, tādēļ tās pašas par sevi, katra atsevišķi neveido laiku un nepastāv laikā. Tās neveido laiku, jo laiks pieprasa, ka ir pēctecība. Tās pašas par sevi nepastāv laikā. Laiks veidojas tikai mijattiecībās ar citām vienībām. No šāda aspekta šīs vienības var tikt salīdzinātas ar matemātiskiem punktiem, jo katra no tām iekšēji ir mazākā kā tālāk iekšēji nedalāmā vienība bez (laiciska) izvērsuma. Tas gan nenozīmē, ka visas saturiski pašidentiskās vienības ir vienādi mazas (kā tas būtu punkta gadījumā), drīzāk tās ir tādas, kādas tās ir, un to dotība ir tāda, kāda tā ir, tikai ņemot vērā, ka tā ir iekšēji tālāk nedalāma. Tikai attiecībās ar citām vienībām dažas (bet ne nepieciešami visas) vienības iegūst ilgšanu, taču par to turpmāk.

II.2.2. Pēctecība (kustība) pieprasa saturisku diferenciaciju

Saistībā ar nupat teikto, ka vienvienības kā saturiski pašidentiskas vienības pašas par sevi neveido laiku un nepastāv laikā, ir uzrādāma tēze, ka pēctecība vai kustība ir iespējama tikai uz saturiskas diferenciacijas pamata. Proti, ja nekas saturiski nemainās, nav iespējams pateikt, ka kaut kas ir mainījies. Tas ir pretēji Huserla tēzei, ka, pat ja saturiski nekas nemainās, laika formālais raksturs nosaka, ka ir mainījusies vismaz kādas fāzes pozīcija attiecībā pret aktuālo fāzi. Pēctecības saturiskās diferenciacijas tēze paredz, ka, esot dotam identiskam saturam, pašā saturā nenotiek nekādas izmaiņas un nav nekādas pēctecības, bet gan tikai un vienīgi vienlaicība. Proti, ja būtu dots kāds sarkans nemainīgs laukums, tad šis laukums pats par sevi nesastāv no vairākām saturiski identiskām fāzēm. Patiesībā nav pat kritēriju, pēc kā noteikt, vai un cik fāzes ir pagājušas. Varbūt kāds varētu atsaukties uz pulksteni un teikt, ka ir gan iespējams noteikt, cik ilgi sarkanais laukums ir bijis nekustīgs. Taču šeit jāņem vērā vairākas lietas. Pirmkārt, tēze attiecas uz pašu saturiski pašidentisko vienību, ne tā attiecībām ar citām vienībām, par ko būs runa nedaudz vēlāk. Tieši savstarpējās attiecībās veidojas šo vienību laiciskums. Otrkārt, par pašu pulksteni var vaicāt, vai tā rādītais laiks sastāv no nekustīgām sekundēm? Bet vai tad viss mainās tikai no sekundes uz sekundi?

Nē, jo kaut kas var izmainīties vienas sekundes ietvaros. Līdz ar to šis mērs ir patvaļīgs un var prasīt, no cik fāzēm sastāv sekunde? Var atsaukties tālāk uz milisekundēm utt., taču vienmēr var veikt precīzākus mērījumus, un tā līdz bezgalībai. Galu galā formālās laika mērvienības ir patvaļīgs veids, kādā kaut ko skaitīt, kas turklāt var novest pie absurdas situācijas, kur ikvienu fāzi arvien var dalīt tālāk līdz bezgalībai, kas nozīmē, ka, lai pārietu no vienas fāzes uz nākamo, ir nepieciešama bezgalība. Treškārt, var arī vaicāt, cik ilgs ir pats uzrādītais pulksteņa laiks? Ko nozīmē piecas sekundes, vai tās vienmēr ir vienādi ilgas? Tās tiek domātas kā vienādi ilgas, taču tas nenozīmē, ka tās tādas nepieciešami ir. Pulksteņa laiks ir tikai skaitlis vai rādītāja pozīcija, kuru jēga galu galā, iespējams, ir noreducējama uz to saturisko esamību.

Saskaņā ar šo tēzi, ja kāda vienība saturiski nemainās, tad tā nesastāv no pēctecīgām, mainīgām fāzēm, bet, ja nav pēctecības, tad nav arī ilgšanas un laika. Saturiskā vienība pati ir laikapziņas fāze.

II.2.3. Kvalitatīvo vienību savstarpējās attiecības un laiks

Līdz šim tika apgalvots, ka laikapziņa veidojas vienvienību un daudzvienību savstarpējās attiecībās un galējās, tālāk nedalāmās laikapziņas vienības ir vienvienības. Kā bija redzams, vienvienības katra pati par sevi atsevišķi nesniedz laikapziņu. Galu galā tās ir pašidentiskas, nemainīgas saturiskas vienības, kas nozīmē: ja būtu dota tikai un vienīgi viena šāda vienība, laiks kā apzinātais laiks nepastāvētu. Laikapziņai nepieciešamās pēctecības te vienkārši nebūtu. Šajā gadījumā predikāti „ilgst” vai „neilgst” ir neko neizsakoši. Nevar teikt, ka šī vienība ilgtu, jo ilgšana nepieciešami pieprasa pēctecību, kas šajā gadījumā nav. Tas, kur ienāk laiks, ir šo saturiski pašidento vienību savstarpējās attiecības.

Ja premisa, uz kuru Huserls sāk būvēt savas laikapziņas koncepcijas, paredz, ka ikreiz aktuāla var būt tikai un vienīgi viena laika fāze jeb punkts, nepieciešami izslēdzot citu laika fāžu aktualitāti, tad tēze par vienvienībām kā laiku veidojošām saturiski pašidentām vienībām nosaka, ka viens laiku veidojošais elements, proti, viena saturiski pašidentiska vienība neizslēdz pārklāšanos jeb šķērsošanos ar citiem laiku veidojošajiem elementiem. Tas nozīmē, ka, esot dotai vienai saturiski pašidentai vienībai kā laiku veidojošajam mazākajam (tālākos laika punktos nesadalāmai vienībai), reizē var būt dotas arī citas saturiski pašidentās vienības. Līdz ar to saturiski pašidento vienību mijattiecības nav „viens pēc otra” kā „viens izslēdz otru” attiecības, kā tas ir tēzes par laika momentu formālismu gadījumā. Saturiski pašidentā laiku veidojošā vienība attiecībā pret citām šādām vienībām var būt dažādās attiecībās, kur „viens izslēdz otru” ir tikai viens attiecību veids. Līdz ar to, pieņemot, ka ir dota saturiski

pašidentiska vienība a, tā var būt dota pirms vienības c, pēc vienības f, pilnīgi vienlaicīgi ar vienību r. Tāpat, esot dotai vienībai a, var būt dotas vienības u, i, p, kas savukārt savā starpā ir attiecībās „viens pēc otra” tādā veidā, ka izslēdz viena otru. Vienība a var parādīties, kad ir dota vienība s, kura izzūd, vienībai a vēl esot dotai. Šeit būtu iespējams vēl specificēt dažādās attiecības, kādas kādai saturiski pašidentiskai vienībai var būt ar citām. Šīs attiecības arī nosaka laikapziņu – kustību un ilgšanu.

Šeit jāpiezīmē, ka kustība šeit nozīmē maiņu un ilgšanas nosacījumu, proti, par ilgšanu var runāt tikai tad, ja kaut kas mainās. Ja nekas nemainītos, nebūtu ilgšanas. Šeit uzreiz rodas jautājums, kā no iekšēji nemainīgām, saturiski pašidentiskām vienībām var iegūt kustību un ilgšanu? Tika teikts, ka attiecībā uz šīm vienībām teikt, ka tās ilgst vai neilgst, ir bezjēdzīgi, tās ir kā matemātiski punkti – bez laiciska izvērsuma. Kur šeit ienāk laiks? Kā tika norādīts, pati par sevi atsevišķi neviena no šīm vienībām nespēj nodrošināt laiku, jo tas paredz, ka ir jābūt kādai kustībai, pēctecībai, maiņai. Atbilde uz jautājumu par laika iespējamību šādu vienību gadījumā ir meklējama šo vienību savstarpējās attiecībās, turklāt, kā nupat tika norādīts, šīs vienības var stāties daudzveidīgās attiecībās viena ar otru, ne tikai tajās, no kurām Huserls veido savas laikapziņas koncepcijas, proti, „viens pēc otra”, „vienam izslēdzot otru”. Līdz ar to laika struktūra, kas veidojas no šo vienību savstarpējām attiecībām, ir dinamiska un heterogēna, proti, tā nesastāv no vienādām attiecībām, kādās var stāties laiku veidojošie elementi.

Šajās dažādajās savstarpējās attiecībās, kādās stājas šīs saturiski pašidentiskās vienības, veidojas laiks, šīs vienības kļūst par laika daļu un dažas no tām iegūst ilgšanu. Tas ir paskaidrojams tā, ka, esot dotai saturiski pašidentiskai vienībai a, parādās cita vienība b, līdz ar b parādīšanos, esot dotai a, a iegūst ilgšanu. Ne tādā nozīmē, ka a pats par sevi pēkšņi sāktu ilgt, bet ilgšana ienāk a un b attiecībās, jo vienu un to pašu a raksturo a un tad arī a attiecībās ar b. Līdz ar b parādīšanos a pastāvēšana iegūst ilgšanu, jo a raksturo ārējas attiecības ar b – precīzāk, no sākuma ir a bez attiecībām, bet, kad parādās b, a stājas pārklāšanās attiecībās ar b, ārēji sadalot jeb uzirdinot iekšēji pašidentisko es. Līdz ar to, esot dotam a, to raksturo tā dotība bez attiecībām ar b un tad ar attiecībām ar b. Parādoties b, tas ārēji sadala a, uzrādot pēctecību. Vienība a, lai arī tā pati par sevi nesastāv no pēctecīgiem punktiem jeb fāzēm, parādās kā pēctecīga, un to tā dara, pateicoties tam, ka ir parādījusies vienība b. Līdz ar to var teikt, ka vienības a vienu pēctecīgo fāzi veido tikai tās dotība, bet otru fāzi veido b, proti, a attiecībās ar b pēdējais darbojas kā a viena no pēctecīgajām fāzēm, lai gan pats a nesastāv no fāzēm, tas iegūst fāzes tikai attiecībās ar b. Līdz ar to laiks kā pēctecība pirmām kārtām parādās tikai attiecībās un tas nav nekas pašām šīm identiskajām vienībām piemītošs. Pieredzēt, ka saturiski pašidentiska vienība ilgst, ir iespējams tikai uz tā pamata, ka, tai esot

dotai, nomainās, tas ir, pazūd vai parādās citas saturiski pašidentiskas vienības. Pēctecība saturiski pašidentiskai vienībai nāk no ārpuses, no attiecībām ar citām saturiski pašidentiskām vienībām.

Šajā ziņā, atsaucoties uz Džeimsa šķietamās (*specious*) tagadnes nojēgumu,⁶¹ ir iespējams runāt par „šķietamo” ilgšanu. Ja Džeimss nojēgumu „šķietams” lietoja, lai nošķirtu to no stingras tagadnes un norādītu uz ilgšanas tagadnību, kas var būt tikai un vienīgi „šķietama”, jo tagad stingrā nozīmē var būt tikai viens ilgšanas moments, kamēr pārējie, tas ir, iepriekšējais un nākošais tikai ne, tad, pārveidojot un pielāgojot šo Džeimsa nojēgumu uz ilgšanu, var teikt, ka neviena saturiski pašidentiska vienība pati par sevi neilgst, taču to savstarpējās attiecībās vienai ar otru dažas var parādīties kā ilgstošas. Šī „šķietamā ilgšana” ir šķietama tieši tāpēc, ka saturiski pašidentiska vienība ir iekšēji nemainīga un tādēļ iekšēji neilgstošā. Tā tikai šķiet ilgstam, pateicoties tam, ka nomainās, tas ir, parādās un pazūd citas saturiski pašidentiskas vienības, esot dotai šai.

Viena būtiska atruna ir tāda, ka laiks neveidotos, ja būtu divas pēctecīgas, viena otru izslēdzošas saturiski pašidentiskas vienības, kā to paredz Huserla laikapziņas analīžu uzturētā izslēdzošās pēctecības tēze. Vienīgais veids, kādā var būt dota divu pēctecīgi izslēdzošu šo vienību pēctecība, ir, ja ir vēl viena vienība, kurai esot dotai, ir dota viena un tad pēc tam otra vienība. Tas nozīmē to, ka, lai būtu laikapziņa, ir nemitīgi daļēji jāpārklājas, mazākais, divām saturiski pašidentiskām vienībām. Ja starp divām saturiski pašidentiskām vienībām, kas nenotiek kādas to aptverošas saturiski pašidentiskas vienības pastāvēšanā, nenotiek daļēja pārklāšanās, tad nav iespējama ne pēctecības, ne ilgšanas apziņa, jo, esot dotai vienai vienībai, ir tikai tā un viss, lai gan pēctecība pieprasa vairāk nekā vienu. Ja divas saturiski pašidentiskas vienības pārklājas pilnībā – abas parādās un pazūd reizē – un nav neviena cita saturiski pašidentiska vienība, kas daļēji pārklātos ar tām, arī tad pēctecība nav iespējama, jo nav nekas, kas šīs abas vienības padarītu par pēctecīgām, proti, nav vienības, kas ļautu parādīties kādai vienībai kā pēctecīgai. Līdz ar to vienīgais, kas ļauj parādīties pēctecībai un ilgšanai, ir vienību daļēja pārklāšanās. Piemēram, ņemot par attiecību pamatu saturiski pašidentisku vienību a, attiecības, ko tā var veidot ar citu vienību b, ir: (1) ir b, un parādās a, kur (1a) b un a pazūd kopīgi, (1b) b paliek un a nozūd vai (1c) a paliek un b nozūd; (2) ir a, un parādās b, kur (2a) a un b pazūd kopīgi, (2b) a paliek un b nozūd vai (2c) b paliek un a nozūd.

Šeit uzrādītās iespējamās attiecības, kas piedalās pēctecības apziņā, ierobežojas tikai ar diviem elementiem, taču elementu, kas stājas šajās savstarpējās attiecībās, skaits var būt ļoti

⁶¹ Vairāk par Huserla un Džeimsa laikapziņas izpratņu kopīgajiem un atšķirīgajiem aspektiem skatīt Cobb-Stevens 1998.

liels. Piemēram, esot dotai vienībai a, var parādīties un pazust vienības q, r, t, u, i, o, n ..., turklāt q pats var stāties šādās attiecībās ar citām vienībām, kas arī to padara par ilgstošu utt.

Tā kvalitatīvā vienība, kuras pastāvēšana padara ilgstošu ikvienu citu pastāvošu kvalitatīvu vienību, bet kura pati nav padarīta ilgstoša no nevienas citas pastāvošas kvalitatīvas vienības, ir mazākā pastāvošā laika fāze. Proti, ja ir kāda kvalitatīva vienība, kuras pastāvēšana ārēji sašķeļ fāzēs ikvienu citu kvalitatīvu vienību, šī vienība ir mazākā laika fāze. Savukārt pastāvošā lielākā laika fāze ir tā kvalitatīvā vienība, kuras pastāvēšanu ārēji sašķeļ fāzēs ikviena cita kvalitatīva vienība un kura pati nesašķeļ nevienu citu kvalitatīvu vienību. Šīs ir divas fāžu galējības, kas pastāv kopā. Tas arī ļauj izskaidrot to, ka robeža tam, ko var saukt par „tagad”, ir noteikta diapazonā no mazākās pastāvošās kvalitatīvās vienības līdz lielākajai pastāvošajai kvalitatīvajai vienībai. Kvalitatīvās vienības var saukt arī par „tagad” tādā nozīmē, ka tās ir kaut kas tieši dots. Kvalitatīvā vienība ir „tagad”, un, tā kā nav formālu laika nosacījumu, „tagad” ir kvalitatīva vienība.

Laikam pietiek ar mazāko, taču lielākais paskaidro, kāpēc noteiktā ziņā ir attaisnojami runāt par „tagad”, kas ir laiciski izplests, kas ir problēma, uz ko norāda Augustīns „Atzīšanās” XI grāmatā:

Tad nu paskatīsimies, cilvēka dvēsele, vai tagadnes laiks var būt ilgs – tev taču dota spēja sajust un izmērīt ilgumu. ... Tātad mēs esam atklājuši, ka vienīgais laiks, ko var dēvēt par ilgu, ir tagadne, un arī tad – vienas dienas garumā. Taču sadalīsim arī to, jo pat viena diena nav tagadēja visa. Tā sastāv no divdesmit četrām nakts un dienas stundām. ... Un arī pati stunda sastāv no bēgošām daļiņām; ikviena no tām, kura ir aizlidojusi, ir pagājusi, bet tās, kuras ir palikušas, ir nākošas. Ja varētu iedomāties kādu laika periodu, ko nevarētu vairs sadalīt pat ne vismazākajās mirkļu daļiņās, tad tas būtu vienīgais, ko varētu saukt par tagadni, bet pat tas tik steidzīgi pārlido no nākotnes pagātnē, ka neilgst ne mirkli. Ja tas ilgtu, to varētu sadalīt pagātnē un nākotnē, bet tagadnei nav ilguma (Augustīns 2008, 411, 413).

„Tagad” nav ilguma, taču tas nenozīmē, ka nav citas „tagad”, kas ārēji izpleš kādu citu „tagad”. Augustīna teikto, ka tagadnei nav ilguma, šajā darbā izvirzītās laikapziņas koncepcijas ietvaros var interpretēt tā, ka tagadni pieņem kā saturiski pašidentisku vienību, kas nav ārēji izplesta ne no vienas citas šādas vienības. Mazākā pastāvošā kvalitatīvā vienība ir tāda, kas nav nedz iekšēji, nedz ārēji izplesta. Taču tas neizslēdz tādas kvalitatīvas vienības pastāvēšanu, kas var būt ārēji izplesta. Tai pašai par sevi nav ilguma, bet tā to iegūst attiecībās ar citām. Šeit iezīmējas zināms fāžu relatīvisms, kas izstiepjas virzienā no kvalitatīvas vienības, kuras pastāvēšana nav ārēji sadalīta no citām šādām vienībām, līdz kvalitatīvai vienībai, kuras pastāvēšana ārēji nesadala nevienu citu šādu vienību. Līdz ar to šīs divas vienības iezīmē diapazonu, uz kuru var attiecināt vārdu „tagadējs”. Piemēram, ja ir kāda

saturiski pašidentiska vienība, kas ilgst, proti, kas ir ārēji sadalīta no vismaz vienas citas šādas vienības, neskatoties uz šo ārējo ilgšanu, tā ir tagadēja, jo tā ir nemainīgi klāt.

Tas viss norāda uz laika veidojošo elementu pastāvēšanas plurālismu – nav tā, ka tikai viens laika elements, viena fāze ir ikreiz klāt. Pastāvēt var neskaitāmi daudz fāžu, tas ir, neskaitāmi daudz kvalitatīvu vienību. Tātad, ja Huserls savās laikapziņas analīzēs balstījās premisā par to, ka aktuāli klāt var būt tikai viena laika fāze, viens laika moments (kurā bez tagadējā ir dots arī retencionāli un protencionāli ietvertais), pēc šajā darbā izvirzītās koncepcijas šāda ierobežojuma uz vienu fāzi nav. Esot dotai vienai kvalitatīvai vienībai, reizē ar to, bet ne nepieciešami vienlaicīgi ar to ir dotas citas šādas vienības. Ar „vienlaicīgi” šajā konkrētajā kontekstā ir domāta tāda divu vienību pastāvēšana, kura pilnībā sakrīt – viena vienība sākas un beidzas reizē ar otru. Piemēram, kad parādās kvalitatīva vienība A, tā ārēji sadala B, C, F utt., taču uz brīdi tās visas ir reizē, līdz nepazūd A, vai arī kāda vai visas no pārējām vienībām.

Tas nozīmē, ka nav aktuāla tikai viena fāze, ir daudzas fāzes, turklāt to pastāvēšanas nesakrīt. Tās nav ietilpināmas kādā tos ierobežojošā formā, piemēram, fāzē, kas pastāvētu tikai un vienīgi kā visu kvalitatīvo vienību robeža. Tas reizē nozīmē arī to, ka nav nepieciešama nekāda ārēja forma, kura būtu šo kvalitatīvo vienību parādīšanās nosacījums. Pašas vienības nosaka savu parādīšanos – ja tās ir, tās ir. Un laiks ir tikai par tik, par cik ir vismaz viena saturiski pašidentiska vienība, kas daļēji pārklājas ar vismaz vienu citu vienību. Attiecībā uz saturiski pašidentiskajām vienībām laiks ir kaut kas ārējs, proti, tas izsaka šo vienību relācijas veidu, taču tas nav kaut kas, ko šīs vienības aizpilda, tas ir tikai tas, kas tas ir vismaz divu šādu vienību noteiktās attiecībās. Ja būtu tikai viena saturiski pašidentiska vienība, kas ir stāvoklis, ko principā nevar izslēgt, laika vienkārši nebūtu, šī vienība neilgtu.

II.2.4. Mainība, ilgšana un ātrums

Apkopojot iepriekš līdz šim rakstīto par jauno laikapziņas koncepciju, kļūst skaidrākas attiecības starp trīs laika problemātikā saistītiem terminiem – mainību, ilgšanu un ātrumu. Pievēršoties mainībai un ilgšanai, pirmkārt, ir iespējams izteikt vispārīgu apgalvojumu, ka ilgšana nav iespējama bez mainības. Ja nav mainības, nav arī ilgšanas. Taču ne jebkura mainība nodrošina ilgšanu. To nodrošina tikai tāda mainība, kur mainībā iesaistītie elementi stājas savu pastāvēšanu daļējas pārklāšanās attiecībās. Kāda vienība iegūst ilgšanu, ja ir citas vienības, kuras šīs vienības pastāvēšanā parādās un/vai pazūd. Vienvienība iegūst ilgšanu tikai ārēji, attiecībā pret citām vienībām, savukārt daudzvienība iegūst ilgšanu gan iekšēji, tas ir, attiecībā pret vienībām, kas to veido, gan ārēji, tas ir, attiecībā pret citām vienībām. Līdz ar to

tam, kas ilgst, un tam, kas mainās, nav nepieciešami jāsakrīt, kā to rāda vienvienības gadījums. Kāda vienība var ilgt, bet nemainīties, ja vien ir izmaiņas attiecībā uz citām vienībām, lai gan nevar būt tā, ka kāda vienība mainītos, bet neilgtu.

Taču mainība nav vienīgais ilgšanas izteicējs. Mainību raksturo arī ātrums. Principā jautājumu par ātrumu subjektīvajā pieredzē varētu sadalīt divos atšķirīgos aspektos. No vienas puses, ir iespējams teikt, ka kaut kas notiek ātri vai lēni. To varētu saukt par ātruma aspektu. Piemēram, iegriezta monēta var griezties ātri vai lēni (kaut kas ir ātrs vai lēns), vai sākumā ātri, bet tad aizvien lēnāk. No otras puses, ir iespējams teikt, ka kaut kas notiek īsu laiku vai ilgu laiku (kaut kas ir ilgi vai ātri). To varētu saukt par ilguma aspektu. Piemēram, tā pati iegrieztā monēta var griezties ilgi vai vai ātri. To, ka šie aspekti ir atšķirīgi, nosaka jau tas, ka kaut kam ir iespējams būt lēnam, bet ātri paiet (un otrādi). Ņemot to vērā, vai un kā šajā darbā izvirzītā koncepcija spēj atskaitīties par šiem diviem ātruma aspektiem? Piemēram, ja pieņemam, ka uz galda ļoti ilgi lielā ātrumā griežas monēta, kā šī koncepcija var par to atskaitīties? Vai nav jāpieņem kādi kritēriji, kas iziet ārpus šīs koncepcijas?

Atbilde uz doto jautājumu ir tāda, ka šai koncepcijai ir iespējams atskaitīties par šiem diviem ātruma aspektiem, turklāt šos abus aspektus tā var izskaidrot caur vienu un to pašu principu – kvalitatīvo vienību savstarpējām pārklāšanās attiecībām. Monētas griešanās ātrums un ilgums ir skaidrojami caur vienvienības un daudzvienības nošķirumu. Par ilgumu var runāt gan vienvienības, gan daudzvienības gadījumā. Vienvienības gadījumā vienības ilgums ir atkarīgs no ārējām attiecībām ar citām kvalitatīvām vienībām (gan vienvienībām, gan daudzvienībām). Daudzvienības gadījumā vienības ilgums ir atkarīgs kā no ārējām attiecībām ar citām kvalitatīvām vienībām (gan vienvienībām, gan daudzvienībām), tā no iekšējām šīs vienības veidojošo kvalitatīvo vienību attiecībām. Tātad monētas griešanās kā daudzvienības ilgumu nosaka iekšējo un ārējo kvalitatīvo nomainīgu daudzums. Savukārt par ātrumu var runāt tikai daudzvienības gadījumā. Vienvienība nevar būt ātrāka vai lēnāka, jo ātrums var būt tikai tur, kur ir iekšējas kvalitatīvu vienību attiecības. Ātrums ir daudzvienības veidojošo kvalitatīvo vienību relatīvā mainība attiecībā pret daudzvienības attiecībām ar citām kvalitatīvām vienībām. Ja kādā daudzvienībā to veidojošās kvalitatīvās vienības nomainās tā, ka ārēji sadala fāzēs citas kvalitatīvas vienības, šī daudzvienība ir ātrāka par citām. Tātad monēta griešanās kā daudzvienības ātrumu nosaka iekšējo kvalitatīvo vienību nomainīgu daudzums pret ārējo kvalitatīvo vienību nomainīgu daudzumu.

II.2.5. Laika un laikapziņas nošķirums

Iepriekš teiktais ļauj pārskatīt arī Huserla laikapziņu caurvijošo tēmu, ka pati pēctecība vēl nav pietiekams pamats, lai šī pēctecība tiktu apzināta. Kā bija norādīts, šī tēze tiešā veidā izriet no premisas par laika formālismu, kur viena laika punkta aktualitāte izslēdz citu laika punktu aktualitāti. Tā kā viens laika punkts izslēdz otru, tad vienīgais veids, kādā apzināt pēctecību, ir tā, ka iepriekšējais laika punkts ir dots netieši, zināmā nozīmē reprezentēts aktuālajā laika punktā.

Ikviens laiku veidojošais punkts principā (teorētiski) attiecībās ar citiem laiku veidojošajiem punktiem var sadalīt citu vai tikt sadalīts no cita laiku punkta. Šajā savstarpējā dalīšanās jeb uzirdināšanās procesā ikviens laika punkts (nemainīgs, pašidentisks), kuru raksturo vienlaicība attiecībās ar citiem punktiem, var ārēji ietvert mainīgumu, nevienlaicību vai pēctecību – esot dotam vienam punktam, to var ārēji sašķelt jeb uzirdināt citi punkti, kas savukārt principā var tikt uzirdināti no vēl citiem.

Līdz ar to, ja Huserla laikapziņas analīzēm raksturīgā izslēdzošās pēctecības tēze bija tas, kas neļāva viņam runāt par tiešu laika, pēctecības dotību, jo ikviens laika punkts, fāze ir stingrā nozīmē pēctecīga, izslēdzot jebkādu citu laika punktu tiešu dotību, tad pēc šajā disertācijā piedāvājamās koncepcijas pēctecība jeb kustība var tikt dota tieši – kādas saturiski identiskas vienības dotības gadījumā var nomainīties kādas citas saturiski identiskas vienības. Tas nozīmē, ka šo divu citu vienību pēctecība notiek pirmās vienlaicībā. Līdz ar to nerodas Meinonga uzrādītā problēma – ja pēctecības apziņa ir izplesta, būtu jāpieņem apziņa, kas aptvertu to, un atkal vajadzētu noskaidrot, vai tā ir izplesta vai neizplesta. Ja izplesta, tad vajadzētu jaunu apziņu par to un tā tālāk. Pēc jaunās koncepcijas, ir iespējams, ka mainības apziņa ir izplesta, proti, tā var ietvert pēctecību vai mainību sevī, taču ar būtisku piebildi, ka šī pēctecības vai mainības apziņas izplestība nozīmē nevis to, ka tā pati sastāv no pēctecīgām daļām, bet gan, ka tā ir nemainīga, pašidentiska saturiska vienība. Līdz ar to saturiski pašidentiskas vienības a apziņā, kas pati par sevi ir nemainīga un nesastāv no kādām to tālāk iedalāmām fāzēm vai saturiem (tieši tādēļ tā ir pašidentiska), var būt arī apziņa par citiem pašidentiskiem saturiem f, g, kas savstarpēji nepārklājas vai pārklājas daļēji. Līdz ar to saturiski pašidentiskā vienība a, lai arī pati par sevi ir neizplesta, proti, tā nesastāv no fāzēm un tādējādi ir vienlaicīga, var reizē būt laiciski izplesta no f un g, kas paši par sevi arī ir neizplesti un kas savā starpā pārklājas vai nu daļēji, vai vispār nepārklājas. Saturiski pašidentiskās vienības a izplestība ir ārēja izplestība. Proti, a ir iekšēji neizplests, bet ārēji izplests no vienībām, kas pašas par sevi arī ir neizplestas. Līdz ar to ir iespējama gan laiciski izplesta pēctecības apziņa, gan apmierināta Meinonga prasība par to, ka pēctecības apziņai ir

jābūt laiciski neizplestai. Minētajā gadījumā ir laiciski neizplesta apziņa, kuras pastāvēšana ir ārēji laiciski izplesta no divām citām apziņām. Ir taisnība, ka mainībai ir nepieciešama nemainība, proti, mainība ir dota attiecībās ar nemainīgo. Ir jābūt kaut kam nemainīgam, kas ļauj parādīties mainīgajam kā mainīgajam, taču nav nepieciešams pieņemt, ka attiecībā pret nemainīgo mainīgie ir savstarpēji vienlaicīgi – tie ir daļēji vienlaicīgi ar nemainīgo, bet nav nepieciešams, ka tie savā starpā ir vienlaicīgi. Tieši otrādi, kā 2. daļas sākumā tika norādīts, divi vienlaicīgi mainīgie nemainīgajā nespēj paskaidrot kustību.

Ņemot vērā nupat teikto, šeit atklājas vēl viena īpatnība, proti, mainība jeb laiks ir dots tieši, kas līdz ar to nepieprasa nošķirumu starp laiku un laikapziņu jeb pēctecību un pēctecības apziņu. Nošķirums starp laiku un laikapziņu jeb tēze par to, ka pēctecība vēl nav pēctecības apziņa, kas izriet no izslēdzošās pēctecības tēzes, šeit vairs nav spēkā, jo pati saturiski pašidentisko vienību savstarpējā mainība ir pietiekams nosacījums šīs mainības apziņai. Apzinoties vienu saturiski pašidentisku saturu, tiek apzinātas citas saturiski pašidentiskas vienības, kas savstarpēji nomainās. Nav nepieciešams, ka papildus vēl ir iepriekš bijušo saturu reprezentācija. Taču, kā jau minēts, nosacījums tam ir tāds, ka šīm vienībām ir jābūt daļējas pārklāšanās attiecībās. Proti, vienas vienības pastāvēšanai ir jāšķērso kādas citas vienības pastāvēšanu. Ja šāda pārklāšanās notiek, vienai saturiski pašidentiskai vienībai pastāvēšanas ziņā šķērsojot otru, tas, kas tiek iegūts, ir kustība, ko izraisa šo vienību savstarpējā parādīšanās un nozūšanas saspēle. Tieši tādēļ, ka viena šāda vienība paliek, kad ir nozudusi otra, un, iespējams, parādījusies cita, ka var runāt par izmaiņām, par kustību.

II.3. Hipotēzes izvērsums saistībā ar Huserla fenomenoloģiju

Tā kā šī darba autora piedāvātais laikapziņas konceptuālais risinājums izriet no Huserla fenomenoloģijas ietvariem, lai sniegtu tam pilnīgāku noteiksmi, būtu svarīgi noskaidrot, kādas ir šajā darbā izvirzītās koncepcijas attiecības ar Huserla fenomenoloģiju plašākā mērogā. Šajā nodaļā uzmanība tiks pievērsta dažiem jautājumiem par šajā darbā izvirzītās koncepcijas attiecībām ar Huserla laikapziņas koncepcijām un viņa fenomenoloģiju kopumā, reizē gan nepretendējot uz to, ka būtu skarti visi būtiskie jautājumi, kas varētu rasties attiecību skaidrošanā starp darbā piedāvāto koncepciju un Huserla fenomenoloģiju.

II.3.1. Kustība un retence, un protence

Ņemot vērā jauno laikapziņas piedāvājumu, ir atrisināma tā problēma Huserla laikapziņas fenomenoloģijā, kas ir saistīta ar kritēriju, kas nosaka, kā kāds saturs tiek aptverts

– kā nupat bijušais vai tagadējais. Risinājums ir tāds, ka nav nepieciešams atsaukties uz saturu aptveršanas laiciskajiem modiem. Pašas saturiskās vienības to savstarpējās attiecībās ļauj atskaitīties laikapziņu. Līdz ar to rodas jautājums, vai un kāda ir vieta jaunajā laikapziņas koncepcijā retencei un protencei? Jaunajā koncepcijā retence un protence principā nav vajadzīgas, jo tās kļūst liekas. To funkcija vairs nav nepieciešama. Kustības apziņa nav tiešā veidā atkarīga no retences un protences. Proti, retences un protences nav ne pietiekams, ne nepieciešams kustības apziņas nosacījums. Kā bija redzams, izvērtējot Huserla laikapziņas koncepcijas un identificējot problēmas, kas skar tās visas, pašas par sevi vienas fāzes retences un protences nesniedz kustības apziņu.

Ja retencēm un protencēm vairs nav funkcionālas nozīmes, tās var atnest vai vienkārši attiecīgi sapludināt ar atmiņām un gaidām. Literatūrā par laikapziņu pastāv divas pozīcijas. Viena apgalvo, ka retence un protence ir būtiski atšķirīgas no atmiņām un gaidām (piemēram, Zahavi 2007a, 458–459; de Warren 2011, 191–192). Savukārt otra, kuru pārstāv arī Anrī un Deridā (Laoureux 2009, 239–240; Derrida 1973, 65–67) apgalvo, ka Huserls nesniedz pietiekamu pamatu to nošķiršanai. Pēc šī darba autora domām, vienīgais attaisnojums retenču un protenču nošķīrumam ir meklējams retenču un protenču funkcijā Huserla laikapziņas koncepcijās. Tā kā tās zaudē savu nozīmību šajā darbā piedāvātajā koncepcijā, darba autors pievienojas otrajai pozīcijai.⁶²

II.3.2. Intencionalitāte un pašidentiskā vienība

Šajā apakšnodaļā tiks aizstāvēta tēze par saturiski pašidentiskas vienības neintencionālo raksturu, kas nozīmē, ka apziņa nav intencionāla caur un caur, kas ir tēze, ko Huserls aizstāv no 1909. gada rudens. Saskaņā ar šo Huserla tēzi nav tāda satura, kas pastāvētu pats par sevi pirms tā intencionālās aptveršanas. Jebkurš saturs jau vienmēr ir intencionāls saturs, kas izsaka „apziņu par”. Šo tēzi Huserls izvirza saistībā ar problēmām, kas izriet no SA shēmas lietojuma attiecībā uz laikapziņas skaidrojumu. Pamatā šīs problēmas ir reducējamas uz to, ka nav skaidrs, uz kāda pamata no diviem, piemēram, vizuāliem saturiem vienu var aptvert kā tagadējo, bet otru kā bijušo. Pašos saturos nevar būt to atšķirīgās aptveršanas kritērijs, uz ko norāda atbalss vai pēcattēla gadījumi. Proti, aptveršanas pamats nevar būt, piemēram, to intensitātē. Tas liek Huserlam secināt, ka SA shēma nespēj sniegt laikapziņas skaidrojumu, un viņš pieņem, ka saturi nepastāv paši par sevi, tie jau vienmēr ir kaut kā aptverti – viens saturs

⁶² Ja neņemtu vērā Huserla laikapziņas koncepciju problemātiskos punktus un šajā darbā izvirzīto laikapziņas koncepciju, jautājumam par nošķīrumu starp protencēm un retencēm, no vienas puses, un gaidām un atmiņām, no otras puses, būtu nepieciešama daudz detalizētāka analīze un argumentācija.

kā tagadējais, otrs kā bijušais utt. Un tomēr, no darba 1. daļas ir skaidrs, ka šai tēzei par apziņu caur un caur ir savas problēmas, lielākā no kurām ir bezgalīgā regresa problēma.

Ņemot vērā šajā darbā izstrādājamo laikapziņas koncepciju, kas paredz, ka laikapziņa nesastāv no savstarpēji izslēdzošiem laika punktiem (izslēdzošās pēctecības tēze), bet gan no saturiskām vienībām, rodas jautājums, kā tas iet kopā ar Huserla tēzi par apziņu caur un caur? Vai šeit izvirzītā laikapziņas koncepcija ir saderīga vai ir pretrunā ar šo Huserla tēzi? Šīs apakšnodaļas uzdevumi ir (1) parādīt, ka šeit aizstāvamā laikapziņas koncepcija ir pretrunā ar viscaur intencionālas apziņas tēzi un (2) argumentēt par labu neintencionālu apziņas elementu pastāvēšanai. Taču pirms tam (3) ir nepieciešams sniegt izvērstāku intencionālas un neintencionālas vienības aprakstu.

II.3.2.1. Intencionalitāte Huserla fenomenoloģijā

LP Huserls veic nošķirumu starp apziņu jeb pārdzīvojumu un vienību jeb priekšmetu. Pārdzīvojumu raksturo laiciskums un nemitīga maiņa, kamēr priekšmetu raksturo identitāte. Nemitīgo pārdzīvojumu mainīgumu raksturo intencionāla vērstība uz kaut ko, kas transcēdē šo mainīgumu. Priekšmets ir nemainīga vienība, kas paliek viena un tā pati, kamēr pārdzīvojumi, kas uz to ir vērsti, mainās. Šis nošķirums pamatā saglabājas līdz 1909. gadam, kad Huserls sāk kritizēt SA shēmu un apšaubā tās lietojumu laikapziņas skaidrošanā. No šī gada Huserls apziņu skata kā pašu jau intencionālu. Nav neintencionālas apziņas, kas intencionāli sevi transcēdē uz kādu priekšmetu ārpus sevis. Taču tas, kas no šī visa ir svarīgi šajā kontekstā, ir intencionalitātes raksturojums.

Intencionalitāti raksturo tas, ka tā ir transcēdējoša. To jau izsaka pats neizvērstākais intencionalitātes skaidrojums „būt par kaut ko”, kas nozīmē, ka priekšmets nav pārdzīvojums vai pārdzīvojuma daļa. Savā agrīnajā darbā LP Huserls strikti nošķir pārdzīvojumu un tā priekšmetu: „Svarīgāki mums ir nošķirumi starp satura klātesamību apzinātā, bet par uztvēruma objektu netopošas sajūtas nozīmē un saturiem tieši uztvēruma objektu nozīmē.” (Hua XIX/1, 395) Citādā formulējumā: „[...] sajusto saturu klātesamība ir tātad pavisam cita nekā uztverto priekšmetu klātesamība, kas ir prezentēta caur šo saturu, bet nav reāli apzināta.” (Hua XIX/1, 396) Priekšmeta esamība un pārdzīvojuma esamība sajūstā satura nozīmē ir viena no otras atšķirīgas esamības, jo priekšmets nav reāls, proti, tas nav apziņas mainīgā satura daļa vai moments.

Citviet šajā pašā darbā par apziņas un tās intencionālā priekšmeta attiecībām Huserls izsakās vēl noteiktāk: „Fenomenoloģiskajam aplūkojumam pats priekšmetiskums ir nekas. Vispārīgi runājot, tas ir aktiem transcēdents. Tas ir vienalga, kādā ziņā un ar kādām tiesībām

var runāt par tā [priekšmetiskuma] „esamību”, vienalga, vai tas ir ideāls vai reāls, vai tas ir patiess, iespējams vai neiespējams, akts „uz to ir vērsts”. Ja nu kāds tagad jautā, kā to saprast, ka neesošais vai transcendentais var būt aktā, kurā tas nemaz nav, kā intencionālais priekšmets, tad te nav citas atbildes kā tā, ko devām iepriekš, kas arī ir patiesībā pilnīgi pietiekama: priekšmets ir intencionāls, proti, pastāv akts ar vienu noteiktu intenci, kas caur šo noteiksmi veido to, ko mēs saucam par intenci par šo objektu. Būt vērstam uz objektu ir pārdzīvojama savdabība, un pārdzīvojumi, kas to uzrāda, (pēc definīcijas) saucas intencionāli pārdzīvojumi jeb akti.” (Hua XIX/1, 427)

Darbā LP intencionalitāti Huserls sauc arī par interpretāciju un apercēpciju, un arī intencionalitātes kā apercēpcijas skaidrojumā skaidri izgaismojas tas, ka apziņas priekšmets pašai apziņai ir transcendants, un to savstarpējās attiecības, ko izsaka intencionalitāte, ir transcendēšanas attiecības. Huserls raksta: „Apercēpcija mums ir pārsniegums [*Ueberschuss*], kas pašā pārdzīvojumā, tā deskriptīvajā saturā nostājas pretī neapstrādātajai sajūtas klātesamībai, tā [apercēpcija] ir akta raksturs, kas it kā apdvēselisko sajūtas un panāk to, ka mēs uztveram šo vai citu priekšmetiskumu, piemēram, redzam šo koku, dzirdam to šķindoņu, saozām puķu smaržu utt. Sajūtas, tāpat kā to „apverošie” jeb „apercipējošie” akti tiek pārdzīvoti, bet tie neparādās priekšmetiski. Tie netiek redzēti, dzirdēti, ar kādu „jēgu” uztverti. Savukārt priekšmeti parādās, tiek uztverti, bet netiek pārdzīvoti.” (Hua XIX/1, 399)

Darbu „Fenomenoloģijas ideja. Pieci priekšlasījumi”, kurā jau skaidri iezīmējas fenomenoloģiskās redukcijas tēma, Huserls sāk ar dabiskās domāšanas izjautāšanu un pretstatīšanu fenomenoloģiskajam domāšanas veidam. Ar dabisko domāšanu attiecībā uz izziņas problemātiku Huserls saprot priekšstatu, ka, no vienas puses, ir objekti, kas tiek izzināti, un, no otras puses, ir cilvēka veiktā izziņa caur dažādiem psihiskiem procesiem. Problēma šajā izziņas un izzinātā objekta nošķīrumā, pēc Huserla domām, ir pats šis izziņas un objekta saistījums. Kā izziņa kā psihisks pārdzīvojums var iziet ārpus sevis un droši tvert savus objektus? Apsverot šo problemātisko saistījumu, Huserls nonāk pie secinājuma, ka izziņas priekšmets kā izziņas transcendence ir un paliek neatrisināma mīkla, tādēļ attiecībā pret to viņš veic fenomenoloģisko redukciju, ar kā palīdzību tiek panākta visa transcendentā neņemšana vērā jeb atturēšanās no spriedumiem par to, vai un kā izziņu un apziņas pārdzīvojumus plašā nozīmē ietekmē tiem transcendants priekšmets.

Vai tas nozīmē, ka, atturoties no spriedumiem par izziņas priekšmetiem kā apziņas pārdzīvojumu transcendencēm, Huserls pārskata LP pieteikto nošķīrumu starp apziņas pārdzīvojumu kā imanenci un apziņas priekšmetu kā tās transcendenci un to saistību kā intencionalitāti? Principā nē, jo darbā „Fenomenoloģijas ideja. Pieci priekšlasījumi” Huserls nošķir divu veidu transcendences, no kurām tikai viena tiek pakļauta jeb ir pakļaujama

fenomenoloģiskajai redukcijai. No vienas puses, „[a]r to [transcendenci] var domāt izziņas priekšmeta ne-reēli-ietvertību izziņas aktā tā, ka ar „patiesā nozīmē dotais” vai „imanenti dotais” tiktu saprasta reēla ietvertība. Izziņas aktam, *cogitatio* ir reēlie momenti, kas to reēli konstituē, turpretim lieta, ko tas [izziņas akts] intendē [*meint*] un ko tas uzskatoši uztver, ko tas atceras utt., nav atrodams *cogitatio* pašā kā pārdzīvojumā reēli kā gabals, kā tiešām tajā esošais. [...] Imanents šeit ir tas, kas ir izziņas aktā reēli imanents.” (Hua II, 35) Nupat citētajā fragmentā Husers pasaka, ka ir transcendence intencionāla priekšmeta formā, kas nozīmē, ka, lai arī priekšmets nav ietverts apziņas pārdzīvojumā kā kāds šī pārdzīvojuma moments vai daļa, tas tomēr ir ietverts tajā, taču tikai intencionāli.

No otras puses, „... ir vēl viena cita transcendence, kuras pretstats ir pavisam cita imanence, proti, absolūta un skaidra dotība, pašdotība absolūtā nozīmē. Šī dotības esamība, kas izslēdz jebkuras jēgpilnas šaubas, pilnīgi nepastarpināta paša intendētā priekšmetiskuma un tā, kā tas ir, vērojums un tveršana veido evidences jēdziena kodolu, proti saprastu kā nepastarpinātu evidenci. Visa neevidentā, lai gan priekšmetiskumu intendējošā vai statošā, bet pašu nevērojošā izziņa ir otrā nozīmē transcendentā. Tajā mēs izejam ārpus ikreiz patiesā nozīmē dotajam, pāri tieši vērotajam un tvertajam.” (Hua II, 35) Transcendenci pirmajā nozīmē vajag nošķirt no šīs otrās, un tikai otrā transcendence ir neatrisināma mīkla (Hua II, 35–36). Tas, kas interesē Huseru, ir pirmā transcendence, kas, lai arī neveido nevienu pārdzīvojuma momentu, parādās tikai caur tiem. Savukārt transcendence otrā nozīmē vispār neparādās, nekad nav dota pati, bet var tikt tikai un vienīgi domāta. Tā kā šī otrā transcendence nav pieejama un no tās pieņemšanas nav atkarīga imanences pastāvēšana, tā tiek pakļauta fenomenoloģiskajai redukcijai. Līdz ar to var teikt, ka LP pieteiktais nošķīrums starp imanenci un transcendenci, un saistījumu intencionalitātē paliek spēkā arī transcendentālajā fenomenoloģijā, lai gan ar zināmām izmaiņām – apziņai tiek piedēvēta absolūta, bet priekšmetiem relatīva esamība. Taču galvenais te ir tas, ka intencionalitāte joprojām izsaka apziņas transcendēšanu. Priekšmets ir ietverts apziņā, taču ne kā apziņas kā pārdzīvojumu plūduma daļa, bet gan kā dažādo mainīgo apziņas plūduma momentu vienība.

II.3.2.2. Intencionalitāte un saturiski pašidentiska vienība

Jautājums ir par to, kādā situācijā var runāt par apziņu un vienību, uz ko tā ir vērsta. Precīzāk, kāda ir intencionalitātes jēga? No līdz šim izklāstītā, intencionalitāte ir tā, kas transcendē apziņu virzienā uz identisko, uz vienībām, vai tās būtu imanentās laikapziņas vienības, transcendentie dabas priekšmeti vai vispārīgas teikumu nozīmes. Šajā brīdī var vaicāt, ja ir dots kaut kas, kas pats iekšēji nav kaut kā transcendence, vai tas ir intencionāli

dots? Vai intencionalitāti plašā nozīmē neraksturo tieši tas, ka tā ir transcendēšana daudzveidības vienības virzienā? Intencionalitāte izsaka daudzveidības vienību, neņemot vērā to, kas veido šo daudzveidību, vai tās būtu vienības, kas pašas jau ir intencionālas, proti, no citām vienībām sastāvošas, vai ne. Ja ir dots kaut kas, kas nepastāv pats kā daudzveidības vienība, tad attiecībā uz to nav pamata teikt, ka tas ir intencionāls. Tas gan nenozīmē, ka šāda vienība, kas pati nav daudzveidības vienība, nevar būt intencionālo vienību veidojošs elements. Taču tas, ka vienība, kas nav daudzveidības vienība, proti, neintencionāla vienība, ir daļa no intencionālas vienības, nenozīmē, ka tā pati ir intencionāla.

Neintencionāla vienība ir ne tikai iespējama, bet arī nepieciešama, ņemot vērā intencionalitātes īpatnību. Intencionalitātes īpatnība ir tāda, ka tā ir kādas atsevišķas vienības transcendēšana, kurā šī vienība parādās vienībā jeb veido vienību ar kādu citu vienību. Ja tas ir tā, tas nozīmē, ka šī intencionālā sistēma ir balstīta uz to veidojošajiem elementiem. Tālāk var vaicāt, vai šie elementi paši arī ir intencionālas vienības? Ja nepieņem, ka jebkura intencionāla vienība galu galā ir veidota no vienībām, kas nav intencionālas, rodas bezgalīgā regresa problēma. Tas nozīmē, ka ikviena intencionālo vienību veidojošā vienība pati ir intencionāla vienība, kas nozīmē, arī tā sastāv no vienībām, kas pašas ir intencionālas, kas nozīmē, ka tās ir sastāvošas no intencionālām vienībām, un tā līdz bezgalībai. Līdz ar to intencionāla vienība galu galā būtu neiespējama tieši tādēļ, ka, lai tā būtu dota, būtu jābūt dotai bezgalīgai virknei intencionālu vienību, kas ļautu tai būt. Līdz ar to ir nepieciešams, ka ir dotas vienības, kas ir intencionāli tālāk nereducējamas, proti, kas ir neintencionālas intencionālo vienību veidojošas vienības.

Kādām tām būtu jābūt? Ņemot vērā, ka intencionāla vienība ir vismaz divu vienību saistījums vienībā, lai runātu par neintencionālu vienību, būtu jārunā par tādu, kas ir saturiski iekšēji nediferencēta. Ja ir vienība, kas sastāv no atšķirīgiem saturiskiem elementiem, tā nav neintencionāla vienība.

Šeit nepieciešams iztirzāt vienu no svarīgākajiem jautājumiem attiecībā uz saturiski pašidentiskas vienības intencionālo vai neintencionālo iedabu, un šis jautājums ir par to, vai intencionalitāte nav nepieciešami klāt jau vienas nemainīgas saturiski pašidentiskas vienības gadījumā. Tas, kas liek uzdot šādu jautājumu, ir tas, ka tad, kad Huserls 1904./5. mācību gada lekciju kursā runā par šauro „tagad”, viņš apgalvo, ka ir saturs un šis saturs ir aptverts kā tagadējs, proti, te, šķiet, intencionalitāte attiecas uz vienu saturu, te nav nekādas izplestības pāri vienam saturam. Arī 1911. gada manuskriptos, kad Huserls atmet SA shēmu un runā par to, ka saturs un tā aptveršana nepastāv atsevišķi, balstās idejā par to, ka ikviens saturs jau ir intencionāls tā iemesla dēļ, ka tas vienmēr jau ir aptverts kaut kā. Tas viss it kā liecina par to, ka intencionalitāte nav vienkārši transcendēšana, kas pārklājas pāri mainīgajai daudzveidībai,

bet gan arī šīs daudzveidības „kā” dotība, proti, kaut kas ir dots kā kaut kas – viens saturs kā bijušais, cits kā tagadējais utt.

Uz šo jautājumu var atbildēt tā, ka tur, kur šķiet, ka ir tikai viens saturs, proti, ka intencionāli ir dots tikai viens saturs, patiesībā jau ir vairāk nekā viens. Piemēram, ja kāda saturiska dotība ir aptverta kā, piemēram, nāss caurums, tur ir divi dažādi saturi, vizuālais laukums noteiktā konfigurācijā un „nāss caurums”, kas potenciāli ietver sevī citus ar to saistītus jēdzienus. Proti, šajā „kā” ir ietverta vizuāla konfigurācija un jēdzieniska konfigurācija, kas turklāt pati var būt salikta. Intencionalitāte šajā sakarā slēpjas nevis tur, ka klāt ir jēdzieniska konfigurācija, bet gan tajā, ka vizuālā konfigurācija un jēdzieniskā konfigurācija ir aptvertas kā viena. Analogiski var paskaidrot laikapziņas momentus – tas saturs, kas ir aptverts kā tagadējs, ir intencionāls nevis tāpēc, ka „būt tagad” ir pats par sevi kaut kas intencionāls, jo tā izsaka vienkārši noteiksmi, kas pati par sevi nav vizuāla, bet gan tāpēc, ka „būt tagad” un vizuālais saturs ir aptverti kopā kā viens. Cits jautājums gan ir par to, kas par noteiksmi ir „būt tagad”, proti, vai tā ir jēdzieniska vai pirmsjēdzieniska, taču šajā kontekstā tas nav svarīgi. Svarīgi ir tas, ka intencionalitāte iegūst jēgu tikai tad, ja ir kaut kas, ko tā saista.

Tas nozīmē, ka jebkas, kam ir tikai viena perspektīva, ko veido tikai viens saturs, ir neintencionāls, jo tikai tad, kad ir šāds saistījums, parādās intencionālais saistījums. Ja vienība nesastāv no vairākiem saturiskiem elementiem, interpretācijai, runājot LP terminoloģijā, nav vienkārši vietas – ikviena saturiski nesalikta vienība pati sevi iekšēji nosaka, tur nav vietas interpretācijai. Interpretācija parādās tajā, ka viens šāds saturs tiek saistīts ar kādu citu, proti, ka to saistība nav loģiski nepieciešama, vai arī tajā, ka viens šāds saturs tiek sadalīts daudzos citos, proti, ka tā sadalīšana nav loģiski nepieciešama. Šeit gan jānorāda, ka ir jānošķir asociatīva saistība vai nošķiršana no patvaļīgas saistības un nošķiršanas. Asociatīva saistība vai nošķiršana balstās asociācijas principos, tādos kā līdzības un tuvums, savukārt patvaļīga saistība ir tāda, kas saista vai nošķir bez šiem principiem. Rezumējot – neintencionāla vienība pati par sevi izslēdz asociatīvu savienošānu vai nošķiršanu un pieļauj tikai un vienīgi ārēju patvaļīgu nošķiršanu un sadalīšanu. Ja ir kāds vizuāls laukums, lai arī kāda būtu tā konfigurācija, kas nesastāv no līdzīgām daļām, bet gan ir viscaur iekšēji vienāds, tas nav interpretatīva vienība. Un jebkura tā sadalīšana ir nevis paša satura sadalīšana, bet gan tam ārējs un patvaļīgs dalījums, kas neko nemaina pašā vizuālajā laukumā.

II.3.2.3. Intencionālas un saturiski pašidentiskas vienības evidence

Saturiski pašidentiska vienība nesastāv no kādiem horizontiem, to veidojošām aktuālām vai neaktuālām daļām, jo tā sastāv tikai no vienas daļas, proti, no aktuāli pastāvošās, precīzāk, tas, kas saturiski pašidentiskā vienībā ir aktuāli pastāvošs, arī ir pati saturiski pašidentiskā vienība. Tai atšķirībā no intencionālas vienības nav horizonta, tā nav nekas vairāk, kā tā pašlaik ir. Tas attiecas arī uz laika horizontu – pati par sevi neviena saturiski pašidentiska vienība neilgst. Tā vai nu ir, vai arī nav. Ja tā ir, tad tā ir pilnībā.

Līdz ar to, ņemot vērā Huserla evidences kā dotā pašklātbūtnīguma izpratni, kā arī adekvātās un apodiktiskās evidences nošķirumu, ir iespējams apgalvot, ka atšķirībā no intencionālās vienības saturiski pašidentiskā vienība ir adekvāti evidentā vienība, jo tā ir dota visā savā pilnībā. Tas izriet no tā, ka šī vienība ir nemainīga, pašidentiska vienība, kura pastāv par tik, cik tā nav mainījies. Ja kaut kas mainās, tas nav pašidentisks un uz to nevar attiecināt adekvātas evidences jēdzienu, jo, pat ja uz brīdi tajā nekas nemainās, pastāv iespēja, ka kaut kad var notikt izmaiņas. Taču saturiski pašidentiskas vienības jēdzienā ir ietverta izmaiņu neiespējamība, jo izmaiņu gadījumā runa ir vienkārši par vairāk nekā vienu saturiski pašidentisku vienību. Tai nav nepieciešams laiks, proti, fāzes, lai tā parādītu sevi pilnībā. Ja ir dota kāda saturiski pašidentiska vienība, ar nepieciešamību izriet tas, ka tā sevi dod pilnībā, ka tajā nav neviena neīstenota, neaktualizēta aspekta, nekādas potencialitātes. Līdz ar to ir izslēgta iespēja, ka tā varētu nebūt tā, kas tā ir. Vienīgais, kas nav izslēgts, ir tās pazušana, taču tas, kas tā ir, ir noteikts līdz ar tās parādīšanos un nevar mainīties.

Līdz ar to ir apieta kritika, kas ir vērsta pret Huserlu, sakot, ka adekvātā evidence ir neiespējama, jo viss pieprasa laiciskumu, bet laiciskums retencionāli protencionālo horizontu, proti, vēl neaktuālās un vairs neaktuālās fāzes. Šī kritika nav spēkā attiecībā uz šajā darbā izvirzīto koncepciju, jo, pirmkārt, saturiski pašidentiskās vienības ir tādas vienības, kas iekšēji neilgst un ir pieejamas tieši viscaur to dotībai, pat ja parādās vai nozūd citas saturiski pašidentiskas vienības. Otrkārt, laiciskums nepieciešami nepieprasa retencionālu atcerējumu vai protencionālas anticipācijas. Tas nozīmē, ka vienība, kas parādās kā ilgstoša, ja tā ir saturiski pašidentiska vienība, nepieprasa šos laika horizontus, bet gan tiešu citu vienību kustību. Šie minētie laika horizonti var būt, taču tad runa ir par intencionālu vienību, kas ietver jau vairāku saturiski pašidentisku vienību apvienojumu.

II.3.2.4. Intencionālas un saturiski pašidentiskas vienības laiciskums

Intencionālās vienības un saturiski pašidentiskās vienības atšķirības nosaka arī to laiciskuma īpatnības. Runa ir par to, kā abu veidu vienības saistās ar mainību un ilgšanu. Ir

noskaidrots, ka vienvienība jeb saturiski pašidentiska vienība pati par sevi nedz mainās, nedz ilgst, proti, to nevar aprakstīt laiciskuma terminos. Tā ir nemainīga, pašidentiska vienība, kas pati par sevi nesastāv no kādām pēctecīgām fāzēm. Drīzāk var teikt, ka tā pati veido vienu laika fāzi. Tātad šīs vienības nemainās un tās var raksturot kā iekšēji vienlaicīgas, proti, nepieciešami nelaiciskas – neilgstošas un nemainīgas. Tikai šo vienību savstarpējās attiecībās kāda no šīm iekšēji neilgstošajām un nemainīgajām vienībām ārēji parādās kā ilgstoša. Tā parādās ārēji ilgstoša tādēļ, ka tā nevis pati, bet attiecībās ar citām vienībām iegūst ilgšanu, proti, mainību. Tā ir nemainīga, bet tās dotības laikā, mainoties citām vienībām, tās ar savu mainību piešķir tai ārēju mainību un līdz ar to ilgšanu. Tas ir būtiski nejaukt šīs divas lietas – iekšēja mainība un ilgšana un ārēja mainība un ilgšana. Saturiski pašidentiska vienība pati nemainās un neilgst, tas, kas mainās, ir citu saturiski pašidentisku vienību dotība. Arī tās saturiski pašidentiskās vienības, kas nomainās, esot dotai kādai citai saturiski pašidentiskai vienībai, pašas ir nemainīgas un neilgstošas.

Iespējams, pateicoties tam, ka iekšēji nemainīgais ir ārēji sadalīts fāzēs (tik fāzes, cik saturi nomainās nemainīgās vienības laikā), ir radusies ideja par to, ka kāda vienība sastāv no pēctecīgām fāzēm, pat ja tā paliek nemainīga, proti, identiska, kas tālāk ved pie idejas par laicisko fāžu formālismu – laika fāzes nomainās, neskatoties uz to, ka saturiski nekas nemainās. Taču saskaņā ar šajā darbā izvirzāmo koncepciju šī ideja ir sagrozīts priekšstats par to, ka viens nemainīgs saturs, kas pats par sevi nesastāv no kādām fāzēm, tikai ārēji iegūst fāzes, nevis iekšēji sastāv no tām. Turklāt ar *ārēji* šeit ir domāts nevis tas, ka šī satura dotībā tam virsū ir uzlikts formāls laika pēctecības režģis, bet gan tas, ka tā dotībā nomainoties sevi dod citas nemainīgās vienības. Proti, saturiski pašidentiskas vienības nosaka viena otras ārējo mainīgumu un ilgšanu, pašām iekšēji neesot mainīgām un ilgstošām. Saturiski pašidentiskās vienības ir nepieciešami iekšēji nemainīgas un neilgstošas.

Kā tas ir intencionālas vienības gadījumā? Intencionāla vienība, kā norādīts, ir jebkura vienība, kas sastāv no vairākām citām vienībām, tas ir, daudzvienība. Tas, ka šī vienība sastāv no citām vienībām, paver iespēju, ka tā var iekšēji arī mainīties. Protams, tas nav nepieciešami, bet ir iespējams, ka intencionālā vienība ir iekšēji mainīga un ilgstoša. Atšķirībā no saturiski pašidentiskajām vienībām, kas ir iekšēji nemainīgas un neilgstošas un kas mainību un ilgšanu iegūst ārēji, intencionālās vienības var būt gan iekšēji mainīgas un ilgstošas, gan ārēji mainīgas un ilgstošas. Piemēram, es izjūtu sāpes, kuras sākotnēji ir spēcīgas, bet pamazām kļūst aizvien paciešamākas, līdz izzūd vispār. Sāpes šajā gadījumā ir intencionāla vienība, kas apvieno veselu sēriju ar sāpju saturiskām vienībām, kas ir savstarpēji ne tikai neidentiskas, bet arī neparādās kā vienlaicīgas. Manas sāpes ir visu šo savstarpēji neidentisko saturisko vienību vienība, kuras atrodas mainības attiecībās, kas nozīmē, ka sāpes

kā intencionālā vienība ietver iekšēju mainību, proti, to izsaka tas, ka tā sastāv no mainīgām vienībām. Ja tā sastāv no mainīgām vienībām, tad tā arī ir iekšēji ilgstoša. Paralēli sāpju iekšējai ilgšanai to var arī pavadīt ārēja ilgšana, nomainoties sāpju vienībā neiederošām saturiski pašidentiskām vienībām vai mainīgiem intencionāliem priekšmetiem. Proti, teorētiski intencionālo vienību var raksturot (1) iekšēja nemainība un neilgšana un ārēja nemainība un neilgšana, (2) iekšēja mainība un ilgšana un ārējā mainība un ilgšana, (3) iekšēja nemainība un neilgšana un ārēja mainība un ilgšana, (4) iekšēja mainība un ilgšana un ārēja nemainība un neilgšana. Tikai (1) gadījumā, proti, kad intencionāla vienība nesastāv no viena otru nomainošām vienībām un nekas nemainās arī ārpus tās, proti, to izsakošajām vienībām, var runāt par to, ka nav laiks. Pārējos trīs gadījumos ir laiks, jo iekšēji vai ārēji ir dota mainība un tādējādi arī ilgšana. Attiecībā uz (2), iekšējā un ārējā mainība viena otru papildina, sniedzot savu ieguldījumu intencionālās vienības laiciskošanās procesā. Attiecībā uz (3), pat ja nekas nemainās iekšēji, pašā intencionālajā vienībā, tā iegūst ārēju ilgšanu, pateicoties tam, ka tās pastāvēšanā ir dotas citas vienības, kas parādās un nozūd. Šis otrais gadījums sakrīt ar saturiski pašidentiskas vienības laiciskošanos. Attiecībā uz (4), pat ja nekas nemainās ārēji, iekšējā mainība pati nodrošina intencionālās vienības laiciskošanos, proti, tās ilgšanu. Šis gadījums norāda uz to, ka ārēja mainība nav nepieciešams nosacījums intencionālas vienības mainībai un ilgšanai. Tas ir tikai viens iespējams nosacījums gadījumā, ja vienība pati iekšēji nemainās.

II.3.3. Es kā sākotnējais stāvoklis

L manuskriptos Huserls runā par Es kā pārilaicisku, nepriekšmetisku sākotnēju stāvokli. Es kā nepriekšmetiskais pols pats par sevi ir pārilaicisks, taču tas laiciskojas caur afekcijām un akcijām (Hua XXXIII, 278–280), tādējādi Es laiciskojas netieši: „Šī laiciskošanās notiek ar ego tikai netieši: caur afekciju un akciju laiciskošanos. Ego ir lokalizējams [*locatable*] laikā saskaņā ar afekciju un akciju laiciskošanos. (Kortooms 2002, 243). C3 manuskriptā Huserls raksta, ka Es cauri aktiem neilgst tādā pašā veidā, kādā laiciska lieta, „drīzāk tas pats ir identisks bez izvērsuma lietišķās ilgšanas laikā, stāvošs un paliekošs Tagad savu veikumu mainība” (C 10, 17b). Bet tas ir tikai viens veids, kā viņš skatās uz Es, viņam ir svarīgi, ka Es nav tikai tukšs identitātes pols, kas bez dzīvīgās tagadnes ir nekas (Kortooms 2002, 247).

Jautājums, kas rodas šī Es kontekstā, – vai Es kā pārilaiciska dotība neatgādina pašidentisku nemainīgu saturu, kas kā nemainīgais laiciskojas nevis tieši kā pats no sevis, bet gan netieši, proti, attiecībās ar kaut ko citu, kas mainās? Līdz ar to jautājums, vai Huserls jau nav pats uzrādījis laikapziņas problēmas risinājumu, kāds tiek piedāvāts šajā darbā?

Lai arī tam būtu nepieciešama detalizētāka izpēte, pagaidu atbilde varētu būt tāda: lai arī Es kā pārļaiciska sākotnēja stāvokļa izpratne ļauj veikt pāreju, proti, ir saskaņā ar ideju par laiciskošanos, kas izvirzīta šajā darbā, tomēr Huserls šo ceļu pats nav gājis, par ko liecina, ka viņš joprojām laiciskošanos skata caur pirmprezentācijas, retenču un protenču struktūru. Tā ir lieka šajā darbā izvirzītajai koncepcijai.

II.4. Hipotēzes izvērtējums

Neskatoties uz to, ka šajā darbā pieteiktā laikapziņas koncepcija izvairās no tām problēmām, kas pašos pamatos skar Huserla laikapziņas koncepcijas, tas nenozīmē, ka pret to nebūtu iespējams vērēt citus iebildumus. Lai gan problēmu un iespējamo iebildumu skaits varētu būt krietni lielāks,⁶³ šajā nodaļā tiks izskatīti divi iebildumi, kas varētu tikt vērēti pret šajā darbā pieteikto laikapziņas koncepciju.

II.4.1. Uztvertās kustības daudzums

II.4.1.1. Iebildums

Viena problēma, ko varētu uzrādīt saturiski identiskā satura kā laikapziņu veidojošā pamatelementa koncepcijai, ir tāda, ka, ja šie saturi vien ar to savstarpējām attiecībām būtu pietiekams nosacījums kustības apziņai, tad, esot dotam vienam saturam a, vajadzētu būt dotiem pilnīgi visiem pārējiem saturiem un to nomainām. Ja šis saturs a ir ļoti ilgs, proti, tā dotības gadījumā, parādās un pazūd liels skaits citu saturu, tad vajadzētu būt dotiem tiem visiem, taču tā tas nav, jo tiešās kustības apziņas apgabals ir stipri ierobežots. Proti, ja skatos uz iegriezta vilciņa virpuļošanu, tad vienā brīdī vilciņa griešanās sākumposma kustības jau vairs nav dotas tieši, bet labākajā gadījumā ir pieejamas atcerējumā, kaut gan pēc šajā darbā izvirzītās koncepcijas principā varētu būt tā, ka tieši uztverta ir visa kustība, ja vien ir kāds cits saturs, kas ir kopīgs visiem šo kustību veidojošajiem saturiem.

Pamatā šis iebildums ir vērēts uz to, ka kustības tiešās pieredzes lauks ir ierobežots, kamēr pēc jaunās koncepcijas sanāk, ka tiešās kustības lauks ja ne gluži neierobežots, tad jebkurā gadījumā var būt ļoti plašs, ja vien ir kāds saturs, kura dotība pārklājas kustībā iesaistītajiem saturiem. Kamēr vien šāds saturs ir, ir šie saturi un tādējādi kustība.

⁶³ Tas iezīmē dotā pētījuma nākotnes perspektīvu.

II.4.1.2. Atbilde

Nupat uzrādītais iebildums ir spēkā tikai tādā mērā, kādā tiktu uzturēta tēze par to, ka vienā fāzē nevar būt pēctecīgu, bet gan tikai vienlaicīgu fāžu vai vienību virkne. Ja pieņem, ka fāzē L^{10} ir dotas iepriekšējās fāzes L^9 , L^8 , L^7 utt. vienlaicīgi, proti, tās nestājas pēctecības attiecībās, tad tik tiešām ir tā, ka fāzē L^{10} būtu jābūt klāt visām iepriekšējām fāzēm no fāzes L^9 līdz fāzei L^1 , proti, tām visām būtu jābūt klāt un apzinātām vienādā mērā. Taču jaunā koncepcija, tieši otrādi, paredz, ka vienā fāzē, izprastā kā saturiski identiska vienība, kura pati nosaka savas dotības robežas, tai neesot ierobežotai no kādiem ārpus tās formāliem nosacījumiem, var būt dotas citas fāzes, arī izprastas kā saturiski identiskas vienības, pēctecības attiecībās. Proti, esot dotai vienai fāzei L^{10} , citas fāzes, lai arī ir dotas tajā tādā nozīmē, ka tās ir dotas, esot dotai šai fāzei, savstarpēji var neveidot pārklāšanās attiecības, bet būt izslēdzoši pēctecīgas. Līdz ar to fāzē L^{10} nav jābūt vienlaicīgi dotām visām tām fāzēm jeb vienībām, kas ir dotas, esot dotai tai. Tas nozīmē, ka vienības var būt dotas kopā ar kādu citu fāzi, bet pašas ir savstarpēji pēctecīgas.

Turklāt šis iebildums darbojas ne tikai tēzē par to, ka vienā fāzē var būt tikai vienlaicība, kas izriet no laika formālisma tēzes, bet arī nenošķir kustību no atcerējuma. Ja saturu kustību nošķir no atcerējuma par šiem saturiem, tad nav pretrunā tas, ka saturu nomaiņa ir tieši dota, pastāvīgi esot dotam kādam citam saturam, taču nomainošie saturi, kas ir pagājuši, vairs nav un var arī nebūt saglabājušies atcerējumā. Ja kustības apziņai atcerējums nav nepieciešams to veidojošs aspekts, proti, kustība nav atkarīga no atcerējuma un, esot dotai vienai fāzei, var nomainīties citas, savstarpēji pēctecīgas fāzes, tad kādā nomainošajā fāzē nav klāt pirms tam nomainītās fāzes, ja vien tās nav dotas atcerējumā. Tas nozīmē, ja ir dota saturiski pašidentiska vienība G un parādās saturiski pašidentiska vienība T , tad tā nozūd un parādās saturiski pašidentiska vienība Y , tad, esot dotām saturiski pašidentiskām vienībām G un Y , nav vairs dota T , ja vien T nav dota atcerējumā. Līdz ar to, esot dotai G , ir dota T un Y , bet, esot dotai T , nav dota Y un, esot dotai Y , nav dota T . Līdz ar to tas neizriet no jaunās koncepcijas, ka, ja ir kāda vienība, kurai, esot dotai, ir dotas citas vienības, tās visas ir savstarpēji vienlaicīgas un līdz ar to nepieciešami apzinātas, kā izteikts iepriekšminētajā iebildumā. Tas arī nosaka to, ka varētu nebūt iespējams pateikt, piemēram, cik ilgi ir bijusi kāda nemainīga vienība. Tas izriet no tā – ja šī nemainīgā vienība ir bijusi, kamēr nomainās citas, iepriekšējās vienības vairs nav, ja tās nav arī atcerētas, tad nav iespējams pateikt, cik ilgi šī vienība ir bijusi.

Otra atbildes iespēja. Ir jānošķir uzmanībā aptvertais kustības daudzuma skaits no uzmanībā neaptvertā. Piemēram, ja izmaiņas noris ļoti ātri, izmaiņu aptveršana un

uzskaitīšana nevar notikt, tādēļ, lai arī kāda saturiski pašidentiskā vienība, kas paliek nemainīga šīs straujās citu saturiski pašidentisko vienību nomainīšanās gadījumā parādās kā ilgstoša, nav iespējams noteikt, proti, saskaitīt, cik izmaiņas ir notikušas. Kustība nav identificējama ar kustības saskaitīšanu, kustība ir dota arī tad, ja uzmanībā noturētais kustības skaits nojūk vai vispār nepastāv. Tāpat, ja kustības ir ļoti lēnas, uzmanību var nenoturēt un tematizējoši neapzināt kustību skaitu. Kustība un ilgšana nav atkarīga no tā, vai uz kustību, proti, to, cik izmaiņas ir notikušas, ir vērsta uzmanība vai nav. Ja uzmanība izsīkst vai tā nav bijusi vērsta uz kādām mainīgām vienībām, tas nenozīmē, ka maiņa nav notikusi, vienkārši nav aptverts un līdz ar to nav skaidri nosaucams izmaiņu skaitlis. Nav jābūt zināmam konkrētam skaitlim, lai apzinātos kustību un līdz ar to ilgšanu. Drīzāk skaitlis izsaka tikai statistisku izmaiņu kopsummu. Piemēram, ja es koncentrēju uzmanību uz kādu īsu melodiju, kas nav tik ātra, lai nevarētu to aptvert, bet nav arī tik lēna, lai nezaudētu uzmanību, es ideālā gadījumā varu saskaitīt, cik skaņas veido šo melodiju. To veido, piemēram, četras skaņas, četras saturiski pašidentiskas vienības. Skaitlis, ko esmu ieguvis no skaņām, kas veido melodiju, pats neveido kustību un melodijas ilgšanu, bet gan statistiski izsaka to, kas pats par sevi nav statistisks. No skaitļa nav iegūstama kustības un ilgšanas apziņa, tikai pati saturiski pašidentisko vienību kustība to var nodrošināt.

Līdz ar to nav tā, ka šajā disertācijā piedāvātā laikapziņas koncepcija paredz, ka kustības lauks ir potenciāli ļoti plašs, vismaz ne bez atrunas, ka tiešā kustība var nozīmēt to, kas ir dota uzmanības centrā, bet arī to, kas nav dota uzmanības centrā. Līdz ar to nav tā, ka apziņai būtu „jāpārsprāgst” no tieši dotās kustības daudzuma. Uzmanība ir vērsta tikai uz vienu dotības daļu.

II.4.2. Veselums un saturiski pašidentisku vienību mainība

II.4.2.1 Problēma

Viena problēma varētu būt uzrādīta no geštalteorijas un tai pietuvināto fenomenologu Gurviča un Merlo-Pontī puses – par krāsām – vai krāsa nemainās attiecībā pret to, kādas krāsas ir apkārt tai? Līdz ar to, ja nozūd viena krāsa, tad uzreiz izmainās arī tai apkārt esošās – tās visas nomainās. Līdz ar to vai var runāt par to, ka vizuālajā laukā ir iespējams palikt kādai vienībai nemainīgi, neskatoties uz to, ka nomainās citas? Vai tur nav iespējama tikai pēctecība? Un vai tas attiecas uz katru šādu lauku atsevišķi? Vai nav tā, ka vizuālais ietekmē arī audiālo un taktilo lauku, tāpat kā smaržas un garšas saistījums? Vai visas tās nav kopsaistītas? Ja ir, tad vai viss nenoved pie tā, ka galu galā nav saturu, kas paliktu identiski tie paši, pat ja nomainītos citi saturi? Kā piemērs šeit der šaha galdiņš, kur, paņemot vienu balto

laukumu un pieliekot klāt citam, izrādās, ka viens no tiem ir baltāks, lai gan izskatās vienādi savās atbilstošajās savstarpējās pozīcijās. Jautājums ir par to, vai par maz nav novērtēts saturu konteksts?

II.4.2.2. Viena atbilde

Ja pieņem, ka tik tiešām ir tā, ka, parādoties vai pazūdot vienam saturam, nepieciešami nomainās visi citi saturi, proti, viens saturs nepieciešami nosaka visu pārējo saturu pastāvēšanu, vienīgais risinājums būtu meklējams neintencionālo un intencionālo vienību nošķīrumā. Ja skatās tikai un vienīgi uz neintencionālām saturiski pašidentiskām vienībām, tad sanāk, ka nav iespējams vienai būt dotai, kamēr citas nomainās. Tas izriet no tā: ja pazūd kaut kas viens, pazūd viss reizē ar to pastāvošais, ja parādās kaut kas viens, reizē ar to parādās viss pārējais. Šajā ziņā tas saskanētu ar laika pēctecības formālisma tēzi, ar vienīgo atšķirību, ka tieši paši saturi nosaka šo universālo atjaunināšanos, atjauninoties atsevišķajam. Tādā ziņā precīzāk būtu pat teikt, ka nevis pazūd viens un līdz ar to visi pārējie, bet ka pazūd vieni, to vietā stājas nākamie.

Ja pieņem, ka visas saturiskās vienības nepieciešami mainās reizē, vienīgā izeja šajā gadījumā ir intencionālās vienības. Šeit jāatceras tas, ka intencionālās vienības var arī iekšēji mainīties, paliekot vienības nemainīgi vienas un tās pašas. Pat ja ir tā, ka vizuāli nomainās visi lauki, tomēr ir intencionālā vienība, kas aptver nomainošos saturus, tādējādi, kad pavisam pazūd kāds krāsas laukums, tad, pat ja izmainās neintencionālie saturi, neizmainās tas, kas šis saturs paliek saistījumā ar citu saturu, proti, intencionālā vienība neizmainās. Intencionālas vienības neintencionālie saturi vai citas intencionālās vienības vai to neintencionālie saturi mainās, bet pati intencionālā vienība nemainās.

Rezumējot pirmo atbildes ceļu, universāli nepieciešama neintencionālo saturu nomaiņa ir pretrunā ar neintencionālu saturu laiciskuma iespēju, pretrunā ar ideju par pašidentisku saturu ārējas ilgšanas iespējamību un pieļauj jauno laikapziņas koncepciju risināt tikai un vienīgi intencionālu vienību kontekstā. Tas nozīmē, ka laikapziņai ir nepieciešamas ne tikai neintencionālo saturu savstarpējas attiecības, bet arī šo vienību intencionāls saistījums. Ir nepieciešama intencionalitāte, lai varētu apgalvot, ka ir saturi, kas paliek, kamēr nomainās citi.

II.4.2.3. Otra atbilde

Otra atbilde ir noliegt, ka nepieciešami visas saturiski pašidentiskās vienības mainās reizē. Šī atbilde nenoliedz, ka pastāv tāda šo saturisko vienību saistība, kas paredz zināmu kolektivitāti parādoties vai pazūdot, tomēr noliedz, ka tas ir nepieciešami tā. Proti, otra atbilde mīkstina stingro nepieciešamības pozīciju uz iespējams. To var ilustrēt ar vizuālu piemēru. Ja vizuālais lauks ir sadalīts divos vienmērīgas krāsas laukos – sarkanā un oranžā. Te jāņem vērā, ka oranžais laukums pierobežā ar sarkano būs gaišāks, bet sarkanais – tumšāks. Tas nozīmē, ka šie laukumi vizuāli jau sākotnēji nav pilnīgi vienmērīgi, taču vienā brīdī, gabalu tālāk no robežas šie laukumi ir vienmērīgi. Līdz ar to sarkanais un oranžais jau paši sastāv no vairākām saturiski pašidentiskām vienībām, no kurām lielākās ir tās, kas stāv ne pie pašas robežas. Tad pēkšņi oranžajā laukumā pretējā pusē no tās, kur tas satiekas ar sarkano laukumu, parādās melns salīdzinoši ļoti mazs laukums, kas proporcijās ar oranžo laukumu ir ne lielāks kā krekla poga attiecībā pret kreklu. Tajā brīdī oranžais laukums melnā laukuma apkārtņē ir kļuvis gaišāks, proti, nevis viss oranžais laukums ir cits, bet gan daļas ap melno laukumu ir parādījušās jaunas saturiski pašidentiskas vienības, vēl vairāk uzraibinot it kā vienmērīgi oranžo intencionālo vienību. Neskatoties uz šo uzraibinājumu, kas nāk kopā ar melnā laukuma parādīšanos, kas pats arī var būt tumšāks malās un gaišāks vidū, proti, arī tas var sastāvēt no vairākām saturiski pašidentiskām vienībām, ir oranžo laukumu veidojošās saturiski pašidentiskās vienības, kas, esot attālāk no melnā laukuma, nav izmainījušās. Lai arī tā saturiski pašidentiskā vienība, kas bija tālāk no robežas ar sarkano laukumu, nav tā pati, jo ir mainījusies tās figūra, to pāršķeļot melnajam laukumam, tās oranžo laukumu veidojošās vienības, kas atrodas pie robežas, nav izmainījušās. Melnais laukums nāk līdzī ar jauniem saturiem tikai tā tuvākajā apkārtņē, neizmainot tālākos oranžā laukuma apgabalus un sarkano laukumu veidojošās saturiski pašidentiskās vienības. Tas liecina, ka nav nepieciešams, ka jebkuras saturiski identiskas vienības nomainīšanās nozīmē visu saturiski identisko vienību nomainīšanos. Šajā gadījumā pazuda un to vietā parādījās tikai daļa, tas ir, tuvākās pašidentiskās vienības.

Varētu iebilst, ka minētais piemērs ir parādījis, ka vizuālajā laukā ir iespējams, ka visi saturi nenomainās vienlaicīgi, taču tā ir tikai viena sfēra. Vai citās sajūtu sfērās arī ir iespējams, ka visi saturi nenomainās vienlaicīgi? Pirmkārt, ir jāsaprot, ka vizuālais lauks nav vienīgais, kur tas iespējams, jo, piemēram, taustes laukā arī ir iespējams, ka viena saturiski pašidentiska vienība paliek, kamēr parādās un nozūd citas. Piemēram, es sēžu nekustīgi, izjūtot sava svāra un krēsla radīto spiedienu uz manu mugurpusi, taču tad ik pa laikam uz manas rokas nolaižas muša. Neņemot to vērā, es mušu nedzenu prom, bet palieku mierīgi

sēžam. Es sēžu nekustīgi, taču mainās sajūtas manā rokā. Sarežģītāki ir ožas un garšas gadījumi, taču arī tur pastāv iespēja, ka kādā kontekstā ir kāda smarža vai garša, kas neizmainās citu smaržu vai garšu ietekmē. Otrkārt, neskatoties uz to, kāda ir atbilde uz jautājumu par pārējām sajūtu sfērām, viss, kas koncepcijai par saturisko laiciskumu ir nepieciešams, ir vismaz viena pieredzes sfēra, kur ir iespējama saturiski pašidentisko vienību pārklāšanās, proti, kur ir iespējams, ka viena satura pazušana nepieciešami neiet roku rokā ar visu citu saturu pazušānu.

Līdz ar to, lai arī ir tā, ka izmaiņas var notikt kolektīvi, tās ne vienmēr, tas ir, ne visos gadījumos ir vispārējas, proti, neaptver visus dotos saturus. Ja tas ir tā, tad ir iespējams, ka ir neintencionālas vienības, kas paliek, nomainoties citām, un līdz ar to ir iespējams, ka šīs vienības parādās kā ārēji ilgstošas. Proti, šajā darbā izvirzītā tēze šajā aspektā paliek apstrīdēta.

NOBEIGUMS

Secinājumi

1. daļa

(1) 1904./5. mācību gada lekciju kurss veido pirmo nozīmīgo etapu Huserla laikapziņas analizēs.

(2) Viens no pamatnošķīrumiem, uz kura balstās laikapziņas teoretizācija 1904./5. mācību gada lekcijā, ir nošķīrums starp ilgšanu un kustību, no vienas puses, un ilgšanas un kustības apziņu jeb prezentāciju, no otras puses. Tēze izsakāma tā, ka dotā kustība nav kustības dotība. Šī nošķīruma pamatojums balstās vairākās premisās. (P1) Pēctecība kā laiciska secība ir kaut kas tāds, kas ir salikts no vairākiem elementiem, ko var saukt par fāzēm jeb momentiem. (P2) Pēctecību veidojošie momenti nav doti visi uzreiz, vienā reizē, bet gan viens pēc otra. Šī premisa izsaka to, ka pēctecība ir tāda veida elementu salikums, kur, esot dotam vienam elementam, nav doti arī visi pārējie elementi. (P3) Pēctecības elementi savā dotībā izslēdz viens otru. Šī premisa pastiprina premisu P2, apgalvojot ne tikai to, ka ir pēctecības elementi, kas nav doti, kad ir doti citi, bet viens dotais pēctecības elements izslēdz jebkura cita pēctecības elementa dotības iespējamību. Šo premisu var raksturot kā stingru pēctecību.

(3) Tas, kas ir nepieciešams, lai būtu iespējama pēctecības dotība, ir, ka momenti, kas pēctecīgi nomaina viens otru, ir doti kopā to savstarpējās attiecībās, proti, ka pēctecīgie momenti ir nevis doti katrs par sevi, nošķirti viens no otra, bet vienkopus. Proti, pēctecības dotībai ir nepieciešama, mazākais, divu momentu kopādotība jeb, mazākais, divu momentu aptveršana vienkopus. Huserla risinājuma izejas punkts ir Meinonga un Šterna diskusijas. Jautājumā par to, vai pēctecīgu saturu pēctecības prezentācija ir vienlaicīga (laiciski neizplesta, momentāna – Meinongs) vai pēctecīga (laiciski izplesta, ilgstoša – Šterns), Huserls pamatā nostājas Šterna pusē.

(4) Lai arī Huserls pamatā nostājas Šterna pusē, viņš tomēr apvieno Šterna un Meinonga pozīciju, apgalvojot, ka pēctecīgu momentu pēctecības prezentācija ir veidota no divām nepārtrauktībām, kas veido laikapziņas dubultās nepārtrauktības struktūru. No vienas puses, laikapziņa sastāv no pēctecīgām fāzēm jeb no šo fāžu nepārtrauktības. No otras puses, katra no pēctecīgajām fāzēm pati ir pēctecības nepārtrauktība, kas prezentēta vienlaicībā, kas nozīmē, ka fāzē ir dots ne tikai tas, kas ir tagad, bet arī tas, kas bija iepriekšējās fāzēs (vienlaicības jeb šķērsgriezuma nepārtrauktība). Tas ļauj Huserlam runāt par smalkāko jeb tīro „tagad”, kas kādā no nepārtrauktajām fāzēm jeb momentiem ir konstituēts caur „tagad”

aptveršanu uz sajūtas pamata, un „raupjo” „tagad”, ko konstituē smalkākais jeb tīrais „tagad” nepārtrauktībā ar fantasmu, kuras aptvertas caur primāro atcerējumu kā tas, kas ir pagājis, virkne, kuru raksturo graduāla saturiskas intensitātes mazināšanās līdz satura iztrūkumam, paliekot tukšai uz tā, kas ir pagājis, vērstai intencei. Satura esamība šajā nepārtrauktībā nosaka sākotnējā temporālā lauka, kas veido arī vienu no uztvēruma nozīmēm, robežas.

(5) Šajā modelī Huserls saskaras ar vairākām problēmām, starp kurām nozīmīgākās ir bezgalīgā regresa problēma attiecībā uz laikapziņas horizontālo nepārtrauktību un SA shēmas izmantošana, lai skaidrotu nošķirumu starp tagadējo un primāri atcerēto.

(6) Pēc 1904./5. mācību gada Huserls attīsta absolūtās apziņas nojēgumu (1906–1911), kas tiešā veidā attiecas uz laikapziņas problēmu, iezīmējot otru nozīmīgāko posmu Huserla laikapziņas analīzēs.

(7) Absolūtā apziņa tiek pirmo reizi pieteikta 1906./7. mācību gada kursā. Tajā Huserls izšķir trīs apziņas, kas atrodas hierarhiskās attiecībās. Kā pirmo viņš izšķir (A1) apziņu kā pārdzīvojumu jeb absolūto apziņu, jeb sākotnējo apziņu, kas ir vienkāršs jeb pirmsfenomenāls pārdzīvojums un kas ietver visu saplūstošo un savstarpēji saistīto pārdzīvojumu vienību. Tā ir pirmspriekšmetiska, pirmsreflektīva fona apziņa, kas var tikt padarīta par priekšmetu tikai refleksijā. Absolūtā apziņa ir sākotnēja, universāla un absolūta laika plūsma. (A2) Apziņa kā intencionālā apziņa ir būtiski atšķirīga no apziņas kā pārdzīvojuma, kas ietver pirmsfenomenālos dotumus. Intencionālā apziņa konstituējas caur apercēpcijām jeb aptveršanu, un tā ir apziņa par priekšmetu, to raksturo uzmanības pakāpes un tas, ka tai ir priekšmets. (A3) Apziņa kā pozīcijas ieņemšana, ko Huserls sauc arī par aktu, izsaka intenci, kurā ir dotas intencionālās apziņas priekšmeta modalitātes un attieksmes pret to. Ja intencionālā apziņa caur aptveršanu sniedz priekšmetu, tad apziņa kā pozīcijas ieņemšana to stata kā, piemēram, īstenu vai ticamu, bet tālāk arī tādu, pret kuru tiek izjūsts prieks, bēdas, cerības utt.

(8) 1906./7. mācību gada kursā Huserls stingri nošķir primāro atcerējumu no fantāzijas apziņas un saista to ar modifikāciju. Modifikācija skar ne tikai saturu, bet arī aptveršanu. Attiecībā uz saturu tas nozīmē, ka iepriekš aktuālās fāzes sajūtu saturs ir modificējies fantasmā. Attiecībā uz aptveršanu tas nozīmē, ka iepriekš kā aktuāli aptvertais saturs (sajūtu saturs) tagad tiek aptverts kā pagājušais saturs. Gan starp sajūtu un fantasmu, gan attiecīgi starp „tagad” aptveršanu un pagājušā aptveršanu pastāv nepārtrauktība. Fantasmai ir kvalitāte „bijis”, kas ir atšķirīga no sajūtas „tagad” kvalitātes. „Bijis” kvalitāte tiek panākta ar aptveršanas modifikāciju, kas ir saistīta ar uztvēruma aptveršanu tādā pašā veidā, kādā fantasma ir saistīta ar sajūtu „tagad” punktu. Ikviens „tagad” punkts sastāv no (1) sajūtas un fantasmu nepārtrauktības un (2) aptveršanas nepārtrauktības, kas sajūtu aptver kā pašreizējo,

aktuālo parādīšanās fāzi, bet fantasma – kā iepriekšējās parādīšanās fāzes. Aktuālajai fāzei mainoties, nākot klāt jaunam „tagad”, šī nupat aktuālā fāze nevis pazūd, bet gan caur fantasmu tā tiek paturēta jaunajā „tagad” momentā. Šī aptveršana dara iespējamu, ka viens un tas pats „tagad”, neskatoties uz tā saturu modifikāciju, saglabā savu identitāti un pozīciju, aizvien grimdams tālāk no ikreiz jaunā „tagad” momenta.

(9) Ir iespējams izšķirt trīs „tagad” – (a) raupjo „tagad” kā atsevišķu pēctecības fāzi, (b) smalkāko „tagad”, kas ietveras kā daļa raupjajā un ko Huserls te sauc par pirmimpresiju, kas sastāv no satura un tā formālās pozīcijas laikā, kā arī (c) „tagad” visstingrākajā nozīmē – pirmimpresijas sajūta.

(10) 1909. mācību gada vasaras semestra kursā pārskata iepriekšējo absolūtās apziņas modeli. 1906./7. mācību gada modelis veidojas no pamatā 2 slāņiem: (a) pirmsfenomenālā esamība absolūtajā apziņā un (b) priekšmetiskā apziņa intencionālajā apziņā. Ir absolūta apziņa kā pirmsfenomenāla laiciska pārdzīvojuma plūsma, un ir intencionālā apziņa kā priekšmetu apziņa.

1909. gada vasaras modelis veidojas no pamatā 3 slāņiem: (a) pirmsfenomenālā esamība absolūtajā apziņā, (b) imanento priekšmetu apziņa un (c) transcendentu priekšmetu apziņa. Ir absolūta apziņa, ko veido laiciska daudzveidība, tai piemīt noteikta laika forma un saturi. Ir imanento priekšmetu apziņa, kas ir daudzveidības vienības. Un ir transcendentie priekšmeti, kas konstituējas uz imanento priekšmetu pamata. Ja imanento priekšmetu daudzveidība ir pirmsfenomenāla, proti, nepriekšmetiska, tad transcendentu priekšmetu daudzveidību veido imanentie priekšmeti.

Kopumā izmaiņas ir tādas, ka Huserls 1909. ievada jaunu slāni, kas iepriekš neizšķirti tika iekļauts absolūtajā apziņā. Joprojām paliek spēkā nošķirums starp pirmsfenomenālu, tas ir, nepriekšmetisku esamību un intencionālu, tas ir, priekšmetisku esamību, taču tagad ir runa par divpakāpju – imanento un transcendentu priekšmetu – konstituēšanos.

Ja 1906./7. mācību gada lekciju kursā sajūtas tiek klasificētas kā absolūtās apziņas sastāvdaļa un raksturotas kā pirmsfenomenālas, proti, nepriekšmetiskas, kuras par priekšmetiem var kļūt tikai refleksijā, tad 1909. gada vasaras semestrī sajūtas tiek nošķirtas no absolūtās apziņas, absolūtai apziņai paturot pirmsfenomenālu esamību, bet sajūtām piedēvējot priekšmetisku esamību. Sajūtas kā imanenti priekšmeti paredz intencionālu konstituēšanos – tās ir daudzveidības vienības, vienība, kas aptver, bet reizē transcēdē savas parādīšanās daudzveidību. Līdz ar to arī sajūtas kā imanenti priekšmeti nav stingrā nozīmē reāli imanentas, reāli imanentas absolūtās apziņas kā reālas imanences daļas, kas kļūst priekšmetiskas tikai refleksijā, bet jau ir intencionāli transcendentas, proti, tās kā daudzveidības vienības transcēdē absolūto apziņu kā reālu imanenci.

(11) 1909. gada rudens absolūtās laikapziņas koncepcija nāk kopā ar SA shēmas atmešanu laikapziņas skaidrošanā. Šīs izmaiņas ir saistītas ar ideju, ka ikviens saturs nepieciešami ir dots caur „apziņu par” – precīzāk, apziņu par bijušo un apziņu par tagadējo. Tas nozīmē, ka saturs pats par sevi neparādās, nav dots, saturs vienmēr nāk kopā ar „apziņu par”. Nav tā, kā tas bija SA shēmas gadījumā, ka vispirms ir dots saturs atsevišķi, pats par sevi, un tad tas tiek aptverts kaut kā, kļūstot par apziņas par bijušo vai apziņas par tagadējo reprezentantu. Laikapziņā nav iespējams saturs bez tā, ka tas jau uzreiz ir apziņas par bijušo/tagadējo saturs. Primārajā atcerējumā dotais nav kāds saturs un tam pa virsu tā aptveršana kā pagājušā aptveršana drīzāk ir apziņa par pagājušo, ko aizpilda šis saturs. Nav satura, kas jau nebūtu dots kā tagadējais vai pagājušais.

(12) 1909. gada rudens iezīmē arī „nelaiciskās apziņas” pieteikumu. Ir nepieciešams nošķirt „tagad” kā laikapziņas vienu no modiemi, kas ir intencionāls un relacionāls attiecībā uz pārējiem laikapziņas modiemi, no „tagad” kā nelaiciskas dotības. „Tagad” apziņa un retence ir tas, kas konstituē laikapziņu ar tās modiemi un fāzēm, bet paši nav laikapziņā kā konstituētas vienības, nav kādā no tās modiemi un fāzēm, piemēram, „tagad” fāzē „tagad” apziņā laikapziņā. To var paskaidrot, nošķirot intencionāli konstituētu „tagad” no tā, kas ir esošs. Sajūtas, retence, „tagad” apziņa, atminēšanās utt. ir, taču tās nav elementi, kas paši ieņem vietu laikapziņā. Lai kaut kas ilgtu, lai tiktu apzināts kā ilgstošs un mainīgs, ir nepieciešams, ka ir retence un „tagad” apziņa, taču paši par sevi tie nav ilgstoši un mainīgi.

(13) Neskatoties uz šo nelaiciskumu, absolūtai apziņai tomēr ir pēctecīgas fāzes, kas dara jautājumu, vai absolūtā apziņa ir konstituēta vai nav, proti, vai tās fāžu pēctecība ir konstituēta vai nav? Konstituēta absolūtā apziņa tiek pieteikta 1911. gadā kā absolūtās apziņas paškonstituēšanās tēze, bet nekonstituēta absolūtā apziņa saskan ar 1906.–1909. gada vasaras absolūtās apziņas izpratni.

(14) Absolūtās apziņas paškonstituēšanās tēze tiek izvirzīta bezgalīgā regresa draudu kontekstā. Pieņemot, ka laiciska vienība ir konstituēta laikapziņā, bet pati laikapziņa ir vienība, kas ir konstituēta tādā pašā nozīmē, kādā ir konstituēta laiciskā vienība, bezgalīgais regress ir neizbēgams, jo tad ir jāpieņem apziņa, kurā ir konstituējusies laikapziņa, bet šai apziņai kā vienībai atkal ir nepieciešama sava apziņa, kas to konstituē, un tā līdz bezgalībai. Ir tikai viena vienīga apziņas plūsma, kurā konstituējas imanenti laiciskā skaņas vienība un reizē arī pašas apziņas plūsmas vienība. Tādēļ, ka apziņas plūsma konstituē ne tikai laicisku imanentu priekšmetu, bet reizē arī sevi kā laicisku vienību, Huserls runā par retencionālu dubultintencionalitāti. Viena retencionālā intencionalitāte piedalās imanenta priekšmeta konstituēšanā un to Huserls sauc par nupat sajūstā atcerējumu, kamēr otra ir šī primārā atcerējuma vienību konstituējoša. Pirmo Huserls sauc par šķērso intencionalitāti, bet otru par

līdztekus intencionalitāti. Atbilstoši šīm vienībām – imanenta priekšmeta un apziņas plūsmas – Huserls runā par atšķirīgiem laikiem. Viena retencionālā intencionalitāte konstituē imanento laiku, priekšmetisko laiku, kurā ir ilgšana un tā, kas pastāv, mainība. Otra retencionālā intencionalitāte konstituē kvazi-laicisku plūsmas fāžu izkārtojumu, kura sastāv no aktuālās fāzes un pirms un pēc aktuālo fāžu sērijas. Huserls to sauc par pirmsfenomenālu, pirmsimanentu laiciskumu. Apziņas plūsma pati sevi konstituē kā fenomenu sevī pašā, tai, pēc Huserla domām, nav nepieciešama tālāka plūsma. Taču paškonstituēšanās tēze šeit saskaras ar problēmu, ka Huserls nav spējis norādīt principiālu atšķirību starp abām intencionalitātēm un šķērsās intencionalitātes veikumam piedēvējis raksturojumus, kas ir pretrunā ar citiem tā būtiskiem raksturojumiem.

Galvenā problēma ir tā, ka Huserls pats paškonstituēšanās procesā joprojām atzīst nošķirumu starp konstituēto un konstituējošo, un tā konsekvences ir: vai nu atkal no jauna stājas spēkā bezgalīgā regresa draudi, vai arī ir jāpieņem kāda tālāka apziņa, kas konstituē apziņas plūsmu kā vienību, bet kas pati nav konstituēta. Taču problēma ar nekonstituētu apziņu, balstoties tēzē, ko viņš pieņem no 1911. gada, ka apziņa nepieciešami ir „apziņa par”, proti, konstituēta apziņa un jebkas apzināts ir vienība, nekonstituēta apziņa nozīmētu neapzinātu apziņu, kas nespēj kļūt apzināta, jo tas, kas jau nav vienība, nespēj kļūt par vienību, piemēram, refleksīvā vērsienā uz to tieši tādēļ, ka tās jau nav. Huserlam nākas izšķirties starp bezgalīgu regresu un neapzinātu apziņu.

(15) Otrais posms pēc 1904./5. mācību gada lekcijām, kurā Huserls izvērsti pievēršas laikapziņas problemātikai, ir datējams ar 1917. un 1918. gadu. Šajos gados sarakstītajos manuskriptos, kas pazīstami arī kā Bērnavaus manuskripti, ir iespējams izšķirt trīs laikapziņas koncepcijas, kā arī pavērsieni uz ģenētisko fenomenoloģiju, kurā priekšplānā izvirzās Es/ne-Es, aktivitātes un pasivitātes, kā arī afekcijas un asociācijas tēmas.

(16) Pirmais modelis izskata iespēju skatīt retenci analogiski attēlapziņai. Momentānajā klātbūtnē (*momentane Präsenz*) ir sajūtu dotumu nepārtrauktība, kas darbojas kā pagātnes aptveršanas reprezentante. Caur tagadējo mēs vērojam pagājušo, gluži kā mēs uztveram attēlu vai klāt neesošu personu bildē. Pirmprezentācijā ir kaut kas, kas ir ieskatīts kā tagadējs, taču jaunā aptveršanā, proti, retencē, šis kā tagadēji ieskatītais tiek aptverts kā pagājušais. Tāpat kā attēlapziņā attēls kalpo, lai uz līdzības pamata norādītu uz kaut ko citu, kas tas nav, tāpat retencē pirmprezentācijā dotais kalpo, lai norādītu uz pagājušo, proti, to, kas tas nav. Problēma ar šo modeli ir tāda, ka, balstoties SA shēmā, atsauce uz pirmprezentācijas un retences sakrišanu pēc līdzības neizskaidro, kāpēc retence sakrīt tikai un vienīgi ar sākotnēji izskanējušās skaņas izskaņu un nevis ar pašreizējo sākotnējo skaņu. Turklāt arī šis modelis saskaras ar bezgalīgā regresa problēmu. Ikvienā kāda imanenta priekšmeta fāzē ir ietverti šo

fāžu dotības veidi (pirm prezentācija, retence). Tālāk var jautāt, kā ir dota pašu šo dotības veidu pēctecība apziņā? Tas ir iespējams tikai tad, ja ir jaunas pakāpes dotības veidi, kas dod pirmās pakāpes dotības veidu pēctecību. Taču arī jaunās pakāpes dotības veidi, tā kā tie ir pēctecīgi, pieprasa jaunas pakāpes apziņu, tas ir, dotības veidus, un tā līdz bezgalībai.

(17) Otrais modelis izskata iespēju, vai nevar runāt par sākotnējo plūsmu kā neapzinātu esamību, kas nav konstituēta, ja paškonstituēšanās ietver bezgalīgā regresa draudus. Šis modelis nosaka, ka sākotnējā plūsma nav laiciska, proti, tā nav apzināta kā laiciska, tā neveido nekādu apzinātu vienību, tā ir vienkārši nekonstituēta dotumu paiešana. Tas, kas šo nekonstituēto sākotnējo plūsmu padara par laicisku apzinātu priekšmetu, ir tveršana (*Erfassen*), kurā ir vērsta uzmanība uz šo apziņu. Tas, ko Huserls apgalvo ar otro modeli, ir – lai pievērstu uzmanību kaut kam, nav nepieciešama pirms tam notiekoša netveroša aptveršana (jeb aptveršana bez uzmanības) un tās konstituēta intencionāla vienība. 1911. gadā ir skaidri redzams, ka refleksija kā uzmanības pievēršana paredz jau iepriekš konstituētu vienību. Šī konstituētā vienība nosaka uzmanības iespējamību, taču tagad Huserls pieļauj iespēju, ka, lai pievērstu uzmanību, nav nepieciešama jau pastāvoša vienība. Viena problēma ar šo modeli ir tā, ka nav iespējams zināt, vai šāda apziņa pastāv – nekonstituēta neapzināta apziņa ir tāda, kas ir pieņemta konstrukcijas labad, nevis kas sevi rāda pati. Kā var zināt, ka pirms uzmanības pievēršanas tai tā vispār bija? Otrkārt, kā tas, kas nav vienība, var kalpot par aptveršanas saturu? Vai nav jābūt kādai vienībai, kas aptverta kaut kādā veidā kā vienība? Treškārt, ja šī plūsma nepastāv kā vienība, tās uztvērums refleksijā nav iedomājams, jo uztvērumā ir dota konstituēta vienība, bet pati šī plūsma nav vienība. Ceturtkārt, šis modelis pats ir pakļauts bezgalīgā regresa briesmām. Neapzinātā sākotnējā plūsma sastāv no dotumiem, kas ir saturi vai aptveršanas. Tālāk dažus saturus raksturo tas, ka tie ir saistīti ar citiem saturiem „jauninājums” vai „modifikācija”. Bezgalīgais regress kļūst redzams, kad parādās jautājums, kā ir ar pašiem saturiem „jauninājums” un „modifikācija”? Vai tie nav tagad? Ja tie ir, tad arī tie saistās ar saturu „jauninājums”. To pašu var prasīt par šo saturu, un tā līdz bezgalībai.

(18) Trešajā modelī Huserls piedāvā jaunu paškonstituēšanās koncepciju. Laikapziņas konstituēšanās process paveic divkāršu lietu: 1) primāro notikumu (imanento priekšmetu) konstituēšana, 2) un uzreiz sekundārā notikuma, paša procesa konstituēšana. Tas nozīmē, ka (1) refleksijā par pirmā līmeņa imanentajiem priekšmetiem var vērst uzmanību uz veidiem, kuros tie ir doti. Dotības veidi ir tie, kas konstituē imanento priekšmetu tā laiciskumā. Tie ir retences, pirm prezentācija un protences. Savukārt (2) refleksijā par sākotnējo plūsmu jeb pirmā līmeņa imanentā priekšmeta dotības veidiem kā otrā līmeņa imanento priekšmetu nav jaunu dotības veidu, kuros būtu doti paši pirmā līmeņa imanentā priekšmeta dotības veidi. Sākotnējās plūsmas paškonstituēšanās gadījumā ikviena tās fāze sastāv no laiciskajiem

dotības veidiem – retencēm, pirm prezentācijas un protencēm, taču ikvienam no šiem dotības veidiem nāk klāt īpaša protence par šo dotības veidu turpmāko dotību nākošajās fāzēs un retence par šo dotības veidu protencionālu dotību nākamajās fāzēs. Ikviena fāze sastāv ne tikai no retencēm, protencēm un pirm prezentācijas, bet arī īpašas retences par iepriekšējās fāzes īpašajām protencēm par nākamās fāzes retencēm, protencēm un pirm prezentāciju, kā arī īpašas protences par nākamās fāzes retencēm, protencēm un pirm prezentāciju. Un, pateicoties šim intencionālajam (īpašo retenču un protenču) savērpumam, ikviens aktuālās fāzes punkts, vai tas būtu retencionāls, protencionāls vai pirm prezentacionāls, ir iepriekšējās fāzes īpašo protenču aktualizācija, īstenojums. Ikviena sākotnējās plūsmas fāze ir (1) iepriekšējās sākotnējās plūsmas fāzes retence, (2) iepriekšējās sākotnējās plūsmas fāzes protencionālās vērstības īstenojums un (3) nākamās fāzes protence. Ņemot vērā pildījuma gradualitātes tēzi, kas paredz, ka ikvienā fāzē ietilpstošā retenču virkne virzienā prom no pirm impresijas aizvien iztukšojas un ka tajā pašā fāzē ietilpstošā protenču virkne virzienā uz pirm impresiju aizvien piepildās, kā arī tēzi par dotības veidu savstarpējo savītību, pirm prezentācija kā kulminācijas punkts pastāv tikai kā šo divu virkņu krustojšanās līnija jeb šķautne (Hua XXXIII, 39). Pirm prezentācija pati par sevi šajā trešajā modelī nav iedomājama.

(19) Pirmā problēma. Ja trešajā modelī Huserls uzstāj, ka apziņas ikvienai dotībai ir jābūt apzinātai, ka apziņa ir viscaur apzināta, viņš nonāk bezgalīgā regresa valgos, no kā viņš ar trešo modeli gribēja izvairīties. Īpašai protencei un retencei ir jābūt apzinātām, kas pieprasa īstenojumu, kas savukārt pieprasa jaunas īpašas protences un retences, kurām atkal jābūt apzinātām, kas atkal pieprasa jaunas īpašas protences un retences, un tā līdz bezgalībai. Otra alternatīva, kas viņam paliek, ir apgalvot, ka īpašai protencei un īpašai retencei nav jābūt apzinātām, tātad īstentām, taču tad viņam atkal ir jāpieņem neapzināta apziņa. Otrā problēma: ja var būt tā, ka īpašajā protencē ir ietverts kaut kas cits, nekā aktualizējas nākošajā fāzē, tas norāda uz apziņas atvērtību, proti, tās pašreferencialitāte ir iedragāta. Ja ir iedragāta tās pašreferencialitāte, ir iedragāts pats trešais modelis, jo tas nozīmē, ka var būt dots tas, kas nav īstenojies divu intencionalitāšu sakrišanās. Pirm prezentācijā dots nav konstitutīvi atkarīgs jeb sasaistīts ar protenci un retenci, proti, tajā var tikt dots kaut kas tāds, kas nav ietverts ne protencē, ne retencē. Līdz ar to trešais modelis nespēj atskaitīties par noteikta veida pieredzēm, kuras paredz kaut kā jauna, negaidīta ienākšanu apziņā, kas var būt saistīts ar pārsteigumu vai vilšanos. Trešā problēma ir vizinības problēma. Ja apziņa savā laiciskumā ir viscaur pašreferenciāla, kā ir iespējams protencionāli neapzināt visu savu pagātņi un nākotni?

(20) Ģenētiskās fenomenoloģijas ietvaros Huserls izvērš ideju par pasīvo laika intencionalitāti, kas ietverta protencē, un laika un afekcijas savstarpējās attiecības. Jo retence vai protence ir tālāk no aktuālās pirm prezentācijas, jo mazāks ir tās aficējošais spēks.

(21) Pēdējo izvērsto Huserla pievēršanos laikapziņas analīzēm ir iespējams atrast tā sauktajos C manuskriptos, kur ir savākti materiāli no 1929. līdz 1934. gadam. Šo manuskriptu centrā atrodas dzīvīgās tagadnes jēdziens, kas izsaka transcendentālās apziņa zemāko līmeni. Tā ir pamats visiem tālākiem apziņas līmeņiem. Pirmkārt, nav zemāku apziņas līmeņu, kas būtu priekšnosacījums dzīvīgajai tagadnei, un, otrkārt, nav augstāku apziņas līmeņu, kas kā savas iespējamības nosacījumu nepieņemtu dzīvīgo tagadni. Precīzāk, visi augstākie apziņas līmeņi izvēršas dzīvīgajā tagadnē. Dzīvīgā tagadne ir apziņas līmenis, kas bez īpašas procedūras vienmēr paliek apziņas uzmanības fonā, proti, tas ir anonīms, un, lai šo apziņas līmeni tematizētu, ir nepieciešams veikt radikalizētu fenomenoloģisku redukciju.

(22) Dzīvīgajā tagadnē ir izšķirama noteikta struktūra, kuru veido zināms divpusīgums. No vienas puses, dzīvīgā tagadne sastāv no hilētiskajiem (pirmhilētiskajiem)⁶⁴ dotumiem, no otras puses – no Es un tā afekcijām un aktivitātēm. Pirmhilētiskie dotumi ir sajūtu vienības, kurām Es caur savām afekcijām un aktivitātēm var pievērsties, bet kuras nav Es intencionālo konstituēšanu rezultāts. Es afekcijas un aktivitātes ir tādas vienības, kuras raksturo tas, ka tajās ir ietverta uzmanības formā izteikta intencionāla vērstība uz kaut ko kā šīs uzmanības priekšmetu.

(23) C manuskriptos Huserls runā par divu līmeņu laiciskumiem, kas atbilst dzīvīgās tagadnes divpusīgumam: (1) dzīvīgās tagadnes sākotnējās plūsmas laiciskums un (2) intencionālais Es aktivitāšu konstituētais laiciskums. Es aktivitāšu līmeni, kurā ietilpst kā imanenti priekšmetiskais, tā transcendentu priekšmetiskais laiciskums, Huserls sauc par īstenu laika sfēru, to sasaistot ar Es uzmanības sfērā konstituētu laiciskumu.

(24) C manuskriptos atšķirībā no L manuskriptiem iztrūkst pirmplūsmas kā absolūtās apziņas un ar to saistītais paškonstituēšanās jēdziens. Saistībā ar to C manuskriptos Huserls arī apšaubā un galu galā atmet pasīvās intencionalitātes jēdzienu kā tā, kas notiek pirmplūsmā, skaidrojumu. Intencionalitāte kā tāda ir Es aktīvs veikums. Ņemot vērā, ka dzīvīgās tagadnes plūsma nav Esiskas konstituēšanās rezultāts, to principā nevajadzētu veidot intencionāli konstituētām laiciskumam.

(25) Pastāv vairākas interpretācijas līnijas par to, kā ir dots dzīvīgās tagadnes pirmlaiks. Viena interpretācijas līnija, ko aizstāv Dīmers, pauž, ka jebkurš laiciskums ir Esiski paveikts laiciskums, un tādēļ dzīvīgās tagadnes plūsmā nav laiciskošanās. Dzīvīgajā tagadnē nav laiciskums, viss, ko tai var piedēvēt, ir vienkārši dzīvīgās tagadnes dotumu pēctecīga mainība. Saskaņā ar Helda interpretāciju, pirmplūsma patiesībā nemaz nav bezesiska. Helda pozīcija ir

⁶⁴ Ar hilētiskajiem dotumiem C manuskriptos Huserls saprot nevis sajūtu dotumus, bet jebko, kas ir dots apziņā kā ne-Es vai Es-svešais, tādējādi arī Esiski konstituēts intencionāls transcendentu priekšmets kā dabas lieta ir hilētisks dotums šajā plašajā nozīmē (Hua Mat VIII, 111). Taču attiecībā uz dzīvīgo tagadni Huserls runā par pirmhyle jeb hilētisko kodolu (Kortooms 2002, 238).

tāda, ka pastāv nošķirums starp divām intencionalitātēm un tām atbilstošām laiciskumu konstituēšanām, taču šīs abas intencionalitātes ir Esiskas un līdz ar to tādi ir arī to konstituētie laiciskumi. Helds nošķir pirmspaveiktu pirmpasīvu plūsmu, ko viņš identificē ar dzīvīgās tagadnes pirmplūsmu, un pēcpaveiktu laiciskumu, ko viņš identificē ar priekšmetisku laiciskumu. Trešā, tekstuāli vislabāk pamatotā interpretācijas līnija, kuru izklāsta Kortomss, skaidro dzīvīgās tagadnes pirmlaiku caur pirmasociācijas jēdzienu. Pirmasociācija darbojas uz līdzības un tuvuma principiem. Līdzīgie saturi saplūst kopā, kontrastējot ar nelīdzīgajiem, tuvu esošie saturi saplūst kopā, kontrastējot ar tālāk esošajiem. Pirmasociāciju saplūsme īstenojas caur dzīvīgās tagadnes saturu laicisko modalitāšu – pirmimpresiju, retenci un protenci – maiņu, ko viņš nošķir no Esiskajām laika modalitātēm un ko veido dubultās nepārtrauktības struktūra. Šī struktūra pamatā atgādina jau aplūkoto 1905. gada laikapziņas koncepciju. Tāpat kā agrīnajās konceptualizācijās, arī šeit ir runa par pirmimpresiju, retenci un protenci, taču atšķirībā no agrīnajām tagad tās vairs netiek saprastas kā intencionālas.

(26) Īsteno, tas ir, Esiski konstituēto laika konstituēšanos Huserls saprot kā dubultīstenojuma – vispārēja un atsevišķa īstenojuma – struktūru, kas pilnā mērā sakrīt ar L manuskriptu trešajā modelī piedāvāto laikapziņas skaidrojumu, tikai ar vienu atšķirību – ja L manuskriptu trešais modelis attiecas uz konstituēšanos pirms Es aktīvas iesaistīšanās, pirms Esiskas konstituēšanās, tad C manuskriptos šis modelis tiek pozicionēts kā Esiskas konstituēšanās rezultāts.

2. daļa

(1) Laikapziņas konceptualizācija Huserla fenomenoloģijā balstās uz premisu, ko varētu saukt par izslēdzošās pēctecības tēzi. Tā izsaka, (1) ka ikreiz aktuāls ir tikai un vienīgi viens laika punkts (viena laika punkta esamība izslēdz citu laika punktu esamību), proti, laika punkti nevar pārklāties, (2) ka šie laika punkti ir tīri formāli lielumi, proti, tie nav atkarīgi no tā, kas tos piepilda.

Pamatojoties uz šo premisu, sanāk – ja ir klāt tikai viena fāze, bet pārējās ne, tad apziņa ir tikai par šo klātesošo fāzi, bet, lai apzinātos kustību, šai apziņai vajadzētu izplesties pāri šai fāzei vismaz uz vēl vienu citu. Citiem vārdiem, pēctecība vēl nav pēctecības apziņa. Līdz ar to virziens, kurā Huserls dodas šīs problēmas atrisināšanā, ir saistīts ar to, ka tiek mēģināts parādīt, ka tad, kad ir pagājusi iepriekšējā fāze, kaut kādā nozīmē tā ir klāt arī nākamajā, aktuālajā fāzē.

(2) Huserla laikapziņas koncepciju pamatproblēma ir tā, ka, balstoties premisā par formāliem laika punktiem (izslēdzošās pēctecības tēze), nav iespējams atskaitīties par kustības

apziņu, kas ir tieši tas, uz ko Huserls pretendē. Šo problēmu var izteikt tā: ja ikreiz apziņai ir klāt tikai viens aktuāls moments, pat ja tas sastāv ne tikai no tagadēji apzinātā, bet arī retenču un protenču nepārtrauktībām, nav skaidrs, kā ir iespējams apzināties kustību, jo ikreiz klāt ir tikai viens aktuāls laika moments. Viss, kas, balstoties šajā premisā, būtu pieredzams, ir statisks stāvoklis, kurā būtu dotas dažādas vienības, vienas apzinātas kā tagadējas, bet citas – kā bijušas vai nākošas. Tas nozīmē, ka ar apziņu par kaut ko kā nupat bijušu vai apziņu par kaut ko kā tūlīt nākošu nepietiek, lai apzinātos pašu kustību. Tas, ko šādā veidā varētu apzināties, ir vienības ar dažādiem raksturojumiem – tagad esošs, pirms tam esošs, vēl pirms tam esošs utt., taču daudzas nekustīgas, proti, nemainīgas vienības, kas ir dotas vienlaicīgi, lai gan aptvertas dažādos veidos (tagadējs, pagājis, nākošs), nespēj nodrošināt to, ka tās pašas parādās kā kustīgas jeb mainīgas tieši tādēļ, ka tās nekustas. Nav iespējams, ka nemainīgas, vienlaicīgas vienības spēj sniegt pēctecību.

(3) Nav formālu kritēriju, pēc kā noteikt, ka kaut kas ilgst, ja tas nemainās. Ja ir x , kas parādās kā ilgstošs, tā ilgšanu nevar noteikt formāls kritērijs, piemēram, kāds „tagad” formāls mērs, kas sadala nemainīgo daudzās homogēnās daļās. Vienīgais, kas var sadalīt nemainīgo daļās un līdz ar to piešķirt tam ilgšanu, ir citi nemainīgie dotumi, kas ir saturiski. Ja kāda vienība saturiski nemainās, tad tā nesastāv no pēctecīgām, mainīgām fāzēm, bet, ja nav pēctecības, tad nav arī ilgšanas un laika.

(4) Laikapziņu veidojošie elementi ir kvalitatīvas vienības. Proti, nomainās nevis fāzes, kuras piepilda šīs vai citas saturiskās vienības, bet gan pašas saturiskās vienības. Pēctecība izsaka attiecības nevis starp formāliem, viens otru izslēdzošiem laika punktiem, bet gan starp saturiskām, tas ir, kvalitatīvām vienībām. Tas savukārt nozīmē, ka laikapziņa nav izskaidrojama tīri formāli.

(5) Ar kvalitatīvu vienību tiek saprasta dotība, kuru vismaz daļēji nosaka tās Kā jeb kādība. Dotības kādība reizē kalpo par pamatu tam, ka viena dotība nošķiras no otras, proti, tā ir par pamatu kvalitatīvu vienību atšķirībai, un šī atšķirība var būt arī daļa no šīs vienības kādības. Ir divu veidu kvalitatīvas vienības. Tās var tikt iedalītas konstituētās vienībās un nekonstituētās vienībās.

(6) Jebkura kvalitatīva vienība, kas ir iekšēji nesadalāma, ir vienvienība. Iekšēja nesadalāmība nozīmē to, ka šāda vienība nav kvalitatīvi salikta, proti, tā nesastāv no iekšēji atšķirīgām sadalāmām kvalitātēm jeb kādībām. Vienvienība ir pilnībā izsakāma kvalitatīvi. Vienvienība nav nekas cits un vairāk par kādību, caur ko tā dota. Vienvienību citādāk var saukt arī par kvalitatīvi jeb saturiski pašidentisku vienību. Viens no kritērijiem, kā noteikt, vai vienība ir vienvienība vai ne, ir tas, vai tās kvalitātes aspekts sniedz pietiekamu pamatu iekšējai nošķiršanai.

(7) Jebkura kvalitatīva vienība, kas ir iekšēji sadalāma, ir daudzvienība. Runājot Huserla terminoloģijā, šī vienība ir konstituēta vienība. Ļoti plaši skatoties, konstituēšanās, kurā ietilpst arī intencionalitātes tematika, Huserla fenomenoloģijā izsaka mehānismu, ar kura palīdzību atšķirīgais parādās viens un tas pats. Jebkura daudzvienība sastāv no vienvienībām un to organizācijas vienā augstāka līmeņa vienībā caur konstituēšanos vai no citām daudzvienībām. Līdz ar to atšķirībā no vienvienības, daudzvienība ir nodalāma no konkrētas tās dotības kādības. Pretēji daudzvienībai kā konstituētai, arī intencionālai vienībai, vienvienība ir nekonstituēta, arī neintencionāla vienība.

(8) Laikapziņa veidojas uz kvalitatīvo vienību (vienvienību un daudzvienību) savstarpējo attiecību pamata. Kvalitatīvās vienības (gan vienvienības, gan daudzvienības) šajā darbā piedāvātajā koncepcijā aizstāj formālas fāzes. Taču, ņemot vērā, ka daudzvienība galu galā ir atkarīga no vienvienībām un to attiecībām, laikapziņas galējā pamatvienība ir vienvienība kā saturiski jeb kvalitatīvi pašidentiskā vienība. Tā ir pamatvienība, jo tā ir iekšēji identiska un tādēļ nemainīga. Kvalitatīvās vienības nav viena otru izslēdzošas. Jo vienkopus var būt dažādas saturiskas vienības. To esamība teorētiski var sakrist, daļēji pārklāties vai vispār nepārklāties.

(9) Vienvienības katra pati par sevi atsevišķi nesniedz laikapziņu. Galu galā tās ir pašidentiskas, nemainīgas saturiskas vienības, kas nozīmē: ja būtu dota tikai un vienīgi viena šāda vienība, laiks kā apzinātais laiks nepastāvētu. Atbilde uz jautājumu par laika iespējamību šādu vienību gadījumā ir meklējama šo vienību savstarpējās attiecībās. Šīs vienības var stāties daudzveidīgās attiecībās viena ar otru, ne tikai tajās, no kurām Huserls veido savas laikapziņas koncepcijas, proti, „viens pēc otra”, „vienam izslēdzot otru”. Pieredzēt, ka saturiski pašidentiska vienība ilgst, ir iespējams tikai uz tā pamata, ka, tai esot dotai, nomainās, tas ir, pazūd vai parādās citas saturiski pašidentiskas vienības. Pēctecība saturiski pašidentiskai vienībai nāk no ārpuses, no attiecībām ar citām saturiski pašidentiskām vienībām. Vienīgais, kas ļauj parādīties pēctecībai un ilgšanai, ir vienību daļēja pārklāšanās.

(10) Tā kvalitatīvā vienība, kuras pastāvēšana padara ilgstošu ikvienu citu pastāvošu kvalitatīvu vienību, bet kura pati nav padarīta ilgstoša no nevienas citas pastāvošas kvalitatīvas vienības, ir mazākā pastāvošā laika fāze. Savukārt pastāvošā lielākā laika fāze ir tā kvalitatīvā vienība, kuras pastāvēšanu ārēji sašķeļ fāzēs ikviena cita kvalitatīva vienība un kura pati nesašķeļ nevienu citu kvalitatīvu vienību. Šīs ir divas fāžu galējības, kas pastāv kopā. Tas arī ļauj izskaidrot to, ka robeža tam, ko var saukt par „tagad”, ir noteikta diapazonā no mazākās pastāvošās kvalitatīvās vienības līdz lielākajai pastāvošajai kvalitatīvajai vienībai.

(11) Kvalitatīvās vienības var saukt arī par „tagad” tādā nozīmē, ka tās ir kaut kas tieši dots. Kvalitatīvā vienība ir „tagad”, un, tā kā nav formālu laika nosacījumu, „tagad” ir

kvalitatīva vienība. Tas viss norāda uz laika veidojošo elementu pastāvēšanas plurālismu – nav tā, ka tikai viens laika elements, viena fāze ir ikreiz klāt. Reizē šeit iezīmējas zināms fāžu relatīvisms, kas izstiepjas virzienā no kvalitatīvas vienības, kuras pastāvēšana nav ārēji sadalīta no citām šādām vienībām, līdz kvalitatīvai vienībai, kuras pastāvēšana ārēji nesadala nevienu citu šādu vienību.

(12) Runājot par mainības un ilgšanas attiecībām, ir iespējams izteikt vispārīgu apgalvojumu, ka ilgšana nav iespējama bez mainības. Ja nav mainības, nav arī ilgšanas. Taču ne jebkura mainība nodrošina ilgšanu. To nodrošina tikai tāda mainība, kur mainībā iesaistītie elementi stājas savu pastāvēšanu daļējas pārklāšanās attiecībās. Kāda vienība iegūst ilgšanu, ja ir citas vienības, kuras šīs vienības pastāvēšanā parādās un/vai pazūd. Vienvienība iegūst ilgšanu tikai ārēji, attiecībā pret citām vienībām, savukārt daudzvienība iegūst ilgšanu gan iekšēji, tas ir, attiecībā pret vienībām, kas to veido, gan ārēji, tas ir, attiecībā pret citām vienībām. Līdz ar to tam, kas ilgst, un tam, kas mainās, nav nepieciešami jāsakrīt, kā to rāda vienvienības gadījums.

(13) Mainību raksturo arī ātrums. Principā jautājumu par ātrumu subjektīvajā pieredzē varētu sadalīt divos atšķirīgos aspektos. No vienas puses, ir iespējams teikt, ka kaut kas notiek ātri vai lēni. To varētu saukt par ātruma aspektu. No otras puses, ir iespējams teikt, ka kaut kas notiek īsu laiku vai ilgu laiku (kaut kas ir ilgi vai ātri). To varētu saukt par ilguma aspektu. Šos abus aspektus darbā izvirzītā koncepcija var izskaidrot caur vienu un to pašu principu – kvalitatīvo vienību savstarpējām pārklāšanās attiecībām. Par ilgumu var runāt gan vienvienības, gan daudzvienības gadījumā. Vienvienības gadījumā vienības ilgums ir atkarīgs no ārējām attiecībām ar citām kvalitatīvām vienībām (gan vienvienībām, gan daudzvienībām). Daudzvienības gadījumā vienības ilgums ir atkarīgs kā no ārējām attiecībām ar citām kvalitatīvām vienībām (gan vienvienībām, gan daudzvienībām), tā no iekšējām šīs vienības veidojošo kvalitatīvo vienību attiecībām. Savukārt par ātrumu var runāt tikai daudzvienības gadījumā. Vienvienība nevar būt ātrāka vai lēnāka, jo ātrums var būt tikai tur, kur ir iekšējas kvalitatīvu vienību attiecības. Ātrums ir daudzvienības veidojošo kvalitatīvo vienību relatīvā mainība attiecībā pret daudzvienības attiecībām ar citām kvalitatīvām vienībām.

(14) Mainība jeb laiks ir dots tieši, kas līdz ar to nepieprasa nošķirumu starp laiku un laika apziņu jeb pēctecību un pēctecības apziņu. Nošķirums starp laiku un laikapziņu jeb tēze par to, ka pēctecība vēl nav pēctecības apziņa, kas izriet no izslēdzošās pēctecības tēzes, šeit vairs nav spēkā, jo pati saturiski pašidentisko vienību savstarpējā mainība ir pietiekams nosacījums šīs mainības apziņai.

(15) Šī koncepcija, kas nebalstās formālās izslēdzošās pēctecības tēzē, atrisina Meinonga uzrādīto problēmu, kas skar laiciski izplestas laikapziņas iespējamību un nosaka to,

ka kustība jeb mainība nevar būt dota tieši tādēļ, ka laikapziņa pati nevar būt izplesta un tā paliek ierobežota ar vienu fāzi. Risinājums nosaka, ka ir iespējams reizē gan apmierināt Meinonga prasību par to, ka laiku veidojoša fāze, kas pēc šīs koncepcijas ir saturiski pašidentiska vienība, ir iekšēji neizplesta, bet reizē, pateicoties citām dotām vienībām, ir ārēji izplesta no vienībām, kas pašas par sevi arī ir neizplestas, tādējādi uzrādot ilgšanu. Kādu saturisku vienību izpletošās vienības mainās attiecībā pret izplesto vienību, kas nozīmē, ka šī izplestā vienība ir ilgstoša, taču reizē tā ir ilgstoša tikai un vienīgi ārējās attiecībās, bet pati par sevi tā nav ilgstoša, proti, tā ir laiciski iekšēji neizplesta.

(16) Jaunajā koncepcijā retence un protence principā nav vajadzīgas, jo to funkcija vairs nav nepieciešama. Pēctecības apziņa nav tiešā veidā atkarīga no retences un protences. Retences un protences nav ne pietiekams, ne nepieciešams kustības apziņas nosacījums.

(17) Saturiski pašidentiskas vienības (vienvienības) ir neintencionālas vienības. Intencionalitāte ir tā, kas transcendē apziņu virzienā uz identisko, uz vienībām, vai tās būtu imanentās laikapziņas vienības, transcendentie dabas priekšmeti vai vispārīgas teikumu nozīmes. Ja ir dots kaut kas, kas nepastāv pats kā daudzveidības vienība, tad attiecībā uz to nav pamata teikt, ka tas ir intencionāls. Neintencionāla vienība ir ne tikai iespējama, bet arī nepieciešama, ņemot vērā intencionalitātes īpatnību. Intencionalitātes īpatnība ir tāda, ka tā ir kādas atsevišķas vienības transcendēšana, kurā šī vienība parādās vienībā jeb veido vienību ar kādu citu vienību. Ja tas ir tā, tas nozīmē, ka šī intencionālā sistēma ir balstīta uz to veidojošajiem elementiem. Ņemot vērā, ka intencionāla vienība ir vismaz divu vienību saistījums vienībā, lai runātu par neintencionālu vienību, būtu jārunā par tādu, kas ir saturiski iekšēji nediferencēta, kāda saturiski pašidentiska vienība arī ir.

(18) Saturiski pašidentiska vienība nesastāv no kādiem horizontiem, to veidojošām aktuālām vai neaktuālām daļām, jo tā sastāv tikai no vienas daļas, proti, no aktuāli pastāvošās, precīzāk, tas, kas saturiski pašidentiskā vienībā ir aktuāli pastāvošs, arī ir pati saturiski pašidentiskā vienība. Līdz ar to, ņemot vērā Huserla evidences kā dotā pašklātbūtnīguma izpratni, kā arī adekvātās un apodiktiskās evidences nošķirumu, ir iespējams apgalvot, ka atšķirībā no intencionālās vienības saturiski pašidentiskā vienība ir adekvāti evidentā vienība, jo tā ir dota visā savā pilnībā. Tas izriet no tā, ka šī vienība ir nemainīga, pašidentiska vienība, kura pastāv par tik, cik tā nav mainījusies. Saturiski pašidentiskas vienības jēdzienā ir ietverta izmaiņu neiespējamība, jo izmaiņu gadījumā runa ir vienkārši par vairāk nekā vienu saturiski pašidentisku vienību. Tai nav nepieciešams laiks, proti, fāzes, lai tā parādītu sevi pilnībā. Ja ir dota kāda saturiski pašidentiska vienība, ar nepieciešamību izriet tas, ka tā sevi dod pilnībā, ka tajā nav neviena neīstenota, neaktualizēta aspekta, nekādas potencialitātes.

Līdz ar šajā darbā izvirzīto koncepciju ir apieta kritika, kas ir vērsta pret Huserlu, sakot, ka adekvātā evidence ir neiespējama, jo viss pieprasa laiciskumu, bet laiciskums retencionāli protencionālo horizontu, proti, vēl neaktuālās un vairs neaktuālās fāzes. Šī kritika nav spēkā attiecībā uz šajā darbā izvirzīto koncepciju.

(19) Ir noskaidrots, ka vienvienība jeb saturiski pašidentiska vienība pati par sevi nedz mainās, nedz ilgst, proti, to nevar aprakstīt laiciskuma terminos. Tā ir nemainīga, pašidentiska vienība, kas pati par sevi nesastāv no kādām pēctecīgām fāzēm. Drīzāk var teikt, ka tā pati veido vienu laika fāzi. Tikai šo vienību savstarpējās attiecībās kāda no šīm iekšēji neilgstošajām un nemainīgajām vienībām ārēji parādās kā ilgstoša.

Intencionāla vienība, kā norādīts, ir jebkura vienība, kas sastāv no vairākām citām vienībām, tas ir, daudzvienība. Tas, ka šī vienība sastāv no citām vienībām, paver iespēju, ka tā var iekšēji arī mainīties. Protams, tas nav nepieciešami, bet ir iespējams, ka intencionālā vienība ir iekšēji mainīga un ilgstoša. Teorētiski intencionālo vienību var raksturot (1) iekšēja nemainība un neilgšana un ārēja nemainība un neilgšana, (2) iekšēja mainība un ilgšana un ārējā mainība un ilgšana, (3) iekšēja nemainība un neilgšana un ārēja mainība un ilgšana, (4) iekšēja mainība un ilgšana un ārēja nemainība un neilgšana. Tikai (1) gadījumā, proti, kad intencionāla vienība nesastāv no viena otru nomainošām vienībām un nekas nemainās arī ārpus tās, proti, to izsakošajām vienībām, var runāt par to, ka nav laiks. Pārējos trīs gadījumos ir laiks, jo iekšēji vai ārēji ir dota mainība un tādējādi arī ilgšana.

(20) L manuskriptos Huserls runā par Es kā pārilaicisku, nepriekšmetisku sākotnēju stāvokli. Es kā nepriekšmetiskais pols pats par sevi ir pārilaicisks, taču tas laiciskojas caur afekcijām un akcijām, tādējādi Es laiciskojas netieši. Vai Es kā pārilaiciska dotība neatgādina pašidentisku nemainīgu saturu, kas kā nemainīgais laiciskojas nevis tieši kā pats no sevis, bet gan netieši, proti, attiecībās ar kaut ko citu, kas mainās? Lai arī tam būtu nepieciešama detalizētāka izpēte, pagaidu atbilde varētu būt tāda: lai arī Es kā pārilaiciska sākotnēja stāvokļa izpratne ļauj veikt pāreju, proti, ir saskaņā ar ideju par laiciskošanos, kas izvirzīta šajā darbā, tomēr Huserls šo ceļu pats nav gājis, par ko liecina, ka viņš joprojām laiciskošanos skata caur pirm prezentācijas, retenču un protenču struktūru.

Tālākas perspektīvas

Kā darbā jau vairākkārtīgi tika norādīts, šajā darbā piedāvātā koncepcija nav uzskatāma par noslēgtu, pilnībā izstrādātu laikapziņas teoriju, bet drīzāk ir uzskatāma par šādas teorijas pieteikumu, kas prasa ne tikai tālāku iekšēju teorētisku izstrādi, bet arī ārēju, salīdzinot un

noskaidrojot attiecības ar plašāku fenomenoloģisku ietvaru un citām subjektīvā laika pieredzes teorijām.

Runājot par pētījuma tālāku attīstību, pirmkārt, būtu nepieciešams tālāks pētījums par šajā darbā izvirzītās koncepcijas attiecībām ar Huserla fenomenoloģiju un fenomenoloģijas kustības tālāko attīstību. Būtu tālāk jārisina jautājumi⁶⁵ par atmiņu un gaidām, evidenci, subjektivitāti, par intencionālā un neintencionālā attiecībām, par apziņas dzīves divpusīgumu (aktivitāti un pasivitāti), par dažādiem konstituēšanās līmeņiem, uzmanības lomu laikapziņas konstituēšanā, utt.

Otrkārt, būtu nepieciešams tālāks pētījums, kurā tiktu izskatītas citas subjektīvā laika pieredzes koncepcijas (arī ārpus fenomenoloģiskās tradīcijas ietvariem), noskaidrojot to balstošos apsvērumus un argumentus, kā arī iespējamās problēmas. Treškārt, būtu nepieciešams izvērtēt un izvērst tālāk šajā darbā pieteikto laikapziņas koncepciju.

⁶⁵ No kuriem daži jau jau skarti šajā darbā.

LITERATŪRAS SARAKSTS

Avoti

Originālvalodā

1. Husserl, Edmund. 1939. *Erfahrung und Urteil: Untersuchungen zur Genealogie der Logik*, hrsg. von Ludwig Landgrebe. Prag: Academia.
2. Husserl, Edmund. 1950. *Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge*, hrsg. und eingeleitet von Stephan Strasser. Den Haag: Martinus Nijhoff.
3. Husserl, Edmund. 1950. *Die Idee der Phänomenologie. Fünf Vorlesungen*, hrsg. und eingeleitet von Walter Biemel. Den Haag: Martinus Nijhoff.
4. Husserl, Edmund. 1996. *Analysen zur passiven Synthesis. Aus Vorlesungs- und Forschungsmanuskripten (1918-1926)*. Hrsg. von Margot Fleischer. Den Haag: Martinus Nijhoff.
5. Husserl, Edmund. 1966. *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917)*, hrsg. von Rudolf Boehm. Den Haag: Martinus Nijhoff.
6. Husserl, Edmund. 1976. *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*, hrsg. von Karl Schumann. Den Haag: Martinus Nijhoff.
7. Husserl, Edmund. 1980. *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung. Zur Phänomenologie der anschaulichen Vergegenwärtigungen. Texte aus dem Nachlass (1898-1925)*, hrsg. von Eduard Marbach. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
8. Husserl, Edmund. 1984a. *Einleitung in die Logik und Erkenntnistheorie. Vorlesungen 1906–07*, hrsg. von Ullrich Melle. Dordrecht: Nijhoff.
9. Husserl, Edmund. 1984b. *Logische Untersuchungen. Zweiter Band. Erster Teil. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*, hrsg. von Ursula Panzer. The Hague: Nijhoff.
10. Husserl, Edmund. 1984c. *Logische Untersuchungen. Zweiter Band. Zweiter Teil. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*, hrsg. von Ursula Panzer. The Hague: Nijhoff.

11. Husserl, Edmund. 2001. *Die Bernauer Manuskripte über das Zeitbewusstsein (1917/18)*, hrsg. von Rudolf Bernet und Dieter Lohmar. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
12. Husserl, Edmund. 2005. „Nr. 11: Radikale Reduktion auf die strömend-lebendige Gegenwart ist äquivalent mit transzendental phänomenologischer Reduktion / Nr. 11: Radical Reduction to the Streaming-Living Present is Equivalent to the Transcendental-Phenomenological Reduction.” *The New Yearbook for Phenomenology and Phenomenological Philosophy*:358–363.
13. Husserl, Edmund. 2006. *Späte Texte über Zeitkonstitution (1929-1934): Die C-Manuskripte*, hrsg. von Dieter Lohmar. Dordrecht: Springer.

Tulkojumi

14. Huserls, Edmunds. 2002. *Fenomenoloģija*. Rīga: FSI.

Sekundārā literatūra

15. Allison, David B. 2005. „Derrida’s Critique of Husserl and the Philosophy of Presence.” *Veritas* 50, no. 1:89–99.
16. Alweiss, Lilian. 1999a. „The Enigma of Time.” *Phänomenologische Forschungen* 2:159–202.
17. Alweiss, Lilian. 1999b. „The Presence of Husserl.” *Journal of the British Society for Phenomenology* 30, no. 1:59–75.
18. Alweiss, Lilian. 2002. „Heidegger And ‘the Concept of Time’.” *History of The Human Sciences* 15, no. 3:117–132.
19. Andersen, Holly K., Grush, Rick. 2009. „A Brief History of Time-Consciousness: Historical Precursors to James and Husserl.” *Journal of the History of Philosophy* 47, no. 2:277–307.
20. Augustīns. 2008. „Vienpadsmitā grāmata.” *Grāmatā Atzīšanās*, 314–391. lpp. Rīga: Liepnieks & Rītups.
21. Bernet, Rudolf. 1983. „Die ungegenwärtige Gegenwart. Anwesenheit und Abwesenheit in Husserls Analyse des Zeitbewußtseins.” *Phänomenologische Forschungen* 14:16–57.
22. Bernet, Rudolf. 1985. Einleitung zur *Texte zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917)*, von Edmund Husserl, xi–lxxiii. Hamburg: Felix Meiner Verlag.

23. Bernet, Rudolf. 1986. „Differenz und Anwesenheit. Derridas und Husserls Phänomenologie der Sprache, der Zeit, der Geschichte, der wissenschaftlichen Rationalität.” *Phänomenologische Forschungen* 18:51–112.
24. Bernet, Rudolf. 1987. „Presence and Absence of Meaning: Husserl & Derrida on the Crisis of (the) Present Time” In *Phenomenology of Temporality: Time and Language*, by Rudolf Bernet, John B. Brough, Edward S. Casey, and Bernhard P. Dauenhauer, 33–64. Pittsburgh: Duquesne University.
25. Bernet, Rudolf. 1987/88. „Die Frage nach dem Ursprung der Zeit bei Husserl und Heidegger.” *Heidegger Studies* 3/4:89–104.
26. Bernet, Rudolf. 2002a. „Die neue Phänomenologie des Zeitbewusstseins in Husserls Bernauer Manuskripten.” In *Die erscheinende Welt: Festschrift für Klaus Held*, edited by Heinrich Hüni and Peter Trawny, 539–556. Berlin: Duncker & Humblot.
27. Bernet, Rudolf. 2002b. „Unconscious Consciousness in Husserl and Freud.” *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 1, no. 3:327–351.
28. Bernet, Rudolf. 2003. „Desiring to Know through Intuition.” *Husserl Studies* 19, no. 2:153–166.
29. Bernet, Rudolf. 2003. „Levinas’s Critique of Husserl.” In *The Cambridge Companion to Levinas*, edited by Simon Critchley and Robert Bernasconi, 82–99. Cambridge: Cambridge University Press.
30. Bernet, Rudolf. 2005. „Is the Present ever Present? Phenomenology and the Metaphysics of Presence.” In *Edmund Husserl, Vol. III: The Nexus of Phenomena: Intentionality, Perception and Temporality*, edited by Rudolf Bernet, Donn Welton, Gina Zavota, 273–298. London: Routledge.
31. Bernet, Rudolf. 2009. „Husserl's Early Time-Analysis in Historical Context.” *Journal of the British Society for Phenomenology* 40, no. 2:117–154.
32. Bernet, Rudolf. 2010. „Husserl's New Phenomenology of Time Consciousness in the Bernau Manuscripts.” In *On Time - New Contributions to the Husserlian Phenomenology of Time*, edited by Dieter Lohmar and Ichiro Yamaguchi, 1–19. Dordrecht: Springer.
33. Biemel, Walter. 1950. Einleitung des Herausgebers zur *Die Idee der Phänomenologie. Fünf Vorlesungen*, von Edmund Husserl, vii–xi. Den Haag: Martinus Nijhoff

34. Boehm, Rudolf. 1966. Einleitung zur *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917)*, von Edmund Husserl, xiii–xliii. Haag: Martinus Nijhoff.
35. Boehm, Rudolf. 1982. „Zeitlichkeit und Endlichkeit bei Merleau-Ponty.“ *Phänomenologische Forschungen* 13:90–106.
36. Bourgeois, Patrick. 1993. „The Instant and the Living Present: Ricoeur and Derrida Reading Husserl.“ *Philosophy Today* 37, no. 1:31–37.
37. Bozga, Adina. 2009. *The Exasperating Gift of Singularity: Husserl, Levinas, Henry*. Bucharest: Zeta Books.
38. Brentano, Franz. 2010. *Philosophical Investigations on Space, Time and the Continuum*. London: Croom Helm.
39. Brentano, Franz. 1988. „Über Ernst Machs „Erkenntnis und Irrtum“.“ In *Über Ernst Machs "Erkenntnis und Irrtum": Mit zwei Anhängen. Kleine Schriften über Ernst Mach. Der Brentano-Mach-Briefwechsel*, hrsg. von Roderick M. Chisholm und Johann C. Marek, 145–160. Amsterdam: Rodopi.
40. Brough, John B. 1972. „The Emergence of an Absolute Consciousness in Husserl's Early Writings on Time-Consciousness.“ *Man and World* 5, no. 3:298–326.
41. Brough, John B. 1987a. „Edmund Husserl, Texte zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917), herausgegeben und eingeleitet von Rudolf Bernet (Philosophische Bibliothek 362). Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1985. lxxxvii 255 Seiten. 38 DM.“ *Husserl Studies* 4, no. 3:243–266.
42. Brough, John B. 1987b. „Temporality and the Presence of Language: Reflections on Husserl's Phenomenology of Time-Consciousness.“ In *Phenomenology of Temporality: Time and Language*, by Rudolf Bernet, John B. Brough, Edward S. Casey, and Bernhard P. Dauenhauer, 1–31. Pittsburgh: Duquesne University.
43. Brough, John B. 1989. „Husserl's Phenomenology of Time-Consciousness.“ In *Husserl's Phenomenology: A Textbook*, edited by Jitendra Nath Mohanty and William R. Mckenna, 249–289. Washington, D.C.: University Press of America.
44. Brough, John B. 1991. Introduction to *On the Phenomenology of the Consciousness of Internal Time (1893–1917)*, by Edmund Husserl, xi–lvii. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

45. Brough, John B. 1993. „Husserl and the Deconstruction of Time.” *The Review of Metaphysics* 46, no. 3:503–536.
46. Brough, John B. 1996. „Presence and Absence in Husserl's Phenomenology of Time-Consciousness.” In *Phenomenology, Interpretation, and Community*, edited by Lenore Langsdorf and Stephen H. Watson, 3–15. Albany: State University of New York Press.
47. Brough, John B. 2001. „Temporality and Illness: A Phenomenological Perspective.” In *Handbook of Phenomenology and Medicine*, edited by S. Kay Toombs, 29–46. Dordrecht: Springer.
48. Brough, John B. 2002. „Time and the One and the Many: (In Husserl's Bernauer Manuscripts on Time Consciousness).” In „The Terms of Continental Philosophy,” special issue, *Philosophy Today* 46, no. 5:142–153.
49. Brough, John B. 2010. „Notes on the Absolute Time-Constituting Flow of Consciousness.” In *On Time - New Contributions to the Husserlian Phenomenology of Time*, edited by Dieter Lohmar and Ichiro Yamaguchi, 21–49. Dordrecht: Springer.
50. Brough, John B. 2011. „„The Most Difficult of all Phenomenological Problems”.” *Husserl Studies* 27, no. 1:27–40.
51. Bruzina, Ronald. 1993. „The Revision of the Bernau Time-Consciousness Manuscripts: *Status Questionis* – Freiburg, 1929-1938.” *Alter: Revue de Phénoménologie* 1: 357–383.
52. Bruzina, Ronald. 1994. „The Revision of the Bernau Time-Consciousness Manuscripts: New Ideas - Freiburg, 1930-1933.” *Alter: Revue de Phénoménologie* 2: 367–395.
53. Cobb-Stevens, Richard. 1998. „James and Husserl: Time-Consciousness and the Intentionality of Presence and Absence.” In *Self-Awareness, Temporality, and Alterity: Central Topics in Phenomenology*, edited by Dan Zahavi, 41–57. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
54. Dastur, Françoise. 2006. „Derrida and the Question of Presence.” *Research in Phenomenology* 36, no. 1:45–62.
55. Depp, Dane. 1987. „A Husserlian Response to Derrida's Early Criticisms of Phenomenology” *Journal of the British Society for Phenomenology* 18, no. 3:226–244.
56. DeRoo, Neal. 2010. „Re-Constituting Phenomenology: Continuity in Levinas's Account of Time and Ethics.” *Dialogue* 49, no. 2:223–243.

57. Derrida, Jacques. 1973. *Speech and Phenomena*. Evanston: Northwestern University Press.
58. Derrida, Jacques. 2003. „Phenomenology and the Closure of Metaphysics: Introduction to the Thought of Husserl (1966).” *The New Yearbook for Phenomenology and Phenomenological Philosophy*:103–120.
59. Diemer, Alwin. 1956. *Edmund Husserl: Versuch einer Darstellung seiner Phänomenologie*. Meisenheim am Glan: Hain.
60. Dodd, James. 2005. „Reading Husserl's Time-Diagrams from 1917/18.” *Husserl Studies* 21, no. 2:111–137.
61. Donohoe, Janet. 2000. „The Nonpresence of the Living Present: Husserl's Time Manuscripts.” *Southern Journal of Philosophy* 38, no. 2:221–230.
62. Drabinski, John E. 1996. „The Hither-Side of the Living-Present in Husserl and Levinas.” *Philosophy Today* 40, no. 1:142–150.
63. Durie, Robin. 1999. „Speaking of Time ... Husserl and Levinas on the Saying of Time.” *Journal of the British Society for Phenomenology* 30, no. 1:35–58.
64. Durie, Robin. 2008. „At the same time: Continuities in Derrida's readings of Husserl” *Continental Philosophy Review* 41:73-88.
65. Fasching, Wolfgang. 2010. „Fremde und eigene Gegenwart. Über Anderheit, Selbst und Zeit.” In *Das Fremde im Selbst. Das Andere im Selben: Transformationen der Phänomenologie*, hrsg. von Matthias Flatscher und Sophie Loidolt, 50–63. Würzburg: Königshausen & Neumann.
66. Findlay, John Niemeyer. 1975. „Husserl's Analysis of the Inner Time-Consciousness.” *The Monist* 59, no. 1: 3–20.
67. Føllesdal, Dagfinn. 2004. „Husserl on Evidence and Justification.” In *Phenomenology: Critical Concepts in Philosophy, Vol. I. Phenomenology: Central Tendencies and Concepts*, 207–230. London: Routledge.
68. Fischer, Luke. 2007. „Derrida and Husserl on Time.” *Forum Philosophicum: International Journal for Philosophy* 12, no. 2:345–357.
69. Fuchs, Wolfgang Walter. 1976. *Phenomenology and the Metaphysics of Presence: An Essay in the Philosophy of Edmund Husserl*. The Hague: Martinus Nijhoff.
70. Garrison, Jim. 1999. „John Dewey, Jacques Derrida, and the Metaphysics of Presence.” *Transactions of the Charles S. Peirce Society* 35, no. 2:346–372.

71. Hamauzu, Shinji. 2002. „Zur Phänomenologie des Unsichtbaren bei Husserl und Heidegger.” In *Die erscheinende Welt: Festschrift für Klaus Held*, hrsg. von Heinrich Hüni und Peter Trawny, 725–736. Berlin: Duncker & Humblot.
72. Hansone, Laura. 2012. *Laiks kā pozitīvs jēdziens Augustīna mācībā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
73. Hart, James G. 1998. „Genesis, Instinct, and Reconstruction: Nam-In Lee’s *Edmund Husserl’s Phänomenologie der Instincte*.” *Husserl Studies* 15, no. 2: 101–123.
74. Heidegger, Martin. 2004. *Der Begriff der Zeit*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
75. Heidegger, Martin. 1977. *Sein und Zeit*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
76. Held, Klaus. 1966. *Lebendige Gegenwart. Die Frage nach der Seinsweise des transzendentalen Ich bei Edmund Husserl, entwickelt am leifaden der Zeitproblematik*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
77. Held, Klaus. 2007. „Phenomenology of "Authentic Time" in Husserl and Heidegger.” *International Journal of Philosophical Studies* 15, no. 3:327–347.
78. Henry, Michel. 2008. „Hyletic Phenomenology and Material Phenomenology.” In *Material Phenomenology*, 7–42. New York: Fordham University Press.
79. Himanka, Juha. 2005. „Husserl's two truths: Adequate and apodictic evidence.” *Phänomenologische Forschungen*: 93–112.
80. Hodge, Joanna. 2007. *Derrida on Time*. London: Routledge.
81. Holenstein, Elmar. 1972. *Phänomenologie der Assoziation. Zu Struktur und Funktion eines Grundprinzips der passiven Genesis bei E. Husserl*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
82. Hopkins, Burt C. 1985. „Derrida's reading of Husserl in *Speech and Phenomena*: Ontologism and the metaphysics of presence.” *Husserl Studies* 2, no. 2:193–214.
83. James, Edie M. 1990. „Husserl vs. Derrida.” *Human Studies* 13, no. 2:103–118.
84. Kortooms, Toine. 2002. *Phenomenology of Time: Edmund Husserl's Analysis of Time-Consciousness*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
85. Krewani, Wolfgang. 1982. „Zum Zeitbegriff in der Philosophie von Emmanuel Levinas.” *Phänomenologische Forschungen* 13:107–127.

86. Kühn, Rolf. 2003. *Radikalisierte Phänomenologie*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
87. Kühn, Rolf. 2006. „Die Zeitkritik bei Michel Henry und ihre Konsequenzen für das Verständnis von Welt und Christentum.” *Studia Phaenomenologica* 6:371–390.
88. Lampert, Jay. 2006. „Derrida's Solutions to Two Problems of Time in Husserl.” *The New Yearbook for Phenomenology and Phenomenological Philosophy*:259–279.
89. Laoureux, Sébastien. 2009. „Material phenomenology to the test of Deconstruction: Michel Henry and Derrida.” *Studia Phaenomenologica* IX:237–246.
90. Lee, Nam-In. 1993. *Edmund Husserls Phänomenologie der Instinkte*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
91. Lee, Nam-In. 2007. „Experience and Evidence.” *Husserl Studies* 23, no. 3:229–246.
92. Levinas, Emmanuel. 1979. *Totality and Infinity. An Essay on Exteriority*. Translated by Alphonso Lingis. Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
93. Levinas, Emmanuel. 1991. *Otherwise than Being or Beyond Essence*. Translated by Alphonso Lingis. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
94. Levinas, Emmanuel. 2005. „Intentionality and Sensation.” In *Circumscriptions: Classic Essays on Husserl's Phenomenology*, edited by Rudolf Bernet, Donn Welton, and Gina Zavota. Vol. 1 of *Edmund Husserl*, edited by Rudolf Bernet, Donn Welton, and Gina Zavota, 261–277. London: Routledge.
95. Lohmar, Dieter. 1993. „Über die Zeit in der Mathematik: Überzeitlichkeit, Allzeitlichkeit oder Unzeitlichkeit der mathematischen Gegenstände.” *Alter: Revue de Phénoménologie* 1:403–421.
96. Lohmar, Dieter. 2002. „What Does Protention "Protend"? Remarks on Husserl's Analyses of Protention in the Bernau Manuscripts on Time-Consciousness.” In „The Terms of Continental Philosophy,” special issue, *Philosophy Today* 46, no. 5:154–167.
97. Lohmar, Dieter. 2006. Einleitung des Herausgebers zu *Späte Texte über Zeitkonstitution (1929-1934): Die C-Manuskripte*, von Edmund Husserl, xiii–xx. Dordrecht: Springer.

98. Lohmar, Dieter. 2010. „On the Constitution of the Time of the World: The Emergence of Objective Time on the Ground of Subjective Time.” In *On Time - New Contributions to the Husserlian Phenomenology of Time*, edited by Dieter Lohmar and Ichiro Yamaguchi, 115–136. Dordrecht: Springer.
99. Lohmar, Dieter and Yamaguchi, Ichiro. 2010. Introduction to *On Time - New Contributions to the Husserlian Phenomenology of Time*, edited by Dieter Lohmar and Ichiro Yamaguchi, ix–xix. Dordrecht: Springer.
100. Luft, Sebastian. 2005. „Introduction. Edmund Husserl: The Radical Reduction to the Living Present As the Fully Enacted Transcendental Reduction.” *The New Yearbook for Phenomenology and Phenomenological Philosophy*:352–357.
101. Mensch, James R. 1998. „Instincts – A Husserlian Account.” *Husserl Studies* 14, no. 3:219–237.
102. Merlan, Philip. 1947. „Time Consciousness in Husserl and Heidegger.” *Philosophy and Phenomenological Research* 8, no. 1:23–54.
103. Merleau-Ponty, Maurice. 1968. *The Visible and the Invisible: Followed by Working Notes*, edited by Claude Lefort, translated by Alphonso Lingis. Evanston: Northwestern University Press.
104. Meyer-Drawe, Käte. 1996 „Welt-Rätsel. Merleau-Pontys Kritik an Husserls Konzeption des Bewußtseins.” *Phänomenologische Forschungen* 30:195–221.
105. Mishara, Aaron L. 1990. „Husserl and Freud: Time, memory and the unconscious.” *Husserl Studies* 7, no. 1:29–58.
106. Mohanty, Jitendra Nath. 2011. „The Bernau Manuscripts and the C-Manuscripts on Time.” In *Edmund Husserl's Freiburg Years: 1916-1938*, by Jitendra Nath Mohanty, 77–96. New Haven: Yale University Press.
107. Mohanty, Jitendra Nath. 2005. „The Bernau Manuscripts and the C-Manuscripts on Time.” In *Edmund Husserl's Freiburg Years: 1916-1938*, by Jitendra Nath Mohanty, 77-96. New Haven: Yale University Press.
108. Mooney, Timothy. 2003. „How to Read once Again: Derrida on Husserl.” *Philosophy Today* 47, no 3:305–321.
109. Olbromski, Cezary Józef. 2009. „The Category of the "Now" in Husserlian Phenomenology of Time - Polemic Against Derridean Anti-Presentialism.” In *Memory in the Generation and Unfolding of Life*, edited by Anna-Teresa Tymieniecka. Vol. 1 of *Memory in the Ontopoiesis of Life*, edited by Anna-Teresa Tymieniecka, 133–139. Dordrecht: Springer.

110. Olivier, Abraham. 2003. „The Limits of the Present: Husserl and Heidegger on temporal limitation.” *Phänomenologische Forschungen*:133–148.
111. Pockett, Susan. 2003. „How Long is "Now"? Phenomenology and the Specious Present.” *Phenomenology and the Cognitive Science* 2, no 1:55–68.
112. Poleschuk, Irina. 2009. „From Husserl to Levinas: The Problem of Hyletic Data, Affection, Sensation and the Other in Temporality.” *Problemosi* 76:112–133.
113. Ricœur, Paul. 1983. *Temps et récit*, t. III. Paris: Seuil.
114. Rinofner-Kreidl, Sonja. 2000. *Edmund Husserl. Zeitlichkeit und Intentionalität*. Freiburg i. Br.: Verlag Karl Alber.
115. Rinofner, Sonja. 2002. „Fathoming the Abyss of Time: Temporality and Intentionality in Husserl's Phenomenology.” In *Phenomenology World-Wide: Foundations - Expanding Dynamics - Life-Engagements. A Guide for Research and Study*, edited by Anna-Teresa Tymieniecka, 134–146. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
116. Rodemeyer, Lanei M. 2003. „Developments in the Theory of Time-Consciousness: An Analysis of Protention.” In *The New Husserl: A Critical Reader*, edited by Donn Welton, 125–154. Bloomington: Indiana University Press.
117. Rombach, Siegfried. 2004. „Gegenstandskonstitution und Seinsentwurf als Verzeitigung. Über die zeitliche Konstitution der Gegenstandstypen bei Husserl und den zeitlichen Entwurf der Seinsarten bei Heidegger.” *Husserl Studies* 20, no. 1: 25–41.
118. Römer, Inga. 2010a. *Das Zeitdenken bei Husserl, Heidegger und Ricoeur*. Dordrecht: Springer.
119. Römer, Inga. 2010b. „Zu einer gemeinsamen Problematik von Husserls Zeitkonstitution und Heideggers Zeitigungsebenen.” In *Heidegger und Husserl im Vergleich*, hrsg. von Rese, Friedrike, 305–322. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
120. Rubene, Māra. 1995. *No TAGADNES uz tagadni: Mūsdienu filozofija ētiskā taisnīguma meklējumos*. Rīga: Minerva.
121. Rubene, Māra. 1998. „Filosofija un laiks: aktuālā tagadne.” *Kentaurs XXI* 17:130–137.
122. Rubene, Māra. 2010. „Laiks un telpa: jauni aspekti mainīgajā informācijas vidē.” *Grāmatā Aisthēsis. Mimēsis. Theōria*, 345–370. Rīga: autorizdevums.

123. Rubene, Māra. 2013. „„Dīvā tagadne” un laika pēdas.” *Latvijas Universitātes Raksti* 794:140–150.
124. Sakakibara, Tetsuya. 2010. „Reflection Upon the Living Present and the Primal Consciousness in Husserl's Phenomenology.” In *On Time - New Contributions to the Husserlian Phenomenology of Time*, edited by Dieter Lohmar and Ichiro Yamaguchi, 251–271. Dordrecht: Springer.
125. Salanskis, Jean-Michel. 1999. „Sense and Continuum in Husserl.” In *Naturalizing Phenomenology: Issues in Contemporary Phenomenology and Cognitive Science*, edited by Francisco J. Varela, Bernard Pachoud and Jean-Michel Roy, 490–593. Stanford: Stanford University Press.
126. Sanders, Michael. 1999. „From Time to the Flesh: Levinas and Merleau-Ponty.” In „Extending the Horizons of Continental Philosophy,” special issue, *Philosophy Today* 43:146–153.
127. Schmid, Hans Bernhard. 2001. „Apodictic Evidence.” *Husserl Studies* 17, no. 3:217–237.
128. Schwab, Martin. 2006. „The Fate of Phenomenology in Deconstruction: Derrida and Husserl.” *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy* 49, no. 4:353–379.
129. Schües, Christina, Olkowski, Dorothea E., Fielding Helena A. (eds.). 2011. *Time in Feminist Phenomenology*. Bloomington: Indiana University Press.
130. Sebbah, François-David. 2012. *Testing the Limit: Derrida, Henry, Levinas, and the Phenomenological Tradition*, transl. by Stephen Barker. Stanford: Stanford University Press.
131. Seebohm, Thomas M. 1989. „Apodiktizität. Recht und Grenzen.” In *Husserl-Symposion Mainz 27.6./4.7.1988*, hrsg. von Gerhard Funke, 65–99. Stuttgart: Franz Steiner Verlag Wiesbaden.
132. Sepp, Hans Rainer. 2002. „Zeit und Sorge. Eine Anmerkung zu Heideggers Kritik an Husserl.” In *Die erscheinende Welt: Festschrift für Klaus Held*, hrsg. von Heinrich Hüni und Peter Trawny, 275–290. Berlin: Duncker & Humblot.
133. Smith, Jeremy. 1996. „Husserl, Derrida, Hegel, and the Notion of Time.” *International Philosophical Quarterly* 36, no. 3:287–302.
134. Staiti, Andrea. 2010. „The Primacy of the Present: Metaphysical Ballast or Phenomenological Finding?” *Research in Phenomenology* 40, no. 1:34–54.

135. Stern L. William. 2005. „Psychische Präsenzzeit / Mental Presence-Time.” *The New Yearbook for Phenomenology and Phenomenological Philosophy* V: 310–351.
136. Streubel, Thorsten, 2008. „Anschauung als Fundament, Gegenstand und Rechtsquelle der Phänomenologie.” *Phänomenologische Forschungen*:5–21.
137. Ströker, Elisabeth. 1987. Husserls Evidenzprinzip. Sinn und Grenzen einer methodischen Norm der Phänomenologie als Wissenschaft.” In *Phänomenologische Studien*, 1–34. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
138. Tengelyi, Laszlo. 1995. „Zeit und Empfindung (E. Husserl, E. Lévinas und M. Henry).” *Recherches husserliennes* 4:53–76.
139. Tengelyi, Laszlo. 2006. „Einzigkeit ohne Identität bei Levinas.” *Studia Phaenomenologica*:59–71.
140. Tito, Johanna M. 2001. „In Praise of Presence: Rethinking Presence with Derrida and Husserl.” *Philosophy Today* 45, no. 2:154–167.
141. Toombs, S. Kay. 2001. „Introduction: Phenomenology and Medicine.” In *Handbook of Phenomenology and Medicine*, edited by S. Kay Toombs, 1–26. Dordrecht: Springer.
142. Trawny, Peter. 2000. „The Future of Time: Reflections on the Concept of Time in Hegel and Heidegger.” *Research in Phenomenology* 30, no. 1:12–39.
143. van Gelder, Tim. 2000. „Wooden Iron? Husserlian Phenomenology Meets Cognitive Science.” In *Naturalizing Phenomenology: Issues in Contemporary Phenomenology and Cognitive Science*, edited by Jean Petitot et. al., 245–265. Stanford: Stanford University Press.
144. van Gelder, Tim, Port, Robert. 1995. „It's about time: An overview of the dynamical approach to cognition.” In *Mind as Motion: Explorations in the Dynamics of Cognition*, edited by Robert Port and Tim van Gelder, 1–43. Cambridge MA: MIT Press.
145. Varela, Francisco J. 2002. „Present-Time Consciousness.” In *The View from Within: First-person Approaches to the Study of Consciousness*, edited by Francisco Varela and Jonathan Shear, 111–140. Exeter: Imprint Academic.
146. Vēgners, Uldis. 2011. „Bezgalīgā regresa problēma absolūtās laikapziņas kontekstā.” *Latvijas Universitātes Raksti* 765:54–62.
147. Vēgners, Uldis. 2012. „Laikapziņas pastarpinājumā: Edmunda Huserla intencionālās laikapziņas koncepcijas konsekvence” *Latvijas Universitātes Raksti* 777:130–138.

148. Vēvere, Velga. 2012. „Ne tagad, ne šeit – Viljama Džeimsa šķietamās tagadnes jēdziens un tā fenomenoloģiskais konteksts.” *Latvijas Universitātes Raksti* 777:153–164.
149. Waldenfels, Bernhard. 2000. „Time Lag: Motifs for a Phenomenology of the Experience of Time.” *Research in Phenomenology* 30, no. 1:107–119.
150. Warren de, Nicolas. 2005. „The Significance of Stern’s Präsenzzeit for Husserl’s Phenomenology of Time-Consciousness.” *The New Yearbook for Phenomenology and Phenomenological Philosophy*:81–122.
151. Warren de, Nicolas. 2009a. *Husserl and the Promise of Time: Subjectivity in Transcendental Phenomenology*. Cambridge: Cambridge University Press.
152. Warren de, Nicolas. 2009b. „Time and the Double-Life of Subjectivity: on Rudolf Bernet's "Introduction" to Husserl's Phenomenology of Inner Time-Consciousness.” *Journal of the British Society for Phenomenology* 40, no. 2:155–170.
153. Warren de, Nicolas. 2011. „Time.” In *The Routledge Companion To Phenomenology*, edited by Sebastian Luft and Soren Overgaard, 190–201. London: Routledge.
154. Welten, Ruud. 2004. „Saturation and Disappointment. Marion according to Husserl.” *Bijdragen: International Journal in Philosophy and Theology* 65:79–96.
155. White, Alan. 1987. „Reconstructing Husserl: A critical response to Derrida's Speech and Phenomena.” *Husserl Studies* 4, no. 1:45–62.
156. White, Carol J. 1996. „The Time of Being and the Metaphysics of Presence.” *Man and World* 29, no. 2:147–166.
157. Zahavi, Dan. 1999. „Michel Henry and the Phenomenology of the Invisible.” *Continental Philosophy Review* 32, no. 3:223–240.
158. Zahavi, Dan. 2004. „Time and Consciousness in the Bernau Manuscripts.” *Husserl Studies* 20, no. 2:99–118.
159. Zahavi, Dan. 2007a. „Perception of Duration Presupposes Duration of Perception – or Does it? Husserl and Dainton on time.” *International Journal of Philosophical Studies* 15, no. 3:453–471.
160. Zahavi, Dan. 2007b. „Subjectivity and Immanence in Michel Henry.” In *Subjectivity and Transcendence*, edited by Arne Grøn, Iben Damgaard, Søren Overgaard, 133–147. Tübingen: Mohr Siebeck.

161. Zavota, Gina. 2005. „Living in the Moment: Husserl, Derrida and the Logic of the Now.” In *Husserl and the Logic of Experience*, edited by Gary Banham, 202–216. London: Palgrave Macmillan.
162. Zavota, Gina. 2009. „The Importance of Number in Husserl's Early Theory of Time-Constitution.” *Journal of the British Society for Phenomenology* 40, no. 2:188–206.